

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI TARİHİNDE
EFSANELER VE
GERÇEKLER

HALİL İNALCIK

 ENTV

OSMANLI TARİHİNDE
EFSANELER VE GERÇEKLER
HALİL İNALCIK

Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler

HALİL İNALCIK (Daha önce yayınlanan yazılarından derlenmiştir)

NTV Yayınları Direktörü

Elif N. Kutlu

Yayına Hazırlayanlar

Adnan Bostancıoğlu, Nil Tuna

Kapak ve Sayfa Tasarım

Ayhan Şensoy

Proje Koordinasyon

Yakup Akyıldırım, Özgür Akhan

Satış Müdürü

Tüzün Bülbül

ISBN: 978-605-5056-49-0

1. Baskı: Şubat 2015, 2. Baskı: Mart 2015

Sertifika No: 12444

NTV yayınları

info@ntvyayinlari.com

www.ntvyayinlari.com

Doğuş Yayın Grubu A. Ş.

Ahi Evran Caddesi No:4 34398 Maslak/Sarıyer-İSTANBUL

Tel: (212) 304 08 88 Faks: (212) 335 03 48

Tüm hakları saklıdır. Doğuş Yayın Grubu A. Ş.'nin yazılı izni
olmadan, fotokopi yöntemi dahil, elektronik ya da mekanik
herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilmez.

BASKI

Ertem Basım Ltd. Şti.

Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No:8

Maltepe - Tarama / ANKARA

ÖNSÖZ	7
Türkmenler ve Rumlar	9
İzmir'i fetheden Bizans'ı titreten Türk: Çaka Bey	17
Son araştırmalarla Ertuğrul Gâzi' in gerçek hikâyesi	25
Mitolojiden gerçeğe Osmanlı Devleti' in kuruluşu	37
Osman Gâzi' izinde: İznik kuşatması, bölge ve yollar	47
Osman Beg'in Sakarya seferleri	53
Orhan Gâzi zamanında Müslümanlık-Hristiyanlık tartışmaları	65
I. Kosova Savaşı üzerine çağdaş bir kaynak: Ahmedî	73
Çelebi Mehmed'i iktidar yolu Bolu Dağları'ndan geçmişti	79
İstanbul kuşatmasında kritik üç gün: 20-21-22 Nisan 1453	87
İstanbul'un fethi ve denizde mücadele	97
Boğazlar'ın 800 yıllık tarihi ve İstanbul	105
Sultan II. Osman'ın katli	119
Kösem Sultan iç savaş dönemi 1623-1632	131
Sultan I. İbrahim'in hal'i ve katli (1648)	145
Kösem Sultan'ın ölümü	161
Osmanlılar ve Avrupa'da Protestanlığın yayılışı	177
Türk tarih tezi	183

Daha önce yayınlanan 18 araştırmanın metinleri NTV Yayınları'nın çıkardığı bu kitapla okuyuculara topluca sunuluyor. Bu araştırmalar, Ertuğrul Gâzi'den başlayarak XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Tarihi'nin başlıca kaynaklarındaki yanlışları, efsanevi bir şekilde kayıtlı olayları ve kişileri ele almaktadır. Araştırmalar, *toponimi* ve *topografi* metotlarına uyarak yapılmış incelemelerdir. Bu metotla rivâyetlerin gerçekliği gözden geçirilmektedir. Araştırma sonunda tarihi gerçek olarak eserlerde yer almış birçok hususun hurâfelerinden ibaret olduğu ortaya çıkmıştır (özellikle bkz Hayme Hatun efsanesi).

Çeşitli konuları ele alan bu araştırmaların NTV Yayınları'nda bir kitap halinde özgün fotoğraflarla bir arada basılması dolayısıyla kitaptaki fotoğraflar, araştırmalara özgünlük kazandıran değerli kanıtlar sunmaktadır. Bir örnek olarak, Osman Gâzi tarafından Sakarya seferinde ziyaret edilen Beştaş Zaviyesi'ne ait beş antik taşı tespit eden fotoğraf, tarih literatürü için ciddi bir katkıdır.

Halil İnalıcık
Ankara, 2014

TÜRKMENLER VE RUMLAR

Türkmen yaylışı, başlıca Anadolu platosu üzerinde ve kıyıya paralel dağlık bölge ve yaylalarda (Toros zinciri, Karadeniz kıyılarına paralel Trabzon dan Bolu-Çerkeş e kadar dağ zinciri) yoğunlaşırken, kaçan Rum halkı kıyı şehirlerine ve berkitilmiş kalelere yığılmaktaydı. Karadeniz kıyılarında Trabzon, Samsun, Sinop ve Ereğli Rum nüfusun toplandığı ve Rum kalmış liman şehirleri olarak dikkat çektiyordu. Batı Anadolu'da Laskaridler döneminde Gediz ve Menderes vadileri Rum nüfusun sığındığı, ekonomik bakımdan gelişmiş bir bölge olarak ortaya çıktı. Laskaridlerin bu bölgede Nymphaion'u (Nif) bir merkez olarak seçmeleri doğaldır. Tehdit altında Türklere karşı bir sınır şehri durumuna düşen İznik, bir idari-dini merkez olarak kaldı. Batı Anadolu'da Lopadium'dan (Ulubat) güneye inen bir sınır üzerinde Achyraus (Karesi adı bundan), Chalamus, Khilara, Thyateira, Gardesi, Philadelphia (Alaşehir), Tripolis ve Laodiceia şehirleri Bizanslıların son dayanma noktalarıydı.¹

Bu sınırların doğusundaki bölgelerde yaylalarda toplanan yoğun Türkmen göçebeler, kışlak arayışında sınır tanımadan Gediz ve Menderes vadilerine inmek zorunda kalıyorlar ve bu durum Laskaridlerle Konya Sultanlığı arasında ister istemez çatışmalara neden oluyordu. Bizans idaresi, vadi girişlerinde hisarlar yaparak göçebelerin tarım bölgelerine mevsimlik istilasını önlemeye çalışıyor, bu yüzden çıkan çatışmalar gittikçe büyüyordu. Eski Osmanlı rivayetine göre Osman'ın gazâ savaşlarına başlaması bununla ilgilidir. Osman'ın halkı sürüleriyle Sögüd ve Domanıç-Dağı arasında yaylak-kışlağa gidip gelirken İnegöl ovasında tarım topraklarını çığnıyor, bu yüzden İnegöl Tekvuru ile çatışma çıkıyordu. Rivayete göre Osman ister istemez küçük bir savaş kuvveti (70 kişi) örgütüyor, Tekvurla mücadeleye giriyor ve buradan savaştı gâzi durumuna geliyordu. Mênşei ne olursa olsun alp/gâzinin belli vasıfları vardır. *Garibnâme* bu vasıfları dokuz maddede

toplar. Burada temel olgu, yaylak-kışlak göçü yapan bir Türkmen grubuyla yerleşik Rum halkı ve Bizans hisar muhafız güçleri arasındaki çatışma ve durumun sürekli bir savaşa dönüşmesidir. Bu olgu, Caria'dan (Teke) Bitinya'ya kadar tüm sınır boyunca Türkmenlerle Rumlar arasında meydana gelen tarihi mücadeleyi yansıtır. Göçebe Türkmenler arasında, o zamanki *Uc* deymiyle "alp/gâzi" başbuğlar ortaya çıkıyor, onların etrafında Türkmenler arasında *gazâ/yağma* akınlarına hazır "kızıl böklü" profesyonel savaşçı gruplar oluşuyordu. Aydınoğlu Umur Bey'in (öl.1348) kızıl böklü Türkmenleri nden *Düstûrnâme*'de bahsedilir. Selçuklu Anadolu'sunda *Uc* larda *uc* denilen bu Türkmen savaşçıları faaliyeteydi. *Uc* lardaki Türkmen akınlarına karşı Bizans geniş çaplı askeri harekâta kalkışınca Malazgird'de olduğu gibi Selçuklu ve Bizans devletleri arasında vukû bulacak bir karşılaşma kaçınılmaz hale geliyordu. Myriakephalon (Düzbel) savaşı (1076) böyle bir durumdan çıktı. 1076'da Selçuk Sultanı barış antlaşmasında Türkmen dolaşımını önleyen hisarların yıkımını başlıca koşul olarak ileri sürmüştü.

Bu mücadelede Türkmenlerle Rumlar arasındaki güç dengesi Türkmenlerden yanaydı. Çünkü Bizans temelde ücretli askere (Kıpçak, Alan, Katalan, hatta Türkmen) güvenmek ve onlara hazineden sürekli para yetiştirmek zorunda olduğu halde, alp/gâzi önderler yanlarına sadece kutsal *gazâ* ve *ganîmet* (doyum) için gönüllü gelen sayısız Türkmen savaşçısı bulmaktaydı. Bir geçim kapısı arayan, yerini yurdunu, aşiretlerini bırakmış bu "garib"ler çoğu zaman Bizans hizmetine ücretli asker olarak gitmekten de çekinmiyor, Hristiyanlaşarak *Turkopouloi* adıyla karşı tarafta hizmet görüyorlardı. Bizans-Selçuk *Uc* larındaki büyük Türkmen nüfus baskısı kuşkusuz bu gelişimlerin temel demografik faktörüydü. Bir yanda ücretli askere para bulmaya çalışan fakirleşmiş bir imparator, öbür yanda sınırda "doyum" (ganîmet) arayan ve başarılı alp/gâzilerin emri altına koşan binlerce "garib" bu karşılaşmanın temel faktörünü oluşturuyordu. Bizans'ın bu Türkmen tufanını durdurabilmesi için bir mucizeye ihtiyacı vardı.

Türkmenlerden kaçan Rum halkının Batı Anadolu vadilerinde ve Marmara bölgesin-

Laskaridlerin başkenti Iznik, sık sık gazilerin saldırılarına uğrayan bir sınır kenti haline dönüştü. Iznik Kalesi Orhan Bey tarafından 1331'de alındı.

de, Bitinya'da yoğun bir nüfus toplanmasına yol açtığı görülüyor. Laskaridler döneminde Batı Anadolu'da tarımın gelişmesi Ephesus ile Milet'te gelişen ticaret ve bölgedeki nüfus yoğunlaşmasıyla açıklanabilir.¹ Bu dönemlerde tarım için topraktan çok el emeği, yani köylü önemliydi. Sultan Keyhüsrev, Meander vadisi ve Caria'yı istila ettiğinde buradan 5000 köylüyü sürüp Philomelium'a (Akşehir) yerleştirmiş; onlara toprak ve tarım aletleri vererek beş yıl vergiden muaf tutmuştu (1196). Öte yandan ganimet ve esir ticaretiyle zenginleşen Müslüman Uc bölgesine hinterlanddan, Orta Anadolu steplerinden Malatya'ya kadar tüm ülkeden sürekli nüfus akını vardı; yalnız savaşçı "garib"ler değil, sadaka toplamak veya bir vakıf, zaviye kurmak amacıyla dervişler, alp-erenler, fakir, iş arayan ulemalar Uc'lara akan bu nüfusun içindeydi. Gâzi Uc beyleri, zamanla Türkmenlerin ve bu sığınmacıların yardımıyla Uc'larda devlet çatısı kurup beyliklere vücut verdiler. Beyliklerin kuruluş süreci hakkında 15. yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir kaynak, Yazıcı-zâde Ali (Tevârih-i Âl-i Selçuk) bize şu tabloyu çiziyor: "Uc'larda her tarafta duran beyler başlı başına bey olup yılda Tatar'a bir sehül nesne gönderir ve yerlü yerinde hüküm ederler. Ol (Candar-oğlu) dahi Eflağun tarafındağı timan anda idi, Türkler devşirüp çeri edinüp Kastamonı'ye çıktı"; "Ol taraf-lan (Sinop) bekliyen Çepni beyleri, Türkleri devşirüp, vardılar ve su içinde savaş edüp...."

Beylik döneminde gâzi beyler, Bizans sahil ovalarında ve vadilerde berkitilmiş şehirler uzun süre ablukada tutup açlıkla düşürüyorlardı. İznik, Bursa, Tralles (Aydın) gibi berkitilmiş şehirler gâzi beylerin yaptıkları *havale* kuleleri inşasıyla abluka altına almıyor, çevredeki tarım alanları hal-kundan tecrid olunuyor ve açlıkla teslim zorlanıyordu (Osmanlılar Bursa, İznik ve İzmit'i, Aydı-noğlu Pyrgion'u -Birgi- böyle aldı).

Beylerin hisardışı arazide savunmasız kalan Rum köylüye karşı izledikleri politika menâkıbnâmelere *istimâlet* (hoş tutup kendi tarafına kazanma) terimiyle ifade edilmiştir. Osmanlı hükümdarı bir ülkeyi fethihten önce de yerli halka, özellikle başta ruhban ve halkın ileri gelenlerine, İslâm hukukunun *amân* ve *zîmmet* güvencelerini vaadederek, böylece onları kazanmaya çalışırdı.² Anadolu'da ve Balkanlarda Osmanlı fetihlerinin hızla gerçekleşmesinin başlıca nedeni budur. Gerçekte, fetihlerde ilk gazâ akınlarıyla beyin istimâlet politikasını iki ayrı süreç olarak ayırt etmek gerekir. Gâzilerin dehşet veren akınları ilk aşamadır. Bu akınlar karşısında yerli Rum halkı kitle halinde kaçınsun, bütün bölgenin ıssızlaştığını yalnız Bizans tarihçileri değil, Türk kaynakları da yinelemiştir. 1302 Bapheus (Koyunhisar) savaşını anlatan Osmanlı halk kroniği (*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*) Laskaridler döneminde İzmit körfezi kıyısındaki zengin ve kalabalık bölgenin Osmanlı akınları sırasında nasıl harap olup ıssızlaştığını canlı biçimde anlatır (halk kitabı Anonim, bu tasviri kuşkusuz yerli Rum halkından aktarmaktadır, sonraki yarı-resmî tarihler bu tasvirleri tekrarlamaz). Gâziler, menâkıbnâmenin deyişiyle "karşı koyanın erini kırıp çoluğunu çocuğunu esir" ediyordu. Gâzilerin davranışlarını belirleyen belli gazâ kuralları dinî eserlerde tespit edilmiş, fakı ve alp-erenlerce savaşçılara telkin edilmiştir. En değerli "doyum" malı esirdi. Gazâ akınları fethin ilk aşamasıdır. Sonradan, 15. ve 16. yüzyıllarda bu gelenek Tuna boylarında *akınca* Uc beyleri idaresinde sürüp gidecektir.

Fetih tamamlanınca, ikinci aşama başlar. İran-İslâm bürokratik geleneğini temsil eden bürokratlar, *küttâb* ve ulema, düzenli devlet sistemini, maliye idaresini yerleştirmeye çalışır. İlk İslâm fetihlerinde olduğu gibi fâtilhler çok geçmeden toprağı işleyecek, vergi kaynaklarını sürdürcek yerli tarımcı nüfusu himaye etmek gerektiğini anlıyordu. Ortaçağ toplumunda emek, topraktan

daha önemlidir. Bu politika, İslâmî *amân* ve *zîmmet* prensiplerinde ifadesini bulmuştur. İtaat eden ve cizye vermeyi kabul eden halka İslâm devletince barış ve himaye güvencesi verilir.

Osman Gâzi ile kardeşi Gündüz Alp arasında geçtiği rivâyet edilen şu konuşma, fâthîhlerin bu gerçeğin bilincinde olduklarına kuşku bırakmaz (Aşp 9. Bâb): “(Osman) karadaşı Gündüz’i okudu, eydür: ‘Sen ne dersin kim biz bu vilâyetleri nice feth edevüz? Ve ne suret ile yüriyevüz kim leşker cem’ oluna,’ dedi. Karadaşı eydür ‘Nevâhimizde olan vilâyetleri uralım, bozalım’ der. Osman Gâzi eydür: ‘Bu re’yün fesâdı vardır. Anuçün kim bu nevâhilerümüzü yıkup yakacak bu şehrimüz kim Karacahisardır, mamûr olmaz. Olası budur kim, konşularımız ile müddârd dostlukların edevüz.” Osman, 1304 Sakarya seferinde bölge “halkını emn ü amân ilen inandırdılar, vilâyet mukarrer oldı.” “Vilâyeti kâfirini emn ü amân ilen yerlü yerinde kodi” (Aşp 22. Bâb).

Osmanlı fetihlerinde akın ve yağma dönemiyle, köylü için çift hane sisteminin, tımar düzeninin yerleştiği dönemi birbirinden ayırmak gerekir. Üç beyleri birinci aşamayı, merkezîyetçi bürokrasi ise ikinci aşamayı temsil eder.⁵

İlk aşamayı gören Karaman, Suriye, Kıbrıs, Azerbaycan, Yemen, Macaristan gibi ülkeler, Osmanlı fethinin ardından nüfus ve gelir bakımından açık bir düşüklük gösterse de düzenli bürokratik idare yerleşince *lahirî* defterlerinin tanıklık ettiği gelişme başlamıştır.

İSLÂMLAŞMA, GENEL BİR BAKIŞ

Speros Vyronis,⁶ tüm Anadolu’da 14-15. yüzyıllarda ortadan kalkıp küçülen metropolitikleri patriliklik belgelerine göre tespit ederek her bölgede İslâmlaşma seyri göstermiştir. Bu belge ve mektuplar İznik’te İslâmlaşmanın hayli yaygın olduğunu açıkça gösterdiği gibi 1354’de Gregory Palamas geldiğinde Saint Hyacinthus manastırı etrafında toplanmış bir Hristiyan cemaatinin yaşadığına da tanıklık etmiştir. 1530 tarihli muhasebe defterine⁷ göre İznik’te Manastır mahallesinde 11 Hristiyan aile ve iki bekâr (mücerred) oturmaktaydı. Ayrıca “Bagbân kâfirler” de (mirî bağlarda çalışan Hristiyanlar) 12 aile ve bir bekâr olarak tespit edilmişti. İznik, İslâmlaşma süreci devam edip Hristiyan halk artık bir metropolün masraflarını ödeyemeyecek duruma düştüğünde, 15. yüzyılda *notitia* listelerinde metropolitik merkezi olmaktan çıkmıştı.⁸ Osmanlı fetihlerinde gayrimüslimlere karşı İslâmîyetin, İslâm fıkının kaçınılmaz kuralları başlangıçtan beri uygulanmıştır. Buna göre kuşatma altında olan şehir veya kasabaya üç kere teslim olma ihtarı yapılır. Bursa, İznik, İzmit gibi büyük şehirlerin teslim olduklarını, Rum idarecilerle halkın mallarını alıp güven içinde şehri terk ettiklerini biliyoruz. Kalan gayrimüslim halk İslâm devletinin *zimmî* statüsünü kazanırlardı. Zîmmet koşulları fazladan cizye vergisi ödemek, Müslümanlardan ayrı bir cemaat olduklarını gösteren bazı sosyal kısıntılar yapmak (özel kıyafet, kendi dinlerine tâbi olmak, propaganda etmemek, at ve esir kullanmamak gibi) ve gümrük vergisini yüksek rayiçten ödemekten ibaretti. Osmanlılar ayrıca önceki Hristiyan devleti zamanına ait bazı vergi ve hizmetleri, orfi hukuk kuralları olarak devam ettirmişlerdir. Can ve mal güvenliğinde devletin tam himayesi altında olmak gibi Müslüman tebaaya tanınan hak ve imtiyazlara sahiptiler.

Kırsal kesimde açık arazide yaşayan savunmasız halka gelince, direnme göstermedikleri takdirde aynı haklardan yararlanırlardı. Fakat ilk gazâ akınları sırasında bu halkın yağma ve tutsaklığa uğradığı, kitle halinde hisar ve kalelere kaçıp sığınmaya çalıştığı hakkında Bizans kaynaklarının verdiği ayrıntılar genellikle doğrudur. Bununla beraber akın dönemi son bulunca beyin egemen-

Gâzîler, kentleri
teslime zorluyordu.
Aydınokullarının eline
geçen Pırçion (Bırç)
bu kentlerden biriydi.

liğini tanıyan halkın üzerine vali ve kadı atanır, hükümdarın otoritesi ve İslâmın zimmet hukuku gelir. Gazâ ve doymandan vazgeçmeyen Türkmenlere karşı Selçuklu sultanlarının vergi veren Hristiyan tebaasını koruduğunu Bizans kaynakları da doğrular.⁹

Osmanlı istilâsını anlatan yerli kaynaklar, Pachymeres gibi Bizans kronikleri veya kilise rivâyetleri, Osmanlı fethinde *gazâ* ve *zimmet* dönemlerini ayırt etmezler; maalesef modern tarihçiler de bu rivâyetleri aynen kabullenir ve nasıl olup da gayrimüslim kitlelerin Osmanlı idaresi altında devam ettiğini açıklayamazlar.¹⁰ Bir açıklama arayan tarihçi, olayları ve davranışları kendisinin veya günümüzün etik kurallarına göre değil, aksiyon sahibinin niyet ve maksadına göre yorumlamak zorundadır. Gazâyâ katılanların dini bir emri yerine getirdikleri bilinciyle ganimeti Allah'ın bir bağışı (meşrû karşılık) saydığını unutmamalıyız.

Vryonis, fetihten sonra Anadolu yerli halkı "büyük bölümü itibarıyla" yerinde kalmıştır diyor ve bunların İslâmlaşma-Türkleşme yoluyla Türkiye halkını vücuda getirdiği tezini savunuyor.¹¹

Rumların İslâmlaşması üzerinde Bizans kaynaklarından ayrıntılı bir inceleme yapan S. Vryonis'e göre¹² Osmanlı yayılışında Rumların ihtidaları genellikle şu faktörlerin etkisi altında gerçekleşmiştir. Birçokları, Palamas'a itiraf ettikleri gibi Tann'nın Hristiyanlardan yüz çevirdiği, Müslümanları desteklediği inancına varmış, fukara halk Müslümanlığa geçerek ağır cizye vergisinden kurtulmak istemiştir. İhtidada, eskiden beri bu faktörün önemi belirtilmiştir. Aslında cizyeden kaçmak için Müslüman olanlar devlet defterlerinde *ahriyân* adı altında Müslüman toplumundan ayrı bir cemaat olarak kaydolunur ve gayrimüslimlere uygulanan kurallar uygulanırdı. Müslüman devletlerinde ikinci sınıf tebaa olmaktansa gayrimüslimlerden birçoğu Müslümanların sosyal ayrıcalıklarını kendileri için elde etmek, idarede yer almak arzusuna kapılmışlardır. Kuşkusuz, ihtidalarla motif, gayrimüslimin sosyal ekonomik durumuna göre çeşitlilik gösterirdi. Balkanlarda yüksek askeri sınıf mensuplarına Osmanlı idaresi timarlar vermiş, fakat bunun için Müslüman olmaları koşulunu ileri sürmemiştir. Timar alan senyörler, iki üç nesil Hristiyan dininde kalıyor,

sonunda sosyal koşullar onları İslamiyeti kabul etmeye zorluyordu. Vryonis, Osmanlı döneminde İslamlaştırmada zora başvurulduğunu ileri sürer. Prensip olarak İslâm zor ve tehdit altında ihtidayı, ihtida saymaz. Niyet, bilinçli karar esastır. Devşirme yoluyla Müslüman olanları Osmanlılar gerçek Müslüman saymaz; onları “yasak müslüman” sayar ve yukarıdan bakarlardı.

Hristiyan *devşirme* oğlanlarının Müslüman yapıldığı doğrudur. Fakat İslâm fıkıhı, belli bir yaş altında çocuğun *maşum*, yani bir di i seçme yeteneği bulunmadığını söyler. Doğrudur, esasında Müslümanlar ve Müslüman devleti, İslamiyeti yaymayı kutsal bir ödev olarak benimsemiştir. Ama bunun için doğrudan doğruya zorlama söz konusu değildir. Zorlama yerine vaat ve teşvik yolu seçilmiştir. Yeni Müslümana giysileri için devlet gelirinden “Nev-müslim akçası” diye bir akça verilir, pazarda gezdirilerek kutlanırdı. Vryonis, Hristiyanlık-Müslümanlık arasında uzlaşıcı bir yaklaşımın, dini *syncretism*’in (çeşitli dini unsurları birleştirme) İslamlaşmayı kolaylaştırdığına da işaret eder. İslâm inanç ve kurallarını geniş bir mistik görüşle yorumlayan hoşgörülü İslâm tasavvufu ve tarikatların, derviş vaazlarının, özellikle ilk Osmanlı yayılış döneminde Rumların İslamlaştırılmasında kesin bir rol oynadığı biliniyor.

İslamlaşma, gerçek bir *kültürleşme*, Türk toplumu ile kültürcü özdeşleşme sonucunu vermek-teydi. Rumeli’de Müslüman olma, Türk olma anlamına geliyordu. Gâzilerin, Hristiyan kadınlarla evlenmek için büyük arzu duyduklarına dair birçok kayıt var. İslâm dini bunu bir hayır saymıştır. Esir Hristiyan kadınlardan doğan çocuklar hür sayılır. İznik fethinde Orhan, gâzileri dul Rum kadınlarla evlenmeye teşvik etmiştir. Tarihçi, Gregoras, Orhan’ın İznik fethinden bir nesil sonra İznik bölgesinden geçerken nüfusun Rumlardan, *mixovarvaroi* ve Türklerden ibaret olduğunu

Bizans’ın son
dayanma
noktalarından
Denizli’deki
Laodiceia antik bir
Frigya kentiydi.

gözlemine yapmıştı.¹³ Rum analardan doğan çocuklar *mixovarvaroi*, Selçuklu yüksek sınıfında ve orduda önemli bir rol oynuyordu.¹⁴ Bizans kaynakları, özellikle fethin ilk zamanlarında Türk nüfusunun azınlıkta olduğu dönemde bu gibi evlenmelere geniş ölçüde rastlandığını belirtir.

Toplumun her düzeyinde tespit olunan bu evlenmeler, Vyronis'e göre Rumların Müslüman toplumu ile kaynaşmasında "çok önemli" bir rol oynamıştır. Rum eşlerin ve onlardan doğmuş çocukların Türk halk kültürünün oluşmasındaki rolü küçümsemez. Danışmendnâme, Saltuknâme ve Tevârih-i Âl-i Osman'da Bizans halk hikâyelerine, Yunan mitolojisine ait metinleri bu evlenmeler açıklar.

Gayrimüslimler, şehrin Pazar kesiminde Müslümanlarla eşitlik içinde faaliyette bulunmakta, klasik dönemde loncalarda onlarla birlikte oturup çalışmakta, eğlenmekteydiler. İstanbul ve Anadolu'da Rum nüfusunun Osmanlı idaresinde yüzyıllarca varlığını koruması bir olgudur.

İZMİR'İ FETHEDEN BİZANS'I TİTRETEN TÜRK: ÇAKA BEY

1071 Malazgird zaferi ve Bizans imparatorunun esir düşmesi üzerine Anadolu'da Bizans egemenliği çökmüş, Sultan Alp Arslan'ın çekilmesinden sonra Ege ve Marmara kıyılarına kadar Anadolu'da Türkmen beyleri tarafından kurulan beylikler ortaya çıkmıştı. Türkler Karadeniz ile Çanakkale Boğazı, Suriye ve Ege kıyılarında hemen hemen her yönde kontrol sağladılar.¹ İznik'ten Süleymanşah tüm Doğu'yu (Anadolu) kontrol altında tutuyordu.² Sivas-Amasya bölgesinde güçlü Danişmendliler Beyliği'nin kurucusu Danişmend Gazi'nin yanındaki beyler Batı'ya doğru ileri harekâtı devam ettirdiler. Bunlardan Kara Tigin (Anna Komnena'nın eserinde Caratikes), İznik ve Sinop doğrultusunda fetihler yaparken Çaka Bey İzmir'e doğru akınların başına geçmiş ve İzmir'i fethederek ilk Türk İzmir Beyliği'ni kurmuştur (1081-1092). Öte yandan Tanrıvermiş, büyük kutsal Ephesus'u ele geçirmişti.

İznik fâtihî Sultan Süleymanşah ve Batı Anadolu'da Türkmen *Uc* (serhad) beylerinin faaliyetleri üzerine en iyi bilgi sağlayan çağdaş kaynak, Anna Komnena'nın *Alexiad* adlı hatıra ve tarihi eseridir. Anna sarayda kumandan veya yazışmalardan haberdar olan birinci derece kaynağıdır. *Alexiad*'dan Batı'da faaliyet gösteren beyler, Kara Tigin, Çaka, İlhan ve Ebul-Kasım üzerine ayrıntılı bilgiler edinmekteyiz. *Alexiad*, İznik fâtihî, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın kurucusu Süleymanşah ile Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın faaliyetleri ve Bizans'la diplomatik ilişkileri üzerine de birinci kaynağımızdır. Bu bölümde Türkmen beylerinden, İzmir ve Batı Anadolu'da beylik kuran, Konstantinopolis'i alıp Bizans tahtına oturmayı tasarlayan Çaka Bey üzerinde duracağız.

İzmir'in ilk Türk beyi Çaka³ (*Alexiad*'da *Tzachas*), Malazgird zaferinden sonra

"Anadolu'yu bir baştan bir başa fethetmiş" Selçuklu beylerinden Danişmend Gazi'ye bağımlı bir beydi. Türkmen beyi İlhan, Marmara Denizi güneyinde Cyzicus (Kapı Dağı) ile Apolyont gölü arasındaki bölgeyi fethetmişti (*Alexiad*, 210). İlhan'a karşı kuvvet gönderildi. Ulubat gölü üzerinde Appolonia kalesini kuşatma altına alan bu kuvvet bozguna uğradı. İkinci seferde kale ve Cyzicus alınarak İlhan bertaraf edildi (*Alexiad*, 210-211). Yine Danişmend'in yakınlarından Kara Tigin (Charatikes) kuzeyde faaliyet halindeydi, İznik doğrultusunda akın yapıyordu. Bir ara Sinop'u fethetti. Bizans imparatoru, Sultan Melikşah'a başvurdu. Bunun üzerine Sinop teslim edildi. İmparator Alexios Komnenus (1081-1118) Haçlı yardımıyla İznik bölgesini geri alınca (1097), oradaki Türkmenler Çankırı bölgesine çekilmiş olmalılar. Çünkü Kara Tigin'in türbesi bugün Çankırı'da tepcüsünde bir ziyaretgâhtır. Onun İznik'in doğusundaki vadide Kara Tigin (bugün Karadın köyü) kalesini fethettiğini biliyoruz. Osman Gazi'nin oğlu Orhan bu kaleyi aldığı anda kale bu adı taşıyordu.⁴ Kara Tigin gibi Çaka da, Danişmend Gazi ile Batı'ya kadar uzanan akınlara katılmış görünüyor. Bu akınlardan birinde Çaka, Bizans'a tutsak düştü.

Kutalmış oğlu Süleymanşah İznik'i alıp (1075) Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın ilk پایتختی yapmış, Dragon suyuna (bugün Maltepe'de Dragos), İstanbul Boğaziçi'ne kadar gelmişti. İmparatoru Alexios Komnenus, Süleymanşah'ın İznik devletini tanıdı (1081 Dragos Antlaşması, sınır Maltepe).

Thomas Allom'un
gravüründe 19.
yüzyılda İzmir
Kalesi

ÇAKA'NIN İZMİR VE BATI ANADOLU TÜRKMEN BEYLİĞİ

Çaka'nın Danişmend Bey'in maiyeti beylerinden Çavuldar⁵ Çaka olduğu tespit edilmiştir. Anna Komnena'ya göre Çaka, Anadolu'yu baştan başa savaş yaparak geçmiştir. 1078 sıralarında Türkmenlere karşı savaşan Bizanslılar tarafından genç yaşta esir edilip Konstantinopolis'e götürülmüş, başka seçkin Türk esirler gibi sarayda iyi bir mevkiye yükselmiş, Rumca'yı mükemmel öğrenmiş, Bizans sarayında yeni bir hanedan, Alexios Komnenos (1081) hakim olunca saraydaki ayrıcalıklarını kaybetmiştir. Saraydan kaçan Çaka Anadolu'da Türkmenler arasına, belki kendi oruğu Çavuldurların yanına dönmüştür.

İmparator Alexios'un Peçeneklerle mücadelesi sırasında (1087-1091) durumdan faydalanan Çaka, İzmir'i ele geçirdiğinde yanında 8000 kadar Türkmen askeri varmış. Çaka, yerli Rum ustalarını kullanarak 40 parçalık bir donanma yaptı. Sonraları, 14. yüzyıl ilk yarısında Umur Bey'in (öl. 1348) donanmasında gördüğümüz gibi gemilerdeki kaptan ve adamları Rumlardan oluşup savaşçılar ise Türkmenlerdendi.⁶ *Alexiad*'a göre "İmparatorun batıda (Balkanlarda) birçok güçlkle karşılaşp Peçeneklerle (Patzinak) çarpıştığından haberdar olan Çaka bu süre zarfında donanmayla Ege adalarını ele geçirmeye başladı" (*Alexiad*, 233). İzmir yakınında bir yerde donanmasını meydana getirdi. Yanındaki 8000 kadar Türkmenle beyliğini fetihlerle karada Çanakkale Boğazı'na kadar genişletti.

Çaka, Batı Anadolu'da ilk *Clazomene*'yi alıp ardından Foça üzerine gitti. Burasını da ilk saldırıda ele geçirdi. Midilli'ye çıkarma yaptı. İmparator derhal donanma gönderdi (buradaki savaşlar *Alexiad*'da ayrıntılarıyla anlatılır). Midilli'den ayrılan Çaka zengin Sakız adasını işgal etti. Bizans kuvvetlerini yenip gemilerini zapt etti. İmparator, Konstantin Dalassenos kumandasındaki donanmayı Sakız üzerine gönderdi. Kaleyi kuşattılar. Çaka İzmir'den donanmasıyla yetiştii.

Sakız'daki karşılaşmalarda saf halinde Çaka'yı karşılayan Bizans askeri arasında Flandr'dan (Flaman ovası-bugünkü Belçika) gelen zırhlı şövalyeler vardı. Burada Anna Komnena'nın verdiği ilginç ayrıntılara göz atalım: Atlarını hedef alan Türk okçular onları yaya bırakıp kılıçtan geçirdi (1396'da Yıldırım Bayezid de Batı şövalyelerine karşı aynı taktiğı kullanmıştı). Bizans kuvvetleri kaçıp gemilerine sığındı. Çaka, Bizans gemilerinden bazılarını ele geçirdi. Bizans donanmasında Anna'nın ifadesiyle "*Scyth*'ler" ler vardı. A. N. Kurat, bunların Peçenek veya Kuman ücretli askeri olduğuna işaret eder (*Scyth*'ler Bizans literatüründe Karadeniz'in kuzeyindeki göçebe Türk kavimlerine verilen addır).

Bizans kumandanı Dalassenos ile buluşan Çaka barış koşullarını görüştü. Görüşmeleri Anna Komnena nakleder (236-237). Çaka, kendisine imparator tarafından Bizans ünvanları verilip imparatorun bir kızıyla evlenmesi kabul edilirse barışa hazır olduğunu ve adaları teslim edeceğini bildirir. Bizans'a karşı düşman durumuna düşmesini açıklarken imparator Alexios Komnenos'un kendisini bütün rütbelerinden azlettiğini söyleyerek bu rütbelerin iadesini ister. Çaka adaları geri vereceğini söylerse de Ege kıyılarında ele geçirdiğı şehirleri pazarlık konusu yapmaz.

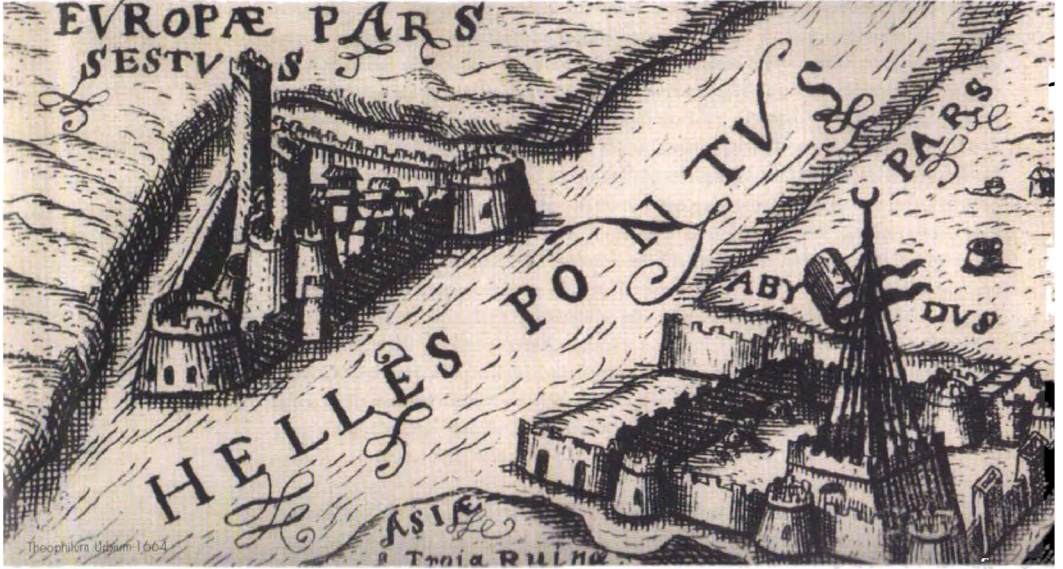
Çaka, Dalassenos ile konuşmasının sonunda Homeros'un "Gece Yaklaşıyor" şiirini okuyarak ayrılır. Buradan, Bizans'ta bulunduğu uzun yıllar sırasında Grek kültürünü derinliğine benimsemiş bir Türkmen beyi olduğunu anlıyoruz. Saraya dönen Dalassenos, Çaka ile görüşmelerini uzun uzun anlatınca Anna da bunları hatıratına nakletmiştir.

Dalassenos Çaka'yı öbürleri gibi "hilekâr, sözüne inanılmaz" biri olarak anıyor. İmparator, Çaka'nın isteklerini kabul etmez ve onu tehdit etmeyi sürdürür. Dalassenos, Çaka ile konuşmasında bunu açıkça anlamıştı: "Ne sen dediğin gibi adaları bana verirsi ne de ben imparator emrini almadan senin taleplerini yerine getirebilirim. İmparatorun kayınbiraderi Yuannis Dukas büyük bir donanma ve kara kuvvetleriyle gelmekte. Ancak o gelince ileri sürdüğü koşullarla imparatorla nihai barış yapılabilir." Anna Komnena'ya göre⁷ Dalassenos'un bu sözleri doğru değildi, çünkü Dukas bu sırada Dalmaçya'da âsi yerli beylerle mücadele halindeydi. Çaka, bir gemiyle İzmir'e dönüp yeni kuvvetlerle Sakız'a gelerek Sakız kalesini aldı. Oradan Midilli'ye hareket etti. Çaka'nın bu faaliyetleri A. N. Kurat'a göre 1090 yılında Peçeneklerin İstanbul surları önüne kadar gelmelerinden önce olmalı. Bizans'ın güç durumundan yararlanan Çaka, Anadolu'da egemenlik alanını genişletmekte, donanmasını güçlendirip adaların teslimini düşünmemekteydi. Anna Komnena ilâve ediyor: "Çaka, imparatora karşı meydan okuyor, kendisini imparator ilân ediyor, imparatorluğun elbise ve nişanlarını taşıyordu." Bu kayıt son derece önemli. 1081'de Bizans'ta yeni hanedanı kuran Alexios Komnenos tahta geçmişti. Bizans'ı iyi tanıyan Çaka, ciddi olarak Bizans tahtına oturmayı düşünmüş olmalı. Alexios, Malazgird yenilgisinden sonra yalnız Anadolu'da değil, Balkanlar'da da çöken Bizans egemenliğini diriltmek için çetin mücadele içindeydi. Karşısındaki Selçuklu Sultanı Süleymanşah (1075-1086) İznik'i almıştı (1078). Halefi Kılıç Arslan 1093'te İznik'e geldi. O zaman Türkmen beyleri Güney Marmara bölgesinde fetihlerle meşgulken, Çaka Batı Anadolu ve Ege'de faaliyetliydi.

Çaka Bey, Kuzey Karadeniz steplerinden gelen Peçeneklerle anlaşmayı fırsat bilmiş olmalı. Türkmen beyi, Bizans hizmetinde bulunan Türk asıllı kimselerle de ilişki kurdu, onlara armağanlar gönderdi. İznik'te Süleymanşah'ın ölümünden (1086) sonra Ebul-Kasım vardı.⁸ O zaman Selçuklu egemenliği İznik'ten Maltepe'de Dragos deresine kadar uzanıyordu. Ebul-Kasım, İznik'ten hareketle Kios (Gemlik) limanında donanma inşa edip Bizans'a denizden saldırıya geçti. Ebul-Kasım'ın Çaka ile ilişki kurduğu tespit edilmiştir.⁹ Çaka, bu sayede Çanakkale Boğazı'na kadar ülkesini genişletmiş bulunuyor, Trakya'ya geçmeyi planlıyordu.¹⁰

İmparatorluk donanması, Dalmaçya şehirlerini korumak üzere Adriyatik Denizi'ndeydi. Çaka, 1091 ilkbaharında Peçeneklerle işbirliği yapıp Konstantinopolis'i kuşatmayı düşünüyordu.¹¹ Kumanlar 1091 baharında Meriç üzerinden Peçenekler'e saldırıp (29 Nisan 1091) kılıçtan geçirdi. Böylece, Peçeneklerden kurtulan imparator hemen sonrasında Çaka'ya karşı, İznik'te tahta geçen Selçuk Sultanı I. Kılıç Arslan ile ilişki kurdu. Öte yandan Çaka da sultanla kızını evlendirmiş, dostluk kurmuştu.

Selçuk Sultanları, Anadolu'da ön safta hareket edip beylik kuran hanedanları Konya'ya bağlama yahut ortadan kaldırma siyasetini gütmekteydi. İmparator Alexios

Theophylaktos Uspenski 1664

1092'de Çaka'ya karşı donanma gönderdi. Öte tarafta Bizans ordusu Çaka'nın elindeki Midilli adasında kardeşi Yalvaç'ı kalede kuşattı. Çaka açıkta bekliyordu. Şiddetli çarpışmada yenildi ve Midilli'yi bırakıp donanmasıyla İzmir'e döndü. İmparatorla görüşmelere başladı. Bizans donanması Sisam adasını aldı ama asıl hedefte Sakız adası vardı.

Anna'nın enerjik bir önder olarak tasvir ettiği Çaka büyük hazırlık yaptı. Adalarda egemenliğini korumak için üç ve iki kürekli kadirgalar yaptırıp güçlü bir donanma meydana getirdi. Bizans donanması Girid ve Kıbrıs isyanlarıyla uğraştığı sırada Ege Denizi'ne hâkim oldu. Çanakale Boğazı'na kadar Batı Anadolu'yu hükmi altına almıştı. Edremit'i fethetti, nihayet Konstantinopolis'in kapısı sayılan Abidos (bugün Çanakale) kalesi i kuşatma altına aldı.

İmparator, Çaka'dan ciddi şekilde korkuyordu (Alexiad, 275). Çaka'ya karşı Konya Sultanı Kılıç Arslan'la diplomatik ilişki kurdu. Üç Türkmen beylerini hükmi altına almaya çalışan Kılıç Arslan (1093-1197)¹² İznik'e yerleşerek Çaka gibi ileri bölgelerde savaşan beyleri kendisine bağımlı kılmak istiyordu. Çaka'yı ortadan kaldırmalıydı. Selçuk sultanı olumlu davrandı. İmparator Alexios'un kızı Anna Komnena sultana gönderilen mektubu eserine almıştır. Mektuptaki şu satırlar dikkate değerdir: "Senin sultanlığın babadan, dededendir. Kızıyla evlendiğin için akraban Çaka imparatora karşı savaş hazırlığı yapmakta ve kendini imparator ilân etmek istemektedir. Kendisi Roma

Çaka Bey'in kuşattığı Çanakale Boğazı'nı ve karşısındaki Sestos Kalesi'ni gösteren 1664 tarihli gravür (üstte) Çaka Bey'i bertaraf etmeye çalışan İmparator Alexi Komnenus'un sikkesi.

tahtına lââyık olmadığını iyi bilir. Onun bu plânları aynı zamanda sana (Sultan'a) karşıdır. Harekete geçmelisin; ben de bu yandan onu Rum toprağından çıkarmak için harekete geçeceğim. Saltanatın için bu tehlikeyi düşünmeni tavsiye ederim. Bu adamı barış ile veya kılıçla hükümün altına almanı dilerim." İki taraf arasında Çaka'ya karşı ittifak kararı alınır (*Alexiad*, 274-275). Böylece Bizans diplomasisi, Selçuklu sultanını Çaka alcyhine çevirmeyi başarır. Çaka, Konstantinopolis için stratejik öneme sahip Abidos kalesini kuşatmıştır. Bizans donanması Çaka'ya karşı gelmişken sultan da karşı ordusunu harekete geçirir. Çaka, Sultan'la görüşme talep eder. Onun imparatorla ittifak halinde olduğundan haberi yoktur. Çaka'yı merasimle karşılayan Kılıç Arslan sonrasındaki ziyafette kılıcını çekip onu bizzat katleder. Anna bu sahneyi *Alexiad*'da anlatır (s. 275). Çaka'nın katli üzerine Kılıç Arslan imparatorla ileride barış içinde yaşamak üzere anlaşma yapmak istese de imparator Çaka'dan kurtulduğu gibi Sultan Kılıç Arslan'ı da İznik'ten çıkarma çabasındadır. Bir Türk sultanın İstanbul karşısında hâkim olmasını daimi bir tehlike görüyordu. İmparator, İznik'i kurtarmak, Türkmen saldırılarını püskürtmek için Avrupa Hristiyan âlemini harekete geçirdi. 1096'da Kudüs için yola çıkan halktan ilk Haçlılar ordusu harekete geçecek, arkasından feodal Avrupalı şövalyeler ordusu İznik'e gelip şehri ele geçirerek Bizans'a teslim edecektir (1097). Böylelikle Bizans, İstanbul kapılarına dayanan Türklerden kurtulur.

Tarihte büyük Haçlı Seferleri'nin başlaması Süleymanşah, Ebul-Kasım ve Çaka gibi önderler kumandasında Türkmenlerin genel saldırısıyla doğrudan ilişkilidir. Haçlılar, Selçukluları İznik'ten çıkarıp İmparator Alexios'a teslim ettiler (1097). Sonra, Selçuklu sultanını Eskişehir'de de mağlup ederek Anadolu içlerinde yürümeye başladılar. İznik düşükten sonra diğer taraftan bir Bizans ordusu da İzmir'i hem karadan hem de denizden kuşatma altına alır. Türk kumandan şehri teslim etmek zorunda kalır. Teslim koşulları gözardı edilip şehirdeki 10 bin Türk kılıçtan geçirilir (1097 yazı). Efes de (Ephesos) Türk beyi Tanrıvermiş'in elindedir. Bizans kuvvetleri bu şehri de teslim alır ve esir edilen iki bin kadar Türk adalara dağıtılır.

Çaka'nın Türkmenleri ilkin Polybotum şehrine, oradan Philadelphia (Alaşehir) civarına çekildiler. Alexios Komnenos (1081-1118) Balkanlar'da, Anadolu'da ve uzun mücadeleler sonunda Batı Anadolu ve Adalar'da Bizans egemenliğini yeniden kurdu. Komnen hanedanı (1081-1185) ile Bizans İmparatorluğu merkezî bürokratik idarecileri yerine vilâyetlerdeki toprak sahibi aristokrasi eline düştü. Komnenler, Karadeniz-Ege-Akdeniz kıyı bölgelerinden Türkleri geri attılar. Selçuklu Sultanlığı, Anadolu'da yeni serhadlerde, Kastamonu, Ankara Uç emirülümeralıkları kurdu ve uzun mücadeleler başladı. I. Aleaddin Keykubad'ın İznik'te yerleşen Bizanslı Laskaridlere karşı savaşları (1222-1230) önemlidir. Çaka'nın ve öteki Türk beylerinin Ege ve Marmara Denizi bölgelerinde faaliyette bulundukları dönemi, Bizans tarihçisi A. A. Vasiliev Bizans için kritik bir dönüm noktası sayar. Çaka, o zaman en önemli rolü oynamıştır.¹³ Çaka'nın Batı Anadolu'yu alarak Bizans'ın geçim ambarını ele geçirmesini ve Konstantinopolis tehdidini tarihçiler Bizans için ciddi bir tehlike sayar. Tanınmış bizantinist F. İ. Uspenski, aynen şu satırlarla bunu belirtir: "İmparator Alexios Komnenos'un durumu

Bizans İmparatorluğu'nun son yıllarındaki durumu ile, şehrin Osmanlı Türkleri tarafından kuşatılması durumu ile kıyaslanabilir."¹⁴

Bizans kuvvetleri Ege bölgesinden sonra Philadelphia'yı da geri alınca onlar doguya göç etti. Batı Anadolu ve Antalya'ya kadar Güney Anadolu ve Karadeniz sahil bölgeleri tekrar Bizans egemenliği altına düşmüş, Selçuklu sultanları bu bölgeleri yeniden fethetmek için uzun bir mücadele yapmak zorunda kalmışlardır.¹⁵ Germiyan, Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe beyleri ile Batı Anadolu'da Türk egemenliği ancak 200 yıl sonra gerçekleşecektir.

SON ARAŞTIRMALARLA ERTUĞRUL GÂZÎ'NİN GERÇEK HİKÂYESİ

Bu incelemede, I. Alâeddin'in (1220?-1237) Ankara-Eskişehir *Uc* bölgesine gelip İznik Laskarid imparatorlarından III. Yuannis Vatatzes ile 1222-1230 döneminde uzun bir mücadeleye girdiğini ve Ankara'ya yakın Karaca-Dağ yöresinde yerleşen Ertuğrul'un bu savaşlara katılıp *Uc* gaza bölgesinde Yukarı-Söğüd'de yurd aldığını göstermeye çalışacağız.

Ertuğrul'un I. Alâeddin Keykubad ordusunda hizmet ettiği ve Söğüd'ü de ondan yurd aldığı hakkında Osmanlı rivâyetleri arasında en güvenilir ayrıntılı bilgileri, *Ruhi Tarihi* nde buluyoruz (yay. H.E. Cengiz, *Ruhi Tarihi*, TTK, *Belgeler*, XIV, 1989-1992, 375-380).

RUHÎ TARİHİ'NDE ERTUĞRUL

1. "Türkistan vilâyetinde kefere-i Tatar hücum itmeğe başladı." (Cengiz Han İran'da Harezm Celâleddin'e karşı 1220'de saldırdı.)
2. "Ta ife-i Oğuz'dan baz ısı ki begleri Kayı Han neslinden idi." (Bu iddia ve bu soykütüğü 1440'a doğru Yazıcızade Ali'nin yazdığı *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'tan alınmadır. Ertuğrul'u Oğuz Han'a çıkaran soykütüğü için Yazıcızade kaynaklıdır.)
3. Ertuğrul aşireti ile gelüp Ahlat şehri nevâhisinde temekkün itdiler.
4. "Çün kefere (Mogol) hücumu ziyâde oldu, andan dahi göçüp Rûm diyârına geldiler Mukaddemleri Ertuğrul idi."
5. *Ruhi* nin kaynağında Selçuklu sultanı I. Alâeddin'e ait bilgi veriliyor, Ertuğrul'un "ne vechile müntesib" olduğu üzerinde bir ilâve yapıyor.
6. "Bundan gayn bazı tevârih şöyle getürmüşler" kaydıyla Ertuğrul'un Batı'ya göçü

- rivâyeti eklenir. Buna göre Ertuğrul, “üç yüz kırk (340) nefer kişisiyle terk-i Türkistan idüp Selçukiler ile bile Rûm’a (Anadolu) gelip Rûm’da *Karaca Tağı* ihtiyâr idüp.” (Haritalarda Ankara’nın güneyinde bir Karacadağ vardır.)
7. “Sultan I. Alâeddin Keykubâd bn. Keyhusrev (1220?-1237) (...) cülûs itdi (...) Tatar ile musâlahâ olunup (...) birkaç yıl sulh mukarrer olup (...)” (I. Alâeddin tahta geçişi 1219 veya 1220’dedir. O, Kalonoros/Alâiyye’yi fethetti ve 1223 Mogol akını üzerine Konya, Sivas gibi şehirlerin surlarını takviye etti.)
 8. “Sultan Alâeddin bu esnâda gazâ niyyetine leşker cem’ idüp Konya’dan kalkıp günlerden bir gün Sultan-Öyüğü’ne konmuş idi, meğer ‘İys (Oğuz Han soykütüğünde Koy Han) evlâdından Ertuğrul, Sultan Alâeddin’in gazâyâ gittüğüün işidüp cümle cem’âtiyle göçmel kalkup gelüp Sultan-Öyüğü’nde Sultan Alâeddin hizmetine yetişüp mîkdârınca pişkeş çeküp Sultan bunu hayli hoşca görüp *akıncı-başı* kıldı.” (Bu parça, I. Alâeddin’in Yuannis III. Vatatzes ile savaşlarına ait tarihi kayıtları yineleyen önemli kayıttır.) “Ertuğrul, oğlu Saruyatı’yı Sultan Alâeddin’e gönderdi ki, bize dahi yurd gösterün, didiler. Sultan dahi bunların gelmesinden be-gâyet ferah olup *Karaca (hisar)* ve Bilecük tekvuru sultana muti’ olup harac virürler idi, ol iki hisârün aralığı-kim Sögüd’dür-, anı yurd gösterdiler.”
 9. “Ertuğrul çün *çeribaşı* olup çeri çeküp hayli köyler ve kendler urup ve iller gâret idüp baş baş diri kâfirler ve mâl-i ganîmetler getüre başladı, ol sebebden sultan Alâeddin ikdâm-i tâm idüp *Sâhibûn Karahisarı* (doğrusu Neşri’de Karacahisar) üzerine düşüp Karahisar’ı (Karacahisar’ı) muhâsara idüp kuble tarafına Ertugrul’ı kodı. İttifak (o sırada) ol cânibden hayli savaş olup kefere be-gayet âciz ve fûri-mânde olup amân dilediler ki harâc üzerine musâlahâ oluna (Laskarid’e karşı 1222-1230 savaşları).”
 10. “Ammâ Sultan Alâeddin rıza göstermeyüp dururken nâgâh haber geldi ki, Tatar ‘ahdın sıyup yine yağı olup Rûm vilâyetin tamâm yakup yıkup gâret itdi. Çün bu haber-Sultan Alâeddin sem’ine yetişdi.” (İlk Mogol saldırısı 1223’te Cebe ve Sübödey akınıdır.)
 11. “Sultan bunu savâb gördi ki ba’zı çeri ile Ertuğrul, bunda Karahisar (Karacahisar) üzerinde koyup sayır leşkeriyle Konya’ya yetişe, vüzerâ hem bu re’y-i hoş görüp bir mîkdâr yarar âdem ile Ertugrul’ı çeribaşı diküp Karahisar (Karacahisar) üzerinde koyup kendüler yine Konya cânibine gittiler.” (Aşpze 6. Bâb: Bu olay Osman Gazi döneminde gösterilir.)
 12. “İttifak Sultan Alâeddin devletile Konya’ya yetişdüğü demde Tatar Leşkeri dahi o taraftan yetişüp iki leşker buluşup mukabil ceng itdiler. Ve bu cânibde Ertuğrul dahi cidd ü celid idüp sa’y-i belig-birle I lüdâ fırsat virüp Hisar’ı (Karacahisar, bkz Neşri, I, 64-66) feth itdi ve az zamanda dahi hayli [yerler] feth itdi.” (Aşağıda görüleceği üzere III. Vatatzes ile savaşta Alâeddin önce büyük bir kaleyi almış, sonra yenilip çekilmiştir.)
 13. Burada Selçuklu tarihi üzerinde bazı ayrıntı verilir, arkasından Oğuz boylarının Osman beyi Han seçimine dair Yazıcızade’nin rivâyeti eklenir: “Bu esnâda *Uc* tarafından haber vardı ki, Kayı’dan Ertuğrul oğlu Osman Beg’i ucdağı Türk begleri derilüp Kuriltay, ya’ni büyük cem’iyyet ve sohbet idüp Oğuz töresi üzere Hân diktiler, (...) *Uc*’dağı Türk begleri ki Oğuz’un her boyundan anda cem’ olmuşlardı, (...) Osman Beg katına geldiler, meşperet kıldılar, ayıtdılar ki Kayı Han hûd mecmu’ı Oğuz boylarının

Oğuz'dan sonra ağası ve hanı idi, (...) siz han olun (...) didiler (Yazıcızâde'nin Oğuz Han-Kayı Han teorisi)."

14. Burada Ruhi başka bir rivayeti nakl eder: "Anıma ba'zi târîhde bu dahi gelmişdür: Nice ki tayife-i Oğuz Turan'dan İran'a ubûr itdükden sonra ol tâ'ifeden Emir Osman Gazi (Ertuğrul) kabilesi nice zamandan sonra bilâd-i Ermeniyeye'den Ahlat nâm şehir nâhiyesinde sâkin olmuşlardı, ama ol zamana denli ki Mogol askeri Irak'a ve Azerbaycan'a müstevli oldu, andan sonra Emir Osman Gâzi (Ertuğrul) kabilesi ehl ü 'iyâl ve mâl ü menâl birle bi-ittifakihim ol diyârı terk idüp göçmeli kalkup gelüp diyâr-i Rûm'da Ankara kurbında Karaca-Tağ'da tavattun itdiler; ol hinde reislerine Kabak (Kubuk) Alp dirlerdi, ba'de müddetin ol aradan irtihâl idüp Ca'ylık (?) adlı yere geldiler. Ol aradan Kabak Alp müteveffâ olup yerine oğlu Merkûk (Sarkuk) Alp (...) Kara-Öyük adlı mevzi'de fevt olup (...) oğlu Gökalp oturdu. Ol dahi *Şarabhâne* nâm yirde (*Hüdavendîgâr Lıvası Tahrîr* defterinde *Şarabhane Karyesi*, s. 272, no. 446) fevt olup yerine oğlu Gündüz Alp oturdu. Bunlar küffar-i melâ'in *Uc*'una harbe ve gazâyâ meşgûl oldılar. Söğüd nâm mevz'i kurbında *Saray* adlu yirde Gündüz Alp fevt olup yerine oğlu Ertuğrul oturdu. Begâyet bahadır ve yürekli kişiydi" (*Hüdavendîgâr Lıvası Tahrir* defterinde *Şarabhâne* ve *Saray* köyleri kayıtlıdır). Bu rivâyette Ertuğrul'dan önce Kabak (Kubuk), Sarkuk ve Gökalp'ın boy beyleri olduğu kaydı önemlidir.

Ruhi'den özetlediğimiz bu rivayeti, Neşri (I, 60-72) Ruhi'den aktarmaktadır. Aşpız bu rivayeti Osman zamanına nakledip (s. 93-96) kısaltmış ("ihtisar edip") tamamiyle saptırmıştır. Aşağıda Ruhi rivâyetinde Ertuğrul hakkında şu noktalar, topografik tespitler, çağdaş Laskarid savaşları ve özellikle çağdaş Eyyubî kaynağı Ibn Nazîf'in kayıtlarıyla karşılaştırılacaktır.

Başka bir rivayete göre, aşiret Sürmeli-Çukur (Aras vadisi) veya Ahlat'tan Ankara civarında Karaca-Dağ'a göçmüş, orada Ertuğrul'un ataları Kubuk ve Sarkuk idaresinde bir süre kalmışlar, I. Alâeddin Laskaridlere karşı gazâ için Ankara'ya geldiğinde (1222) Ertuğrul akıncı olarak Sultan'ın ordusuna katılmış, Karacahisar kuşatmasında bulunmuştur, Mogol Cebe ve Söbüdey'in 1223 akını üzerine Alâeddin Konya'ya dönmeye karar vermiş, Ertuğrul'a en ileri *Uc* bölgesinde Söğüd'ü kışlak merkez, Domaniç'i yaylak tayin etmiştir.

DÜZELTMELER, ARAŞTIRILMASI GEREKEN NOKTALAR

- Ertuğrul, daha doğrusu onun ataları, aşiretleriyle Sürmeli-Çukur (Aras nehri vadisi) veya "Ermeniyeye" taraflarında dolaşıyor, Azerbaycan'a olan Mogol akınları sonucu Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalıyorlar.
- Ertuğrul veya ataları 340 kişilik boylarıyla Ankara civarında Karaca-Dağ bölgesine gelip yaylayıp kışlamaya başlıyor.
- Sultan I. Alâeddin Keykubâd (1220?-1237), Bizanslılarla (Laskaridler) savaşmak üzere 1222-1230 döneminde çeşitli zamanlarda Ankara'ya ve Sultan-Öyüğü'ne geliyor (bunu Ruhi açıkça belirtmiştir).
- Rivâyette Ertuğrul, Karaca-Dağ'dan Alâeddin'in ordusuna akıncı olarak katılıyor,

Ertuğrul Gazi'nin Soğut'teki mezarı, I. Mehmed Çelebi tarafından türbe haline getirilmiş, II. Abdülhamid türbeyi yenilemiştir

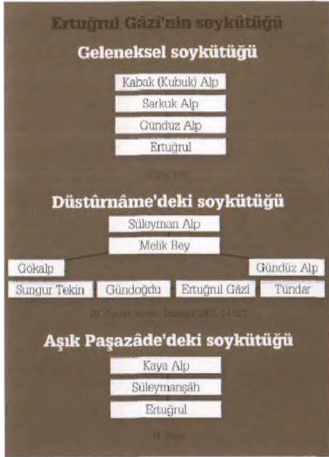
Eskişehir-Karacahisar bölgesine geliyor, Sultan ile Karacahisar kuşatmasına katılıyor. Laskarid ordusuyla bu savaş tarihi bir gerçektir (aşağıda).

- E. Alâeddin, Celâleddin'e karşı (Yassı-Çemen Savaşı, 1230) ve Mogol akını (1230) sonucu Laskaridlerle barış yapmak ve Doğu Anadolu'ya hareket etmek zorunda kalıyor.
- F. Sultan Alâeddin, Ertuğrul'a veya atalarına, Bizans sınırında *Uc'da* Yukarı-Söğüd'ü (bu Söğüd değildir) kışlak, Domaniç'i (Domaliç) yaylak veriyor, bu *Uc'da* Ertuğrul gazâ akınlarına devam ediyor, Alâeddin Konya'ya dönünce Karacahisar elden çıkıyor, Ertuğrul, Sultan Alâeddin çekilince yerli tekvurlarla uzlaşıya gidiyor (Neşri, I, 68).
- G. Ertuğrul'un *Uc* gaziliği döneminde oğulları Saru-Yatı (Savcı) ve Gündüz Beg'e ait tarihi-topografik veriler haritalarda mevcuttur. Haritada Savcı Köyü, Gündüz-Beg köyünü tespit etmekteyiz. Yazıcızâde, Oğuz Han-Kayı Han rivâyetini eklemiş, buradan hanedanın Kayı aşiretinden olduğu teorisi çıkmış ve hanedanca benimsenmiştir.

İZNIK LASKARİDLERİ

İznik Rum İmparatorluğu'nda Laskaridler İznik'ten ziyade İzmir-Nif (Nyphaeum) bölgesinde oturmaktaydı. Bu bölgenin zengin tarım ürünleri ve İtalya ile aktif ticareti onları bu tarafa çekmekteydi. J. Langdon'un araştırmalarına göre 'İznik Rum İmparatoru Yuannis III. Ducas Vatatzes'in hagiografik edebiyata geçmiş, Türklere karşı ilk başarılı savaşı, Poemanenum'un (Akşehir'in) zaftı olarak anılır. O, yalnız Lydia'da değil, Güney Bitinya'da birçok kaleyi ele geçirmiş, *Uc* (sınır boyu) Meandre (Menderes) ve başka bölgelerde Selçuklu *Uc* gazilerine karşı savaşa girişmiştir. Yunanis III. Vatatzes Basileus (Selçukname'nin Fasilyus'u), Selçuk *Uc*'larına karşı seferleriyle Laskarid tarihinde özel bir yer tutar.'

İznik Rum imparatoru Yuannis III. Ducas Vatatzes (1222-1254), 1225-1231 döneminde Büyük Menderes'ten Eskişehir Selçuklu sınırına kadar Türklere karşı saldırı

politikası güttü.³ Mücadele, Kastamonu'dan Eskişehir-Karacahisar⁴ ve Menderes vadisine kadar geniş bir cephede cereyan etmiş ve 1. Alâeddin Keykubad ordusuyla Ankara-Eskişehir bölgesine gelerek 1222'den 1230'a kadar ona karşı savaşlar yapmıştır. Selçuklu tarihçilerinin habersiz kaldıkları⁵ bu savaşlar, Ertuğrul'un Eskişehir ilerisinde Yukarı-Söğüt, Uc (serhad) bölgesine yerleşmesiyle doğrudan doğruya ilişkilidir. Bundan açıkça söz eden Osmanlı rivayetleri bu tarihteki olaylar ışığında yeni bir değer kazanır. C. Cahen'in ortaya çıkardığı çağdaş bir kaynağın, İbn Nâzîf'in kayıtları savaşlar üzerinde kesin bilgi sağlıyor. Vatatzes, Alâeddin'e karşı 1223 ve 1230 yıllarında Mogol akınlarından yararlanmış.

Bizans kaynakları ve çağdaş bir Suriye Eyyûbi kroniği olan İbn Nâzîf, Vatatzes ile Alâeddin'in savaşları üzerinde bizi aydınlatır. İbn Nâzîf al-Hamavî'nin *Tarih Mansuri* adlı eserinde şu satırları okuyoruz: "Yıl 622/1225 Rum Sultanı Alaâd-din Keykubad, al-Ashkari'yi (Laskarid) yendi ve onun kalelerini aldı; aynı biçimde Alikes'i (Aleksios) de yendi ve onu esir aldı (...) Yıl 624/1227. Bu yıl Rûm (Selçuklu) sultanından gelen habere göre sultan yedi gün süren

bir kuşatmadan sonra büyük bir kaleyi (Karacahisar?) ele geçirdi; fakat ardından al-Ashkari geri dönüp onu püskürttü, askerinin bir bölümünü esir etti ve kendisini yenilgiye uğrattı (...) Yıl 626/1229 Rûm sultanının al-Ashkari (Laskarid) ile savaştığı ve onun tarafından yenilgiye uğratıldığı haberi geldi. Adamlarından bir çoğu onun (Al-Ashkari'nin) yanına gidip canlarını kurtardı. Rûm sultanı, Mâferidûn (Sultanın kardeşi Keyferidûn) hemşiresinin oğlu ve Kızıl adlı bir kişiyi hapse attı (...) Yıl 628/1231. Rûm sultanı Tatarların görünmesi üzerine Al-Ashkari ile barış yaptı ve memleketinde çok para topladı."

İbn Nâzîf'in açıklamalarını görmeyen tarihçiler, Selçukluların ve İznik Laskaridlerinin başka düşmanlarla uğraşma zorunluluğu dolayısıyla aralarında daima barışı yeğlediklerini iddia etmişlerdir. Selçuklular için bu düşmanlar ilkin Eyyûbiler, sonra Harezmîliler ve nihayet Mogolları. Bizanslılar için ise batıdan gelip İstanbul'u ele geçiren Lâtinlerdi (1204).

İbn Nâzîf'in kayıtları meydana çıkınca John S. Langdon,⁶ İznik Laskaridlerinden Vatatzes'in, 1222-1231 yılları arasında Alâeddin ile savaşları hakkında elimizde yeni kesin bilgiler geldiğini vurgular. Langdon, 13. yüzyıl boyunca Selçuklu-Türkmen akınları ve yayılışı karşısında Bizans mücadelesinin yalnız Büyük Menderes vadisi boyunca değil, aynı zamanda Sakarya-Karadeniz bölgesinde de süregeldiğini bu eserinde göstermeye çalışmıştır. Alâeddin-Vatatzes arasındaki mücadele, Paflagonya ve Bitinya'da Süleymanşah'tan (1075-1086) beri süregelen mücadelenin bir aşaması olarak görüldüğü gibi, 1301'de Osman Gâzi'nin İznik kuşatması ve uzun bir ablukadan sonra şehrin Osmanlı Türklerince teslim alınması da (2 Mart 1331) bu mücadelenin son aşamasından ibarettir.

Eyyûbilerle Anadolu Selçuk sultanları arasında rekabet vardı.⁷ 1227'de Laskarid'den Mısır sultanı al-Kâmil'e bir elçi heyeti geldiği gibi, Alâeddin tarafından da Eyyûbîlere elçiler gitti. Demek ki, bu tarihlerde Sakarya üzerindeki mücadele önemli ölçülere varmış bulunuyordu.⁸

İlâeddin Keykubad'ın
1222'de yaptırdığı
Ankara'daki Akköprü.

Kastamonu-Aşağı Sakarya bölgesinde hâkim Emir Çoban'ın 1223 Kırım seferi ve Trabzon Komnen İmparatorluğu'nun da bu mücadele içinde bulunduğunu gösteriyor. Karadeniz kuzey bölgeleriyle güney bölgeleri arasında her dönemde sıkı ticari ilişkiler vardı. C. Cahen'in, Sakarya üzerinde İznik-Selçuklu çatışmasını, yerel bir savaş (guerre locale) saymasına⁹ karşı, Langdon, Vatatzes'in gerçekten bir haçlı mücadelesine (*crusade*) giriştiği görüşündedir.

Batı Anadolu'ya gelince, Bizans kaynakları, 1226'da Vatatzes'in Denizli'yi Türklerden geri aldığını ileri sürse de Langdon¹⁰ Türklerin şehri kesin olarak ancak 1254'de Vatatzes'in ölümü üzerine ele geçirdiklerine inanmaktadır. Bununla beraber 1226/1227'de Vatatzes, Türklere karşı zaferinden sonra Philadelphia-Tripolis-Laodikeia askeri yol sistemi kontrol altına almıştır.

Selçuklu tarafına gelince, I. Alâeddin Keykubad, Selçuklu devletinin güney ve batısında Bizans'ın egemen olduğu bölgelerde fetihler yapmaya ve *Uç* (sınır) bölgelerine Türkmen aşiretlerini yerleştirmeye önem veriyordu. Alâeddin, Kilikya Ermenilerine karşı Afşar Türkmenlerini Toroslar *Uç*'una yerleştirdi. Kendisi, 1222 veya 1223'te Kalonoros/Alâiyye (Alanya) kalesini fethetti.¹¹ Bizans tahtına çıkan Yuannis III. Vatatzes bir yandan Batı Anadolu'da Menderes vadisinde, öte yandan Bitinya'da, Türkmen akınlarını durdurmak göreviyle karşı karşıya bulunuyordu. Onun, İstanbul'u geri alma girişimini sonraya bırakarak, 1222 ve 1225'te Türkmenlere karşı harekete geçtiğini görüyoruz.¹²

Sultan I. Keykâvus, Alâeddin Keykubad'ı 608/1211'de Ankara meliki yapmıştı. Ankara, Abbasi halifelerinin Bizans'a karşı Anadolu seferlerinde en önemli üs merkeziydi. Alâeddin'in Bizans'a karşı serhad deneyimi 1211 tarihinden başlar. Saltanatının ilk

yıllarında ilk seferleri, Bizans'a ait topraklarda fetihlerle, 1222 veya 1223'de Kalonoros/Alâiyye fethi ve 1222'de Eskişehir-Karacahisar Uc bölgesinde Laskaridlere karşı savaşla belirlenir. Ankara'da Kızıl Beg, Kastamonu'da Hüsameddin Çoban, sipehsâlâr veya melikülümerâ ünvanıyla Bizans'a karşı Uc akınlarını örgütüyorlardı, Alâeddin tahta geçince bu Uc beyleri armağanlarını gönderdiler.¹¹ 1222'de Ankara'da Alâeddin adına yapılan 619/1222 tarihli köprü, sultanın bu tarihte Ankara'ya geldiğini gösteriyor.

Köprü kitabesi şöyledir: "Es-Sultanu'l mu'azzam 'Alâud-dünyâ ve'ddin Ebu'l-feth Keykubâd bin Keyhüsrev burhânu Emiri'l mü'minin fi Rebi'il-âhir, sene tis'a âşer ve sittemie (Mayıs 1222)."

Hisardaki Alâeddin Camii inşasını (ve Alâeddin Mahallesi) yine Alâeddin'in Laskarid'e karşı bu Uc bölgesine geldiği tarihe, 1222'ye koymalıdır. Vatatzes'in "imperial Crusade"i, (Langdon), Ankara valisi Seyfeddin Kızıl Bey'in gaza faaliyeti, Emir Çoban'ın Sugdak seferi (1223) Karadeniz kıyılarında tüccara ait malların yağmalanmasına karşı bir tepki olarak görülmektedir. Sinop ve Samsun'dan Selçuklular atılmadıkça Rumlar için Karadeniz ticaretini elde tutmak mümkün değildi. Bunun için Laskaridler, Trabzon Komnenleriyle işbirliği halinde görünmekteydiler.¹⁴

Çatışmanın ilk aşamasında İbn Nazîf'in kaydettiği gibi, Alâeddin başarılıdır, Vatatzes'i yenmiş ve bazı kalelerini almış, Trabzonlu Alikes'i (Aleksios Komnenos) esir etmiştir. Alâeddin 1225'te tekrar Ankara gaza Uc'una gelmiştir. Bu gelişini, Şerefli Kochisan Alâeddin Camii ve Beypazarı'nda yaptırdığı cami ile tespit etmekteyiz. Ankara'da kaledeki cami 1222 veya 1225'te yapılmış olmalı. Alâeddin'in Laskaridlere karşı savaşı 1225-1230 yıllarında devam etmiş, Cumagun Noyan idaresinde Mogol ordusunun 1230'da Azerbaycan'a

gelmesi üzerine Laskaridlerle barış görüşmeleri 1231 barışı ile noktalanmıştır (İbn Nazif).

İzmir bölgesinden Thracesion bölgesine Türkmen akınları, George of Pelagonia'nın gözlemiyle biliniyor ve Vatatzes'in 1225'lerdeki seferini açıklıyor.¹⁴ Sinop'ta Selçuk egemenliği (1214) ve Kırım-Anadolu trafiğinin Selçuk kontrolü altına girmesi¹⁵ Trabzon Komnenleriyle Selçuk sultanı arasında 1220'lerdeki çatışmanın başlıca nedeniyd.¹⁶ İbn Nazif'in Aleksios Komnenos, Vatatzes ve Alâeddin arasında mücadeden söz etmesi de bu durumla ilişkilidir.

Kastamonu, Gerede, Bolu ve Devrek 12. yüzyılda Selçuklu egemenliği altına geçmiş görünmektedir. Sinop, 1214'de Sultan I. İzzeddin Keykâvus tarafından feth olunmuştu. Ankara-Kastamonu arasındaki bölgede 100 bin çadıra büyük bir Türkmen grubunun yerleştiği tahmin ediliyordu. Yer adlarının işaret ettiği gibi bunlar arasında Kayı aşireti kolları vardı.¹⁷ Türkmenlerin başında Çoban ailesi bölgenin fethinde öncülük etmiş ve Selçuk sultanları tarafından bu bölge, Kastamonu merkez olarak Emir Çoban'a "Sipehsâlâr-ı Diyâr-ı Uc" olarak bir menşûrla tevcih edilmiştir.

Karadeniz sahil bölgesinde Samsun ve Sinop, Anadolu Selçuklu devletiyle Suriye, Mısır ve Kırım arasındaki ticaret için hayati önem taşıyordu.¹⁸ Müslüman tüccarlar bu bölgeyi kontrol altına almaları için Konya sultanlarına baskı yapıyordu. Türkmenler 1194'te bir ara Samsun'u ele geçirdiler. Bu bölgeyi Trabzon'dan David Komnenos ve I. Theodore Lascaris de ele geçirmek için rekâbet halindeydi. Sultan Keyhüsrev bölgeyi kendi kontrolü altına almak için onlara karşı çıktı ve sonunda 1214'de Sinop'u ele geçirdi (3 Kasım 1214). Esir düşen Trabzon imparatoru Aleksios Komnenos sultana tâbi olmayı kabul etti. Sinop, Mogol istilasından yararlanan Trabzon Komnenleri tarafından 1259'dan 1266'a kadar işgal edildi.

İbn Nazif bildiriyor: 624/1227'de Al-Ashkari (Laskarid imparator Vatatzes), Eyyubi Sultanı Al-Kâmil'e armağanlarla bir elçi göndermiş, öte yandan sultan Alâeddin de Al-

Kâmil'e elçi göndermekten geri kalmamış. Alâeddin, Cahen'in belirttiği gibi aynı zamanda Kilikya'da, Suriye ve Mezopotamya'da saldırgan bir siyaset gütmektedir.³⁰ C. Cahen ve F. Sümer, Mogol saldırıları (1220-1230) sonucu bu dönemde Orta Asya, İran ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya büyük bir Türkmen göçünün başladığını belirtirler. Osmanlı rivâyetleri, Ertuğrul Türkmenlerinin Aras vadisi-Pasinler ve Ahlat'tan Ankara Karaca-Dağ bölgesine göçünü, Mogol istilâları ile ilişkilendirmektedir. Bölgeye 1222-1230 yıllarında iki önemli Mogol akını tespit etmekteyiz: 1220'de İran'a giren Mogol kuvvetleri, 1221'de Cebe ve Sübödey'in kumandasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı istilâ etmiş, sonra güneye yönelip Celâleddin Harezmsâh'a karşı yürümüştür (1221 sonbaharı).³¹ Bu ilk akın Konya'da kaygıyla karşılanmıştır. Sultan Alâeddin, Mogol tehlikesi uzaklaşınca 1222'de Laskarid'lere karşı Ankara'ya hareket etmiştir. 1225'de sultan Alâeddin'in saldırı haberi üzerine Vatatzes, Trakya'daki kuvvetlerini acele Anadolu'ya çağırması ve savaşlar aralıklarla 1230'a kadar sürmüştür. Harezmsâh Celâleddin'in 1230 Anadolu seferi üzerine (Yassı-Cemen Savaşı, 10 Ağustos 1230) Alâeddin Vatatzes ile savaşa son vermiş ve Doğu Anadolu'ya hareket etmiştir. Osmanlı rivâyetinde, sultanın bu Uc'da savaşı Ertuğrul'a bıraktığına dair not, 1230'a rastlamaktadır. 1230'da İran'da Cormagun kumandasında Mogol ordusundan bir kuvvet Celâleddin'i kovalıyor, Malatya ve Sivas'a kadar akında bulunuyordu (İbn al-Athir) [İbn Bîbî'nin ailesi bu Mogol akınından kaçarak Konya'ya gelip sığınmıştır (1231)].

Langdon, Alâeddin ile Vatatzes arasında barış antlaşması tarihini 1231 olarak tespit etmiştir. Vatatzes'in asıl amacı o zamanlar Lâtinleri İstanbul'dan atmak olduğundan o tarafa hareket etme imkânına kavuşmuştu. Alâeddin ise Doğu Anadolu'da bir Mogol istilâsı beklemekteydi. Mogollar yeni kaganları Ögedey Han (1227-1229) idaresinde Alâeddin'e hâkimiyetlerini tanıtmakla yetindiler. Bu tarihte Çin'deki egemenliklerini uygulamakla meşguldüler.

Vatatzes, 1226/1227'de Batı Anadolu'da seferde olup stratejik Tripolis kalesini Türkmenlerin elinden geri aldı.³² Langdon³³ haklı olarak Laskarid-Selçuklu çatışmasının yalnız Karadeniz sahillerinde değil, Batı Anadolu'da da devam ettiğini vurgular. Arap kaynakları (İbn al-Athir, Aynî ve Zahabî) 625/1228 yılında Rumların Sinop ve Samsun'a saldırdığı haberini verir.³⁴

I. Alâeddin'in Batı Anadolu'da Rumlara karşı savaşıyla ziyadesiyle meşgul bulunduğunu, çağdaş bir doğulu kaynak, Harezmsâh Celâleddin'in biyografisi Nesevi de işaret eder. 1227 veya 1228'de Sultan Alâeddin'in divanından Harezmsâh Celâleddin'e barış öneren bir mektup gelir: Nâme, Alâeddin'in Laskaridlerle savaşına şu gönderiyi yapmıştır: "Sultan Celâleddin kâfirlerle karşı gazâ ile meşguldür, Sultan Alâeddin de aynı şekilde garp diyarında savaşa mustağraktır ve bu yıl içinde ileri gelen kâfirlerin elinden birkaç önemli kaleyi fethetmiştir, böylece İslâm dini güç bulmuştur."

I. Alâeddin bu mektubunda batıda "kâfirlerin" (Laskaridler) elinden birkaç kaleyi aldığını vurguluyor (bu kaleler Eskişehir bölgesinde Sultan-Öyükü ve belki Karacahisar olabilir). Alâeddin, Vatatzes ile savaştığından Celâleddin³⁵ ile barış halinde kalmak istemesi doğaldır. İbn Nazif, 624/1227'de Sultan Alâeddin'in sekiz günlük bir kuşatmadan sonra

büyük bir kaleyi (Karacahisar) zaptettiğini, fakat sonra Al-Ashkarî'nin (Vatatzes) gelip onu püskürttüğünü, onu yenip askerinin bir kısmını esir aldığını haber verir. Alâeddin'in bu güç durumunda Celâleddin Harezşah'a neden barış önerisi yaptığı açıklanmış oluyor.

Osmanlı rivâyetinde⁹⁸ şu sözler Alâeddin'in Laskaridlere karşı gazâ için Ankara-Sultan-Öyüğü bölgesine gelişine atuf yapmaktadır: "Sultan Alâeddin bu esnâda gazâ niyyetine Leşker cem'idüp Konya'dan kalkup günlerden bir gün Sultan-Öyüğü'ne konmuş idi. Meger 'Iys oğlu evlâdından Ertuğrul, Sultan Alâeddin'in gazâyâ gittiğün işidüp cümle cemâ'atiyle göçmel kalkup gelüp Sultan-Öyüğü'nde Sultan Alâeddin hizmetine yetişüb mîkdarınca pîşkeş çeküp Sultan bunu hayli hoş görüp akıncı-başı kıldı."

Yazıcızâde Ali'nin (II. Murad devri) Ibn Bibi'den çevirisine yaptığı ilginç bir ilâve, Osmanlı tarihi bakımından incelenmeye değer. Yazıcızâde'ye göre "Sultan Alâeddin Sultan-Öyüğü'ne geldi, kâfirler kendisine saldırıda bulunduklarından Uc'a gitti. Derken ona Tatarların geldiğine dair bir haber geldi. Uc'un idaresini Hüsameddin Bey'in oğullarına ve Kayı beylerinden Ertuğrul, Gündüz Alp ve Gökalp'a havale etti". Yazıcızâde Ali, Sultan Alâeddin ile Ertuğrul'un Karacahisar kuşatmasına ait eski bir rivâyeti (bkz Neşri, 64-67) kullanmaktadır. Ancak Sultan'ın bu Uc'da "kâfirlere" karşı mücadeleyi Ertuğrul ile birlikte Hüsameddin'e (Çoban) havale edip Tatarlara döndüğünü belirtiyor. Burada dikkate değer nokta I. Alâeddin Keykubad'ın Bizanslılara karşı Eskişehir (Karacahisar) Uc'una geldiği ve mücadeleyi Hüsameddin Çoban'a havale ettiği hakkındaki kayıttır. Selçukname'ye göre⁹⁹ bu bölgeyi Çoban Bey fethetmiştir ve âdet üzere Selçuk sultanı bir menşurla babadan oğula tasarruf etmek üzere Çoban'a tevcih etmiştir. Emir Çoban'ın faaliyetleri hakkında Ibn-i Bibi¹⁰⁰ önemli ayrıntılar verir.

ALÂEDDİN VE MOGOLLAR

1223'de Cebe ve Söbüdey'in Harezşahı takib ederek¹⁰¹ Azerbaycan'a girmeleri Anadolu'da dehşetle öğrenildi. Durum, uzak görüşlü Selçuk sultanı I. Alâeddin'i derin bir kaygıya düşürmüş ve rakibi Harezşah Sultanı Celâleddin'e ittifak önermişti. Fakat Azerbaycan'a yerleşen Celâleddin'in Doğu Anadolu'yu devletine ilhak etme girişimleri üzerine iki taraf savaşa sürüklendi ve sonunda Erzincan ovasında Yassı-Çimen'deki muharebede Alâeddin üstün geldi (10 Ağustos 1230).¹⁰² Celâleddin'in ölümü üzerine (Ağustos 1232) devleti dağıldı ve 12 bin Harezmlî Türkmen Alâeddin'in hizmetine girerek Anadolu'da yerleşti. Harezmliler, Selçuklu devletinde büyük karışıklıklara ve batı Uc'larına yeni göçlere neden olacaktı.¹⁰³ Erzurum'u ilhak eden Selçuklu devleti şimdi doğrudan doğruya Mogollarla karşılaşyordu. 1330'da Curmagun Noyan kumandasında büyük bir ordunun Harezşah Celâleddin'e karşı Azerbaycan'a geldiği öğrenildi. Aileleriyle gelen Mogol askeri Mogan ovasındaki Türkmenlerin Anadolu'ya göçlerine sebep oldu (Osmanlı rivâyetindeki Mahan herhalde Mogan olmalı). Mogollar akınlarını Doğu Anadolu'ya kadar genişletti. Alâeddin, H. 629 (29 Ekim 1231'de başlar) yılında bir Mogol kuvvetinin Sivas yakınındaki Kemâleddin Ahmed Kervansarayı'na kadar yağma akını¹⁰⁴ yaptığını dehşetle öğrendi.

Sivas olayı üzerine Alâeddin ertesi yıl Mogol Hanı Ögedey'e bir elçi gönderdi. Buna karşı Ögedey, gönderdiği bir yarlıg ile Alâeddin'den kendi egemenliğini tanımasını istedi.¹⁰⁵

Fırtına yaklaşıyordu. Selçuklular batıda Laskarid'lerle barış içinde kalmak zorundaydı. Alâeddin bu yarlığı aldıktan az sonra son nefesini verdi (634/1237). Alâeddin'in ordusu; Anadolu Türkleri yani "Rûmî ve Uci"ler yanında ücretli askerden, Harezmlî Türkler, Gürcü, Frenk, Rus, Kıpçak ve Kürdlerden oluşmaktaydı.⁴⁴ "Ulug Keykubâd"ın ölümüyle "ahval-i memâlik-i Rum ve Şam" kargaşa için düşecektir.⁴⁵

1231-1254 yıllarında Konya ile Vatatzes arasında barış sürüyor, İmparator Balkan işleriyle meşgul, Keykubad ile Laskarid arasında Mogol tehdidi karşısında dostça ilişkiler egemen olmuş, hatta Rum kuvvetleri Sultan hizmetine girmiş.⁴⁶ Bu uzlaşma, Uc Türkmenleriyle Bizanslılar arasında sulh ve sükûnun geri geldiğini göstermez. Aksine 1232 ve 1234'te Laskarid topraklarını ziyaret eden Fransisken rahipleri, Türkmen korkusundan kaçıp İznik'e sığınmışlardır. O zaman sınırda Bizans kalesi Calamus, Laskarid ülkesinde İznik-Lopadium (Ulubat) ve Nymphaeum (Nif) arasındaki hayati koridor-yol üzerinde yer alan bir kaleydi. Bu sınır kalesi sonradan Saruhan arazisine dâhil olacaktır.

MİTOLOJİDEN GERÇEĞE OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Bu bölümde tarihi bir efsanenin nasıl doğduğu ve nasıl milli mitolojinin bir parçası haline geldiği araştırılıyor.

Osmanlı hanedanında hükümdarlık simgelerinde, *regalia*'da, Batılılaşma çabası yeni mitolojilere yol açmıştı. Bu akım, sultanın heykelini yaptırma, Batı tarzı muhteşem saraylar inşa ettirme, Batı musiki ustalarını saraya çağırma şeklinde kendini göstermiştir. Sultan II. Abdülhamid, Avrupalı hükümdar ailelerinin tarihi mezar anıtları tarzında, atalarının mezarlarını buldurup yaptırmaya büyük önem vermiştir.

Sultan Abdülhamid 1886'da Söğüt ve Domanıç bölgelerine bir heyet gönderir. Heyet, Ertuğrul'un annesinin mezarını bulacaktır. Domanıç'te, Çamlıca köyünde Ömer Ağa adında bir ihtiyar, heyete deri üzerine yazılmış bir belge getirir. Belgede, Hayme Ana'nın mezarının Çarşamba köyünde olduğu yazılıdır. Heyet oradaki mezarları ziyaret eder, Kur'an okuyarak gezerken bir mezardan "işaretler gelir, mezar kendini belli eder". Mezar kazıldığında bir sanduka bulunur. "Hayme Ana'nın kemikleri ile gümüş muhafaza içinde hiç bozulmamış atlas bir yazma çıkar!"

H. 1308 yılının Cemâziyülevvel 189 tarihli belgesine göre' Abdülhamid, "seri an" (acele) orada bir türbe yapılmasını emreder, ertesi bahar türbenin inşasına başlanır. 1892'de türbe törenle açılır. Türbe altı köşeli, kubbeli şahane bir yapıdır. Hüdavendigâr Valisi Mahmud Celâleddin Paşa'nın yazdığı kitabesinde, "*Şehinşâh-i 'âli-haseb*" diye anılan Abdülhamid Han zamanında "Gâzi-i meydân-i vegâ..... Ertuğrul'un" Hayme Ana adlı annesinin türbesinin inşa edildiği belirtilmiştir (Kayda değer bir nokta ise ahşap sandukayı Armenak Efendi'nin, türbeyi ise Kütahyalı Rum ustaların yapmış olmasıdır).

Abdülhamid için yazılmış *Karakeçili Aşireti* adlı kitapçıkta' girişte şu sözleri okuyoruz

(sadeleştiriyoruz): “Ertuğrul Gâzi ile Orta-Asya’dan Anadolu’ya ayak basan Karakeçili ‘aşıret-i Ertuğrul’un kumandası altında ayrıcalık kazanmıştır. Aşiret, Ertuğrul’un Karacahisar fethinde hazır bulunmuş, sonraları Yavuz Selim seferlerine katılmış ve ‘Haremeyn-i Şerifeyn Aşireti’ ünvanını kazanmıştır. Abdülhamid, kendisine kullukla bağlı bu aşireti kelimelerin ifade edemeyeceği değerli armağanlara layık görmüştür. Aşiret, ‘İlk hutbe-i İstiklâl’in okunduğu Karacahisar’da iskân edilmiştir. Pâdişâh, Ertuğrul ruhunu şâd etmek için merkezi Bilecik kasabası olarak *Ertuğrul Sancığı* adıyla özel bir sancak kurulmasını ferman etmiştir. Karakeçili aşireti her sene Rebiülâhîr ayında Ertuğrul Gâzi’nin ‘türbe-i mukaddeselerini’ ziyaret ederek o günün bayram olarak kutlar. Aşiret, atları üzerinde türbeye varıp bağlılıklarını gösterir. Mevlid-i Nebvi okunur, kurbanlar kesilir, ziyafet verilir ve padişaha dualar edilir. ‘Bu güzel merâsimin ahâlinin yüreklerinde uyandırdığı sevinç sözle anlatılmaz.’ Risale metninde ayrıca aşiretin yaşam ve kültürü hakkında bilgi verilmekte, askerlikten, ağnam resminden affedildiği kaydedilmekte, aşiret obalarına Haremeyn vergisine mahsuben, yün verilip ip örmeleri istenmektedir. Aşiret Özbek diyarından gelmiştir.”

Aşiret obaları; Veliler, Tuluzlu, Kara-bakılı, Şazeli, Hacı-Halil, Hayam-Kethüda, Akça-inli, Aynhâni, Özbekli adlarıyla anılır. Aşiretin tüm nüfusu, bu tarihte 409 aile ile 3193’dür. Bu nüfus, Eskişehir kazalarında ve Seyitgazi nahiyesinde dağılmıştır. Tüm Karakeçililer, ayrıca Afyon Karahisar, Kütahya, Bursa ve yeni kurulan Ertuğrul sancaklarında dağınık halde 14521 kişiyi bulmaktadır.⁴

Karakeçililerin Orta-Asya ile bağlantısı aralarındaki Özbekli cemaatinin varlığından çıkarılmaktadır. Cemaat başkam Mehmed Bey’e *kıdvetü’l-‘aşd’ir* hitabıyla beyliğine dair bir de buyruldu verilmiştir. Tüm Karakeçililer, “Haremeyni’ş-şerifeyn Yörüklerinden” sayılmaktadır. Obalar arasında Kayı boyuna ait bir kayda rastlanmamıştır. Anadolu’da Karakeçili birçok olmak dağınık halde Antalya-Isparta-İzmir-Bursa illerinde bulunur. Sürüleri keçiden ibaret olan Türkmen boylarını genel *Karakeçililer* adı altında göstermek âdet olmuştur.⁵

Ekonomik yaşam koşullarına göre çeşitli Türkmen boylarını eskiden beri bir ad altında gösterme eğilimi mevcuttur. Meselâ Toroslar’da Finike, Antalya ve Alaiye’den Suriye ve Mısır’a tahta ihracatında, ormanlardan tahta kesip gönderen Toros dağları Türkmenlerine *Agaç-eri* veya eskiden beri topluca *Tahtacı* denildiğini biliyoruz. Keçi sürüleri olan birçok Türkmen boyu, *Keçili* (Akkeçili, Kızılkeçili, Karakeçili) diye toplu bir ad altında amlagelmıştır. Halbuki, bu gruplar içinde orijinal *cemaat* adıyla birçok Türkmen boyu mevcuttur.⁶ Osmanlı döneminde Türkmen boylarına verilen toplu bir terim de genel *Yörük* adıdır. Osmanlı bürokratları, Şah’a bağlı Kızılbaş Türkmenlerden ayrı bir ad kullanma kaygısıyla kendi Türkmenleri için toptan *Yörük* adını kullanmışlardır.⁷

SÖĞÜT’TE ERTUĞRUL GÂZÎ TÜRBESİ

Türbe, tek kurşun kubbeli bir yapıdır, aslında ne zaman yapıldığı kesinlikle bilinmiyor. Türbenin I. Mehmed (1413-1421) döneminde yapıldığına dair bir rivâyet vardır.⁸ 1304/1887’de II. Abdülhamid emriyle onarıldığına dair bir kitabe konulmuştur. Bugünkü haliyle türbeyi Ertuğrul’un hatırasına lânyık biçimde yeniden inşa eden yine Sultan Abdülhamid’dir. Türbenin avlu kapısının iki yanında iki çeşme vardır. Rivâyete göre Ertuğrul’un eşi ve oğlu Savcı Beg, bu türbede gömülmüştür. Osman’ın da bu türbede gömüldüğü ileri sürülmektedir. Osman adına yazılı bir taş mevcuttur.

Türbenin inşası üzerine Evliya Çelebi (Cilt, III) şu rivayeti bildirir: "Osmancık Beg, ölünce babası Ertuğrul'u bu Sögüd şehrinde defn edip şehri de ma'mûr etti, ba'dehu Yıldırım' asrında Timurlenk bu şehri yağma ve harâb etmiştir ki, hâlâ Ertuğrul Beg türbesi bile o kadar mükellef bir âsitâne değildir." Sultan II. Abdülhamid, 1322/1904'te Sögüt'te *Hamidiyye* adıyla büyük bir câmi yaptırmıştır. Ş. Ülkütaşır, türbe etrafında her yıl yapılan şenlik hakkında şunları yazar: "Başta Karakeçili aşireti olmak üzere diğer bazı Türkmen boy ve oymakları, yüzyıllar boyunca süregelen bir gelenek halinde senenin muayyen bir gününde (menkıbevi kaynaklara göre nevrûzda) türbeyi büyük bir törenle ziyaret ederler. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, önceleri tamamıyla aşîri mahiyette olan bu ziyaret, bugün bir 'tören' şeklinde ve memleket ölçüsünde bir özellik almıştır."

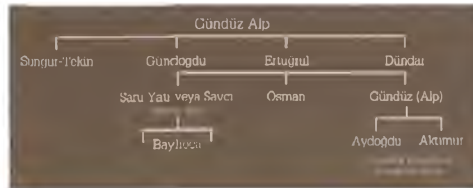
1998 Ekim ayında Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı zamanında kendisinin iştirakiyle yapılan görkemli bir resmi törene katıldım. Aşiretleri temsil eden gruplar, millî kıyafetleriyle geçit resmi yaptılar. İznik-Lefke-Eskişehir arasında tarihi yol üzerinde bulunan Sögüd (Sögüt) kasabası, Arap kasabalarında *Beldet üs-Safsaf* adıyla anılıyor.

Sögüt'te ayrıca, Ertuğrul'un oğlu Savcı lakabıyla anılan Saru-Yatı'nın mezarı bulunmuş, mezara bir kitâbe konmuştur. Savcı hakkında kesin bir kanıt, Eskişehir-Sögüt yolu üzerinde Savcı adı altında bir köyün yakın zamanlara kadar haritalarda tespit edilmiş olmasıdır. Köyün Savcı olan adı, sonraları Aktaş'a çevrilmiştir (yer adlarının değiştirilmesi tarihe ihanettir).

Ertuğrul türbesi avlusuna Osman Gazi ve yoldaşlarının büstleri konulmuştur. Böylece, Sultan Abdülhamid'in girişimiyle yerleşmiş bir gelenek Cumhuriyet dönemine aktarılmıştır. Karakeçililerin her yıl, Sögüt'te Ertuğrul Gazi türbesini ziyaret ederek şenlik yapmaları resmîyet kazanmıştır. Abdülhamid, kendi aşireti saydığı Karakeçili gençlerinden Ertuğrul alayını teşkil ettirmiş, Alman İmparatoru'na da Karakeçilileri "akrabalarım" diyerek takdim etmiştir. 2009'da yayınlanan bir eserde⁹ Karakeçililer Kayı Boyu ile özdeşleştirilmiştir. Millî geleneklerin mitoloji konusu olsa da devamına kimse karşı koyamaz. Burası her yıl Karakeçili yürüklerinin katılımıyla büyük bir millî şenliğe sahne oluyor.

Ö. F. Dinçel, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Abdülhamid dönemine ait iki belgeyi yayınladı. Padişah'ın Sır Kâtibi olan Süleyman Hasbi tarafından Sultan'a arz edilen belgede Ertuğrul'un Orta-Asya'dan "Karahisar"a geldiğini, "tarihlerin müttefikan" bildirdikleri kaydedildikten sonra babası Süleymanşah'ın Fırat nehrini geçerken boğulduğu gibi rivayetler özetlenmiştir (Fırat'ta boğulan başka biridir).

Dinçel'e göre gerçekten Ertuğrul'un babası Gündüz Alp, annesi Hayme Ana'dır.¹⁰ Dinçel ayrıca Domanıç Yaylası'ndaki her obaya ait "yurd"ların adlarını da tespit etmiştir. Bu coğrafi adlar yanında şu adlar dikkate değer: Kazmurt, Macar Oluğu, Danişmendli, Sakarı, Karacaka-

ya, Tekfur Alanı, Ahlatlı Alanı.¹¹ Bu adlar arasında *Danişmendlü* ve *Ahlatlı* adları tarihi önem taşır. Malazgird zaferi (1071) akabinde yurd tutan Yörüklerden bir kısmı, Malatya-Sivas-Tokat bölgesinde yerleşen Danişmendlü Türkmenlerdir; demek ki bunlardan bir grup Domaniç'e gelmiştir. *Ahlatlı* yer adı özellikle önemlidir.

Ertuğrul'un Doğu Anadolu'da Van Gölü civarına, Ahlat'a geldiğini eski rivâyette zikredilmiş buluyoruz. Bununla beraber Dinçel, Domaniç'te Kayı Boyu'na ait herhangi bir iz bulunmadığını kaydeder.¹² Osmanlı Beyliği'nin, 1299 veya 1300'de "Söğüt ve Domaniç'te kurulduğunu" yineler.¹³ Dinçel'e göre "Kayı Boyu veya Karakeçili aşiretinin ilk dönemlerde Domaniç yaylasında yaşadıkları hakkında kaynaklarda herhangi yazılı bir bilgi bulunmamaktadır".¹⁴ Karakeçililer, ilkbaharda Söğüt'ten Karaköy yaylasına, oradan Çamili, Yayla-Çukurca istikametinden Domaniç'e gelirlermiş; sonbaharda Domaniç yaylasında Çarşamba köyünde (sözde Hayme Ana'nın gömüldüğü köy) toplanır göç hazırlığı yaparlarmış, kışlakları Söğüt müş.¹⁵ Dinçel, Ertuğrul'un "genel kabule göre" 1189'da doğduğu, 1231'de Söğüt'te yerleştiği, 1281'de öldüğünü ileri sürer, eşi Halime Hatun, anası Hayme Ana'yımuş. Soy kütüğü şöyle:

Ertuğrul, rivâyette, yaşı 92 veya 96 iken 1291'de Söğüt'te ölmüş.

Ertuğrul'un büyük oğlu *Saru-Yatı*, öbür adıyla *Savcı Beg*, önemli bir kişi olmalı. Yahşi Fakih tarihinden Aspaz ve Neşri'de geçen rivâyete göre¹⁶ Savcı'nun oğlu Bayhoca, Ermeni Beli savaşında şehit düşmüş, Hamza Bey köyü "nevâhisinde" gömülmüş (Hamza Bey köyünü ziyaretimde Yürüyen Dede adı verilen birine ait bir türbe gördüm, türbe Bayhoca'ya ait olmalı).

HAYME ANA-DEVLET ANA EFSANESİ

Dinçel'in aktardığı rivâyete göre Ertuğrul'un annesi Hayme Ana (hayme, çadır demektir), Gündüz Alp'in eşiymiş. Dinçel'e göre "Gündüz Alp'in ölümünden sonra Ertuğrul Kayı Boyu'nun başına geçmiştir". Dinçel'e göre "Oğlu Ertuğrul'u, torunu Osman'ı yetiştiren ve cihan devletinin temelini atan Hayme Ana'nın mezarı, Karakeçili yörüklerinin toplanma merkezi olan Çarşamba köyü alanındaki bir tepededir.¹⁷ Bugün Domaniç'te *Hayme Ana Anıtı* bulunmaktadır (Dinçel türbenin inşası üzerine olan arşiv belgelerini toplayıp kitabında yayınlamıştır).

Zonaro'nun
Dolmabahçe
Sarayı'nda bulunan
tablosunda, II.
Abdülhamid'in
kurduğu Ertuğrul
Alayı, Galata
Koprusu'ndan geçiyor
(1896).

Yolsuz bir tepedeki türbe zamanla bakımsız kalmış, inşasından 11 yıl sonra tahribât başlamış, sandukayn yapan Ermenak Efendi tutuklanmış ve "türbede tahribât" dolayısıyla sorguya çekilmiştir.¹⁸ Türbenin bakımı için şose yol yapılmasına karar verilmiştir. Bundan sonra belgelerde Hayme Ana artık "Hayme Ana Sultan Hazretleri" veya "Ertuğrul hazretlerinin valide-i mukaddesleri cennet-mekân Hayme Hatun" diye anılmalıdır. Cumhuriyet döneminde türbeye konulan tabelada şunu okuyoruz: "Hayme Ana, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Ertuğrul Gâzi'nin annesi Osman Gâzi'nin ninesi Devlet Anadır."

Hayme Ana Türbesi, zamanla başka türbeler gibi şifa veren kutsal bir ziyaretgâh durumuna gelir, mevlid okunup dua edilir. 1925'te zaviye ve türbelerin kapatılması sonucu Hayme Ana türbesi, misafirhanesi ve külliye ile ilgili uygulamalar kaldırılır. Sonradan türbeye avize, halılar, atlas perdeler götürülür. 1945, 1954 ve nihayet 1990 ve 2006'da tamirat görür. 2007'de türbe ve tören alanı kanunla himaye altına alınır.¹⁹ Hayme Ana Türbesi, etrafında misafirhane ve ilk mektep inşasıyla bir ziyaretgâh halini alır. Her yıl yapılan anıma şenlikleri 1892'deki açılışıyla başlamış, 1970'te ilk kez resmi olmayan bir şenlik düzenlenmiş, Tavşanlı'dan mehter takımı gelmiş, kılıç-kalkan gösterileri yapılmış; halk tarafından düzenlenen bu şenlikler zamanla genişlemiş, 2006'da tören resmi bir kimlik kazanmıştır. Devlet büyükleri ve yöruk kıyafetli yöre halkının katılımıyla Hayme Ana-Devlet Ana, bugün Türk kültür hayatının vazgeçilmez bir olgusu haline gelmiştir. Kuşkusuz milletlerin hayatında zamanla yerleşmiş bu çeşit mitolojiler gereklidir. Bununla beraber tarihçi, bu gibi folklorik rivayetlerin, tarihi gerçek kökenlerini araştırmak zorundadır.

II. Meşrutiyet döneminde 1909'da "İstiklâl-i Osmânî", yani Osmanlıların ne zaman bağımsız bir devlet haline geldiği sorusu ortaya atılır. Soru, yeni kurulan *Tarih-i Osmânî Encümeni*'nde Efdaleddin Bey'e havale edilir. Efdaleddin, gözden geçirdiği eski yeni tüm kaynakların Hicri 699 (Miladi 28 Eylül 1299'da başlar, 18 Ağustos 1300'de biter) yılını, Osman'ın "istiklâl"inin başlangıcı kabul ettiklerini tespit eder. Eski ya da yeni, gelişigüzel seçilen rivayetlerin hangi ana kaynaktan geldiğini sorgulamaz.

Kaynak tenkidî yapılmaz. Halbuki Osman Gazî'ye ait rivâyetlerin ilk ana kaynağı, Orhan'ın imâmı İshak Fakih'dir; onun oğlu Yahşi Fakih, Yıldırım Bayezid'e kadar Osmanlı tarihini yazmış, Osman'a ait rivâyetleri ondan aktarmıştır. Aşık Paşazâde (Aşpz) ilk döneme ait bilgileri Yahşi Fakih'in eserinden aktarmış, ancak bunu yaparken "ihtisârlar"da bulunmuştur. Aşık Paşazâde'deki metin aymen şöyledir:³⁰ "Orhan Gazî'nin imâmı İshak Fakî oğlu Yahşi Fakî'dan kim ol Sultan Bayezid I İlan'a gelince (gelinceye kadar) bu menâkıbi ol Yahşi Fakî'da buldum kim, Yahşi Fakî Orhan Gazî'nin imâmı oğlydı... fakir dah bilip işittüğümden, bazı hallerinden ve makallerinden *ihtisâr idiüp* kaleme diline virdüm."

Osman, bu rivâyete göre H. 699'da tekvurları bertaraf edip Bilecik ve Yenişehir'de Bizans sınırına dayanır (Aşpz 13. Bâb). Aynı yıl Karacahisar'da hanlığını ilân ile kadı ve hatib tayin eder (Aşpz 14. Bâb). Hemen arkasından *bac* kanununu kor (15. Bâb), ülkeyi oğlu Orhan, kardeşi Gündüz ve yoldaşları alplar arasında örgütler ve Bizans'ın Laskaridler döneminde merkezi olan İznik üzerine akınlara başlar (16. Bâb). Bütün bu gelişmeler 1299-1300 süresinde olmuştur. Sonraları Bizans'a karşı Bapheus (1302) ve Dimbos (1303) zaferleri, tüm Bitinya'da Osman'ın egemenliğini sağlamıştır. H. 699'da Karacahisar'da hutbe okuttuğu, kendisini bağımsız han ilân ettiği ve bağımsızlığın İslâmî gerekleri olarak kadı ve hatib tayin ettiği noktaları, Efdâleddin ve ondan sonra yazarların *İstiklâl-i Osmânî* için ileri sürdükleri esas delillerdir.

Ancak biliyoruz ki Aşpz, tarihini Fâtih ve II. Bayezid döneminde kaleme almıştır. Osmanlı sultanları bu tarihte büyük bir imparatorluğu temsil eden sultanlardır. Onlar için yazılan *Tevârih-i Âl-i Osman*'da, Osman ve devletin menşei hakkında dönemin koşullarına uygun iddialar yer almış, İshak Fakî rivayetine ilâveler yapılmıştır. Sözde Osman, Karacahisar'da demiş ki, Selçuk Sultanı "ben Âl-i Selçukluyun der ise ben hod Gökâlp oğlyın, derin." Oğuz Han'ın büyük oğlu Gökâlp ve onun oğlu Kayı Han'ın Osmanlı hanedanının ataları olduğu iddiası, 1440'ta Şâhrûh'un II. Murad'ı tâbi bir hükümdar saymasına karşı Yazıcızade Ali'nin *Târih-i Âl-i Selçuk*'ta ortaya attığı bir iddiadır. Osmanlı hanedanı, bu Oğuz Han-Kayı Han teorisini derhal benimsemiştir. *Oğuzculuk*, Fâtih ve II. Bayezid tarafından benimsenmiş ve yazılan tarihlerde tekrarlanadurmuştur. Aşpz'de Osman'ın "ben hod Gökâlp oğlyın" iddiası, bu geleneğin tekrarıdır. Karacahisar'da istiklâl rivayeti, 1440'taki Gökâlp rivayetini içerir. İshak Fakih-Yahşi Fakih rivayetiyle ilgisi yoktur (bu konuda ayrıntılar için, bkz *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2010).

Özetle, 20. yüzyılda "İstiklâl-i Osmânî" yılı ve gününün tespiti çabaları Osmanlı Batılılaşma akımının bir sonucudur. Nasıl tüm Avrupa hanedanları, bu arada Osmanlılardan ayrılan Balkan devletleri "bağımsızlık günü" tespit etmiş ve o günü bir bayram olarak kutlamaktaysa, Osmanlı Devleti'nin de neden bir "istiklâl" günü olmasın? Özetle, H. 699 yılının Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi savı bir mitolojidir.

Efdâleddin "İstiklâl-i Osmânî" üzerinde verilen 688, 697, 699 Hicri yıllarını inceler ve kaynaklarından çoğunun 699 yılını kabul ettiğini belirtir. "Müverrih'in ekseriyet-i 'azimesince" 699 yılının kabul edilmiş olmasını ileri sürerek bu tarihi "sâl-i istiklâl" olarak kabul eder. "Müverrihin" hepsi Aşpz'deki rivayeti tekrarlar. Bu rivayet ise 1440'ta ortaya çıkan Oğuz Han-Kayı Han rivayetini izlemiştir.

Öte yandan Efdâleddin Osmanlı Beyliği'ni, Selçuklu hanedanının son bulması üzerine o devletin devamı gibi algılar. Son Selçuk sultanı Alâeddin Keykubâd Feramurz'un³¹ ölümü üzerine egemenlik haklarının Osmanlı hanedanına geçtiği hakkındaki yerleşmiş iddiayı benimser.³²

Söğüt'teki Ertuğrul
Gâzi Türbesi ve
Ertuğrul'un annesi
olduğu düşünülen
Halime Hatun'un
mezarı.

Karamanoğulları, Konya'ya yerleşmekle ve Anadolu saltanatı için İlhanlılarla savaşmış olmakla beraber aynı iddiadır. Osmanlı-Karaman rekabetinin (1354-1468) asıl nedeni buradan kaynaklanır. Osman Gâzi zamanında böyle bir iddia söz konusu olamazdı. Selçuklu Devleti'nin varisi olduğu iddiası, 15. yüzyıl sonuna ait tarihçelere yansdığı gibi, ilk kez Yıldırım Bayezid döneminde ortaya çıkmış olmalıdır.

Devlet Salnamesi'nde "İstiklâl-i Osmâni" üzerinde H. 1268 tarihli 6. Salname'de verilen 4 Cemâziyü'lâ 699 (25 Şubat 1300) tarihinin de bir esası yoktur.

Doğal olarak Sultan ve yardımcıları, Ertuğrul hakkında en eski kaynakları, Aşık Paşazade, Oruc, Neşri, Rûhi, İdris ve anonimlerden gelen rivayet ve efsaneleri gerçek gibi algılayıp benimsemekten başka bir şey yapamazlardı.

Yukarıda gördük ki Sultan Abdülhamid Ertuğrul'u beyliği kurmuş, dip-ata olarak benimsemiş, bir Ertuğrul efsanesi doğmuş, onun için muhteşem bir türbe yapılmış, Ertuğrul Alay ve Ertuğrul Sancağı kurulmuş, Ertuğrul'un annesinin bulunması ve üzerine türbe yapılması için karar verilmiştir.

Batı'da, özellikle İngiltere'de Victor Ménage öğrencileri tarafından *Tevdrih-i Âl-i Osman*'i mitoloji, masal ve efsane sayan sözde ilericiler bir tarihçi nesil ortaya çıkmıştır: Bunlardan C. Imber, çarpıcı olmak hevesiyle o dönem rivayetlerini ve dönemi *black hole* (karanlık kuyu, çukur) deyimiyle tarihi bir kaynak saymaz; bizde de *revizyonist* akımı temsil eden bazıları *Tevdrih*'i bir kenara koyma eğilimindedir.

XV. yüzyıl sonlarındaki derlemelerde Aşık Paşazade, Oruc, Neşri, Rûhi ve anonimlerde Osman'a ait rivayetler, Orhan'ın imamı İshak Fakih, yani Osman döneminde yaşamış bir göz tanığından gelir. Aslında *Tevdrih-i Âl-i Osman*'i toptan mitoloji diye bir yana atmak yerine, onun ilk doğru rivayetlerini (bkz. *Kuruluş Döneminde İlk Osmanlı Sultanları*, İstanbul, 2010) ortaya çıkarma ve topografik araştırmaları tenkit ve açıklama gereğine inanıyoruz.

Mesela, Ertuğrul'un Batı Anadolu'ya yönelişinde ilk yerleşme bölgesi olarak *Neşri*'de "Ankara civarında Karaca-Dağ"²¹ göstermesi dikkat çeker. Kulu ilçesinde Ankara Yolu üzerinde günümüzde

Karaca-Dağ silsilesi haritalarda gösterilir. Kaynağımızda zikredilen Karaca-Dağ'ın böylece gerçek bir coğrafyada tespiti önemlidir.

Bölgede 2003 Temmuz'da yaptığımız araştırmada gözlemlerimizi şöyle özetleyebiliriz. Karaca-Dağ silsilesi üzerinde Ankara-Kulu yolu üzerinde, tepede Cemşid köyünde küçük *Cemşid Kalesi* yer alır. Kanunî dönemi tahrir defterinde bu köy civarında Abdal, Bezirhane, Soğulcak, Ebilaz, Yeniköy adlı Türkmen köyleri kayıtlıdır. Bu köylerin halkı *Abdalân* (Kalenderî)²⁴ derviş âdetlerini sürdürürler.

Bugün Ankara Karaca-Dağ yolu üzerinde Karaca-Dere, Karaca-Kilise Gölbe, Gölder (Türkmen), Kara-Hamzalı, Güzelce-Kale, Culuk köyleri bulunmaktadır. Rivâyete göre 300 yıl önce doğudan göç eden Kürtler, Karaca-Dağ kasabası ve köylerinde yerleşmişlerdir. Karaca-Dağ kasabasının eski adı Nalikenli'dir. Evvelce Söğütlü yaylasında hayvancılıkla uğraşıyorlarmış; kasabada günümüzde Kürtler oturuyor, kendilerine *Nasrânî* deniyor (nüfusu 5000). Bu köyde, üzerinde haç bulunan mezar taşlarına rastlanıyor; rivayette burada Cumhuriyet'ten önce Rumlar oturuyormuş. Haymana Vukûât Defteri'nde Rumlar tespit edilmiş. Rumlar keçe imalatıyla zenginleşmişler. Günköce Yaylası'nda (şimdi Söğütlü) Roma dönemine ait mermer levhalar çıkmış.

Karaca-Dağ eteğinde Canım-Ata, Karaca-Dere ve Seyitahmedli köylerini buluyoruz. Burada bir Türkmen köyü, *Yaraşlı* yer alıyor. Yaraşlı'dan yol tepedeki hisara çıkar, burada arkeolojik araştırma yapılmış. Yaraşlı antik bir yerleşme bölgesi olup dere kenarında antik çağa ait tezyinatlı taş bloklar kullanılmış.

Yaraşlı suları bol, büyük bir köy. İleride, hayvancılığa yarar bir yayla var. Bölgede yakın zamana kadar Rum yerleşim merkezleri mevcuttu. 300-350 yıl önce Nasrânî Kürt göçebelere gelişle bölgenin etnik yapısı hayli değişmiş. Haymana-Kulu'da Kürtler ve Konya ovasında Büyük Kürt Cihanbeyli aşireti hayvancılıkla geçiniyordu. Cihanbeyli aşireti İstanbul'a her yıl 300 bin koyun sevkini iltizamına almış.

Kısacası, *Tevârih*'de yüzyıllar önce Ertuğrul'un aşiretinin ilk yerleşim bölgesi olarak gösterilen Karaca-Dağ bugün bu durumda; eskiden beri göçebelere yerleşim bölgesi olan bu bozkırda Yaraşlı Türkmen Köyü ve civarı Ertuğrul'un yerleşim bölgesi olabilir.

OSMANLI BEYLİĞİ ÜZERİNE GERÇEKLER DÂR'ÜL-'AHD VE SONRASI

Ertuğrul Dönemi'nde Alishir'in Germiyanlıları, Karahisar (Karahisar) ve Bilecik vilâyetine akın yaparlardı. Neşri versiyonunda (I, 68) Ertuğrul'un bölge Rumlarıyla iyi geçindiği belirtilmiştir. Osman, Ertuğrul'un yerine geçince aynı politikayı güttü; "yakın komşu kâfirleriyle gâyet mudârâya haşladı" (Asp 2. Bâb). Bu iyi geçinme, *mudârâ*'nın anlamı şudur: Bilecik'ten Eskişehir'e kadar bölge Alâeddin'in Laskaridlerle barış antlaşmasından (1230 veya 1231) beri *dâr'ül-'ahd* statüsündeydi.²⁵ Bizans ve Selçuklu Devleti arasında *dâr'ül-'ahd* sayıldı, bölgedeki tekvurlar sultana haraç öder ve saldırıdan âzâde olarak yaşarlardı. Bu nokta önemlidir; şimdiye dek anlaşılmadı. *Kıflıur-Rûm* (Bizans'ın Kilidi) sayılan Bilecik ötesinde Bizans egemenliği başlıyordu. Osmanlılar ve Sakarya bölgesinde Samsa Çavuş ve başka Türkmenler *dâr'ül-'ahd*'deki tekvurlarla "mudâra", iyi geçinmeye mecburdular, zira tekvurlar Selçuk sultanına "muntı" olup haraç ödemektedirler. Onlar isyana sapmadıkça, Türklerin saldırılarından âzâdeydiler. İshak Fakih - Yahşi Fakih rivâyeti bu durumu açıkça belirler (Asp 2, 9 ve 12. Bâblar).

Bugünkü adı
Aktaş olan
Söğüt'teki
Savcıbey köyü.

Dârü'l-ahd'de iki büyük tekvir, Karacahisar (Eskişehir'e yedi kilometre uzaklıkta, tepedeki hisar) ve Bilecik Kalesi tekvirleri, bölgedeki öbür tekvirlerin üzerinde egemendiler. İnegöl ve Karacahisar tekvirlerinin "isyanı" ve Osman halkına düşmanca hareketleri üzerinedir ki (Aşp 3. Böl.) tekvirler sultana isyan etmiş sayıldı ve Osman ancak ondan sonra tekvirlerle karşı gazâ-savaşına başladı. Olay üzerine sözde sultan Alâeddin demiş ki: "Karacahisar Tekvuru bizim ile yağı (düşman) olmuş" (Aşp 6. Bâb.).

Osman ancak o zaman hücum ile Karacahisar'ı fethetmiş ve merkez yapmıştır. 1280-1290 döneminde Eskişehir bölgesinde Osmanlı-Moğol kontrolü çökmüştü (halbuki 1260'a doğru Eskişehir'de vali Cacaoglu Nureddin, İlhanlı ve Selçuk sultanlarını temsil ediyordu. Bkz A. Temir, *Caca Beg Vakfiyesi*). Osman etrafına topladığı alplar ile gazâ faaliyetini sürdürdü ve 1299'da Bilecik'i ve onunla beraber İnegöl, Yarıhisar ve Yenişehir (Malangeia) tekvirlerini ortadan kaldırdı; Bizans sınırında Yenişehir'i *Üc* merkezi yaptı. Bu, Osman'ın kariyerinde ikinci aşamadır; 1288'de Karacahisar, 1299'da Bilecik fethleri onun beyliğe doğru önemli gazâ başarılarıdır. Ancak, İshak Fakih – Yahşi Fakih rivayeti (Aşp 6. Bâb), onun bu dönemde Selçuklu-İlhanlı egemenliği altında olduğunu belirtir. Karacahisar fethi üzerine sultan kendisine sancak-beyliği sembollerini göndermişti (Aşp 8. Bâb.: "Sancak esbabiyle iyi atlar... .." gönderdi).

1288-1299 dönemi onun Karacahisar'da sancak beyliği dönemidir. 1299'a doğru bu *Üc'ta* Moğol İlhanlı, dolayısıyla Selçuklu kontrolü kalmamıştı. Anadolu'da 1299-1300'de İlhanlı valisi Sülemiş isyanı, *Üc* Gazi beylerine fiilen bağımsızlık sağlamıştır. Bu nedenle 1299'da Bilecik fethiyle Osman, Bizans topraklarına komşu olup 1301'de İznik'i kuşatma altına aldı. Bu kuşatma onu Bizans İmparatorluk kuvvetleriyle karşı karşıya getirdi (Bapheus Savaşı, 7 Temmuz 1302). Bapheus / Koyunhisar zaferi Osman'ı gerçekten bağımsız bir bey yaptı.

İşte Osman'ın siyasi kariyerinde aşamalar ve Osmanlı hanedanının (devletinin) kuruluşu, son araştırmalar sonucu bu biçimde tespit edilebilir (bkz İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul: DV Yayını 2010, 25-36).

OSMAN GÂZÎ'NİN İZİNDE: İZNİK KUŞATMASI, BÖLGE VE YOLLAR

Osman'ın kariyerinde 699/1299 yılı çok önemli bir dönüm noktasıdır. 1299'da Osman, Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde "darü'l-ahd'de dört hisan, Bilecik (Bellocömis), Yenişehir (Melangeia), İnegöl (Agelokoma) ve Yarhisar'ı fethetti, böylece Selçuk sultanına haraç veren "darü'l-ahd" bölgesindeki tüm tekvurları ortadan kaldırmış oldu. Bu fetihlerle Osman, doğrudan doğruya Bizans devletine ait topraklara sınırdış oldu. İpek üretimi ve sanayii ile tanınmış önemli Bilecik (Pachymeres'te özellikle anılan: Belokömis) Osman'ın sancak beyliğinin bir merkezi oldu, "Kayın-atası Ede-Bah'ya Bilecük hâsılını (vergilerini) timar (yurdluk) verdi I ve hem hatunını atasıyla Bilecük'te kodi, kendü Yenişehir'e vardı" (Aşp 16. Bâb). Sancak Beyliğinin öbür kısımlarında, eski merkez Karahisar'ı oğlu Orhan'a, Yarhisar Hasan Alp'a, İnegölü Turgut Alp'a, il-yurdluk verdi.

Osman, Bizans topraklarına karşı akın merkezi olarak İznik'e 30 km kadar uzaklıkta "Melangeia" yı seçti; onun civarında bir Uc merkezi olarak yeni bir şehir kurdu. Anonim *Tevârih*, yukarıda da söylendiği gibi Osman'ın yeni bir şehir meydana getirdiğini şöyle anlatır: "ve hem hatunını Bilecük'te atasıyla kodu, kendisi yeni şehirde (Melangeia) karar itdi; gazilere evler yaptırdı, anda duraklandı, adını Yenişehir, kodu". Yenişehir, Uc merkezi gelişmiş ve Bilecik yanında Osmanlı beyliğinin en ileri Uc merkezi olmuştur (sonraları 1381'de I. Murad, buradaki sarayında tüm Anadolu beylerini ve Pera Ceneviz elçilerini büyük bir düğünde ağırlayacaktır). Yenişehir, İznik'e karşı akın merkezi oldu: "Yenişehir'e geldiler, birkaç gün gaziler atların dinlendürdiler; İznik'in vilâyetine segirttiler (akın ettiler); bir nice gün ceng ittiler, dört yan vilâyeti daptılar (kendilerine bağımlı yaptılar). Kal'a üzerine er kodılar, dapan vilâyeti timar erlerine virdiler, kendüler yine Yenişehir'e çıkdılar" (Aşp 16. Bâb). Aşp'nin burada özetlediği² İznik bölgesindeki fetihler ve 1301'de kale kuşatması,

Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'da ve *Nesri*'de, kaynak İshak Fakih-Yahşi Fakih'ten tüm ayrıntılarıyla aktarılmış bulunmaktadır. Osman'ın akınını 1299-1301'de tüm Batı Anadolu'daki gelişmelerle bağlantılı olarak açıklayabiliriz. 1299'da Anadolu İlhanlı valisi Sülemiş, isyan bayrağını kaldırmıştı. O zaman Batı Anadolu'da, "Ucat"ta Menteşe'den Osmanlı arazisine kadar Türkmenler genel bir saldırıya geçtiler. Bu gelişmeler, Osman'ın İznik'e karşı harekete geçmesini belirlemiştir. Bizanslı çağdaş kaynak G. Pachymeres, Bilecük'ün (Belokömis) düşüşünü önemle kaydeder. İznik'te Paleolog hanedanından prenses, 30 bin kişilik bir İlhanlı-Mogol ordusunun geldiği söylentisini yayarak Osman'ı durdurma girişiminde bulundu. O sırada İstanbul'da imparator, genel Türkmen saldırısına karşı Alan ve Katalan ücretli asker kumpanyalarını hizmete aldı. Katalanlar'ı Batı Anadolu beylerine karşı gönderirken Alanlar'ı İznik'i kuşatan Osman'a karşı gönderdi (1302, Bapheus/Koyunhisar savaşı). Osman Gazi'nin 1304-1305 döneminde Sakarya doğusunda (Mudurnu-Göynük fethi) ve nehir kıyısındaki (Lefke, Geyve, vs) önemli fetih hareketlerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir (bkz. Aspaz Bâb 20-23).

Uc Türkleri, bu arada Osman Gazi, Bizans kalelerini uzun süre abluka altında aç ve susuz bırakıp "amân" ile teslim olmaya zorlayarak ele geçirmekteydi. Osman, 1302 Bapheus ve 1303 Dimbos zaferlerinden sonra İznik ve Bursa etrafında "havâle" kuleleri yaparak bu şehirleri abluka altına almıştır. 30 yıl abluka altında tutulan İznik'i oğlu Orhan "vira" ile teslim almıştır (2 Mart 1331). Teslimde yeminle "ahdnâme" verilerek "amân" (emân) koşulları belirtilirdi. Orhan, Bursa'yı teslim aldığı anda (6 Nisan 1326) amân koşulları ayrıntılarıyla şöyle saptandı:

1. Şehri bırakıp gitmek isteyenler serbestçe gidecek.
2. Teslimde tekvur, 30 bin altın verecek.
3. Kalan halktan "kimesnenin bir çöpünü aldırmadılar".

Osmanlılar Fâtih zamanında güçlü topçu gücüne erişmeden önce, Rumili'de birçok şehri uzun zaman "havâle" kuleleriyle abluka ederek almışlardı. Bizzat Fâtih 1456'da Belgrad'ı alamadığı tepeye bir "havâle" kulesi yaptı. Bugün tepenin adı "Avala"dır. Teslim koşullarını içeren "ahdnâme"de can, mal ve din serbestliği İslâmî yeminle garanti edilirdi.

YENİŞEHİR-İZNİK YOLU

Osman, İznik'i kuşatmaya giderken Köprühisar-Derbent yolundan geçti. Eskiden Bizans ordularının geçtiği vadi o zaman ormanla kaplıydı, aşağıda vadiye giriş noktası *Köprühisar*'dı (buradaki antik köprüünün ayakları günümüzde görülebilir). Osman, İznik seferinden önce 1299'da Köprühisar kalesini hücumla ele geçirmiş; böylece İznik yolunu kendisine açmıştı. Anonim *Tevârih*'teki kayda göre (Giese yayını, 8) Osman, "gördü kim (İznik) cenk ile alınmaz, dört yanı su, hiç katına adam varamazdı. Vardılar, Yenişehir'den yana olan dağ civarında bir havâle kule yaptılar, ol kal'ının içinde adam kodular, ol zamanda Taz (Draz) Ali derlerdi, bir dilâver adlı vardı, gayet bahadır pehlivandı, ana kırk kişi koşup ol hisarda koyup İznik'e havâle kodular, şimdiki halde ol hisarcığa *Taz-Ali Hisarı* derler (...) gaziler daima segirdip içerden adem çıkartmaz oldular ve hem üstün yanında bir yüksek kaya vardır, anın dibinde bir sovak pınar dâhi vardır. Ol pınara dâhi Taz-Ali-Pınarı derler."

1994 yazında bölgeyi ziyaretimizde İznik'e dört km uzaklıktaki Draz-Ali köyü ve Pınarı'nı tespit ettik. Havâle kulesinden iz kalmamış, yüksek kaya altından çıkan büyük pınar bir mahzen altına alınmıştı. Bu gözlem, Osmanlı rivâyetinin ne derece sağlıklı olduğunun kanıtıdır. İznik ve

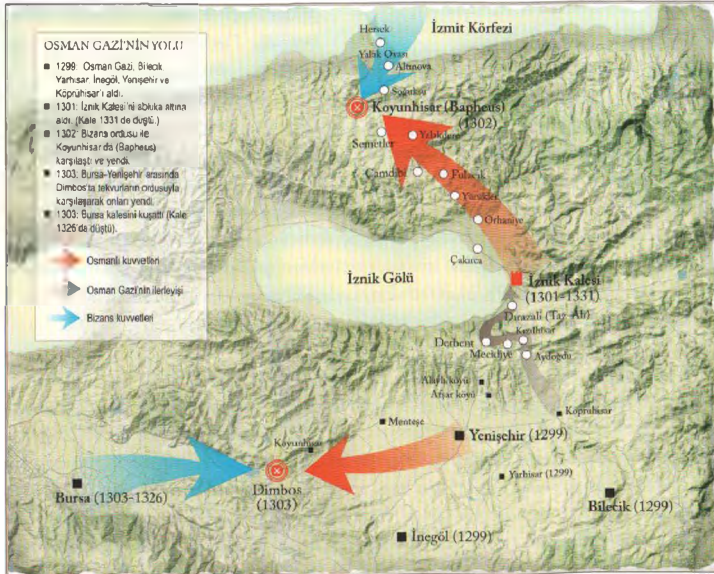
Bursa'nın abluka altına alınması ve bir Bizans imparatorluk ordusunun Bapheus'da (Koyunhisar) yenilgisiyle noktalanın kesin gelişmelere, tarih literatürümüzde gerekli vurgu yapılmadığı bir gerçektir. Rahmetli İ.H. Uzunçarşılı⁴ ve değerli genç tarihçilerimizden F. Emecen⁵ gelişmelere kısaca dokunmakla yetinmişlerdir.

İznik'in muazzam surlarla çevrili kalesi, Bizans İmparatorluğu'nun en ünlü kalelerinden biriydi. Yüksek surların etrafı bataklıkla çevriliydi. İznik'i kuşatma altına alan Osman ilkin etraf köyleri hükmü altına alarak şehri "vira", yani uzun aralıksız kuşatma ile teslim zorlama taktiğini uygulamaya başladı. Bu kuşatma, 1301-1331 yılları arasında 30 yıl sürecektir. Şehri kurtarmak için İmparator II. Andronikos Palaeologos (1282-1328) bir ordu gönderecek, Osman bu orduyu Yalak-Ova'da karşılayarak denize dökcektir (Bapheus Savaşı, 1302).⁶ İznik kuşatması üzerine bu ayrıntılı bilgileri Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'da buluyoruz.⁷

1-4 Ekim 2000 tarihinde "İznik Eğitim ve Öğretim Vakfı" tarafından düzenlenen sempozyuma katıldım. Yayınladığımız bildiriler kitabında "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus" başlıklı yazımız çıktı. Sempozyum süresinde Taz (Draz) Ali Hisarı ve Pınarı'na meslektaşlarımız Prof Heath Lowry ve Raif Kaplanlı'yı götürüp orada bir konuşma yaptım.

KÖPRÜHISAR-İZNİK YOLU

İznik'e giden vadi, kaynaklarda "Kızılhisar-Derbend" yolu diye anılır. Köprühisar-İznik yolunun orta kısmındaki "Kızılhisar" herhalde Bizans döneminden beri eşkıyanın pusu kurduğu bu önemli yolu güvence altına almak için yapılmış olmalı. Kızılhisar köyünü ziyaretimizde hisar-

Matrakçı Nasuh'un kaleminden Iznik (üstte) ve Yenişehir, 16. yüzyıl.

riçli *Hudavendigar Livi*, s. 223-224). Draz-Âli Derbendi üzerindeki kaydı özetlersek derbend, "Köprühisar nâm karyeye İznik'den" geçen ana yoldan ibarettir. Bu derbend de "Draz-Âli nâm derbend" çok tehlikeli olup padişah emriyle civar köylerden yaya 60 "derbendci" getirilip yerleştirilmiştir. Bu 60 derbendciden 30'u Kızılhisar'a konuşlandırılmış ve "İznik tarafını" korumayla görevlendirilmişlerdir. 30'u Çamlıca'da oturup Kızılhisar'dan Köprühisar'a kadar derbendi korumakla görevlendirilmiş. Bunlardan her gün nöbetle beşi, ok-yaylarıyla korkulu yerlerde nöbet tutup yolcuların güvenliğini sağlamakta idi. Bu 60 derbendci, "avarız" ve başka örfi vergilerden ve ormandan açtıkları tarım alanları için öşür vermekten muaf tutulmuşlardır. Kızılhisar köyü (Barkan-Meriçli, s. 224, no. 378/3) derbend sayılır. İşte Osman, 1300 veya 1301'de ordusuyla bu yoldan geçip İznik kuşatmasını gerçekleştirmiştir.

YENİŞEHİR MERKEZİ

Tahrir defterleri kayıtlarına göre Yenişehir kasabası önemli gelişme göstermiştir; eski kayıtlarda zamanla sekiz mahallede 103 haneden (aile) 342 haneye çıkmış, vergi geliri 9675 akçadan 24590 akçaya yükselmiştir. Kayıtlarda 25 çiftlik "ellici (kâfir) yerleri", eskiden Rumların yerlerinde bırakıldığını gösterir. "Kesim", yani başlangıçta belli bir miktar vergi öderken zamanla vergileri adam başına 50 akça vergiye (ellici) dönüşmüş, sonunda diğer reaya gibi normal "öşür" vergisine tâbi olmuşlardır (Bizans vergi sisteminde köylü devlete iki ökçek buğday iki ökçek arpa verirdi, ilk Osmanlılar bu vergiyi kesim olarak devam ettirdiler). Yenişehir'de 16. yüzyıla

dan iz göremedik, herhalde köyden çıkulan sırta olmalıydı. Bu vadinin iki yanındaki tepeler orman ile kaplıdır (19. yüzyılda Rumeli göçmenleri vadiye yerleşince orman yer yer tarım alanlarına açılmış). Yenişehir-Köprühisar ile İznik arasını tarihi Avdan (bir Türkmen boy adı) dağ silsilesi (bugün haritalarda Katırlı Dağları) ayırır. Modern cadde, Alşar-Alaylı köylerini doğusunda bırakarak Derbent'e erişir. Eski yol, Köprühisar-Aydoğdu-Kızılhisar-Mecidiye üzerinden Derbent'e varır. Büyük Derbent (Derbend) köyü İznik orasına hakim tepe üzerindedir. Bu yolu 1994 gezimizde inceledik.

RESMÎ TAHRİR DEFTERLERİ KAYITLARINDA KATRANLU VE DRAZ-ÂLİ DERBENDLERİ

Katranlu dağ silsilesini geçen iki derbend-yoldan biri Katranlu-Derbendi, ikincisi Draz-Âli Derbendidir (bkz. Barkan-Me-

kadar gelen kayıtlar, bir meyhane ve Kara-Kilise adı altında bir kilisenin varlığına tanıklıktır. Kara-Kilise köyünde bir çiftlik Yorgi oğlu Martin üzerinde kayıtlıdır. Bir yarım-chiftlik, Strati ve kardeşi Çakır üzerindedir.

Yenişehir'de Osman döneminden eski Osmanlı sarayının varlığı "battal" olmuş bir "Hamâm-i Saray" kaydıyla ortaya çıkar (bugün burada kazı yapılıyor). Yenişehir'e yakın Makri köyünde harac/cizye ödeyen "zımmiler" oturmaktadır. Bu köyde kişi adlarından halkın islâmlaştığı anlaşılır. Yenişehir'e yakın öteki köyler vaktiyle "ellici" kaydedildiğinden (nr. 314, 315, 316, 317, 318 vb) bu kayıtlar Yenişehir bölgesindeki köy halkının Rumlardan ibaret olduğunu gösterir.

KOYUNHİSAR (YENİŞEHİR KOYUNHİSAR) ZAFERİ, DİMBOS SAVAŞI VE BURSA KUŞATMASI

Bu Koyunhisar Yenişehir-Bursa yolu üzerinde bulunan Koyunhisar'dır. Osman, İznik kuşatmasına gitmeden arkada kalanları

güven altına almak üzere Koyunhisar ve Marmaracık kalesi üzerine bir sefer yapıp oraları itaat altına aldı. Osman, Bapheus (Koyunhisar) zaferini kazanıp (1302) Yenişehir'e döndü.

İlki Koyunhisar olduğu unutulmamalıdır. 1303 yılında Bursa ovasındaki Tekvurlar, kuşkusuz İstanbul'daki imparatorun emriyle birleşip Yenişehir'e doğru ilerlemeye başladılar. Bunları yol üzerinde Koyunhisar'da karşılayan Osman, Dimbos Boğazı'na kadar sürdü.

Dimbos'ta yapılan kesin savaşı Osman kazandı (1303), Boğaz'ı geçip Bursa ovasını istilâ etti. Tekvurların bazılarını yakaladı, Bursa kalesini kuşattı. Bursa üzerine iki "havâle" kulesi yaptı, kulelerden birine Bursa üzerindeki tepede olanına Balabancık'ı, aşağıda Çekirge yolu üzerindeki Aktimur'u yerleştirdi. Bu abluka Bursa'nın düştüğü 6 Nisan 1326'ya kadar sürdü.

II. Andronikos Palaeologos (1282-1328) Osman Gazi döneminde Bizans imparatoruydu. Serez'deki (Yunanistan) İera Monu Prodromou manastırında bir duvar freski (kaynak bilinmiyor).

OSMAN BEG'İN SAKARYA SEFERLERİ

İshak Fakih - Yahşi Fakih rivâyetinde (Aşp 6, 7 ve 8. Bâblar) Karacahisar fethi (1288), Osman Gâzi'nin beyliğe gelişinde kesin bir dönüm noktası olarak belirtilir.

Eskişehir'e yedi km mesafede tepe üzerinde iyi berkitilmiş bu kale bir tekvurun elindeydi. Karacahisar tekvuru, *dârü'l-ahd* bölgesinde, Bilecik tekvurundan sonra en büyük tekvur sayılıyordu. O, İnegöl tekvuruna Flanoz kumandasında bir yardım kuvveti göndermişti (684/1289), (Aşp 5. Bâb). Harman-kaya bölgesinde onun adını taşıyan *Flanos* nâhiyesinin adı Osmanlı resmi tahrir defterlerinde geçer (Barkan-Meriçli, *Hüdavendigâr Livası*, 568-570).

Tekvur Flanoz'un (Flanos) toprakları, Sakarya'nun doğusunda Köse Mihal'e komşu bölgedeydi. Sakarya nehri üzerinde Lefke'den Mudurnu'ya kadar uzayan bölgede tüm tekvurlar Karacahisar tekvuruna bağlı görünmektedir.

Karacahisar tekvuru Selçuklu sultanına *harâc* ödeyen harâcgüzar tekvurlardandı. İnegöl savaşında (1285), Osman'a karşı kuvvet gönderdiği için Sultan'ın himâyesini kaybetti: "Sultan dahi eyitmiş kim Karacahisar tekvuru bizim ile yağdı olmuş" (Aşp 6. Bâb). Şimdi Osman ona karşı hareket edebildi. Osman Karacahisar'ı kuşattı, tekvurunu ele geçirip idam etti (687/1288). Osman, bu önemli başansı üzerine yeğeni Aktimur'u² Konya'ya Selçuk Sultanına (II. Gıyâseddin Mes'ûd, ilk kez 1284'te sultan oldu) gönderdi. Enerjik bir sultan olan Mes'ûd, *Uc*'larla ilgilenen bir hükümdardı. Rivâyete inanılırsa, Osman'ın fethini iyi karşıladı ve kendisine sancak beyliği âlâmetlerini gönderdi (Aşp 8. Bâb). *Osman, Eskişehir'de sancak beyi oldu* (1288).

Karacahisar'ı ele geçiren Osman bölgenin yeni hâkimi sıfatıyla Sakarya kıvrımı içinde bulunan tekvurlar üzerinde egemenlik iddiasında bulundu. Bölgeye sefer için Flanoz'a komşu Harman-Kaya tekvuru Köse Mihal'i çağırarak bölge hakkında ondan bilgi aldı; bu sefer boyunca Köse

Mihalgazi
geçidinde
Sanca-Kaya
Köprüsü.

Mihal Osman'a kulavuzluk edecektir.⁵

"Osman Gâzi Mihal'e eydür:⁴ "Taraklı Yenicesi'ne segiredelüm (akın edelim), sen ne dersün dedi. Mihal eydür: Hânım Sorkun üzerine Saru-Kaya'dan, Beş-Daş'tan geçebileriz... Mudurnu vilâyetini dahi vurmağa kolaydır... Samsa Çavuş dahi ol vilâyete yakın yerde olur ve ona dahi haber idelüm, kim bir fırsat olduğu demde bize bildüre; vardılar, Beş-Daş'un tekyesine (Beş-Taş, Eskişehir-Sakarya arasında beş statünün bulunduğu tepedir; vaktiyle orada bir zâviye-tekke bulunuyordu, bugün tekke yoktur) kondular. Şeyhine sordular: 'Su (Sakarya Nehri) geçid virür mi? Şeyh eydür: Gâziler geçüdidir' der... Su (Sakarya) kenarına vardılar, Samsa Çavuş'u' su kenarında buldular... aldı bu Gâzileri doğru Sorkun üzerine iletirdi ve ol vilâyetin kâfirleri Samsa Çavuş ile aşınâ olmuşlar idi. Hemini ki anı gördiler ve askeri gördiler, muti' ve munkâd oldılar."

Osman'ın bu seferde geçtiği yerler sırasıyla şöyledir:⁶ İlkün Mudurnu hisarı yüksek bir tepede olduğundan Osman burada oyalanmak istemedi.⁷ Oradan sırasıyla "Göynük vilâyetine vardılar, Darakçı (Tarakçı)-Yenicesi vilâyetini dahi vurdular, vilâyeti harâb itdiler; geldiler Göl-Flanoz'a çıktılar. Yine Harman-Kaya'dan Karacahisar'a çıktılar. Mihal önlerine kulavuz oldu. Esir almadılar, mal ve ganimet çok aldılar, anın için kim, halkı kendilerine tâbi etmek için" Kaynakta yer sırası bugün de aynı olup bu nokta, rivâyetin doğruluğuna kanıttır (*Göl, Göynük ve Akhisar hakkında tahrir defterlerinden çıkardığımız notlar aşağıda yer alıyor*).⁸

İKİNCİ SAKARYA SEFERİ (704/1304)

Bapheus (1302) ve Dimbos (1303) zaferlerinden⁹ sonra Osman, Bizans karşısında kendisini oldukça güçlü hissediyordu, Paflagonya (Kastamonu) ve Anadolu'nun başka taraflarından gazâ ve "doyum" için akın akın bayrağı altına gelen yoldaşlarla ordusu, sefer zamanı beş bin kişiye varmıştı. İznik'i korumak için şehre kuzeyden, İstanbul'dan gelecek yardımlara karşı, ablukayı tamamlamak üzere Sakarya üzerinde iyi berkitilmiş geçit kasabalarına karşı 1304 ve 1305'te yeni seferler düzenledi.

704/1304 seferi hakkında ilk ve en ayrıntılı kaynağımız (Aşp 20. Bâb), kuşkusuz İshak Fakih-Yahşi Fakih'den gelen rivâyettir. Sefer 1304 yaz veya sonbaharına rastlar (704 Hicri yılı, 4

Ağustos 1304'te başlar, 25 Haziran 1305'te son bulur).

Bu sefer üzerine Aspz (20. Bâb) metnini özetleyelim:

"Bir oğlunu anasıyla Bilecik'de kodılar. Kendü Hakka sığındı, yürüdü; doğru Leblebüci-Hisan'na (Kabakluca/Koubouklia) vardı, Tekvuru itâ'at ile karşı geldi, gene yerinde kodı, ve ol kâfirin bir oğlu var idi, oğlunu bile aldı. Doğru Lefke'ye (Leukai) vardılar, Çadıru Tekvuru ve Lefke Tekvuru muti'olup karşı geldiler, memleketlerin teslim etdiler; kendüler Osman Gâzi'nin yanında yarar nökerleri oldılar. Andan Mekece'ye (eskiden tepede) vardılar; ol dahi itâ'at ilen geldi. Tekvuru, Ak-Hisar'a (Metabole) bile (Osman ile beraber) geldi. Ak-Hisar Tekvuru leşker cem' etmiş, karşı geldi, gâyetle eyü ceng etdiler; âhir kaçdı; hisarına girmedi. Gâziler hisarı yağma etdiler. Tekvuru kaçdı, Kara-Çebiş (Katoikia) hisarına girdi, ol hisar Sakarya kenarında dere içinde sarpaç hisardı. Birkaç gün yürüdüler, döndüler Geyve'ye (Kabakia) vardılar. Kâfirin hisarı boş komuş, gitmiş; Kon-Deresi (Nepri I, 122: yani Karasu Derbendi) derler, anda becene olmuş, oturmuş. Osman Gâzi'ye bildürdiler; eydür kim: 'Hey! Ne durursuz' dedi. Ve yürüdüler, becen (yi) buldular, turfetü'l-ayn içinde koyıldılar. Aralarında Tekvurun dutdular; Osman Gâzi'ye getürdüler. Mâl-i ganimetlerin aldılar. Andan Tekvur-Pınarı'na geldiler, anı dahi aldılar. Bir aydan artucak ol vilâyette durdular; muti' olan

Beğ-Taş, Eskişehir-Sakarya arasında beş statünün bulunduğu tepedir. Daha önce bu yerde bir zaviye-tekke bulunuyordu. Bugün tekke yoktur.

yerleri tımar-erine verdiler. Halkını emin ü amân ile inandırdılar. Vilâyet mukarrer oldu, tâ şimdiye değin. Ve bu feth-i gazânun târihi hicretün yediyüz dördünde vâki' oldu."

Toponımı ve izlenen güzergâhı dikkate alınırsa Tevârih'e geçen bu rivâyet tamamıyla tarihi bir gerçeği anlatmaktadır (Aşp. 20. Bâb; metinde bazı farklar ve ilâveler için bkz. Neşri, 118-122, meselâ Karasu-Derbenli). Osman, merkezi Karacahisar'dan hareket etmeden önce Mihal'i çağır-mış, İslâma davet etmiştir. Lefke'ye kestirme yol Mihal'a ait bölgeden, Akköy-Harman-Kaya (bu-gün Harmanköy) ve Gölpazarı üzerinden Sakarya vadisine iner. Osman bu yolu izlemiş olmalıdır. Köse Mihal, bu nedenle seferden önce Karacahisar'a çağırılmıştır. Osman'ın yolu üzerinde ilk fet-hi Leblebtici Hisar'dır. Ondan sonra Lefke, Sakarya vadisinde İznik'e gelen anayol üzerindedir. Lefke'den Merkeçe'ye kadar sarp Sakarya vadisi boyunca kuzeye dönüp Akhisar ovasına (bugün Pamukova, Eski-Hisar tepede) ulaşılır (Akhisar, Mekahole, aşağıda).

Osman bu seferde Kara-Çebiş (Kara-Çepüş) yani Katoikia kalesini alamadı. Ertesi sene 1305'te oğlu Orhan'ı deneyimli komutanlarla bu kale ve Kara-Tigin (bugün Karadin) üzerine gönderdi.

ÜÇÜNCÜ SAKARYA SEFERİ (705/1305)

Osman, 1304'te seferdeyken Çavdar (Çavdarlu) Tatari gelip Eskişehir pazarını yağmalamıştı (Aşp. 21. Bâb; Neşri, 122-128). Hicri 705 yılında (24 Temmuz 1305'te başlar) Osman Gâzi, Mihal ve öteki tecrübeli komutanlarla Orhan'ı, Kara-Çepüş ve Kara-Tigin hisarlarını fethetmeye gönderdiği zaman, (Aşp. 22. Bâb) seferin amacı, İznik'i bu taraftan tecrit işini tamamlamaktır. Orhan, Kara-Tigin'i aldığı anda "benim garazım İzniktir" (Neşri, 126) demiş. Osman kendisi, Çavdar Tatari'nin yeni bir saldırı olasılığı yüzünden, yahut yaşı ve hastalığı dolayısıyla Karacahisar'da kal-mış, bu sefere Orhan'ı göndermiştir.

Bapheus'tan (1302) sonra Osman Gâzi'nin 1304 ve 1305 Sakarya seferlerinin, İstanbul'da panik havası doğurduğu anlaşıyor. Pachymeres (Laurent-Failler, XI, 21, 650) Bizans'ın hiçbir umudunun kalmadığını, saraya yakın bir adam olarak yana yakıla anlatıyor: İznit, açlık ve susuz-luk içinde son derece kötü durumda, İznik şehri etraftan çevrilmiş, dışarıyla ilişkisi kesilmiş, kutluk

içinde. Gâh Bélókômîs (Bilecik), gâh Angélokômîs (İnegöl), gâh Anagourdy (?), Palatanéa (Bursa-Iznik yolu üzerinde), Mélangeia (Yenişehir) ve dolayları halkı kaçırmış, memleket ıssızlaştı. Kroulla ve Katoikia'nın durumu daha kötüydü (Kroulla, yol kavşağı; Gürlü'dür. Failler, Katoikia'yı, Arnakis'i izleyerek *Kite* olarak tespit etmiştir; Katoikia, Kara-Çepüş'tür). Pachymeres bu kalelerin Türklerin eline geçmesiyle Bizans'tan İznik'e gelen yolun kapandığını açıklıyor. 1304 seferinde Osman, Sakarya vadisinde, Geyve, Mekece, Absu (Hypsus) ve Lefke'yi ele geçirmişti. İznik'e erişmek için sadece göl tarafından gidilen Kios/Cius (Gemlik) yolu açık kalmıştı (Neşri, Osman'ın 1301-1302 kuşatmasında İstanbul'a sadece Göl-Kapıdan haberci gidebildiğini söyler).

Orhan, Kara-Çepüş ve Absuyu/Absu (Pachymeres'te Hypsus) hisarlarını fethetti. Arkasını güvenceye almak amacıyla Kara-Çepüş'de Konur-Alp'i, Absu'da Akça-Koca'yı bıraktı. "Elhâsıl Orhan Gâzi kim bu ucu berkitti... kendü Kara-Tigin üzerine düşdü." Orhan "yağma" ilân edip kaleyi fethetti, tekfurunu ele geçirip idam etti. Draz Ali ve Kara-Tigin havale hisarlarıyla İznik kuşatması çeyrek yüzyıl sürecektir. O zamana kadar Absaflı-Bıçku dağ kitlesini (bu dağ kitlesi, Bizans coğrafyasında *Sophon*) aşmak imkânsızdı, tek yol Sakarya vadisiydi. Bu vadideki Akhisar, Geyve, Absuyu ve Kara-Çepüş kaleleri yolu Osmanlılara kapatmaktaydı. 1305'te Orhan Akhisar'ı (Bizans Malagina savunma hattı) harekât merkezi yaptı. Kalelerin düşmesi üzerine Osmanlılar Sakarya'dan Beşköprü-Adapazarı düzlüğüne inmiş görünmekteydi. Bu düzlüğün doğusunda yer alan Bizans'a ait Akyazı, batısında Sapanca Gölü (Sophon) İzmit ve kuzeyde Ada-Pazarı bölgeleri artık Osmanlı akınlarına açılmış bulunuyordu. Osman'ın 1304, Orhan'ın 1305 seferleri İzmit ve İstanbul yolu üzerinde Osmanlı egemenliğini sağlamış ve İznik'e bu yönden bir yardım gelmesini önlenmiştir. Bölgede yeni Uclarda Konur-Alp Akyazı tarafına, Akça-Koca İzmit, Konur-Alp Bolu üzerine sürekli akınlara başladılar. Konur-Alp, Akyazı'da Tuz-Pazarı'nu aldı ve Bizans kuvvetleriyle Uzunce-Bel'de iki gün iki gece çetin bir savaştan sonra tüm bölgeyi ele geçirdi. Tuz-Pazarı'nu yeni Uc merkezi yaptı. Akça-Koca (Osman'ın yeğeni Aktimur'la) batıda Koca-elî'ne akın düzenliyor, Konur-Alp doğuda Ak-yazı, Konurpa, Mudurnu ve Bolu'yu ele geçiriyordu. Sakarya üzerine Kara-Çepüş, Absu'ya Gâzi Abdurrahman yerleşip Akova'ya akına başladılar (Aşp. 22. Bâb, Neşri'de, I, 128). Kısaca kaydedilen bu gelişmelerin çoğu kuşkusuz 1305 seferinden sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Böylece 1305'te İznik'e gelen tüm yollar Osman Gâzi'nin kontrolü altına geçmişti.

Pachymeres'e göre 1305'te İmparator *stratopedark* ünvanı verilen Sgueros adlı birini "arbaletli askeri başında" Osman'a karşı gönderdi ve bir miktar para verdi; o bu para ile mahallinde yerli bir kuvvet vücuda getirecekti. Sgueros, Katoikia bölgesine geldi. "Beş bin kadar düşman (Osmanlı) belli etmeden gece kaleye gelen yolları ele geçirmiş bulunuyordu." Çağdaş kaynak Pachymeres ve eski Osmanlı rivâyetinde, Orhan'ın taktiği üzerinde birbiriyle örtüşen ayrıntılar, Osmanlı rivâyetinin tamamıyla güvenilir niteliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Orhan'ın taktiği hakkında ayrıntılar Kara-Çepüş kalesinin *Katoikia* olduğunu kesinlikle kanıtlamaktadır. Pachymeres, para ile tutulan askerden bir yarar gelmediğini, kaleye sığınmak için kaçan kadın ve çocuk çocuğun kaleyi ele geçiren Türklerin eline düştüğünü, şehrin yakıldığını ilâve eder. Bu noktada Bizanslı tarihçi, çoğu zaman yaptığı gibi daha önceki olaylara geçer. Osman'ın Bélókômîs'i (Bilecik) aldığını, sadece Bursa'nın direndiğini hatırlatır. Osmanlı menâkıbnâmesine göre Bilecik, 1299'da ele geçirilmiş ve Bursa, Dimbos geçidi savaşından sonra 1303'te abluka altına alınmıştır.

Türkmen gâzi beylerinin üstünlüğü, sadece ganîmet vaadiyle Anadolu içinden gelen binler-

ce "garibi" gâziyi bayrakları altında toplayabilmeleridir. İmparator, Katalan ücretli askerleri, Pegai (bugün Kara-Biga) ve dolaylarında Osman'ın akınlarına karşı gönderme imkânını bulamadı; çünkü o zaman Batı Anadolu'da daha acil bir durum ortaya çıkmıştı: Türkmen beylerinin en güçlüsü Germiyan beyi Alişir, Philadelphia'yı (Alaşehir) kuşatmış, etraftaki kaleleri eline geçirmiş olup şehri teslim almak üzereydi. Fakat yanında askeri azdı, Katalanlara yenildi (1304).¹⁰

GÖL (PAZARI) BÖLGESİ VE GÂZÎ MİHAL OĞULLARI

Sakarya nehri doğusundaki tekvurların Osman Gâzi tarafından itaat altına alınmasından (1289) başlayarak bölge, 1300-1350 döneminde Türkmenlerin yerleşmesi ile Türkleşti. 1350 yılına gelindiğinde, bölgedeki durumu tahrir defterlerindeki¹¹ Türk köyleri ve vakfa bağlı zâviye-tekke kayıtlarından¹² oldukça açık saptayabiliyoruz. Bu arada, kasabalarda yerli Rumların İslâmiyete girerek Türk-Osmanlı kimliği kazanması ikinci bir süreç olarak görülür. Vakfa bağlı yerli Rumlar için eski Bizans vergi sistemi uygulanmış, Bizans'ın 2 ölçek buğday, 2 ölçek arpa vergisi *kesim* adıyla bırakılmıştır.¹³ Vakuf yapılan yerlerde Rumları *kul* (esir) statüsünde vakfa bağlanmış buluyoruz (bkz Ermeni Pazarı'nda Osman Gâzi'nin Zekeriya Babaya Vakuf köyü), sonraları bu yöntem geniş ölçüde uygulanmıştır.

Burada Göl, Taraklı-Yenice ve Göynük kazalarına ait kayıtları inceleyerek, bölgeni ilk dönem tarihiyle ilgili gelişmeler üzerinde duracağız.

İlk Osmanlılar bu dönemde birçok kamu hizmetini vakfa bağladı. Yerleşme üzerinde özellikle vakuf kayıtları aydınlatıcıdır. Babadan çocuklara geçen vakıflar, bizi Osman beyliği (1288-1324), Orhan (1324-1362) dönemine kadar götürür. Bu dönemde vakıflar kadı, cami imamı gibi din hizmetlilerine ve çok sayıda köyde dini görevdeki *fakih* ve *zâviye şeyhlerine* aittir. *Kadimden* kaydını taşıyan vakıflar ilk dönem vakıflardır. Göl kazasında *kadim* kaydı ile Osman, Orhan, I. Murad döneminde vakuf olan birer *çiftlik* (50-150 dönüm) veya mezra'a verilmiş birçok şeyh bulmaktayız. Şeyhler, sultan beratıyla bağışlanan toprakları *wakfiyet üzere tasarruf* ederler (ellerinde tutarlar). Vakuf şahsa bağlı zâviyeye aittir. Adamlarına *ektirir*, geliriyle tekke-zâviyenin giderlerini karşılarlar. Zâviyeler erken dönemde yerleşmede ve yollarda güvenlik konularında birinci derecede hizmet görmektedir. Zâviye etrafında güvenle oturan ve hizmet görenler zamanla çoğalıp köy durumuna gelir. Fethedilen bölgelerde Osmanlı yerleşmesi, kolonizasyon süreci böyle işler. Burada konumuz olan Göl ve Göynük kazalarında birçok zâviye şeyhi buluyoruz. Göl kazasında Orhan zamanında Süleyman Paşa'dan bu çeşit *wakfiyet* üzerine toprak alan birçok şeyh vardır.

GÖL VE AKKÖY

Mihal Gâzi'nin mülkü Akköy'e gelince, bu köy Göl kazasıdır. Kadimden Mihal Gâzi'ye ait mülktür. Mülkiyet defterde şu sırayla kayıtlıdır.

Mihal Gâzi köyü Akköy, ailenin mülküdür. Burada Mihaloğulları'nın bir sarayı, ayrıca hamam ve hayvan sürüleri vardır (Hüdâvendigâr Livası, s. 315, no 546). Bölgede Harman-Kaya mülk olarak saptanmıştır. Vaktiyle Uc-beyi Bali Beğ'in çocuklarına aitken, Köse Mihaloğullarından Gâzi Ali Beğ mülk olarak satın almıştır. Harman-Kaya 16. yüzyılda vakfa verilmiştir.¹⁴ Harman-Kaya'ya bağlı Doğan köyü ise Uc Beyi Paşa Yiğit mülküymüş. Ali Beğ onun varislerinden satın almış, oğlu Ahmed'e kalmış, mülk köy 16. yüzyılda vakf edilmiş. I. Murad'ın güvenliğini kazanan ünlü Yörgüç Paşa, Gâzi Ali Beğ'in torunudur.¹⁵ Göl bölgesi vaktiyle Bizanslı tekvur Flanos'a ait görünmektedir. Bölgede bir kilise, Bel-Kilise, tahrir defterine geçmiştir.¹⁶ Göl bölgesinde birçok köyün (Harman-Kaya, Doğan, Akköy ve başkaları) mülk olarak Uc beylerinin elinde olması ve zamanla vakfa dönüştürülmesi kayda değerdir. Mülk olup sonradan evladiyelik vakıf haline gelen bu köylerde kulların (Rumlar) varlığı dikkati çekmektedir. Bu durum ilk dönemlerde bu yerlerin gazâ ile fethedildiğine kanıt olabilir. Orhan'dan (1324-1362) II. Bayezid (1481-1512) dönemine kadar Göynük köylerinin hemen hemen tamamıyla Türk adları taşıması dikkati çeker.¹⁷ Rum köy adı olarak Flanos yöresi kaydedilmiştir: Flanos'da Timur'un ve İlyas'ın tarik-i irsle bir pare yeri;¹⁸ Flanos'da Güllü nâm hatun kişinin üç mudluk yeri.¹⁹ Osmanlı kroniklerinde, 684/1285'te Domanic-Beli (İkizce) savaşında Karacahisar Tekvurunun İnegöl Rumlarına yardımı gönderdiği Flanoz (Flanos) kuşkusuz aynı kişidir. Aşıkpaşazâde'deki ifade (S. Bâb) aynen şöyle: "Anun (Karacahisar Tekvuru) bir arkadaş var idi, adı-na Flanoz derler idi, ana azım leşker koşdu, İnegöl kafirleri ile cem oldular."

Tevdrih'deki Flanoz'un Sakarya bölgesinde Harman-Kaya'ya yakın bir yerde oturduğu, bölge ile kesinlik kazanmış oluyor, aynı zamanda *Tevdrih*'in güvenilir bir kaynak olduğunu ispat ediyor.

GÖYNÜK

Göynük hakkında *Tahrir Defterleri*'ndeki belgeler, bölgenin erkenden tamamıyla Türkleşmiş olduğunu ve bu sürecin özelliklerini anlatmaktadır. Flanoz (Flanos) bölgesi ve Frengi nahiyesi dışında, II. Bayezid dönemine gelinceye kadar Rumlara ait birkaç köy adı kalmıştır. Bunlardan Embanos köyü 23 hanelikti. Embanos'a yakın Hırka (Harka) ve İzvanay Rum (?) köyleri defterde zikredilmiştir. Bunlar dışında Rum köyüne rastlanmıyor. Bir subaşının zeâmet merkezi olan Göynük kasabası, 1437 tahririnde dokuz mahallesi olan, 268 hane (aile) içeren küçük bir kasabadır. Rum yoktur. İki *Babai* mahallesi dikkati çeker; bunlar 1240'ta Adıyaman ve havalisinde Selçuk sultanına karşı Baba İlyas-Baba İshak idaresinde büyük bir ayaklanmada bulunmuş Babailer'den olmalıdır. İsyan bastırılmış²⁰ Babailer Amasya bölgesine, oradan Uc'lara göçmüşlerdir.

Aşıkpaşazâde Osman'ın Mudurnu-Göynük seferinde uğradığı *Sorkun* köyü tahrir defterinde II. Bayezid döneminde Göynük'e bağlı 14 haneli bir köydür.²¹

Göynük subaşı ünlü biri, İlyas Bey'dir. İlk dönem Osmanlı ordusunda önemli yeri olan *Yaya* ların başı Seydi Bey'in bir mülk mezra'ası kayıttır.

Göynük kasabası, Orhan'ın oğlu Rumeli fâtihi Süleyman Paşa'nın merkeziydi. Onun yaptırdığı hamam harap olmuş, ipek kervanlarının yolu üzerindeki Göynük'te sonraları muhteşem büyük bir çifte hamam inşa edilmiştir (II. Bayezid döneminde geliri 5940 akça, yaklaşık 1000 altın). Göynük ve Taraklı-Yenice halkı 1393'te İstanbul'da Yıldırım Bayezid'in tehdidi üzerine kurulan mahalleye nakledilmiş, fakat 1402'de Timur vakası üzerine şehirden çıkarılmıştır (Aşp. 61. Bâb). İstanbul'a sevk edilen bu Müslüman halkın seçilmelerinin sebebinin Rumca bilmeleri olduğu tahmin edilebilir.

Kroniklerde adı geçen Kızıl-Saray köyü nahiye-i Frenk'dedir. Göynük kasabası ve nahiyesinde Fâtih Sultan Mehmed'in şeyhi Akşemseddin'e ve oğullarına ait mülk toprakları yer almaktadır. Akşemseddin vakıfları (Göl-özü'nde Yorgi Çiftliği, çiftlik, arsa ve iki değirmeni, Papaz-yeri denilen arsa) vakf-i ebnâ olarak şeyhin çocuklarının elindedir. Bu kayıtlardan şeyhin ailesi şöyle saptanabilir:

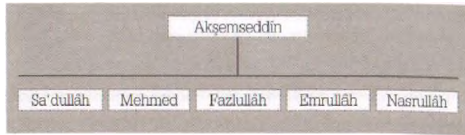
AKŞEMSEDDİN

Sa'dullâh Mehmed Fazlullâh Emrullâh Nasrullâh

Akşemseddin oğlu Şeyh Mehmed Çelebi beş buçuk çiftlik genişliğinde bir toprağa sahiptir, arazi dışarıdan gelenlerce ekilmektedir.

Göynük'te Kızıl-Saray'da çiftliği olan Mevlânâ İshak Fakih, Aspz Tarihi'nin kaynağı *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı yazan Yahşi Fakih'in babası İshak Fakih olmalı.

Vakıf tasarrufu tanınan şeyhlerin ve fakihlerin, belli fonksiyon sahibi olarak, bölgenin iskânında ve İslâmî bir karakter kazanmasında hayati rol oynadıkları görülüyor. Göynük kazasında Müslüman halk arasında çiftlik ve mezra'a vakıfları bulunan birçok şeyh ve fakih (fakular) birer çiftlik veya mezra'ayı "vakfiyyet üzere" tasarruf ederler. Bu vakıfların tasarruf hakkı, şeyhlere ve fakihlere zâviye (yolculara barınak) şeyhliği veya köylerde imamlık yapmak üzere verilmiştir. Bölgede ilk Osmanlı yerleşmesinde zâviyeler birinci derecede rol oynamıştır.¹² Fakı (Fakihler) ise köy ve

Harman-Kaya, bir dönem Uc-beyi Bali Beğ'in çocuklarına aitti. Sonra Kose Mihaloğullarından Gâzi Ali Beğ tarafından satın alındı. 16. yüzyılda vakfa verildi.

kasabalarda imamlık ve diğer din hizmetlileridir. Vakıflar "vakfiyyet üzere" yalnız zâviye şeyhinin *tasarrufu* altındadır. Buna karşılık bazı arazi "irs" yoluyla mülk durumundadır (Akşemseddin'ininki gibi). 1354'e doğru Göynük ve öteki kasabaları içeren geniş bölgeye vali olarak gelen Orhan oğlu Süleyman Paşa bu çeşit birçok vakıf yaparak²³ bölgeyi örgütlemiş görünmektedir. Bölge toptan "mülknâme-i 'amme", mülk toprakları için verilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed, bu çeşit vakıf topraklarının *vakfiyyetini fesh* edip (kaldırıp) devlet hazinesine mal etmiş, timarlara vermiş veya seferlere *eşkûnci* er göndermeyi zorunlu kılmuştur. Defterlerde buna ait birçok kayıt buluyoruz. II. Bayezid *vakfiyyeti* geri getirmiş, din adamlarının desteğini kazanmıştır.

Bölgede birçok köy arazisinin *mezra'a* adı altında boş kaldığı da görülmektedir. Bu durum, fetih sonrası ekonomik durumu yansıtmış olmalı.

Defterde Derviş Bey'in faizle işletmek üzere 24 bin akça para vakıf yaptığını görüyoruz.²⁴ Para vakıfları, 16. yüzyılda Birgivi Mehmed tarafından Şeriatı aykırı sayılmış, memlekette büyük kargaşaya yol açmıştır.

Keza kayda değer ki, Göynük bölgesi Bizans zamanından beri değerli *safra*n üretimiyle ün kazanmıştır (Za'franlı mezr'ası).

AKHİSAR (METABOLE) VE MALAGİNA

Batı Anadolu'da Bizans kalelerinin yorulmaz araştırmacı Profesör Clive Foss, Bizans ve Osmanlı tarihi için son derece önemli Malagina/Akhisar bölgesi ve kalesi üzerine yerinde yaptığı son araştırmalarında önemli bilgiler sağlamıştır. Bizans döneminde bölge savunma sistemi İstanbul için olduğu gibi İznik savunması için de hayati önemdeydi. C. Foss'un Bizans kaynaklarını etraflı incelemesi Malagina'nın bir bölge adı olduğu gibi önemli bir kale/şehir adı da olduğunu göstermiştir.²⁵ Şehir, bir metropolitlik merkezi olup 1256 konsili orada toplanmış ve VIII. Mihail Palaiologos orada taç giymiştir. Malagina (Akhisar) ovası, Papas Deresinin Sakarya'ya ulaştığı bereketli geniş ovadır. Bugün Pamukova adını almıştır. Kuzeyden, Sapanca'dan veya Adapazarı'ndan gelen yollar Sakarya vadisinde birleşir, Sakarya vadisi Absuyu (Abcalar, Abca, Pachymeres'de Hypsu) ve Geyve'den geçer ve Malagina ovasına iner. Bugün trenle ulaşım da aynı yolu izler. Oradan İznik'e yakın Kara-Tigin (Karadin) ovasından doğruca İznik'e ulaşır. Orta Anadolu'ya giden eski yolu ise Geyve'den Aksu Deresi üzerinden Taraklı'ya, oradan İç Anadolu'ya ulaşır. Bu yol Taraklı'da İznik-Lefke yoluyla birleşir. Son savunma hattı olan İznik-Lefke yolu İznik'e gelen yolların birleştiği noktadır.

Malagina savunma hattı özellikle 12. yüzyıl ikinci yarısında Selçuklu akınlanna karşı önem kazandı. Manuel Komnenos (1143-1180) orada bir kale yaparak bölgeyi güven altına almak istedi. 1147'de II. Haçlı ordusuna katılan Almanlar, Eskişehir'e giderken Malagina üzerinden geçtiler. Uc Türkmenleri, Eskişehir ötesinde yaylaları kullanmak için bu sınır sürekli zorluyorlardı. Manuel, Dorylaion (Eskişehir-Karacahisar) ve Soublaion kalelerini berkitti. Sonunda Myriocephalon'da Bizans ve Selçuk orduları arasındaki nihai karşılaşmada, Selçuk Sultanı galebe çaldı. Düzbel'de yapılan antlaşmada (Eylül 1176) sınır kaleleri Dorylaion ve Soublaion'un yıkılmasını kabul ettirdi.

Malagina, İç Anadolu'ya sefer yapan Bizans ordularının son ikmal ve hazırlık bölgesi olup zamanla bir askeri üs olarak önemi artmıştır.²⁶ Anadolu seferine çıkan Bizans ordusu için bölgede depolar vardı, at besleniyordu. İlginç bir nokta, Osmanlı döneminde de Akhisar-İnönü-Eskişehir bölgesinde saray için at yetiştiren *Taycıyan-ı Hâssa* adıyla bir teşkilât mevcuttu. Sultan-önü sanca-

ğında saray için at yetiştiren taycılar, Rumeli'deki Voynuklar gibi özel teşkilâta konu oldukları biliniyor.²⁷ Bu taycılar daha ziyade Eskişehir-Inönü, Eskişehir-Kütayha Seyit Gâzi bölgelerinde yoğun olarak görülür. Ordu-saray için at yetiştiren özel bir teşkilâttır. H. Doğru'nun yayınladığı belgelerde²⁸ bir Çepiş-Vıranı'nda taycılardan sözedilir (sh. 160). Kara-Çepiş halkının dağıldığı, vıran olduğunu biliyoruz.²⁹ Yaya-Müselleme ve Taycılar, Bizans döneminde köylü-asker stratotlar gibi "ocak" sistemine göre organize edilişleri kayda değer: Bir raiyyet çiftliği, işlenmek üzere 5-10 kişilik bir gruba (ocak) verilir; birincisi eşkinci adıyla sefer (yaya ve müsellemlerde) veya at yetiştirme (taycı) hizmetiyle hükümlüdür. Ötekiler yamak sıfatıyla onun geçimini sağlarlar. Ocak-takiler devlet vergilerinden bağışlıdır.

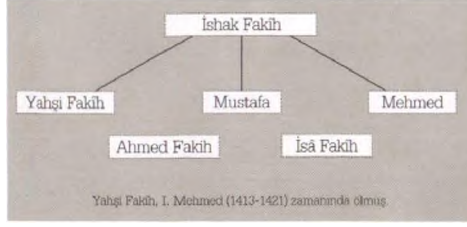
Orhan tarafından İznik'e vali atanan Süleyman Paşa (Orhan'ın oğlu) ve Çandarlıların bu bölgedeki vakıfları dikkati çeker. Bu bölgede mülk sahibi ve vakıf kuranlar arasında Süleyman Paşa, I. Murad, Sinan Bey, İznik'teki imaretlerine vakıf yapan Çandarlı ailesinden Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa, Umur Bey (Timurtaş oğlu), Yörgüç Paşa, Çoban Mustafa Paşa vardır. Sakarya üzerindeki köprü hizmetleri için birçok köyden başka, sürgün getirilen 10 hanelik cemaat Köprü-Başı köyünü kurmuşlardır. Süleyman Paşa bu köprü için vakıflar yapmıştır. Orhan'ın "Şerefeddin Paşa" zaviye vakıfları, vakfiye özetleriyle kayıtlıdır. Mekece bu zaviye vakıflarına dâhildir. Bu "Şerefeddin Paşa", Sultan Orhan'ın Mekece zaviyesinde adı geçen "tavaşi Şerefeddin Mukbil"den başkası değildir. Akhisar'da Yörgüç Paşa Camii vakıfları, İznik'te Süleyman Paşa'nın Kara-oğlan zaviyesi için vakıfları dikkate değerdir. Akhisar kazasında vakıfları olan öbür zaviyeler: Tavaşi (Hadım) Şerefeddin (Mukbil) zaviyesi (Orhan tarafından), Ahi İlyas zaviyesidir. Bu bölgede Sakarya nehri kıyısında bir kervansaray tamiri için bir mezra vakf edilmiştir.

1530 tarihinde Anadolu tahrir defterlerini özetleyen 166. No.lu *Muhasebe-i Vildyet-i Anadolu Defteri*'nde³⁰ Akhisar Kazası'na ait köylerin, vakıf ve mülklerin bir dökümü vardır. Orada "Akhisar, nam-ı diğer Karaköy" olarak kayıtlıdır. Kale, Akhisar halkı ovaya inip kasabayı oraya nakletmeden önce dağ yamacında bir yerde olabilir.³¹ Akhisar kazasına bağlı üç köyden Desbina (Despina, yeni adıyla Fevziye) köyü büyük bir köydür. Bu tarihte Akhisar kasabası, Camii ve Mescid-i Kethüda adıyla iki mahalleden ibaretti ve 49 hane ve 28 bekâr (mücerred) ile bir hatib, iki müezzinden ibaret küçük bir nüfus barındırmaktaydı. Rum döneminden kalan köy adları şunlardır: Mekece, Despina, Kirasye, Kara-Kilise. Akhisar kazaasındaki timarları incelediğimizde Osmanlı büyüklerine ait emlak ve evkafın çoğunlukla İznik tarihiyle yakından ilgili olduğunu görürüz.

İSHAK FAKİH

Osman Gâzi dönemine ait rivayetler Orhan Gâzi'nin imamı İshak Fakih'ten gelir. Aşpîz mukaddimesinde bunu açıklar (Atsız yayını, s. 91): "Orhan Gâzi'nin imamı İshak Fakı oğlu Yahşi Fakı'da kim (ki) ol Sultanı Bayezid Han'a gelince (gelinceye kadar) bu menâkıbi ol Yahşi Fakı'da yazılmış buldum."

İshak Fakı (Fakih), Orhan'ın imamı olduğundan Osman Gâzi dönemini görmüş olmalı. Yahşi Fakih ve babası İshak Fakih hakkında tahrir defterlerinde bir kayıt vardır. Bu İshak Fakih, 1381'de, Germiyan'dan I. Murad'a elçi olarak gönderilen kadı Mevlânâ İshak Fakih olabilir mi? Onun 1364 tarihli bir vakfiyesi elimizdedir.³² Babası Hacı Halil'dir. 725/1325 tarihli (?) başka bir vakfiyesi biliniyor.

İshak Fakih üzerine tahrir defteri kaydı:

Göynük'te Kızılsaray köyü: "Ervelden Mevlânâ İshak Fakih yer imiş... selâtin-i mâziyeden... Emir Süleyman nişanları var." "Hüseyin Namık (Orkun)" *Sultan-Öyüğü* defterinden çıkardığı bir belgede Yahşi Fakih üzerinde şu soy kütüğünü tespit etmiştir.

ORHAN GÂZÎ ZAMANINDA MÜSLÜMANLIK-HİRİSTİYANLIK TARTIŞMALARI

Osmanlılar 1352'de Bolayır'ı, 1354'te Gelibolu ve etrafındaki kaleleri alarak Trakya/Avrupa'da fütühat ve yerleşme için güçlü bir Uc/serhad kurmuş ve Gelibolu merkezli sağ-orta-sol kol olarak örgütlenen akın üslerinden Trakya'da yayılmaya başlamıştı. Bu arada Anadolu'dan Türk halkı da aynı coğrafyaya gelmekteydi. Bizans'ın feryadı üzerine Papa ve Avrupa devletleri, İslâm'ın ilerlemesi karşısında büyük bir telaşa düşmüş ve ilk Haçlı saldırısı 1359'da, Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye geçiş üssü olan Lapseki'ye yapılmıştı.¹

1354'te Tenedos'tan (Bozcaada) İstanbul'a gitmek üzere bindiği gemi Gelibolu'ya yanaşan Başpiskopos Grigorias Palamas esir edildi. Bu olay, Osmanlı ilerlemelerinin İslâm-Hiristiyanlık mücadelesi gibi algılanmasına sebep oldu ve Ortaçağ'daki İslâm-Hiristiyan dinleri arasındaki tartışmalar bütün hararetiyle yeniden gündeme geldi.

KEŞİŞ RICCOLDİ VE KUR'ÂN'IN TERCÜMESİ

Bu dönemde Kur'an'ı Latince'ye çeviren Riccoldo'nun² çalışmaları önemlidir. Dominiken tarikatı keşişlerinden Floransalı Riccoldo da Monte di Croce (Ricoldus de Monte [1243?-1320]) Moğolların eline geçen Bağdad'a giderken Moğollar da İran'ı aldıktan sonra Memluklere karşı Papa ve Avrupa krallarıyla diplomatik ilişkiye girip ülkelerinde Hiristiyanları himaye ediyorlardı.

Riccoldo, İlhanlı Argun Han'ı ziyaretle kendisini Hiristiyanlığa davet etti ve Han'ın desteğiyle Bağdad'da bir kilise kurdu. Bağdad'da iken Arapça öğrendi, Kur'an ve İslâm teolojisi üzerinde etraflı incelemeler yaptı. Floransa'ya dönüşte, 1300'de İslâm'ı irdelleyen *Contra Legem Saracenicorum*'u yazdı. Eser, Ortaçağ'da İslâmiyet üzerinde orijinal kaynaklara göre yazılmış en güvenilir eser olarak ün kazandı. Bizans'ta Grekçe'ye çevrildi. İlk kez Sevilla'da 1500'de *Confutatio*

Alcorani başlığı altında basıldı. Martin Luther 1542'de bu çeviriyi Almanca'ya tercüme etti (Luther Protestanlığında kişinin kilise aracılığı olmadan Tanrı önünde ibadeti ve başka birçok noktalar İslamiyeti hatıra getirmektedir).

Riccoldo'nun eseri İslâm'a karşı olmakla beraber Kur'an ve İslâm üzerinde Batı'da yazılmış en yetkili kitap sayılır. O zamanlar Batı'da yaygın bir yanlış vardı: Hz. Muhammed'in Hristiyanlığın bir mezhebinin izlediği sanılıyordu. Riccoldo bu yanlış düzeltti.

Riccoldo'nun kitabının Osmanlı fetihleri sırasında Rumcaya çevrilmesi önemlidir. O dönemde Bizans'ta, İslâm-Hristiyanlık tartışmaları hararetlendi.¹ Osmanlı idaresi altına giren Rumlar arasında İslamiyetin yayılışı İstanbul'daki patriklik tarafından büyük kaygıyla izlenmekteydi. 1354'te Orhan'ın tutsağı Başpeshkops Grigorios Palamas önünde "Tanrı bizleri günahlarımız yüzünden terk etti" diyen Hristiyan halk durumu tevekkülle karşılıyordu.

Suriye'de son Haçlı kalesi Akkâ'nın Müslümanlarca fethi (1291) Batı Hristiyan dünyasında derin üzüntüyle karşılanmış; Papa, Doğu Akdeniz'de İslâm memleketlerinin denizden ablukasını emretmişti. Riccoldo bu olayı *Epistola de Perditione Acconis* adlı kitabına konu yaptı (1292). Akkâ'nun düşüşü ve esirlerin kaderi üzerinde Hristiyanlık dünyasında matem tutuluyordu. Riccoldo, Tanrı'nın Müslümanlara bu dünyada bağışladığı refah ve başarı karşısında hayretini gizlemiyordu. Hristiyanlar ise işledikleri günahlar yüzünden Tanrı'nın kendilerini cezalandırdığını düşünüyorlardı (Riccoldo, Yahudi dinine karşı da bir eser yazmıştır: *Centra errores Judeorum*).

Avrupa kıtasında Osmanlı ilerlemeleri geliştikçe, İslâm-Hristiyanlık tartışmaları kızışacak ve 1461'de Papa II. Pius, İstanbul fâtihî Sultan Mehmed'e hitaben yazdığı *Epistola ad Machmetam* adlı ünlü risalesinde, Hristiyanlığın üstünlüğünü ispat etmeye çalışacak; sultanı Hristiyan olma'ya çağırarak, "böylece Hristiyanlar üzerinde egemenliğini meşrulaştırcaksın" diyecektir.²

Floransa'da neoplatonizmi temsil eden büyük Bizanslı düşünür Gemistos Plethon, ilk fikir hazırlığını Bursa ve Edirne'de Türk ve Yahudi tasavvuf-neoplatonizm düşünce çevresinde yapmıştır. Plethon, Bursa'da feyz almış, Edirne'de tasavvufa eğilimli II. Murad'ın sarayında bulunmuş, oradan Mora'ya ve sonunda Floransa'ya gidip neoplatonist felsefeyi orada yaymıştır. Plethon bundan başka *ideal devlet* teorisinde Osmanlı siyasi-askeri rejimini yansıtan fikirler ileri sürmüştür (Gemistos Plethon üzerine Fr. Taeschner'in, Yunan ve Batılı araştırmacıların ve son kez M. Balivet'nin incelemeleri önemlidir). Plethon, Edirne ve Floransa arasında böyle bir fikir alışverişi temsil etmiştir denebilir. Plethon ile çağdaşı Şeyh Bedreddin (öl. 1416), neoplatonist mistik felsefenin büyük temsilcilerindendir.³ Müritleri arasında Hristiyan ve Yahudiler de vardır.

GRİGORİOS PALAMAS, SULTAN ORHAN'IN ÜLKESİNDE

Selanik Başpeshkoposu (1347-1360) ve Bizans'ta mistisizme yönelik *Hesychasm* dinî hareketinin önderi Grigorios Palamas, 1354'te Osmanlılara esir düştü. Ortodoks kilisesi tarafından ölümünde *azizlik* mertebesine yükseltilen Palamas'ın⁴ Orhan'ın ülkesinde esirken Selaniklilere yazdığı mektup, Osmanlı ülkesindeki macerasını anlatan son derece önemli bir belgedir. Mektup, A. Philippides tarafından yayınlanmıştır: "*La captivité de Palamas chez Les Turcs: Dossier et Commentaire*", *Travaux et Mémoires*, 7 (1979); keza, M. Balivet tarafından "İslamiyetin Hristiyanlık üzerinde etkisi" konusu önemli bir belge olarak incelenmiştir (*Byzantins Judaisants*).

Mektupla birlikte Palamas'ın Osmanlı ülkesindeki macerası ve Palamas ile Osmanlı uleması

arasındaki tartışma, Orhan'ın Rum tabibi Taronites tarafından kaydedilmiştir (Rumca metni, *Pi-alexis*).⁷ Tarihçi Georgiades Arnakis, bu iki belgenin, Osmanlı tarihinin ilk dönemine ait önemli bilgiler içerdiğine haklı olarak parmak basıyor.

Palamas mektubunda, Türklerle nasıl tutsak düştüğünü anlatır: Bir Bizans imparatorluk kadırgasıyla Bozcaada'dan İstanbul'a giderken fırtına yüzünden gece Gelibolu kıyısında demir atmak zorunda kalmış, sabahleyin Gelibolu'dan gelen Türkler gemiyi ele geçirmişler.⁸ Esirler Lapseki'ye (Lampsacus) götürülmüş, başpiskopos esir gören oradaki Rum halkı üzüntülerini saklamamış, fakat bu durum esirin diyetini yükseltmiş. Müslüman ahalî gösteri yapmış, bu büyük din adamının ellerine düşmesinin Hristiyan dininin etkinsizliğini kanıtladığını ilân etmişler. Palamas, o dönemde Hristiyan Rumların, Müslüman Türkler hakkındaki inanç ve iftiralarnı mektubunda şöyle yansıtır: "Bu dinsiz menfur halk kendi dinlerine bağlılıkları sebebiyle Rumlara galebe etmekte imişler." Sonra ilâve eder: "İsa'yı tanıyor ve onu Hazret-i İsa diye ululuyorlarsa da Tanrı onların yaşamlarını, nefretle anılıp, utarılacak gayri-insani kötülöklere mahkum etmiş... Yaşamları, akınlarda kılıçla tutsak etmek, öldürmek, yağma etmek, fahişelik ve gulamparalıkla geçer... Ne yazık, bu işleri Tanrı'nın onayladığına inanırlar." Palamas, Türkler arasında tutsak yaşadığı günlerde "şimdi onların yaşam tarzlarını daha iyi görüyorum" diye ekler.

Lapseki'de⁹ Palamas ve yanındaki keşişlerinin kaldıkları dönemde yerli Rumlar onları ziyarete gelerek huzurunda "Tanrı bizim milletimizi neden terk etti" diye sızlanır. Osmanlılar, başpiskoposun itibarını öğrendikçe kurtuluş fidesini boyuna arttırıyorlardı. Lapseki'den üç günlük bir yolculuktan sonra Pegae'ye (Kara-Biga)¹⁰ vardılar. Orada başpiskopes ve yanındaki keşişleri öteki esirlerden ayırdılar. Onlara ayrı muamele yapıyor, fideyi yükseltmek istiyorlardı. Pegae'de Rumların elindeki kiliseye götürüldüler. Palamas, kilisede Rumların serbestçe ibadet ettiklerini kaydede: Kilise etrafında yaşayan Rumlar tutsaklara misafirperverlik gösteri. Palamas ve maiyeti orada,

Heteriarak Mavrozoumis'in misafiri olurlar: "O, bizi evine kabul etti, çıplak olduğumuzdan bizi giydirdi, aç olduğumuzdan bizi doyurdu... Özetle üç ay bize baktı; her şeyden ziyade bizi barbarlardan (Türkler) uzak tutarak, kilisede vaazda bulunmamızı, orali Hristiyanlara ve esirlere manevi destek vermemizi sağladı." (Mavrozoumis herhalde Orhan'ın kontrolü altında olmalı. Esirlerin üç ay orada kalmaları başka türlü açıklanamaz.)

Özetle, bu satırlar, Orhan'ın adamlarının Hristiyan din adamlarına saygılı davranışlarını ortaya koymaktadır. Pegae'de üç ay kaldıktan sonra tutsaklar Bursa'ya götürülmek üzere yola çıkarılır. Yolculuk dört gün sürer. Bursa'da "Hristiyanlardan dinde ileri bilgi sahibi kimseler, koşullar her ne kadar müsait değilse de bizi karşılayıp dinî konularda bizimle görüştüler; barbarlar (Türkler) daima etrafımızdaydı. Fakat dindar kişiler öğrenmek istedikleri şeyler hakkında kendilerine hemen yanıt verecek kimseyi (Palamas) bulduklarından zaman ve şartların elverişli olmamasına aldırmadılar."

Palamas ve keşişlerin Bursa'da ikametleri kısa sürdü. Bir-

Sultan Orhan, Başpiskopos Palamas'la din tartışması yapmak üzere Müslüman ulemayı görevlendirmişti.

De Agostini/Getty Images

kaç gün sonra tekrar yola çıktılar. Yolculuğun ikinci gününde etrafı tepelerle çevrili, yazın bile serin rüzgârlar esen ağaçlık bir yere geldiler. Burası, "barbarların en yüce hükümdarının" (Orhan'ın) yazı geçirdiği yaylaydı.¹¹ Palamas burada, "Büyük Emir"¹² Orhan'ın oğlu İsmail'i buldu. İsmail, başpeskoposu çimenler üzerinde yanına oturttu, büyükler ayakta durdular. İsmail, Palamas'a et yemeği ve meyve sundu. Palamas et yemeyince İsmail nedenini sordu. O sırada bir adam gelerek gecikmeden dolayı özür diledi: Büyük Emir'in her Cuma dağıttığı sadakaları teslim etmiş. İsmail, sadaka dağıtımının Rumlar arasında âdet olup olmadığını sordu. Palamas, evet dedi ve ekledi: "Sadaka verme Tanrı'ya olan gerçek sevginin bir nişânesidir, bir insan Tanrı'ya ne kadar çok severse Tanrı da onu o derece günahlarından affeder."

Bunun üzerine İsmail, Türklerin peygamberi Hz. Muhammed'i Rumların sevip sevmediğini sordu. Başpeskopos "hayır" diye yanıtladı. İsmail "neden" dedi. O zaman Rum din adamı şu yanıtı verdi: "Bir kimse biz öğreticinin sözlerine inanmıyorsa kendisinin o öğreticiyi bir öğretici olarak sevmesi imkânsızdır." Ondan sonra tartışma, Müslümanların kabul edemeyecekleri birtakım konular üzerinde devam etti: İsa'nın çarmıha gerilmesi, Meryem Ana'nın bâkireliği, İsa'nın doğüstü doğumu konuları gündeme geldi. Başpeskopos mektubunda, "Hristiyanların en acımasız düşmanı olduğu söylendiği halde şehzade bu konularda düşmanca bir tavır takınmadı" demektedir. Bir sağanak yağmur konuşmalara son verirdi. Şehzade ıslanmamak için kapalı bir yere koştu, başpeskopos da kemiklerine kadar ıslanmış halde öteki tutsakların yanına gitti. Yağmur dinince, akşama doğru muhafızlar tutsakları Orhan'ın huzuruna götürdüler. Bey'in emriyle tutsaklar, uzun zamandır Rumlarla meskün yakın bir kasabaya¹³ götürüldü. Orada, Bizans imparatoru elçilerinin ikametine ayrılmış bir ev vardı. Palamas elçilerle her gün buluştuğunu, maddi ve manevi destek aldığını, sadece hastalananlara pek yardımcı olunamadığını belirtiyor: "Karaciğerden hastalandığımda, Ehîr, doktor Taronites'i davet etmiş, gelmiş. Kendisi, tüm doktorlar arasında Tanrı'yı seven ve Tanrı'nın sevgili kullarından biriydi. Benim için elinden gelen her şeyi yaptı, maneviyatça ve vücuda iyileştigiime hüküm edince İznik'e giderek Emir'i ayrılmam hususunda ikna etti."

Orhan, doktoruna "bu keşiş kimdir, nasıl bir adamdır" diye sormuş ve Taronites ne söylediye Emir şuna karar vermiş: "Benim de onunla tartışmada bulunabilecek akıllı âlim adamlarım var." Bunun üzerine Orhan hemen "hiônes"¹⁴ çağırılmış. Büyük din alimi ve mutasavvıf devrinci Palamas bunları küçümsüyor ve diyor ki "Tanrı'nın oğlu efendimiz İsa hakkında küfür ve utanmazlıktan başka hiçbir şey düşünmez ve bilmezler. Geldiklerinde hazır bulunan söz tanığı Taronites onların söylediği ve yaptıkları her şeyi kaleme aldı. Onun eserinden herkes söylediklerini okuyup öğrenebilir."

Biz bugün, yayınlanan Taronites'in notlarından tartışmanın içeriği ve gidişi üzerine bilgi edinebiliyoruz. "Hiônes"le beraber başlarında Palapanis (Balaban)¹⁵ olduğu halde birçok makam

Selanik Başpeskopos
Grigorios Palamas'ın
(1347-1360), bugün
Selanik'te kendi adını
taşıyan kilisede bulunan
freskosu.

sahibi kimse (*arhont*) geldi. Palamas, Hristiyanlığı anlatmaya başladı. İlk Müslümanlara göre soru olan Kutsal Üç Ekanım (teslis) doktrinini ele aldı. Müslüman ulema sordu: "Bir insan olarak doğan ve bir insan olan İsa'ya nasıl Allah diyebiliyorsunuz?" Bu soruya yanıtında Grigorios, insanın kurtuluşu için "ilahî plan"ı anlattı, özellikle Meryem'in bakireliği üzerinde durdu. Bunun yanında İsa'nın öldükten sonra yeniden hayata gelmesi (*resurrection*) Türklerin gözünde ondan da büyük bir skandaldı. Bu tartışılırken, Türklerden bazıları huzursuzluk gösterdi. Bazıları tekrar tekrar "yani Tanrı sadece emir etti ve İsa ortaya çıktı, öyle mi" dediler. Kuşkusuz bir dönme olan Başkan Balaban, Orhan'ın emirlerine uyarak tartışmayı kısa kesmek için: "Biz sizin peygamberinize inanıyoruz, sizler neden bizim peygamberimize inanmıyorsunuz?" dedi. Bu soru, tam da daha önce İsmail'in sorduğu soruydu. Arnakis'e göre Osmanlı Sarayı o zaman, iki milletin, Türkler ve Rumların yakınlaşmasına esas olmak üzere, bir çeşit dini uzlaşmazlığın mümkün olduğuna inanmış görünüyor. Osmanlı *istimalet* (gönül alma) siyaseti hakkında kaynaklardan aktardığımız kayıtlar hatırlanırsa Arnakis'e hak vermek gerekir. Fakat Başpeşkopos'un uzlaşmaz beyanları, Müslüman dinleyicilerine ziyadesiyle mutaaşşıp görünmüştür. Tarih boyunca Osmanlılar çeşitli Hristiyan milletler arasında Rum kilisesine daima öncelik tanımıştır.

Sünnet olma konusu da ulema ile Palamas arasında tartışma konusu oldu. Ulema sünnetin Tanrı emri olduğunu ve İsa'nın sünnet olduğunu söyleyerek, "siz neden sünneti tanımıyorsunuz" diye sordu. Palamas hemen yanıt verdi: "Öyle ise siz Türkler, Musa'nın kanunlarını, yani Sabbath'ı neden tanımıyorsunuz; Hamursuz Bayramı'nı, vs.'yi neden kutlamıyorsunuz?" Ulema sessiz kaldı ve Hristiyanların aziz ve azize resimlerine put gibi ibadet ettikleri konusunu öne sürdüler. Palamas'ın yanıtı "dostlar birbirlerine saygı gösterirler, ama Tanrı yerine koyup ibadet etmezler; Tanrı yaratıkları yoluyla Tanrı'ya kutlarız" oldu. Ulema yine de kuşkularını gizlemedi. Onları ikna etmek için sözlerine devam eden Palamas açıklamalarında fazla ileri gittiğini anladı.

Sonunda tartışmayı izleyen devlet mensupları kalkıp başpeşkoposı saygıyla selâmlayarak veda ettiler. Fakat o sırada tatsız bir olay oldu ve toplantının havası bozuldu: Toplantıda bulunanlardan biri geride kalıp başpeşkoposun gözüne bir yumruk attı. Bereket versin, ötekiler yetişip saldırganı tuttular. Bu hareket Emir'in emirlerine aykırı bir hareket sayılmış olmalı. Onu yakalayıp cezasını vermesi için Orhan'ın huzuruna getirdiler. Toplantıdaki konuşmaları kaydeden Rum tabip Taronites, tartışmanın tarihiyle İznik'e hareket ettiği konusunda yine kendisinin Selaniklilere yazdığı mektup bilgi sağlıyor. Herhalde İznik'e hareket Temmuz 1355'te. Mektuba göre bir şehir veya köyden ötekine giderken Türkler onun yanına muhafızlar vermekteymiş; bir şehir veya köye vardıklarında muhafızlar geri dönüyor ve başpeşkopos ile etrafındakileri serbest bırakıyormuş. "O zaman" diyor Palamas, "biz istediğimiz gibi dolaşıyor, arzu ettiğimiz herhangi biriyle bir araya gelmekte serbest oluyorduk."

İznik'e vardıklarında, oradaki belli başlı Hristiyan mahallesinin merkezinde bulunan Aziz Hyacinthus Manastırı'nda kaldılar. Başpeşkopos Hristiyan halk harekete karşıladı. Manastır avlusunda güzel bir kilise, tatlı suyu olan bir kuyu ve meyve ağaçları vardı. Tüm atmosfer Palamas için hoş ve ferahtti.

İznik'teki ilk günlerinde yanlarına kimse gelmedi. Palamas, "bizi Emir Orhan huzuruna çıkaran *chartophylax* başka bir yerde oturuyordu. Aramızda bulunan Joseph ve Gersimos adında

İznik sur kapısının
eski ve yeni hali

keşifler, nasıl oldu bilmiyoruz, serbest kalarak İstanbul'a gittiler" diyor. Palamas'ın yanında bulunan esir Consta Calamaris, Bursa'da bir Hristiyan tarafından satın alınmış, kurtarıncısına borcunu henüz ödemediği. Palamas, Bursa'daki kısa ikameti sırasında "mucize kabilinden" birini bulup ödemeyi tamamlayarak onu özgürlüğüne kavuşturdu.

Palamas bir gün ikindi vakti, şehrin doğu kapısı doğrultusunda yalnız başına surlara doğru gezintiye çıkmıştı. Bir Müslüman defin merasimine rastladı. Cenaze alayını arkadan takip etti ve defin merasimini şöyle kaydetti: "Beyaz bezle örtülü tabutu, derin bir sükût içinde bir mermer kürsü (*mastaba*) üzerine koyduklarını gördüm. İmam, gelenlerin önünde ortada durup ellerini havaya kaldırdı, yüksek sesle dua okudu. Kalabalık yanıtladı. Bu üç kere tekrarlandı, sonra tabut defin için taşındı ve kalabalık şehre döndü."

Palamas da onlarla birlikte döndü. Sur kapısında imamı ve başka kimseleri çınarın serin gölgesine çekilmiş buldu; karşı tarafta bir Hristiyan grubu oturmuştu. Başpiskopos da onlarla birlikte oturdu. Çok geçmeden, Rumca ve Türkçe bilen biri olup olmadığını sordu. Biri öne çıktı; başpiskopos cenaze merasimini övgüyle andı ve mermer mastaba önünde söylenen dualar hakkında soru sordu. İmam aynı tercüman vasıtasıyla "merhumun günahlarını affetmesi için Tanrı'ya dua ettik" dedi. Bunun üzerine Grigorios, "kıyamet günü Peder Tann'nın tecessüm etmiş Kelimetullahı İsa Peygamber'in ikinci kez dünyaya gelip herkes için af dileyeceğini", onun için dua edilmesini istedi. *Talismant* (Danışmcılar) "İsa peygamber de Tanrı'nın kuludur" yanıtını verdiler. O zaman Grigorios *Ahd-i Aşk*'teki kerâmetleri hatırlattı. Tartışma gittikçe hararetlendiğinden etraflarındaki Müslüman ve Hristiyan kalabalık çoğaldı. Kritik bir anda Türk (imam) dedi ki: "Bizler İsa peygamber dâhil, tüm peygamberleri ve gökten inmiş dört kitabı tanıyoruz, siz neden bizim peygamberimizi tanımıyor, neden onun semadan nâzil kitabına iman etmiyorsunuz?"

Grigorios cevaben "Muhammed'e gelince, onun Musa ve İsa gibi peygamberliğini gösteren hiçbir semavi işaret, mucize ve peygamberlerden onun geleceğine dair hiçbir şehâdet yoktur" dedi. İmanın buna yanıtı bu konuda Türklerin genel davranışını gösterir niteliktedir. İmam şöyle konuşmuştu:

"Muhammed'in geleceği İncil'de bildirilmiştir, fakat siz bunu İncil'den çıkardınız. Bundan baş-ka gördüğünüz gibi peygamberimiz (İslâm) doğudan çıkıp tâ batıya kadar muzaffer gitmiştir. Müslü-man ilâhiyatçılar gözünde İslâm'ın mucizevî yayılışı, Musa ve İsa peygamberlerin mucizelerine eş bir mucize olup Tanrı'nın teyid ve tasdikini gösterir." Grigorios Palamas tartışmaya devamla "fakat Hi-ristiyanlar mukaddes kitapların güvenilirliğini sorgulamazlar, bu nedenle onlardan hiçbir şey kesilip atılmamıştır. Orada insanları yanlış yola sürükleyen yalancı peygamberler hakkında uyarıma vardır. Doğrudur, Muhammed zafer bayraklarını doğudan dünyanın son sınırlarına zaferle götürmüştür, ama bu zaferleri savaşla, kurgunla, esaretle kazanmıştır. Büyük İskender, Batı'dan hareketle doğuyu fethetmedi mi? Başkaları da çeşitli dönemlerde ordular toplayıp dünyayı fethetmedi mi? Buna karşı İsa'nın öğretisi, bu dünya zevklerinden hiçbirini vaad etmeden, güç ve cebir kullanmadan, güce karşı gelerek cihanın son sınırlarına kadar, hatta düşmanların arasında yayılmadı mı?" dedi.

Palamas, bu karşı sözlerle fazla ileri gitmişti. Türkler sabırlarını kaybetmeye başladı. Grigori-os şöyle diyor: "Orada bulunan Hristiyanlar bana nutkumu bitirmemi işaret ettiler. Bunun üze-rine sesimin tonunu değiştirip oradakilere tebessüm ettim ve dedim ki, 'bu tartışmada uzlaşabil-seydik bir tek inanca varılabildik. Sözlerimin ne anlama geldiği iyi anlaşıl-sın.' O zaman onlardan biri şu yanıtı verdi: 'Zamanı gelecek hepimiz anlamaya (aynı inançta) varacağız.' Buna ben de katıldım ve bunun bir an önce gelmesi temennisinde bulundum. Bunu söyledim, çünkü hava-riyundan birinin şu sözlerini hatırladım: 'Herkes bir gün Hazret-i İsa adı önünde dizleri üzerine çökecek ve herkes Tanrı Peder'in şanı için efendimiz İsa'yı anacak; efendimiz İsa'nın bu ikinci gelişinde vukû bulacak.'

Başpekoposun Selâniklilere mektubu, İncil'den parçalar nakliyle ilginçtir, Hristiyan yaşa-mından ayırmamaları öğüdüyle son buluyor.

HİÖNES'LER KİMDİR?

Orhan Bey'in emriyle başpekoposun İslâm ve Hristiyanlık üzerine tartıştığı İslâm âlimleri, Yu-nan kağanlığında *Hîdnes* (Khionai) şeklinde verilmiştir.

Arnakis'e göre "Yunanca bozuk biçimde verilen bu sözcük" *Ahiyân* kelimesi ile açıklanabi-lir.¹⁶ Biz Orhan'ın bu tartışma için ahîleri seçmiş olmasını uzak bir ihtimal olarak görmekteyiz. Zira genç, bekâr işçileri bir zâviyede toplayan *ahiyân/fityân* teşkilâtı, Fr. Taeschner, Muallim Cev-det ve Neşet Çağatay'ın araştırmalarıyla aydınlanmıştır. Arnakis, onlara aynı zamanda dini görev-ler atfetmektedir. Orhan'ın dini konularda tartışma için başpekoposun karşısına çıkardığı *Hîdnes*, *ahiyân* olamaz. Son kez, M. Balivet onların kimliği üzerinde bir araştırma yapmıştır.¹⁷

Palamas, Selânik'te başpekopostu; orada Yahudiliği kabul etmiş Hristiyanlara *chionios* (çoğul *chionai*), yani *dönme* deniyormuş. Orhan'ın hekimî Tarotines'in *Dialexis*'inde de *chionai* kelimesi Müslüman olmuş Yahudiler için kullanılır. Bunlar Hristiyan karşıydılar. Balivet, keli-meyi daha ziyade Arapça *kâhin* (astrolog) kelimesiyle birleştirmeyi denemiştir.¹⁸ Bizans tarih-inde müneccimlere *khioneu* denildiğini tespit etmiştir ve ilgili kelimenin *kâhin* kelimesinin çoğulu *kühhân* olduğu fikrindedir. Onun tahminine göre Orhan'ın sarayında Müslüman olmuş Yahudi müneccimler vardı. Fakat Orhan, İslâmiyeti savunmak için neden Yahudi müneccimleri tercih etmiş olsun? En doğru yorum, galiba tanınmış Fransız Bizantinisti Ducange'ındır. O, kelimeyi, Türk idaresinde *legis doctor* (fıkıh âlimi) anlamında bir ünvan olarak açıklar.

I. KOSOVA SAVAŞI ÜZERİNE ÇAĞDAŞ BİR KAYNAK: AHMEDİ

Osmanlı İmparatorluğu ilkin Rumeli'de büyük devlet statusüne erişmiş, Edirne bu imparatorluğun merkezi olmuş, şehirde bir saray inşa edilmiş (1365-1369), Osmanlılar ateşli silahları öğrenmiştir. 1389 Kosova Savaşı'nda top kullanıldığı çağdaş bir gözlemci tarafından kanıtlanmıştır. Bu yayılışın aşamaları, Trakya fetihleri (1362-1366), ilk Sırp-Bizans ittifakının Çirmen'de bozguna uğratılması (1371), I. Murad'ın ilk kez imparator anlamı taşıyan *Hüdâvendigâr* (Hünkâr) unvanını almasıdır. Uc beyi Gazi Evrenos, Vardar nehrine kadar fetihler yapmış, kuzeyde Timurtaş Paşa Arnavutluk'a girmiş (1385), Bosna krallığını tehdit etmekteydi. Bu Osmanlı yayılışına karşı Bulgar, Sırp, Bosna ve öteki Balkan devletleri 1388'de son bir direniş için ittifak ettiler. Kosova Savaşı (1389) Osmanlı Balkan egemenliğine karşı ilk toplu ittifaktır ve savaşa Bosna kralı da katılmıştır. Savaş, Balkanların gelecek yüzyıllar için kaderini belirleyen kesin sonuçlu bir meydan savaşıdır. Balkan devletlerini Osmanlılara karşı destekleyen büyük devlet o zaman Macaristan krallığıydı. Şans eseri o sırada İmparator Sigismond ölmüş, Macaristan karışmıştı. Macar desteği olsaydı, Osmanlıların Kosova Savaşı'nı kazanması çok güç olurdu.

Balkanların fathi Gazi Hüdâvendigâr Sultan Murad, tüm Anadolu beyliklerinden yardım aldı. Bulgaristan'ı geride bırakmamak için 1388-1389 kışında Çandarlı Ali Paşa'yı 30 bin kişilik bir orduyla Bulgaristan üzerine gönderdi. Ali Paşa hızlı hareketle Bulgaristan'ı safdışı bıraktı ve 1389 baharında sultanın ordusuna katıldı. Ahmedî, bu Bulgar seferi üzerinde ayrıntılı bilgi sağlamaktadır, eserinde 30 kadar Bulgar Kalesi'nin doğru adlarını verir. Kosova Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de kuruluşunu mühürleyen kesin bir savaştır. Osmanlı İmparatorluğu bu zamanda kurulmuş, Yıldırım Bayezid bu zaferle Anadolu beyleri üzerinde üstün egemenliğini tanıtmıştır.

Kosova Savaşı üzerine Neşri'de bulduğumuz anlatı aslında Ahmedî'nin yazdığı bir *Gazâvât-nâme*'den aynen aktarılmıştır. Germiyanlı müsâhib şairler arasında eserlerinin genişliği ve sanatı bakımından kuşkusuz önde geleni Ahmedî'dir.¹ Ahmedî mahlasını seçen şair Mevlânâ Tâceddin İbrahim b. Hızır (1334-1414) gençliğinde Mısır'a gitmiş, klasik İslâm ilimleri okumuş, sonra Kütahya'ya yerleşmiş; başlıca eserlerini Germiyan beyleri Süleymanşâh (1361-1387) ve II. Yakûb'un (1387-1429) müsâhibi olarak yazmıştır.

Mısır dönüşü Mevlânâ Ahmedî, "Sultânü'l-Germiyanîyye" Süleymanşâh'a hoca olmuş. Bu Germiyan beyi şiir sanatına gönül verdiğinden Ahmedî şairliğe "hadden ziyâde" kendini vermiştir.² I. Murad, Kütahya ile Germiyan'ın kuzey bölgesini (Eğriboz: Şaphâne) işgal edip orada oğlu şehzade Bayezid'i yerleştirdi (1381), Süleymanşâh beyliğin batı kısmına, Kula'ya çekildi ve 1388'de ölümüne kadar orada kaldı. Ahmedî'nin bu tarihe kadar onun yanında olduğu anlaşıyor. Ahmedî, I. Murad'ın 1386 Karaman seferini, *Gazâvât-nâme*'sinde³ bir göz tanığı gibi bütün ayrıntılarıyla anlatır. Şairimiz, efendisi Süleymanşâh'la beraber Sultan Murad'ın bu seferine katılmış görünmektedir. Süleymanşâh'ın ölümü (1388) üzerine boşta kalan şair, bir velinimet aramaya koyulur. Bunu *İskender-nâme*'de (Beit 294-295) şöyle anlatır:

*Uc'dan Uc'a aradık bu âlemi
Bulamadık ehl-i kerem bir âdemi
Kimi kerem-ehli kimi ölmüş durur,
Kimi yokluktan nihan olmuş durur*

Şehzade Bayezid, 1389 baharında babası I. Murad'ın emriyle Kosova Savaşı'na katılmak üzere Rumeli'ye geçtiği zaman, kuşkusuz, Ahmedî'yi yanında götürmüştür. Ahmedî'nin Kosova'ya giderken ordunun güzergâhı ve savaş üzerine *Gazâvât-nâme*'sinde verdiği ayrıntılar, bunun en güçlü kanıtıdır. Herhalde Ahmedî, savaştan önce Kütahya'da Bayezid'in yanındaydı. Ankara Savaşı'nda (1402) Tatarlar ve Germiyan askeri Timur tarafına geçip de ümit kalmayınca, Bayezid'in ordusu dağılmaya başladı. O zaman Bayezid'in büyük oğlu "Emir Süleyman'ı dahi paşalar ara yerden çıkardılar." Süleyman, yanında Veziriazam Çandarlı Ali Paşa, deneyimli Karesili Eynebeğ Subaşı, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile beraber Bursa'ya geldi; Rumeli yolunu tuttu.⁴ Taşköprülüzâde'ye göre Ahmedî, bir ara Timur'un yanında bulunmuş ve lâtifeleri Timur'un çok hoşuna gittiğinden değerli armağanlar almış. Şairin "şâsası kemâl-i zarâfet üzere idi."

Neşri'deki Ahmedî metninin analizi göstermiştir ki,⁵ Ahmedî Çelebi Mehmed hizmetinde (1411-1413) iken bir Osmanlı tarihi (1385-1413) yazmıştır. Bu tarihi Neşri, *Cihannümâ*'da aynen vermektedir. Edebiyat yüksek üslûbu ve verdiği ayrıntılarla bu tarih Neşri'de hemen fark edilir. Ahmedî gerçek bir tarihçi titizliğiyle aykırı durumları da (mesela Kosova Meydan Savaşı'nda Sırpların Osmanlı ordusunun sol kanadını tam bir bozguna uğrattığı, savaş taktiğinde sultanın yanlış fikirleri vb.) belirtmektedir. Öbür yandan, çoktan bilinmelidir ki, Ahmedî Osmanlı Hanedanı tarihini, başlangıcından Çelebi Süleyman dönemine kadar, genel bir tarih niteliğindeki⁶ *İskender-nâme*'de *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i 'Osmân* başlıklı manzûm bir fasılda özetlemiştir.⁷ Orada, I. Murad'ın son yılları ve Süleyman dönemleri tarihi göz tanığı Ahmedî tarafından kısaca manzûm yazılmış, önceki dönemler Yahşi Fakih tarihinden ve *Düstûrnâme*'nin kul-

19. yüzyılda yapılmış
tabloda Batılıların gözünde
Kosova Muharebesi

landığı kayıp bir tarihten özetlenmiş görünmektedir. *İskendernâme*'de çeşitli hanedanlar kısaca anıldığından, Osmanlı tarihi de eserde manzûm bir özet olarak verilmiştir.

Ahmedi, Çelebi Mehmed'in yanına geldikten sonra 1413'e kadar Çelebi'nin rakiplerine karşı fetihlerini (menâkıbını) onun "sohbetinde", ağızından doğrudan bir menâkıbnâme tarzında kaleme almış görünmektedir ("*Ahvâl-i Sultân Mehmed*": Neşri, I, 366-419; II 422-516). Bu "Menâkıbnâme" 1413'te Musa'nın ölümü ve detni olayıyla biter. *Şakâ'ik* çevirisine göre (*İladd'ik*, 71) Ahmedi, Amasya'da Hicri 815 tarihinde vefat etmişti (Hicri 815 yılı, Milâdi 13 Nisan 1412'de başlar, 4 Mart 1413'te biter). Ahmedi'nin 1412 veya 1413'te vefat ettiği anlaşılmaktadır.

I. Murad Kosova'da Sırp Knezi Lazar'a karşı ordusunu topladığı sırada Kütahya'da sancak beyi olan oğlu Bayezid'e askeriyle orduya katılma emri gönderdi. Ahmedi bunu şöyle kaydeder: "Ol vakt Bayezid Han Kütahya'yı ve Hamid-ili sancağını yerdi" (Neşri, I, 240).

Bayezid'in o zaman *lalası* Kara Timurtaş Beydi. Murad onu Anadolu muhafazasında bıraktı. "Timurtaş Paşa ışıklı, Sandıklı ve Kütahya vilâyetine emir idi" (Neşri, I, 246). Timurtaş Anadolu'da kaldı, Bayezid sancak askeriyle babasının ordusuna ulaşmak üzere yola çıktı. Ordunun toplanma merkezi Filibe ovasıydı. Kosova'ya harekettten önce Karatonlu'da Sultan bir savaş meclisi topladı. Meclis, Sultan Murad oğlu Bayezid'e savaş taktiği üzerine likrini sordu: "Oğlu Bayezid'e nazar kılıp eyitdi, ey cân-i peder, senin dahi likrin nedir; Bayezid Han Evrenoz Bey dedidir" cevabını verdi (Neşri, I, 272).

Kosova'ya yaklaştığı zaman Sultan Murad Bayezid'e tekrar sordu (Bayezid o zaman 35

Nakkâş Osman,
Hümâyunnâme'de
I. Murad'ın Miloş
tarafından şehid
edilişini tipkî
şair Ahmedî'nin
Gazâvâtname'sinde
tasvir ettiği gibi
resmetmişti.

yaşındaydı): “Ey ciğer köşem, bu kâfirle uğraşmak hakkında sen ne tedbir edersin ... Bayezid Han eyitti: Hünkârın fikrine bizim tedbirimiz irmez, amma biçareye şöyle gelir ki nice yıldır ki kâfirle cenk ideriz, hiç önümüze deve tutmadık (bu Sultan Murad’ın fikriydi). Şimdi dahi tutmaz ... Eger Hak Ta’alâ’dan inayet olursa yalnız ben kulun bu kâfirin işin tamâm iderin ... Ben hiç teşviş çekmezem ... Eger öldürürsüz, said, ger ölürsüz, şehid oluruz, dedi ... Sultan Gazi dahi Bayezid Han’ın hüsn-i re’yine tahsin ve âferin idip sözünü kabul etti” (Neşri, I, 280). İki ordu Kosova savaş meydanında askeri düzenlediler: “Bayezid Han ... dahi alay bağlayub sağ kola durub ve kiçi oğlu Ya’kub dahi sol kola durub” (Neşri, I, 290). Ahmedî, savaşı tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır (Neşri, I, 294-302). Savaş Ahmedî gibi bir göz tanığı tarafından taraf-sızlıkla anlatılmıştır. Burada uzun metni aynen vermiyoruz. Ancak şu ayrıntı savaşın sonucunu belirtmek bakımından önemlidir: Osmanlı ordusunun sol kolu bozulmuştu. Düşman “heman soldağı tirendâzların üzerine hücum idip onları döndürüp göğüse uğradı, safları yara yara geçip ardağı Pazar halkını kıra kıra bıraktılar, leşkerin ardı mişe idi, küştelerle doldu, amma bol yağ ve pirinç yeri gani kıldı, katırlar ve atlar ve yükler birbirine dolaşıp sedd oldu, kaçamadılar, kırıldılar, şehid oldular. Kâfirler dahi sol kolu tamâm sındırıp dururlardı ... Niceler can verdi ... Küffârın şevketi ziyâde olup cenge germiyyetleri nihayette oldu. Bayezid Han sağ kolda küh-mânend ayrınlıp vekarla sakindi; gördü ki iş ayrıkı oldu, az kaldı ki leşher-i İslâm münhezim ola, heman bozavuncular çağırmağa başladılar ki: Hay gâziller ne durursuz kâfir sındı, kaçdı dediler ... Heman Bayezid Han şevketle kâfire Yıldırım gibi yetişib ... nâra urub tokundu, filhâl kâfir askerine urdu”. Diğer ordu kolları da karşı saldırıya geçtiler ve düşman kaçmaya başladı.

ÇELEBİ MEHMED'İN İKTİDAR YOLU BOLU DAĞLARI'NDAN GEÇMİŞTİ

Klasik Divan şiirinin kurucularından *İskendername* yazarı ünlü şair Ahmedî (öl. 1414),¹ Süleyman Çelebi'nin katli üzerine (1411) Yıldırım Bayezid'in diğer oğlu Çelebi Mehmed'in yanına sığındı ve onun ağzından (sohbetinde) Çelebi'nin başından geçenleri *Ahvâl-i Sultan Mehmed* adlı altında kaleme aldı.²

Amasya kuvvetleri (Rûm serverleri) ile Ankara Savaşı'na katılan Çelebi Mehmed, bozgun başgösterince bu kuvvetlerle ayrılmış Amasya'ya gitti. O zaman 15 yaşındaydı.

Timur, Osmanlı şehzadeleri dâhil Anadolu'da Bayezid'in ortadan kaldırdığı tüm hanedanları *yarlıg* denilen beratlarıyla kendine bağımlı kıldı. Osmanlı şehzadelerinin en büyüğü Süleyman'ı Rumeli'ye tayin eden bir yarlıg verdi. Bursa'dan İsa Çelebi ve Edirne'den Süleyman, Timur'un yanına giderek bağımlılıklarını sundular. Bu arada Bizans İmparatoru II. Manuel de Bayezid'e verdiği *haracı* Timur'a gönderip bağımlılığını gösterdi.

Babası Yıldırım Bayezid'in sağlığında 12 yaşında Amasya-Tokat-Sivas (Rumiye-i Suga) valiliğine gönderilen Mehmed'in bölgesinde Türkmen beyleri, Sivas'ta Mezid Bey onun hükmü altındaydı. Ankara Savaşı'nda bozgun başgösterince kaçmayı başaran şehzade-çelebilerden çoğu, Timur'dan yarlıg almış, kendi bölgelerinde bağımsız beyler gibi hareket etmeye başlamışlardı. Ancak Çelebi Mehmed, Timur'un huzuruna gitmemiş, *Ahvâl*'de söylendiğine göre babasını esaretten kurtarmak için girişimde bulunmuştu.³ Amasya'da, Çelebi Mehmed, koruyucusu Bayezid Paşa ve diğer erkân ile nasıl hareket edeceklerini görüştüler. Bazısı Timur'un takibinden kaçmak için "sarp dağlara çıkıp bekleyip âlemin haline nazar" etmeyi önerdiler.⁴ İzlenecek taktik şöyle özetlenmektedir: "Timur bu ili zapt edip" burada kalmayacak. Biz, "dağdan dağa gezip bizi takip edeceği yoktur" dediler. Buna karşı ötekiler,

"memleketimize, Rum'a (Amasya-Tokat Bölgesi) çıkalım, Amasya'da duralım, çevre yana bakalım" dediler. Bu ikinci plan kabul edildi. Fakat eski "Danışmendiyye", Amasya-Tokat bölgesinde Timur'dan yarlğ almış yerel Türkmen beyleri, Çelebi'ye karşı geldiler.

Timur, vaktiyle Bayezid dönemindeki tüm yerel hanedanları kendine bağımlı hale getirmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmış duruma getirme politikasını güdüyordu. Osmanlı şehzâdeleri, "dârussaltana" (pâyitaht) Bursa'yı ele geçirmek ve devlet birliğini yeniden kurmak için birbirlerine karşı uzun bir mücadeleye girdiler (*Fetret Dönemi*, 1402-1413). Sultan ünvanı alamadıklarından her biri Çelebi (soylu) ünvanıyla anıldı. Mehmed, eski Amasya-Tokat beyliğine dönünce, bu bölgenin yerel Türkmen beyleri kendisini tanımak istemediler. Mehmed (daha doğrusu lalası vezir Bayezid Paşa) onlara karşı savaşmak zorunda kaldı. *Ahvâl*'de Çelebi Mehmed'in ağzından bu mücadelenin tüm ayrıntıları verilmiş, sözde tüm başarılar (fetihler) kendisi tarafından yapılmıştır.

Önce Türkmen beylerinden Kara-Devletşâh "gelip ili tuttu. Elimde Timur'dan hüküm var, sen memleket davası edemezsin" diye Çelebi'ye karşı çıkıp yenildi.

Arkasından Niksar bölgesinde Kubad-oglu kendi başına egemen olmak istedi. Çelebi Mehmed, evvelden beri yanında bulunan zırlı düzenli "Rûm (Amasya) serverleri" ile onu yendi, karşı koyan Felenbil kalesi teslim oldu. O zaman bir başka güçlü yerel Türkmen Beyi İnal-oglu, (20 bin eri varmış) yıllık belli "kesim" (para) talep etti, olmazsa savaşırız dedi. Güç duruma düşen Osmanlı grubu, "reâyayı koruma" iddiasıyla savaşa karar verir. "Türkmen göçer-evli süvarilerine" karşı savaş Çelebi lehine sonuçlanır. Çelebi'nin kuvvetleri, Karahisar kalesini kuşatan başka bir yerel Türkmen beyi, Gözler-oglu'nu da bertaraf eder ve Kaz Ovası'nda "şehirleri urup köyleri yakan" "harami Türkmen" Köpek-oglu üzerine yürüyerek onu da ortadan kaldırır. Sivas'ı hükmü altına sokan Mezid'i de Bayezid Paşa itaat altına alır.

Çelebi Mehmed'in Amasya-Tokat-Sivas bölgesinde (Rumiye-i Sugra) yerel Türkmen feodal beylerle mücadelesinde, Osmanlı egemenliğini tanıtmada şu faktörler kendisine yardım etmiş görünmektedir: Evvelâ, yanındaki zırlı "Rum serverleri" (Amasya yerlisi düzenli askerler) kendisine sadakatle hizmet ettiler. Aslında Türkmen beylerinin keyfî baskı ve yağmalarına karşı ulema ve a'yan idaresinde şehir halkının, Osmanlı idaresini yeğlemeleri başlıca yardımcı olmuş görünmektedir.⁶ *Ahvâl*'de Çelebi, bu yağmacı feodal Türkmen beylerine karşı daima *Sultan* ünvanıyla meşrûiyet iddiasında olup "re'âyâ"nın koruyucusu olmak iddiasındaydı.⁷

Timur'dan egemenlikleri için *yarlğ* alan yerel Türkmen beyleri, Osmanlı şehzâdesinin her tarafa kendilerine galebe ettiğini görünce Timur'a başvurdular, "senin yerine gönder düğün beglerin birisi bunun elinden halâs olmamıştır" diye Timur'u kıskırttılar. Timur, İzmir'i kuşatıp (Aralık 1402- Ocak 1403) aldıktan sonra Akşehir'e yöneldi, yolda Bayezid'in "yüzük kaşındaki ağuyu" içip intihar ettiği (5 Mart 1403) haberini aldı. Bayezid'e ait bütün ülkeler üzerinde egemenliğini ilân etti.⁸

Timur, güzel sözler ve vaadlerle Çelebi Mehmed'in yanına gelmesini (kızımı vereceğim diyordu) bildirdi. Çelebi Mehmed ve başta Bayezid Paşa ve Osmanlı Beyleri, bu emre karşı gelinemeyeceğini düşündüler; fakat sonra bunun bir tuzak olduğunu gördüler. Timur'a alttan alan sözler ve armağanlarla yanıt verdiler.⁹ Mehmed yanındakilerle "dağ tarafını tuttu"

Ankara Savaşı'nda
artçı kuvvet
komutanı Çelebi
Mehmed az kayıpla
kurtuldu.

Çelebi "dağlar başında seyredüp"¹⁰ Timur'un Anadolu'dan ayrılmasını bekledi. Timur askerinden kaçıp sığındığı yer, *Seben* etrafındaki sarp dağlardaki mağaralardır.

Timur, Anadolu'da kendi kavmi saydığı Tatar grupları (sayıları, Yezdi'nin *Zafername*'sinde 30 bin) toplayıp Anadolu'yu terk etti. İhtiyar cihangir Anadolu'da, yağmalarla geçen sekiz ay daha kaldıktan sonra Semerkand'a dönmek üzere hareket etti. Anadolu üzerinde egemenliğini Azerbaycan'dan İstanbul'a kadar bir eyalet olarak oğlu Miranşah'a verdi. Anadolu'dan ayrılışı¹¹ ve Gürcistan seferine hareketi Muharrem 806/Ağustos 1403 tarihine rastlar. Zaferini kutlamak için Semerkand'da büyük gösterişli bir "toy" düzenledi, zamanın hükümdarlarını davet etti. Şenlikler, Yezdi ve İspanyol elçisi Clavijo tarafından tüm ayrıntılarıyla tasvir olunmuştur. Toyda Osmanlı ve Mısır Memlûk elçileri hazır bulundular. Osmanlıları Emir Süleyman veya Bursa'da yerleşen Çelebi Mehmed'in elçileri temsil etmiş olmalı. Timur, Cengiz Han gibi bir cihangir sıfatıyla Çin'e karşı hareketi sırasında öldü (10 Ocak 1405). Kurduğu imparatorluk, oğulları arasındaki taht kavgaları üzerine dağıldı.

Anadolu'da kurduğu düzen de sahipsiz kaldı. Osmanlı şehzadeleri kendi aralarında Anadolu-Rumeli birliği için uzun bir mücadeleye (*Fetret Dönemi*) girdiler (1403-1413).¹²

Süleyman'a ve Musa Çelebi'ye karşı uzun bir mücadele sonunda Mehmed Çelebi 1413'te tek başına saltanat tahtına oturmuştur. Şunu belirtelim ki, Mehmed, çelebiler arasında Timur'a karşı gelmiş tek sultandır ve Boğaz'daki kontrolü dolayısıyla İmparator II. Manuel ile dostluğu, başarılarında önemli rol oynamıştır. *Ahvâl*'de Çelebi Mehmed'in ağzından anlatılan başarılar (fetihler) aslında Bayezid Paşa'ya ait olmalı. Bayezid Paşa'nın önemli rolü, çağdaş bir kaynakta, Abdülvâsi'nin *Halîlnâme*'sinde anlatılmıştır.

Timur'un yurduna dönmek üzere Erzincan'a vardığını öğrenen Çelebi Mehmed ve yanındakiler "dağlar arasından inip Mudurnu'ya geldiler"¹³ (Temmuz veya Ağustos 1403). Çelebi, dârussaltana Bursa'ya erişmeye çalıştı, fakat Bursa'ya giden tüm yolların İsâ Çelebi tarafından tutulduğunu gördü.¹⁴ Savaşlar sonunda nihayet Bursa'ya girdi. Orada bastırdığı 806 tarihli (21 Temmuz 1403-10 Haziran 1404 arası) gümüş sikkede Timur'un adını başta anmıştır.¹⁵ Bu tarihte Timur hayattaydı.

ÇELEBİ MEHMED'İN SAKLANDIĞI SEBEN MAĞARALARI

Bolu'dan Seben (eski adı Çarşamba) kasabasına erişmek için ormanlar arasından uzun bir yolculuk gerekir. Başka bir yol, Nallıhan-Çayırhan üzerinden eski İstanbul-Beypazarı yoluna çıkar (bu yol bugün de işlektir, daha ziyade kamyoncular kullanır, bu yol üzerine bir inceleme gerekli).¹⁶

Timur süvarilerinin bu sarp yolları aşması kolay değildi. Seben'e, Dereboy vadisinden veya Nallıhan-Hacıağz köyünden varılır. Bugün ilçe, Kartalkaya'dan güneyde İpek Yolu üzerinde Nallıhan-Beypazarı ilçelerine uzanan bir bölgede 30 kadar köyü kapsar. Başlıca köyler, tipik Türkmen boy adları taşır (Alpagut, Kızık, Yuva) ve Osmanlı dönemi köyleri (Solaklar, Musa-Sofular) ile ekonomik yerleşim merkezlerini (Çeltikdere) kapsar. Seben'e 24 km uzaklıkta Pavlu kaplıcaları bugün de işletilmekte, yanında muhteşem bir Bizans kilisesi harabesi bulunmaktadır. Dağlardaki güzel yaylalar, eskiden beri Türkmenlerin yaylakları olmuştur.

Seben'i çeviren dağlar arasındaki dar vadiler ve yamaçlarda onlarca mağara, çağlar boyunca tarihi yerleşim ve sığınak merkezleri oluşturmıştır. Mağaralar başlıca üç dağ yamacındadır: "Solaklar Mağaraları", Seben'e 3 km, Solaklar köyü yakınındaki yamaçta; "Mustar Mağaraları", Seben'den 6-7 km, Kaşbıyıklar köyü yakınında; "Çeltikdere köyü mağaraları", Seben'e 24 km. Tüm bu mağaralar, bölgeye liâkım Nevruz Tepesi etrafındaki vadilerde olup Nevruz Tepesi baharda toplanı, bayram yeri olmuştur.

SOLAKLAR MAĞARALARI

Bu mağaraların bulunduğu kayalıklar altındaki köy, tarihi bir yerleşim olup her yıl Haziran başında civar dört-beş köyden gelenler (Türkmenler) tarafından şenlik düzenlenir, halk toplanır yer-içer, eğlenir. Köyde göç dolayısıyla bugün ancak 10-15 hane kalmış. İşlenecek verimli toprak az, sulak vadilerdeki meyve bahçeleri, üzüm bağları Antik Çağ'dan beri yamaçın başlıca dayanağı olmuş. Köyden ayrılan birkaç hanenin yerleştiği tepedeki mahalle

(Anadolu'da bu gibi köy statüsü olmayan uydu yerleşimlere mezraa-mezra denir)¹⁸ Taşoluk, zamanla köy olarak gelişmiş. Kapadokya'daki gibi, Kızderesi boyunca yeşil dar vadiye hâkim sarp kaya duvarı içine oyulmuş birçok mağara var. Bazısında birbirinden çıkılan dört kat bulunuyor. Yeterince yumuşak kayayı oymak zor değil, ancak hava ile temasta sertleşiyor. Mağaralar, MÖ 12. yüzyıla çıkan Frig yerleşme bölgesinde. İstilacılardan veya merkezî devlet baskısından kaçmak isteyen halk, erişilmesi güç bu mağaralara sığınmış. Bölge, Apostolik Kilisesi'ne bağlı Ermeniler'in yerleşmesine de sahne olmuş. Seben rivayetlerinde burada Ermeniler'in yaşadığı söylenmekte.

Sulak vadideki bağ-bahçelerle geçim sağlamak, tehlike başgösterince mağaralara kaçıp sığınmak yaşamın temposunu oluşturmuş görünüyor. Vadideki dere suyu bol ve içilir. Tepelerdeki nohut büyüklüğünde fındık veren yabancı ağaçlar eski çağlardaki diyetin bir parçası olmalı. Mağaralardaki kaya evlerinden bazılarının kilise olarak kullanıldığı açık, duvarlarda haç işareti ve Grekçe yazılar görülüyor.

MUSTAR MAĞARALARI

Seben ilçe merkezinden 7 km, Solaklar'dan 3 km mesafedeki Alpagut köyünden geçilerek erişiliyor. Tepedeki Kaşbıyıklar köyü, Mustar'ın bir mahallesi; uzakta ovada Seben görünüyor. Köy ile mahalle meyvecilik ve hayvancılıkla geçiniyor, tahıl ekimi sınırlı. Mağaralar, Solaklar'daki gibi aşağıdaki dar vadiye hâkim olup ileriye gözetleme ve sığınma imkânı sağlıyor. Sarp kayalıklara oyulmuş mağaralardan bazıları 100 kişi alacak genişlikte. İçlerinde oluklara veya havuza benzeyen çukurlara rastlanıyor. Kışın mağara içi sıcak olurmuş.

ÇELTİKDERE MAĞARALARI

Seben'e 24 km. Etrafı makilerle örtülü dağlık bölgeyi geçip Bağlum/ Pavlu (Pavli) kaplıcalarına erişiyoruz. Çeltikdere köyü iki mahalle. Kınıkçı (Kınık, bir Türkmen boyu) deresinde çeltik yetiştiriliyor (halen yılda 5 milyon kg pirinç).

Bağlum/Pavlu (Pavli) kaplıcaları, Bizans döneminden beri halkın yararlandığı önemli bir şifa merkezi. Tüm Anadolu kaplıcaları gibi burası da bölge halkının pazar yeri, her yıl "Hacet Bayramı"nda ziyafet ve güreşçilere bir gösteri meydanı sunuyor. Bizans döneminde manastır ve kiliseler, kaplıcalarda toplanan halktan vergi toplardı.¹⁹ Kaplıca binası üzerindeki tonuzlu kubbenin altından Bizans dönemine giden zeminden söz ediliyor.

Timur'un
Semerkand'taki
heykellerinden
biri. Onun Ankara
Savaşı'ndaki zaferi,
Fetret Devri'nin
başlangıcı olmuştur.

Pavlu'ya 500 metre uzaktaki tepelerde mağaralar varmış. Çok geniş olduğu söylenen bu mağaraların Roma-Bizans döneminden beri kullanıldığı açık. Osmanlı döneminde de çobanlar, koyun sürülerini korumak için kullanırmış.²⁰

Mağaralarda ve vadi boyunca eski yerleşim sahalarında bulunmuş arkeolojik malzeme, başlıca heykelticiler, bugün Bolu Müzesi'nde görülebilir. Pavlu kaplıcalarının yanında, günümüzde hâlâ ayakta olan Bizans kilisesinin duvarları bölgeye haşmetli bir görüntü veriyor. Kilise, Bizans döneminde kaplıcanın büyük kalabalık çektiğinin kanıtı. Burası da defineci felaketine tanık olmuş.²¹ Defineciler "kol" senin "baş" benim diye antik heykelleri kendi aralarında parçalayıp paylaşmış. Müslüman mezarlıklarında da eski mezartaşlarındaki kavukları kırıp altın arıyorlarmış!

Topografi ve yer-adları (toponimi) araştırmalarının bilimsel tarih araştırmalarında, rivayetlerin gerçekliğini kontrol bakımından önemi açıktır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemi üzerine tüm rivayetler sayılı bir-iki kaynaktan gelip, bunların tarihi gerçeği ne kertede aydınlatığı daima tartışma konusu olmuştur. Bu rivayetlerdeki gerçeklik payını tespiti için orada anılmış yer adlarının yerinde araştırılması, "topografik" araştırma, "textkritik" çalışmasında birinci derece önemlidir. Yer-adı, tarihi olayın geçtiği yerde, bugün yerinde veya

Pavlu kaplıcalarına yakın, 10. yüzyıla ait Bizans kilisesinin çevresinde bulunan heykeller halen Bolu Müzesi'nde korunuyor.

eski coğrafya eserlerinde ve haritalarda araştırılmalıdır.

Bir örnek verelim: Osman Gazi'nin İnegöl tekfuruyla düşmanlığı nedeniyle ona ait Kulaca Hisarı'na baskın yaptığı, eski rivayetlerde "ilk gazâsı" olarak anılır. Bölgede bugün de İnegöl yakınında Kulaca köyünü tespit etmekteyiz. Bu araştırma metoduyla Osman Gazi'ye ait rivayetlerin doğruluk derecesi i tespiti çalıştık. Yaklaşık 15 yıldır alan araştırması yapıyoruz.

İSTANBUL KUŞATMASINDA KRİTİK ÜÇ GÜN 20-21-22 NİSAN 1453

Kuşatmada 20-22 Nisan'daki deniz savaşı ve Haliçe Osmanlı donanmasının karadan indirilmesi fetihle sona götüren kesin bir aşamadır. Şimdiye kadar yazılıp çizilenlerde Osmanlı karargahındaki bu iktidar mücadelesinin sonuç üzerindeki kesin etkisi gereğince tartışılmamıştır. Bu makalede, 20-22 Nisan'da bu mücadelenin doruk noktasına çıktığını, genç sultanın azim ve kararının fetihteki kesin rolünü ayrıntılı olarak incelemekteyiz.

Anadolu ve Rumeli arasında bölünmüş Osmanlı ülkesi, ancak İstanbul fethedilince birleşik sağlam bir imparatorluk olacaktı. Genç Sultan Mehmed bunu iyi anlamıştı. Ancak, devlet içinde mutlak bir otorite sağlayan kudretli vezirazam Çandarlı Halil fethe kesinlikle karşı çıkıyordu. Halil, bir Avrupa Haçlı ordusunun 1444'te Varna'ya kadar geldiğini unutmuyor ve İstanbul alınırsa rakibi Zaganos lehine, kendisinin iktidardan düşeceğini hesaplıyordu. Bu iki nedenle Çandarlı, elinden geldiği kadar İstanbul fethine karşı çıktı. Sultan Mehmed bunu iyi anlamıştı. Çandarlı Halil ve onunla beraber bazı ümera ve ulema, fethin gerçekleşemeyeceğine, genç sultanın bir maceraya atıldığına inanıyorlardı. Diğer yandan, İstanbul kuşatmasında Fâtih, kuşatmayı hızla sonuçlandırmak zorundaydı: Kuşatma devam ederken güçlü bir Venedik donanması Agriboz'a doğru yoldaydı ve Macarlar elçi gönderip tehditte bulunmaktaydı. Fâtih, gelecekteki payitahtı, İstanbul'u harap bir şehir olarak almak istemiyordu. Ordusunda toplanan 100-150 bin kişiden birçoğu, İstanbul zenginliklerini yağma hayaliyle savaşıyordu. Sonunda Sultan, yağma ilân etmek zorunda kaldı. 20 Nisan deniz yenilgisinde şevki kırılıp dağılmaya başlayan ordusu, onun yılmayan azmi, fethi müjdeleyen Akşemseddin'in "tebşirâtı" ile canlandı ve Haçlılar ulaşmadan fethi başardı.

Akşemseddin'in 20 Nisan deniz yenilgisi üzerine 21 Nisan'da Sultan Mehmed'e hitaben

yazdığı mektubun analizi, bize o günlerin fetihtе kesin bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktadır. İlkın mektubun metnini¹ verelim:

Tahiyyât-i zâkiyât ve teslîmât-i sâfiyât ıblâğ kalmaktan sonra Cenâb-ı Kerîme ma'rûz oldu ki, bu hâdis ki ol gemi ehlinde oldu,² kalbe hayli tekessür ve melâlet getirdi, bir fırsat görünürdü, fevt olduğuna gayretler geldi: biri gayret-i dîn ki kâfirler fereh olup şamata-i a'dâ olundu, Ve biri bu ki mübârek vücûdunuza noksan-i re'y ve 'adem-i nefâz-i hükm nisbet olmak Ve biri bu ki, bu za'îfe 'adem-i isticâbet-i du'â nisbet olmak ve tebşirimiz gayr-i mu'teber olmak ve dahi mahzûr çok.

İmdi, misâhele ve rıfk gerekmez, bunun gibi bâbda istiksâ' idip kimden bu tahallüf ve 'adem-i ikdâm oldı, bilip 'ukûbet-i 'azime gerek 'azl gibi ve ta'zir-i şedit gibi, eğer olunmaya yarın bir gün kal'aya hücumı idicek ve hendek doldurmalı olıcak tehdvün iderler, bilirsiz, ekseri yasak Müslümandır, Allâh için canını ve başını koyan azdan azdır, meğer ki bir ganîmet göreler, canlarını dünyâyiçün oda atalar, İmdi mercû ve mutavakkî' olur: cidd ü cehd bi-kadrl-istitâ'a hem fi'len

ve hem emren ve hükmen ve kavlen idesiz ve burun gibiye râcî' olunı bir merhameti ve rıfkı az olan kimseye buyurasız, teşdid ve taglîz ide kemâyenbagı ve hem asl-i şer'isi vardır:

"Ey peygamber! Kâfirlere ve münâfıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol." [Tevbe suresi, 73. ayet].

Bir 'aceb nesne vâkı' oldu, melâletle otururken Kur'ân-i 'azime tefe'ül itdik, Sultânü's-sâdât Ca'fer-i Sâdik işareti üzere bu âyet geldi: 'Allah, erkek ve kadın münâfıklara, içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşini va'detti. O, onlara yeter. Allah onlara la'net etmiştir. Onlar için sürekli bir azap vardır.' [Tevbe suresi 68. ayet] İmdi, ol varmayanların bâtını müslümân değildir, hükm-i münâfıkında kâfirle 'azâb-i cehennemde mukim olmakda beraberdir, demek işareti düşdü, Bes! Teşdid-i maslahat göründü, himmet idesiz,

'akibet hacâletle inkisârla gitmeyevüz, belki fereh ve mansûr ve muzaffer gidevüz, bi'avn-illâh ve nusretihü, âmin.

İmdi, gerçi : al-'abd yudabbiru va' Allâh yukaddiru. (İnsanoğlu, yaşamını sürdürmek veya herhangi bir işi yaparken elinden geleni yerine getirmelidir ve gerisini düşünmemelidir. Onu yüce Allah'a havale etmelidir, Allah'a güvenmelidir) kazıyyesi sâbitdir, al-hüküm l'illâh ve lâkin elinden geldikce cidd ü cehdi kul

takstr itmemek gerek, Resûl'ullâh'ın ve eshâbın sünneti budur; Ve dahi melâletle biraz Kur'ân okuyub yatmak

vâkı' oldu, şükrollâh ta'âlâya, envâ-i vechile lûtfı idüb beşâretler oldı ki, çok zamandır anın misli olmadıydı, tesellî-tâm hâsıl oldı, Ve bu sözleri söyledüğimiz hazretinize fuzûl kelâm add olmaya, sevdiğimizdendir hazretinizi.

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE MEKTUBUN METNİ

(1) Selâmdan sonra: (2) Düşman gemilerinin neden olduğu olay, yüreğimizde hayli kurgınlık ve ke-dere neden oldu, bir fırsat (3) görünürdü, kaybolduğundan aykırı bazı durumlar kendini gösterdi. Birincisi, kâfirler sevinip şamata yaptılar; (4) İkincisi, verdiğimiz kararda size noksan düşünce ve bu

Fausto
Zonaron'un
1903'te yaptığı
yağlıboya
tablo, kuşatma
günlerini
canlandırıyor

karan gerçeğleştirmede hükümünüzü yürütemediğiniz ileri sürüldü (*noksân-i rey ve 'adem-i nefâz-i hükm nisbet olmak*), (5) üçüncüsü, benim ettiğim du'ânın yerine gelmemesi ve verdiğimiz müjde-
nin itibarsız olması ve bunun gibi daha birçok aykırı şey. (6) Bu durumda ne yapmalı: Her şeyden
önce, görmezden gelme ve acımayı bir yana bırakmak gerek. Bunun gibi ağır bir durum ortaya çık-
tığında iyi araştırıp bu aykırılık ve gevşeklik (*tahallüf ve 'adem-i ikdâm*) kimden kaynaklanmıştır,¹
(7) ortaya çıkarak azletme ve ağır şekilde paylama (*ta'zir*) uygulamalı. Eğer bu yerine getirilmezse
yarn bir gün (8) kalaya genel saldırı emri çıkar ve surların hendeği doldurulursa gevşek davranır-
lar, (9) "bilirsiniz ekseri yasak Müslümanıdır, Allâh için canını ve başını koyan azdan azdır; meğer
ki bir ganimet görelers, canlarını (10) dünya için oda atalar."⁴ Bu durumda sizden çok rica ederim,
elden geldiği kadar hem fîlen uygulama (11) hem emir ve sözle çaba harcamalısınız ve bu durumda
olanların gereği gibi şiddetle cezalandırılmasını, merhameti az olan (12) bir kimseye havale etme-
lisiniz, zira bunun şer'i'atte de yeri vardır (Âyet) Bu arada hayret edilecek bir şey oldu: (14) Kederle
otururken Kur'ân'dan fal açtık (*tefe'ül itdik*), seyyidler sultanı Ca'fer-i Sâdık işâreti ile şu âyet geldi
(Âyet): "varmayanların batını Müslüman değildir, hüküm-i münâfıkînde kâfirle cehennemde mukim
olmakta beraberdir" demek işâreti düştü. (16) şimdi, fetih için harekete geçmeyenler, kalplerinde
Müslüman sayılmaz. (17) O halde, işi şiddetlendirme durumu görüldü, "himmetsiz; (18) (bu-
radan) âkibet hecâletle inkisârla gitmeyevüz, belki ferah ve mansûr gidevüz"; Tanrının yardımıyla.
(19) Her ne kadar denir ki, *kul önlem alır, ama takdir Tanrı'nındır*, sözü doğrudur; Hükm Allah'ındır,
fakat kul elinden geldiğince gayret göstermekten (20) geri kalmamalı, Peygamberin ve ashâbının
izlediği yol budur. Bundan sonra keder içinde biraz Kur'ân okuyup yattık (21) Yüce Tanrıya şükürler
olsun (uykuda) Tanrı'dan türlü lütuflar ve müjeler ("beşâretler") geldi, çok zaman bize bunun gibi
[beşâretler] (22) olmadıydı. Gönlümüz tam anlamıyla rahatladı ("teselli tam hâsıl oldu ve bu sözleri
söylediğimiz hazretinize fuzûl kelâm (boş söz) 'add olmaya, sevdiğimizdendir, hazretinizi").

Şelge: Akşemseddin'in Fâtih Sultan
Mehmed'e Nisan 1453'te yazdığı
mektup

TARİHÎ MEKTUBUN YORUMU

Akşemseddin'in bu mektubu, 20 Nisan 1453 günü erzak ve silâh getiren üç Ceneviz ve bir Bizans
gemisinin Osmanlı donanmasını yenerek zincir ötesine Haliçe'ye başarıyla girmesi üzerine yazdığı

açkıktır. Bundan önce olup bitenleri Şeyh'in *Menâkıbnâmesi*⁸ açıklamaktadır. Oradan metni aşağıda aynen veriyoruz:

"Feth-i Kostantiniyye: sene hamse ve hamsin ve semânemie tarihinde (a) merhûm Sultan Mehmed Han yigirmibir yaşında pâdişâh oldu, bir yıldan sonra Edirne'de 'ulemâ ve ümerâyı cem' idüp Kostantiniyye fethini müşâvere eyledi. Bir kimesne mübâşeret eylemeğe râzi olmadı, eshâb-i Resûlullâh'dan ve ashâb ve hülefâ-i Râşidin vesâirden niçe ulular Kostantiniyye fethine gelüp müyesser olmadığın beyân idüp ve hadis-i şerif nakl eylediler, (Hadisler): Öyle olsa feth-i Kostantiniyye Mehdi'nindir, didiler, Akşemseddin işitdi, cevâb virdi ki, Kostantiniyye'yi evvelen Sultan Mehmed Hân feth ider, sonra Beni-Asfar alur, Beni-Asfar elinden Mehdi feth ider, didi. Mevâli ile çok bahseyledi (b). Âhir Sultan, Akşemseddin'in sözüne tîbâr ve i'tikâd idub yarak gördü, Kostantiniyye üzerine vardı, elli dört gün ceng eyledi, Âhir Frengistan'dan Kostantiniyye'ye 'acâ'ib gemiler geldi, çok 'asker ve azuk geldi, kâfirler senlik eylediler (c), 'ulemâ ve ümerâ cem' olub Pâdişâh'a geldiler, bir sūfinin (Akşemseddin) sözüyle bu kadar 'asker helâk oldu ve bu denli hazine telef oldu, hâlen kâfiristan'dan kâfîre yardım geldi, feth olmak ümidi kalmadı, didiler (d). Sultan Mehmed Hân veziri Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşayı Şeyhe gönderdi, kal'a feth olunmak ve 'adûya zafer bulunmak var mudur, didi. Şeyh cevâb virüb ümmet-i Muhammed'den bu kadar Müslümanlar ve gâziler bir kâfir kal'asına müteveccih oldular, inşallâh feth olur, didi (e). Sultan Mehmed bu kadar işarete kanâât eylemedi, vezir-i mezbûru yine gönderdi, "ta'yin-i vakt itsünler" didi. Akşemseddin dahi murâkabaya vardı, mübârek yüzü dürlüldi, başını kaldırdı, "işbu senenin Rebî'ülevvel ayının yigirminci (?) günü seher vaktinde sıdk u hümmet ile filân cânibinden yürüyüş itsünler, ol gün feth ola, Kostantiniyye içi sadâ-yi ezân ile dola; pes ol gün ol sa'ât oldu, 'asker-i İslâm hisâra hücum eylediler..... (f) Sultan Mehmed şeyhi da'vet eyledi; meğer Şeyh süfllerine ismarlamışdı ki, benim üzerine hiç kimesneyi getürmen; Pâdişâh Şeyh gelmeyecek gazab eyledi, kalkdı, Şeyh'in çadırına geldi, gördü ki çadırın berkitmiş; hançerin çıkardı, Şeyh'in çadırını bir mükdâr şakkeyledi, içeri baktı, gördü: çadırın içinde düymünüş [halı] yok, sâfi toprak, ol toprak üzerine Şeyh secdeye varmış, tâci mübârek başından yuva[r]lanmış, başının ak saçı nûr gibi şâ'şâa virmiş, mübârek saçın, sakalın ve yüzün toprağa bula[n]mış, gözünün yaşı sofrâ kadar yeri tutmuş, akmış, münâcât ıder, Pâdişâh Şeyh'in bu hâlini ve bu nâlesini gördü, dehşetnâk oldu; döndü, makamına geldi (g), kal'aya nazar kıldı, gördü ki 'asker-i İslâm'ın önünde ak 'abalar giymiş bir tâ'ife hisara koyuldular, ol sa'ât kal'a feth oldu (h). Rivâyet olunur ki, Akşemseddin'e vakt ta'yin eyledüğinden su'âl olundu, cevâb virdi ki, karındaşım Hızır ile 'ilm-i ledünnide Kostantiniyye'nin fethini istihrac kılmaşdık, kal'a feth olundugu gün karındaşım Hızır 'abâ-püş velller ile 'askerin önünce hisâra girdiler, kal'a feth olunduktan sonra Hızır karındaşımı gördüm, kal'a divânı üzerinde oturmuş, ayaklarını salmışdı."

II. Mehmed'in 16
yüzlü başına ait
portresi.

GÖZ TANIĞI TURSUN BEG'İN GÖZLEMİ

20 Nisan 1453 günü dört düşman gemisinin donanmayı yenip Haliç'e girmeyi başarması ve bunun Osmanlı tarafında nasıl bir bozgun ruhu yaratıp kuşatma aleyhinde olanlara cesaret verdiği hakkında Osmanlı kaynaklarındaki haberler, Akşemseddin'in mektubundaki ifadeyi kuvvetle yinelemektedir. Fâthî'nin yakını, kuşatmanın göz tanığı Tursun Beg'in sözleri durumun ciddiliğini hakkıyla belirtmektedir:⁶ "Mülâzımân-i Hazret (Sultan) ve ekser ehl-i keştî gemileri Limon'a (Haliç) indirmek şuglundayken" (Sultan) (70-72 gemiyi karadan Haliç'e indirmek işiyle uğraşırken) ol köke' (ler) muvafık rüzgâr bulup yelken açıp göründü, hazır bulunan gemilerle kapudan Balta-oğlu Süleyman Beg ol divlere karşı varıb çattı; ceng-i 'azim itdi, amma zafer müyesser olmadı, kâfir Limon kapusun açib köke (leri) içerü aldılar, bu hâdisse eğerçi ehl-i İslâm arasında fütür ve perişâni saldı; amma ma'nide... *âhir hem (İstanbul) fethine bu sefîne sebep oldu.*"

Tursun, büyük saldırı hazırlığının, 21 Nisan toplantısında alınan karar sonucu "fethe sebep" olduğunu önemle ifade etmektedir. Gerçekten kuşatma günlükləri, şiddetli bombardımanla surlarda gedikler açıldığını,⁸ bu tarihten sonra kuşatmada fetihle sonuçlanan büyük taarruz hazırlıklarının başladığını belirtirler.⁹

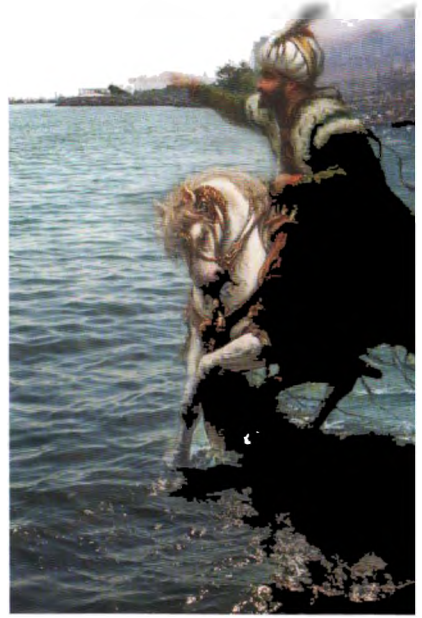
20 NİSAN 1453: DONANMANIN YENİLGİSİ VE NICOLÒ BARBARO'NUN GÖZLEMİ¹⁰

18 Nisan gecesi surlara büyük bir saldırı oldu, ama büyük zâiyat verildi,¹¹ 21 Nisan genel meşveret meclisinde Çandarlı bu kayıpları davası için bir delil olarak kullanacaktır.

Göz tanığı Barbaro'ya göre Çanakkale'den, güneyden elverişli bir rüzgârla Papa'nın gönderdiği dört büyük kalyon Sakız'dan hızla Kostantiniyye önlerine ulaştı. Orada rüzgâr kesiliverdi, gemiler deniz ortasında kaldı. O zaman Diplokionion (Dolmabahçe koyu veya Kabataş) da demirdi Osmanlı donanması hızla gemilere yanaştı.¹² Donanma kapudanı Baltaoğlu Süleyman ilkin İmparatora ait gemiye loç tarafından¹³ saldırırken ötekiler diğer gemiler üzerine yürüyüp saldırdılar. Diğer kaynaklarda şu ilâve bilgilere rastlıyoruz. Türk kadırgaları ve daha küçük gemiler dört düşman gemisini Zeytinburnu açıklarında sanıp savaşa başladı "kimini beş Türk kadırgası, kimini 30-40 *Varandorya* ortaya almıştı". Çarpışma, iki üç saat sürdü.¹⁴ Hristiyan gemileri İstanbul önlerine kadar güçlükle ilerledi. Tam o sırada kuvvetli bir rüzgâr çıktı, kalyonlar hızla zincire yaklaştı. Haliç'deki iki Venedik kadırgası büyük gürültü yaparak zincir dışına çılp dört gemiyi yedeğe aldı, limana çekti. Ertesi gün, Baltaoğlu, donanmayı deniz üssü Diplokionion'a çekti. Dört kalyonu güçlü donanmasının ele geçireceğinden kuşkusu olmayan sultan, deniz savaşını kırdan (Zeytinburnu'ndan) tam bir güvence ve heyecanla atı üzerinde izliyor, bağırıyordu. Atını heyecanla denize sürdüğüntü söyleyen birçok kaynak vardır. Kalyonların Haliç'e girip kurtulduklarını görünce, büyük bir hiddet ve keder içinde "atını kamçılayıp suskun" ayrıldı (Kritovoulos, 54-55). Derhal Baltaoğlu'nu huzuruna getirtti (gözünden bir taş darbesiyle yaralıydı). Kaptanı korkaklıkla "planlarına ihanet etmekde" suçladı (Kritovoulos'a göre, kalyondakiler 22 kişi, Türkler 100'den biraz fazla zâiyat vermişlerdi,¹⁵ yaralılar çoktu). Barbaro'ya göre:¹⁶ Kaptan, gemilere yanaşp şiddetle savaştıklarını, fakat çok zayıat verdiklerini açıkladı,¹⁷ fayda etmedi, son derece kızgın olan Sultan "senin kafanı kendi elimle kesmek isterim" demiş.¹⁸ Sultan kendisini azletti ve yerine Hamza Beyi kapudan atadı. Deniz bozgunu orduada "perişanlık" a neden olmuştur. Tursun'a (43b) göre "Bu hâdisse eğerçi ehl-i İslâm arasında fütür ve perişâni saldı, amma ma'nide... (İstanbul) fethine sebep oldu". Askerden "fırka

fırka" kaçanlar olmuştur (Ca'fer Çelebi, *Petihname*, 16).

Deniz savaşındaki başarısızlıktan cesaret alan İmparator, Padişaha elçi gönderip eskisi gibi haraç ödeme ve başka kolaylıklar önererek barış yapmak, şehri kurtarmak umuduna kapıldı. O, barış için başından beri Osmanlı tarafında kuşatmaya karşı olanlardan, başlıca Çandarlı Halil'den cesaret almaktaydı (kuşatma sırasında Osmanlı tarafından İmparatora mektupların gidip geldiği biliniyor). Bu barış saldırısı, Halil Paşa ve yandaşları tarafından da destekleniyordu. İdris-i Bitlisi, Farsça ağır bir inşâ diliyle yazdığı *Heşt Bihışt* adlı büyük Osmanlı tarihinde, deniz savaşındaki başarısızlık üzerine İmparatorun barış için elçi gönderdiğini ve Osmanlı karargâhında barış yandaşlarıyla kuşatmaya devam için sultanı destekleyenler arasındaki anlaşmazlığı açık biçimde belirtmektedir. İdris'in 'Tursun Beg'in tarihini kullandığı açıktır (gelen imdâd gemileri İdris'te ve Tursunda iki gemidir) ve İdris'te Akşemseddin'in rolü belirtilmiştir.¹⁹ Bozgun ruhu üzerine Sultan bütün vezirleri ve kumandanları büyük bir meşveret meclisinde topladı. Bu mecliste Çandarlı ve taraftarları, son bir saldırı yapalım, sonuç alınmazsa çekilelim, diye yine karşı çıktılar. Savaş ve saldırı kararları verilen "meşveret" meclisleri ayrıntılarıyla Kritovoulos ve Ca'fer Çelebi (aşağıda) tarafından naklolunmuştur.

OSMANLI DONANMASI HALİÇ'TE (22 NİSAN)

'Tursun (41a-43a) olayı şöyle anlatır (günümüz Türkçesine çevrildi): Liman (Haliç) tarafı "mesdûd" olup o taraftan kuşatma olmaması Pâdişâh'ın asla hatırlından çıkmıyordu, emr etti: "Kadırgalar ve büyük kayıklardan bir niçe gemileri kafa (Galata kulesi) ensesinden" Boğaz denizinden kurudan çekdirip Haliç'e indireler."²⁰ Böylece şehir her tarafından kuşatılır ve savununların bir kısmı bu cepheye gelince savunma hattı genişler, askerleri dağılır. Tüm operasyon için mühendisler ve denizciler ("cerr-i eskâlde mâhir mühendisin ve mellâhîn") çağıldı. Davul ve nekkâre ve nâralarla gemiler Haliç'e indirildi. Bu operasyon kuşkusuz günlerce bir hazırlıktan sonra uygulamaya konmuştur.²¹

22 Nisan'dan sonra kuşatma şiddetlendi. Haliç'de Kumbarahane-i Nefterdar arasında köprü yapılması üzerine (23 Nisan) Haliç surları da topçu ateşi altına alındı. Haliç'deki düşman gemileri Galata tepesinden atılan havan topu ateşi altında yandı. Düşmanın Haliç'deki Osmanlı donanmasını (70 veya 72 gemi) yakma girişimi sonuç vermedi, bunu vaktiyle haber alan Türk donanması top ateşiyle yaklaşan gemiyi batırdı, büyük gemiler çekildi. Bu, kuşatmada bir başarıydı. İmparator yeniden bir barış girişiminde bulundu, istediği kadar haraç vermeye razı olduğunu bildirdi. Sultan, kuşatmadan vazgeçmeyeceğini, şehri teslim etmesini bildirdi, Mora despotluğuna gitmesini önerdi. Aralıksız top ateşiyle surlarda gedikler açılmıştı. 25 Mayıs bir dönüm noktası oldu. Bizans için kurtuluş ancak Venedik donanmasının gelmesine bağlıydı. 25 Mayıs'ta tebdil ile gizlice Ege'ye gönderilen gemi donanmanın izine rastlanmadığı haberini getirdi. Ümitler kesildi, yakınları İmparatora şehri terk etmesini önerdi. Sultan da İsfendiyar oğlunu göndererek son bir teslim teklifinde bulundu. İmparator ancak haracı arttırma vaadinde bulundu.

Dün-Bugün: II. Mehmed
20 Nisan 1453'te dört düşman gemisinin Osmanlı donanmasını yenip Haliç'e girmeyi başarması, kuşatma aleyhinde olanları cesaretlendirmişti. Sultan II. elhmed'in, Papa'nın gönderdiği kalyonlarla Osmanlı kadırgalarının savaşını Zeytinburnu kıyılarında izlediği ve sinirlenerek atını denize sürdüğü rivayet edilir. Fausto Zonaro, 1908'de yaptığı tabloda bu anı betimlemişti (Tablodaki II. Mehmed, dijital tekniklerle bugünkü Zeytinburnu koyunda)

FETİH İÇİN MEŞVERET MECLİSLERİ (1452 KIŞI, 21 NİSAN, 26 MAYIS 1453)

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul fethi için 1452 kışında Edirne'de Divân-ı Hümayûn'daki nutkunu, Tâci-Beg zâde Ca'fer Çelebi (kendisi H. 904-918 döneminde Nişancı, öl. Receb 921)³² bir inşa örneği olarak kaleme aldığı risâlede, edebî süslü bir üslûpla nakletmiştir. Sultan Divân'da görüşmelerde demiş ki (edebî üslûbu basit Türkçeye çeviriyoruz): İnsan ne kadar uzak görüşlü olursa olsun, müşâvereden vazgeçmemelidir. Toplandıakiler de pâdişah emrettiği için aklınıza gelenleri doğru yanlış kendisine arz etmek ödevimizdir, diye yanıtladılar. Pâdişah nutkunda şunları söyledi: Atalarım, Peygamberimin öğüt verdiği üzere gazâdan asla geri kalmadılar. Ben de bu yolda elimden geldiğince onların izinde yürüyeyim. Kostantiniye şehri ülkenin ortasında kâfirler ocağı olarak kalsın ("ne vecihi vardır ki... benim vasat-i memleketimde...tâgîler durağı ola" şehzade Orhan şehirde idi). Onun üzerine yürümek kesin karardır. Bu yıl baharda "niyyetimin ve himmetimin anın üzerine mukarrer ve musammem olmuşdur". Bu benim önceliğidir. Sizin düşüncelerinizi arz etmenizi istiyorum, dedi. Bu konuda reyler farklı oldu (ârâ mütehalifdir). Eyi düşünce ve yigitlekle tanınmış biriler, bu fikri son derece doğru gördüler ve hazırlıklara hemen başlanmasını istediler. Fakat bazıları, surların çok dayanıklı olduğunu ileri sürerek şehrin ele geçmesini inkârsız buldular ve bundan vazgeçilmesi gerektiğini iddia ettiler. Pâdişâh, bunların aksi düşüncede olduğunu görünce canı sıkıldı (munkabız olup) şöyle konuştu: Bunu Tanrı takdir ettiyse, kimse karşı koyamaz. Benim maksadım, İslâm gelenegini (gazâyı) yerine getirmektir. Eğer fetih mukadder ise surlar demirden olsa bile bizi alıkoyamaz. Bir kul içten bir niyyet ile savap kazanmak için hareket ediyorsa, Tanrı onu mahrûm etmez. Vezirler, Pâdişâh'ta bu derece gayret görünce "muhafeft idenler dahi tamâm muvâfakat" ettiler. "Fermân pâdişâhındır, dediler." Hemen o günden hazırlığa giriştiler. Gemiler yapmaya, ejderhâ gibi toplar dökmeye başladılar. Eyaletlerdeki beglere baharda orduya katılmaları için emirler gönderildi (1452).

20 NİSAN DENİZ BOZGUNU ÜZERİNE 21 NİSAN 1453 MEŞVERET MECLİSİ (CA'FER ÇELEBİ)

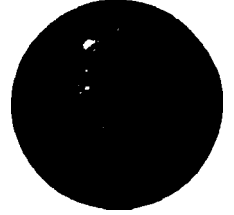
Yardıma için gelen dört kökenin limana girmesi önlenemedi (20 Nisan 1453) "Bu haleti göricek, leşker-i İslâma biraz ıstırap ve tadaccur ve infîâl ve tahayyür müstevli olub fırka fırka oldular, şunlar ki evvelden bu fikri istisvâb itmemişlerdi ve anlar ki gazâ ve cihâd niyyetine kemer-i cidd u ictihâdî hakk yoluna muhkem kuşanmışlardı..... Müslümanlara kuvvet-i kalb virürlerdi", Sultan buyurdu, divân oldu. "Cemî'i begler ve serverler gelüb yerli yerinde karar eyledi; Pâdişâh "bunlara istimâlet verüb eyitdi kim, bu üç dört pâre gemi gelmek ile şikeste hâtur olup cenge süstlük göstermek revâ değildir..... " binyıl bed-nâmlık ile sağ olmaktan bir gün "eyü adlâ" yaşamak daha eyidir. Alêhusûs *Kur'ândan* nâzil oldu. "Ekâbir ve a'yân ve ümerâ ve erkân, Pâdişâhdan hınnın gibi kelimât işidicek cümlesine yeniden kuvvet gelüp du'âlar idüp "didiler ki, cemî'i başımız ve canımız senin yoluna fedâ" diye "hizmetler itdiler, yerlü yerine gitdiler".

SON MEŞVERET MECLİSİ GENEL TAARRUZ KARARI

Sultan gecikmeden son bir genel saldırı kararı alınması gerektiğini anladı. Agriboz'da demirleyen Venedik donanması İstanbul üzerine hareket için elverişli rüzgâr bekliyordu. Donanma 29 Mayıs'ta harekete geçtiğinde Konstantiniyye'nin düştüğü haberi geldi. Macar Hunyadi'ye gelince o evvelce imzalanmış ateşkesin hükümsüz olduğunu ilân ediyor ve Tuna'yı aşmaya hazırlanıyor-

du.²³ Bu haberler Sultan'ın ordusunda heyecana neden oldu. Herkes Çandarlı'nın haklı olduğunu düşünmeye başladı. Toplanan mecliste Zaganos tüm iddialarında Çandarlı'ya karşı çıktı ve genel saldırı kararının alınmasında etkin oldu. Ak Şemseddin onu destekledi. Son saldırıyı örgütlemeye işi Zaganos'a verildi. Munâdiler yağma kararını ilân ettiler, ordu büyük şenlik yaptı.²⁴

Aslında Sultan Mehmed, Konstantiniyye'yi sulhen teslim almak istiyordu. Fakat 26 Mayıs meşreveti ve imparatorun teslim teklifini reddi üzerine yağma ilânı zorunlu oldu. Osmanlı kuşatmalarında İslâm kanununa göre üç kez teslim olma teklifi yapılması zorunluydu. Reddedilirse, *kahren* alınan şehirde asker tarafından halkın esir, mallarının yağma edilmesi şer'i atça onaylanmıştı. Teslimde ise gayrimüslimlerin canları, malları ve dinlerini serbestçe icra etmeleri yeminle garanti edilirdi (Bursa, İzmit, İzmit böyle alınmıştır). Fetihden sonra Fâtih, huzuruna getirilen Lukas Notaras'a sordu: Niye teslim tekliflerini reddettiniz ve şehrin harab olmasına neden oldunuz? O, teslim Venedikliler karşı geldi, cevabını verdi.

Gentile Bellini tarafından yapılan Fâtih'in madalya portresi, 1480 civarı.

FETİH, YALNIZ SULTAN MEHMED'İN ESERİDİR

Fethin ertesi günü Fâtih, Çandarlı Halil'i tutukladı, vezir-i azamlığa Zaganos'u getirdi. Fetih üzerine tebrike gelen ulemaya Fâtih şöyle hitab etti: Kostantiniyye'yi "kendü kılıcımla alıp durun kimesnenüzden himmet ve inâyet olmamıştır" (İbn Kemâl, 45a). Gelenler arasında kuşkusuz Ak Şeyh de vardı. Fâtih'e gücendi, Gönükk'e çekildi, Fâtih'in gönderdiği armağanları reddetti.²⁵ Fâtih'e fazla kan döktüğü söylenince şöyle yanıt vermiştir: "Böyle kesin hareket etmezsem emrımı, hükümümü yürütemem." Hristiyan tarihleri Fâtih'in Neron gibi acımasız bir despot olduğu iddiasındadır. Buna ait birçok olay anlatılır. Son kez Franz Babinger'in kitabı da baştan sona aynı üslupdadır.

Akşemseddin fetih ve yağmadan sonra askere şu öğütte bulundu:

"İnşallah, cümlemiz mağfurdur, fakat gazâ malını israf etmeyüb İstanbul içinde hayrât ve hasenâta sarf ve pâdişahımıza ita'at ve muhabbet edine."

Baştan aşığı tarih, insanoglunun bir dramıdır. Tarihin trajik bir noktasında Sultan Mehmed ve Bizans'ın son imparatoru Konstantin müthiş bir dram yaşamışlardır. Bugün tarihçiler, bu dramı anlamak için onların yaşadıklarını öğrenmeye çalışmalıdır.

Türkiye tarihinde Türkler için Fâtih'in yeri başkadır. Fâtih, 1452 kışında Edirne'de, 1453'ün 22 Nisanında İstanbul önlerinde topladığı meşveret meclislerinde, girişime karşı çıkanlar önünde tarihi konuşmasında açıkça şunları belirtmiştir: Osmanlı ülkesinin tam ortasında kalan, *düzme*leri koruyan ve her zaman Batı'dan haçlı ordularını tahrik eden İstanbul alınmadıkça devletin bekası tehlikededir. O, 1451'de tahta oturduğu andan bu yana, fethi başarmak için gece gündüz çalışıp her türlü diplomatik, askeri, teknolojik ve idari önlemi düşünmüş ve almış; 20 Nisan deniz bozgunu fethi tehlikeye düşürdüğü zaman da azim ve kararında sarsılmamıştır. İstanbul fethi ve 500 yıllık imparatorluk, yalnızca genç Türk hükümdarının eseridir. Bu tarihi bir gerçektir. Harap bir şehir olarak aldığı Konstantiniyye'yi Fâtih, vakıflara dayanan külliye-imareleriyle muhteşem bir Türk-İslam şehri olarak yeniden inşa etmiştir. Sadece Ayasofya'nın vakıf geliri yılda 14 bin altına yükseliyordu.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethile kalmadı. Türk *Hakan* ve İslâmî *Sultan* ünvanlarından sonra *Kayser-i Rum* sıfatıyla Tuna ile Fırat arasında, İstanbul ve Boğazlar ekseninde eski mut-

lak merkeziyetçi Doğu Roma İmparatorluğu'nu ihyâ etti, Doğu Roma'nın köylü raiyyet statüsünü, vergi kanunlarını Raiyyet Kanunnâmesi ile ve Osmanlı-Türk devlet nizamını Fâtih Kanunnamesi ile düzenledi, Osmanlı imparatorluk düzeni yüzyıllar boyunca bu temel üzerinde ayakta kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun her bakımdan gerçek kurucusu İstanbul Fâtih Sultan Mehmed'dir.¹⁶

Halil fethin ertesi günü 30 Mayıs 1453'de tutuklandı. Akibeti üzerine ayrıntılar Oruc tarihinde verilmiştir:¹⁷ "Sultan Mehmed Konstantini [iyye'yi] feth itdükten sonra veziri Halil Paşa'yı habs idüp Edrene'ye gönderüp Edrene'de Kule-Burgazı'nda habs idüp razup İnoz Kal'asını feth idüp (Aenos, Enez) andanı gelüp arada kırk (Paris Anonim, 1047'de "kırk ikinci gün") gün geçüp sonra Edrene'de merhûm, mafyöz, sa'id, şehid Halil Paşa'yı şehid idüp" (başka oruç nüshalarında) "Halil Paşa'yı öldürdü" (N. Öztürk yayını, 80, not 458).

İSTANBUL'UN FETHİ VE DENİZDE MÜCADELE

Istanbul fethinden sonra Fâtih'in "sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn" ünvanını alması, onun imparatorluğunu nasıl tasarladığının açık bir belgesidir. O, payitaht İstanbul etrafında iki kara, yani Anadolu ve Rumeli'nin, iki deniz yani Karadeniz ve Ege Denizi'nin hükümdarı sıfatıyla imparatorluğun yapısını çizmektedir. Tüm fütûhat stratejisini bu ana fikir belirlemiştir.

Bir sonraki bölümde, Fâtih'in İstanbul kuşatmasına başlamadan önce 1452 yazında Anadolu Hisarı (Yıldırım Bayezid'in eseri) karşısında Boğazkesen (Rumeli Hisarı) kalesini yaptığını ve Boğaz'dan geçecek her geminin uğrayıp izin alma kuralını koyduğunu belirteceğiz. İki hisardan yapılan top ateşiyle bu kural önce Venedik gemilerine karşı uygulanmıştı. İstanbul kuşatmasında Rumeli Hisarı hem Karadeniz'den İstanbul'a erzak gelişini önleyecek hem de kuşatma uzadı takdirde (Yıldırım Bayezid'in kuşatması sekiz yıl sürmüştü) Konstantinopolis'i sürekli abluka halinde tutmak üzere bir "havale" olacaktı. Anadolu Türkmen beyleri ve Osmanlılar, Bizans kalelerini bu şekilde "havale" kuleleri yaparak uzun bir ablukadan sonra teslim zorlardı. Topun kullanılmadığı dönemde bu bir fetih yöntemi değildi. Boğazkesen hisarının bir fonksiyonu da bu olacaktı (1303-1326'da Bursa, 1301-1331'de de İznik bu şekilde teslim alındı). Rumeli Hisarı'nın inşasında bu seçenek araştırmalarda gözden kaçmıştır. Fâtih, bu tahkimat ile İstanbul Boğazı'nda tarihte ilk kez Türklerin Boğaz egemenliğini garanti ediyordu.

Fakat Çanakkale Boğazı, Akdeniz'den gelecek düşman donanmalarına açıktı. Akdeniz ve Ege'de egemen deniz gücü (*seapower*) Venedik her zaman bu yolla İstanbul üzerine gelebilirdi. 1453 İstanbul kuşatmasında Ege'den dört düşman kalyonu Çanakkale Boğazı'ndan geçip Haliç'e girmiş ve yardım getirmişti. Kuşatmada bu durum Osmanlı ordusunda moral düşmesine ve olağanüstü önlemler alınmasına yol açmıştı.¹ Sonra, bir Venedik donanması Mayıs'ta Agriboz'a gelmiş, kuşatma altındaki şehre hareket için elverişli güney rüzgârını beklemeye başlamıştı.

FÂTİH'İN EGE DENİZİ'NDE EGEMENLİK MÜCADELESİ

Ege'de genel tablo, 1204 Haçlı seferinden sonra Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması üzerine ortaya çıkmıştır.² Bu seferde öncü rolünde olan Venedik aslan payını aldı ve Venedik gemileri Bizans'a ve Karadeniz'e ulaşmaları bakımından hayati önemi olan stratejik kıyı liman ve kalelerini ele geçirdi. O dönemde, gemiler uzun seyahatler sırasında oldukça kısa mesafelerde limanlara ya-naşıp su, erzak vb gereksinimlerini ikmal etmek zorundaydı. Venedik 1204'te Draç limanından Adriyatik kıyısını, Korfu adasını, Naxos (Nakşa) ve Kiklades takım adalarını, Girit'i, Mora'da Koron ve Modon liman şehirlerini, Agriboz adasını aldı. Bunlar Levant'ta Venedik'in deniz imparatorluğunun (thalassocracy) parçalarını oluşturmaktaydı.

Ege'nin doğusundaki başlıca adalara gelince, Sakız (Kastros), Sisan (Samos), İstanköy (Kos) ticaret ve geçimleri için Batı Anadolu'ya bağımlıydılar,³ özellikle Sakız adası Batılı tüccarların Anadolu ile ticaretinde önemli bir antrepo hizmeti görmekteydi. Türkmen istilâ korkusu yüzünden bu adaları Bizans, XIV. yüzyılda Cenevizlilere bırakmak zorunda kaldı. Ege denizinin anahtarı, büyük adası Rodos, bir ara Menteşe Türkmenlerinin akınına uğramış; 1306'da Papa'ya bağlı *Hospitaler* şövalyelerinin eline geçmiştir. Stratejik konumuyla kilit durumda olan bu adayı ele geçirmek için Fâtih'in 1454, 1456 ve 1480'deki girişimleri sonuç vermeyecektir. Rodos Şövalyeleri Akdeniz kıyılarını kontrol altında tutmak için Meis adasını da ele geçirmişti.

Çanakkale Boğazı'nın ağzında Tenedos'ta (Bozcaada) yerleşme Doğu ticaretinde rakip iki İtalyan Cumhuriyeti, Venedik ve Cenova arasında iki çetin savaşa neden olmuştur. Ancak Osmanlıların Bozcaada'yı ele geçirmesi korkusu, zaman zaman iki cumhuriyeti birbirine yaklaştıracaktır.

Kuzey Ege'de Çanakkale Boğazı'na yakın adalar, batıdan doğuya Taşoz (Thasos), Somatraki (Somathraki-Semadirek), Limni (Lemnos) ve Midilli (Lesbos) Boğaz savunması için tarih boyunca stratejik önemini korumuştur. Uzak görüşlü stratejist bir hükümdar olan Fâtih, Akdeniz'den İstanbul'a gelecek bir saldırıyı önlemek için, bu adalar üzerinde egemenliğini kurmaya kararlıydı, fetihten hemen sonra harekete geçti. Akdeniz'den, Papaların girişimiyle bir Haçlı donanmasından veya Venedik'ten bir saldırı gelebilirdi. Fâtih, İstanbul'un fethinde sonra Ege'de egemen deniz gücü Venedik'i 1454'te barış ve kapitülasyon imtiyazları içeren bir antlaşmayla 1463 tarihine kadar tarafsız durumda tutacaktır.

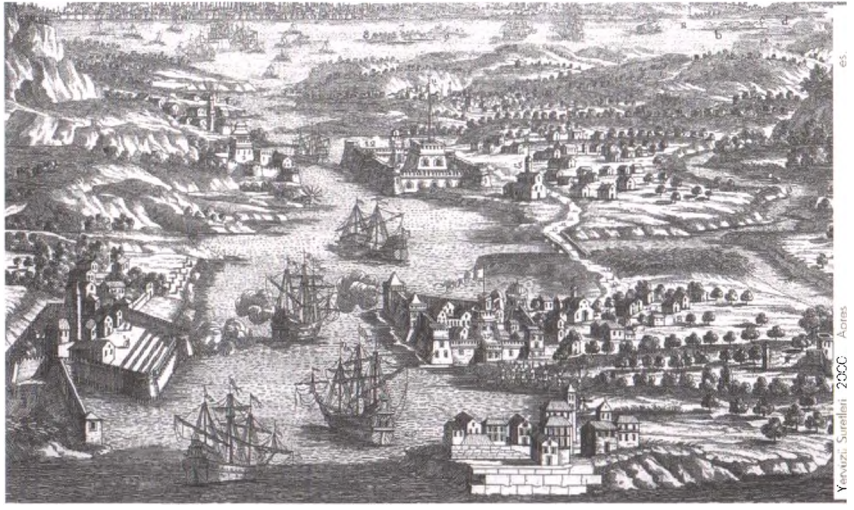
İSTANBUL'UN FETHİ (1453) ÜZERİNE EGE ADALARI

1453'te Ege'deki özerk Venedikli ve Cenevizli senyörler, Sultan'a haraç vererek onun yüksek egemenliğini tanıdılar. Bu arada Nakşa dükü II. Guglielmo (öl. 1263) 1453'te Fâtih'e haraç ödüyor, hem Venedik'in hem sultanın yüce egemenliğini tanıyordu.

Cenevizli senyörler idaresindeki Sakız ve Midilli adaları haraç ödemeyi üstlendiler. Yalnız Papa'ya bağlı Rodos Hospitaler Şövalyeleri Sultan'a haraç vermeyi kabul etmediler, ancak geçimleri ve ticaretleri Beylikler döneminden beri Batı Anadolu ile ilişkiye bağlı olduğundan, beyliklerde yapılmış ticaret antlaşmalarını yenilemek istediler. Fakat Osmanlı egemenliğini reddettikleri için Rodos, İslâm hukukuna göre "dâruharb" (savaş bölgesi) ilan edildi ve Batı Anadolu'dan adaya akınlar başladı.

İstanbul'un fethinin ardından Ege'deki adalar, Midilli ve Kuzey Ege adalarının sahipleri Gattilusio'lar, Sakız Ceneviz Mahonesi, hatta Kiklades takım adalarının başındaki Venedikli Nakşa dukası, her biri tebrik ödünü yerine getirmek için elçilerini gönderip haraç ödemeyi kabul etmişlerdi.

18. yüzyıl gravüründe Çanakkale Boğazı ve ufukta sembolik İstanbul şehri Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başkentinin güvenliğini sağlamak için Boğazlar'da ve Ege denizinde hâkimiyet kurmak şarttı. İstanbul'un fethinden hemen sonraki dönemde Venedik ve Papalık donanmaları şehri geri alabilmek için Ege sularına gelmiş, Türk donanması ise başkentini güvenliğini sağlayabilmek için Boğazlar'ı kontrol altında tutmaya ve Ege'deki stratejik öneme sahip adaları ele geçirmeye çalışmıştı (kaynak bilinmiyor).

Fetih akabinde Fâtih, Ege ve Karadeniz'de egemen olmaya kararlı olduğundan güçlü bir donanma meydan getirmeye karar verdi. Gelibolu donanması 25 üç sıra kürekli, 50 iki sıra kürekli savaş kadirgası ve yardımcı gemilerle, toplam 100 kadar gemiden oluşan güçlü bir donanma haline getirildi. Bu donanma 1454'te Gelibolu sancak beyi Şarabdar Hamza Bey komutasında Ege'ye açıldı. Midilli hâkimi Domenico Gattilusio haraçgüzârlık ödevini yerine getirdi (Midilli için yılda 3000 altın, Lemnos için 2300 altın). Hamza'ya zengin armağanlar takdim etti. Bunu Domenico Gattilusio'nun Sultan'a bağlılığı olarak kabul eden Hamza oradan Sakız üzerine hareket etti. Sakız Mahonesi', Sultan'a yıllık 6000 altın haraç ödeyen Galatalı Francesco Drapperio' idi. O Yeni Foça'dayken, şap borcunu ödemediğinden Hamza, Sultan'ın emriyle adaya asker çıkarıp bazı tahriplerde bulundu, gözdağı vermek istedi. Görüşmeler sonuç vermedi. Hamza, donanma ile ayrılıp Rodos'a doğru yol aldı.

Rodoslular donanmayı limanda büyük savaş gemileriyle karşıladıklarından Hamza saldırıya cesaret edemedi, dümeni Kos adasına çevirdi. Adalılar, güçlü bir kaleye sığındı, Hamza kaleyi kuşattı, sonuç alamadı, çekildi. Hamza dönüşte tekrar Sakız'a uğradı, Edirne'ye Sultan'a adam gönderilmesine karar verildi. Askerle Sakızlılar arasında kavga çıktı, bir kadirga battı. Sakızlılar ödeme yaptılar. Hamza başı yapıp ayrıldı. Gelibolu'ya dönen Hamza başarısızlıklarını nedeniyle donanma komutanlığından azlolundu. Fâtih Ege'ye yeni bir sefer hazırladı.

1455 EGE SEFERİ

Yeni Gelibolu sancak beyi ve donanma komutanı Yunus, 1455 yazında, 10 üç kürekli, 10 iki kürekli savaş kadirgasıyla Sakız'ı cezalandırmak üzere denize açıldı. Truva açıklarında fırtınadan beş gemisi battı, ikisi hasar gördü. Kalan gemiler Midilli limanına sığındı.⁶ Midilli hâkimi Nicolo Gattilusio Yunus'u iyi karşıladı, Yunus oradan Yeni Foça'ya geldi, Sultan'ın teslim fermanını okuyup kaleyi işgal etti, Yeni Foça kalesi bir Osmanlı kalesi oldu (1455 Kasım). Midilli hâkimine bağlı Eski Foça da o zaman işgal olundu (24 Aralık 1455). Fâtih Sakızlıları affetmedi.

ENEZ VE KUZEY EGE ADALARININ FETHİ

1455 yılında acil Sırbistan seferi yapıldı. 1456'da Kuzey Ege'de Enez (Enos) limanı ve Yukarı Ege adalarını alma gereği ortaya çıktı.⁷

Enez, İmroz (İmbros) ve Samotraki (Samothraki) hâkimi Cenevizli Gattilusio ailesinden II. Dorino'ydu. Babasının ölümünde kardeşleriyle miras üzerinde anlaşmazlığa düştü. Dorino, aynı zamanda Midilli hâkimi oldu, buna karşı çıkan akrabasıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Dorino'nun ölen babası, eşi için hak tanımıştı. Bunlar davalarını Fâtih'e götürdüler; Dorino'nun Sultan'ın düşmanı olduğunu, İtalyanlarla (Papa) ilişki kurduğunu iddia ettiler. Sultan Belgrad seferine hazırlandığı bir zamanda durumun acil olduğunu gördü. Hemen harekete geçti.

Enez (Enos) ve Taşoz (Thasos) kalelerinin fethi konusunda çağdaş Osmanlı kaynağı Tursun Bey tarihi ayrıntılar vermektedir.⁸ Enez hâkimi Dorino hakkında yerli Osmanlılar şikâyetçiydiler: Dorino tuz üretiminden hisse almakta ve kaçak kulları saklamaktaydı. Osmanlı topraklarındaki köylere saldırıp kabahati korsan gemilerine atıyordu. Ege kıyısındaki bu kaleler ve adalar, Boğaz ve İstanbul'un güvenliği bakımından, Fâtih için hayati önemdeydi. Gattilusio'nun şikâyeti üzerine, Fâtih bu fırsatı kaçırmamak için kış mevsiminde (Ocak'ta) sefere karar verdi (baharda Belgrad seferine çıkacaktı). Yeniçeri ordusuyla İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti; Tursun'un ifadesiyle mevsim "be-gâyet bi-vakt" idi. Bu vaksiz seferde Yeniçerilerden birçoğu "İstanbul kırlarında sovuksan" hastalandı. Enez kalesi yeniçerilerle Gelibolu'dan gelen gemilerle karadan ve denizden kuşatıldı. Dorino kaleyi teslim için Fâtih'in huzuruna çıktı, Enez'in ve Taşoz adasının anahtarlarını verdi. Kiliseler camıye çevrildi, kadı ve dizdar atandı. Enez ve Taşoz'da Rum hemşerilerini Osmanlı idaresine bağlamak için çaba gösteren Kritovoulos'a İmroz adası valiliği verildi (tarihçi Kritovoulos İmrozlu'ydu). Edirne'ye dönen Fâtih burada askerın hatrını almaya çalıştı.

Dorino'nun Midilli'de hüküm süren rakibi ve kardeşi Domenico Gattilusio'lara ait yedi Kuzey Ege adasından yalnız Midilli Domenico'nun elinde kalmış, o da bunun için Fâtih'e yılda 4000 altın haraç vermeyi kabul etmişti. Özetle, Fâtih, Çanakkale Boğazı ve İstanbul'un savunulması stratejik önemi olan Kuzey Ege adalarını böylece kontrolü altına almış bulunuyordu.

Fâtih'in 1456 Belgrad kuşatmasını püskürtten Hristiyan cephesi İstanbul'u geri alma umuduna kapıldı. 1454 kışında rakip Gattilusiolar'ın başvurusu üzerine Papalık bu tarihten itibaren bir Haçlı seferi için yoğun hazırlık içine girdi.⁹

1463 VENEDİK SAVAŞI'NA KADAR EGE SORUNU

II. Murad'ın ölümü üzerine oğlu Mehmed Manisa'dan Çanakkale Boğazı'na vardığında Boğaz'ın düşman (Venedik) gemileri tarafından kesildiğini gördü, İstanbul Boğazı'na gidip Güzelce Hisar (Anadolu Hisarı) himayesinde gemiyle Rumeli yakasına geçebildi. Burada bir hisar yapmaya karar verdi. 1451-1452 kışında Boğaz'da hisar inşası için yapılan hazırlıklar Konstantinopolis'te öğrenildi, Doukas'a göre Rumlar arasında "yelhrin sonu geldi" söylentisi yayıldı. İmparator, Edirne'ye elçiler gönderip izin alınmasını istedi. Sultan'dan o toprakların Pera Cenevizlilerine ait olduğu cevabını aldılar. Fâtih, hisarın donanma gözetiminde inşası için Gelibolu'ya gidip donanma ve levazım taşıyan gemilerle İstanbul Boğazı'na geldi (28 Mart 1452). Boğazkesen (Rumeli) Hisarı 15 Nisan - 31 Ağustos arasında dört buçuk ayda tamamlandı.

Boğazkesen Hisarı inşası tamamlanınca Sultan Bizans'a savaş ilân etti (3 Ağustos 1452). Boğazkesen Hisarı'nın tamamlanması, Venedik ve Cenova'da dehşetle karşılandı. Cenevizliler Pera'ya koruma için 700 askerle yüklü bir kadirga gönderdiler (Pera'ya varışları 26 Ocak 1453). Papa, bir Venedik kadirgasıyla Kardinal İsidor'u gönderdi ve onun gözetiminde 1439'da Floransa'da karar-

Osmanlılara karşı savaşan Midilli
hâkimi Gattilusio'nun kestirdiği
altın sikke. 16. yüzyıl.

laştırılan Kiliseler Birliği ayını Ayasofya'da yapıldı.

Venedik için Levant ticareti hayati önemdeydi ve Fâtih'ten önce verilmiş Bizans kapitülasyonları bunu garanti ediyordu. Venedik, bu önceliği kaybetmek istemezdi, Osmanlı tarafı da bu üstün deniz gücünün İstanbul kuşatmasına açıktan müdahale etmesinden kaçınacaktı. Dolayısıyla Sultan Mehmed tahta çıktığında evvelce yapılmış antlaşmaları onayladı (1451).

Öte yandan Bizans'ın düşmesi, Venedik'in Doğu ile ilişkileri için felâket sayılıyordu. Osmanlı kuşatmasında savunmada en önemli rolü Venedik üstlenmiş, Rumların şehri teslim etme olasılığına daima karşı gelmiştir.

29 Mayıs'ta Osmanlı ordusunun şehre girdiği haberi üzerine Venedik idaresi Fâtih ile antlaşmaları yenilemekten başka yapacak şey kalmadığını gördü. Venedik elçisi Bartolomeo Marcello ile yapılan görüşmeler sonunda Cumhuriyet öbür dilemiş ve barış antlaşması imzalanmıştı (Nisan 1454). Marcello, İstanbul'da Bizans dönemindeki gibi Venedik balyozu sıfatıyla 1456'ya kadar kaldı. Venedik Papa V. Nikolaus'un haclı seferi girişimlerine katılmaktan kaçındı.

Venedik ve Fâtih, 1463 yılına kadar, Mora ve Arnavutluk'taki karşılaşmaların ötesinde savaş durumuna gelmekten daima kaçındı. Fakat 1463'te savaş kaçınılmaz hale geldi. Ena Silvio (sonradan II. Pius adıyla Papa), Karadeniz'in Hristiyan gemilerine kapandığını o zamanki papa V. Nicolas'a yazdığı mektupta "Karadeniz şimdi den kapanmıştır" diye belirtiyordu.¹⁰ Venedik donanması belirtilmiş Çanakkale Boğazı'ndan her zaman geçme imkânına sahipti.

PAPALIĞIN HAÇLI PROJELERİ VE VENEDİK

Ancak Papa III. Calixtus'un papalık dönemi Fâtih'e karşı bir haclı seferi düzenleme girişimleriyle geçmiş, onun peşinden II. Pius, II. Paul ve IV. Calixtus bu girişimlere büyük bir çabayla devam etmişlerdir.¹¹

Papa III. Calixtus 1456 ilkbaharında 150 bin altın harcayarak 16 kadırgalık bir haclı donanması düzenledi. Kardinal Ludovico Trevisan kumandasında donanma 1456 yazında hareket etti. Fâtih o zaman Belgrad kuşatmasındaydı. Bu kuşatmada Fâtih'in başarısızlığını gören Papa, donanmanın Ege'ye gönderilmesini emretti, Papalığın İstanbul'un ele geçirilmesi umudu yüksekti.¹² 1457 baharında Papalık donanması Rodos'ta demirledi ve Kuzey Ege'ye hareketle ilkin Limni (Lemnos), Samotraki ve Taşoz adalarını güçlüğe uğramadan ele geçirerek buralara garnizonlarını yerleştirdi. Donanma Midilli önünde Osmanlı donanmasına karşı deniz savaşını kazanıp 25 Osmanlı gemisini aldı (Ağustos 1457).

Ludovico Trevisan'ın başarısı, Papa'ya göre yalnız Ege'de Batıların elindeki adaları değil, Rodos, Sakız ve tüm adaları Fâtih'e karşı korumaktaydı.¹³ 1457'de Ludovico'nun Kuzey Ege adalarını işgali ve Ağustos ayında bir Osmanlı filosuna karşı kazandığı başarı yalnız Ege Denizi'nde Sakız ve Midilli'ye değil, Mora'da Despot Thomas Palaeologos'a da Fâtih'e karşı başkaldırma ve bağımlılık haracını ödememe cesaretini verdi. Mora, Ege'de egemen olmak için gerekiyordu. Fâtih'in 1458 ve 1460 Mora seferleri¹⁴ Ege ve Venedik sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Mora'daki Palaeologos soyundan despotlar dışında Venedik, kıyı bölgelerinde iyi bertekilmiş kaleleri; Anaboli (Naupolion), Koron, Lepanto (İnebahtı), Modon, Argos'u ve zengin Argos ovasını, kuzeyde Agriboz adasının karşısındaki Bodonitsa'yı elinde tutmaktaydı.¹⁵

Sonunda Argos'un işgali (1463) Venedik'i Fâtih'e karşı savaş ilânına götürecekti.¹⁶ Mora, Fâtih için önemli bir savaş alanı oldu. Mora yarınması İstanbul fethinden beri Ege'de Osmanlı

egemenlik mücadelesinin önemli bir ayağı sayılır. Venedik Fâtih'e karşı uzun zaman kaçındığı savaşta buradaki çatışma sonunda nihayet kabul etti.

1457 Haçlı donanmasının saldırısından sonra Fâtih'in tepkisi sonucu "Ege'de sürekli savaş durumu ve korsanlık kesintisiz sürüp gidecek, bu savaşta Papa'ya bağlı Rodos şövalyeleri en önde rol oynayacaktır."¹⁷ Papa'nın amirali Ludovico Trevisan 1458 sonbaharına kadar Ege'de kaldı. Papalık haçlı çabalarına, Arnautluk'ta âsi İskender Bey'le ilişkiye girerek devam etti. Yeni Papa II. Pius, Fâtih'e karşı bir haçlı ordusu meydana getirmek için Avrupa kralları yanında büyük çaba harcadı. 1459 Haziran'ında bu amaçla Avrupa krallıklarını Mantua'da bir kongreye çağırdı. Venedik donanmasını tasarlanan sefer için işbirliğine davet etti.¹⁸ O zaman Venedik'te hayat kaynağı Levant ticaretini kaybetmek kaygısıyla Fâtih'e karşı bu haçlı hazırlıkların desteklemeyen barışçı parti üstün geldi. Fakat Venedik donanmasının katılımı olmadan herhangi bir Haçlı girişiminin başarı şansı olamazdı. Yeni Papa büyük bir haçlı seferini gerçekleştirmek için büyük çaba harcıyordu. Mantua'da 14 Ocak 1460'da üç yıl sürecek Haçlı seferi resmen ilân edildi. Rum aslından kardinal Bessarion 60 veya 70 bin kişilik bu haçlı ordusu toplanabilirse İstanbul geri alınabilir ve Türkler Avrupa'dan kovulabilir diyordu.¹⁹ Mora'da Despot Thomas Palaeologos küçük bir İtalyan yardımcı kuvvetle Patras'a saldırdı. Venedik, Mora'da despotla ve âsilerle ilişki kurdu.²⁰ Mantua'da Papa haçlı kuvvetlerini beklerken 1460 baharında Fâtih, Mora fütuhatını tamamlamak için ikinci seferini yaptı²¹ (1460 Nisan, Fâtih kayınpederi Zaganos Paşa'yı Mora valiliğine atadı). Bosna'da olduğu gibi Mora'da da feodal Ortaçağ'dan kalma pek çok yerel kale vardı. Fâtih topları sayesinde bu kaleleri alıp yıkma işini geniş ölçüde uyguladı ve yalnız belli başlı birkaç önemli kaleyi berkitti, ülkeyi tımarlı sipahilerle dağıttı. Bu, Rumeli'de Osmanlı fethi ve merkezîyetçi idarenin kurulması bakımından çok önemli bir gelişimi simgeliyordu. II. Mehmed'in imparatorluğu top sayesinde İstanbul fethinden başlayarak kurulmuştur. Fâtih, imparatorluğunu bu silaha borçludur. Mora bir Osmanlı sancak beyliği olarak örgütlendi. Bu seferde Mora'da Fâtih ile işbirliği yapan despot Demetrios'a, Enez ve İmroz (Gökçeada), Limni, Samotraki ve Taşoz'un (Thasos) 300 bin akçalık gelirini tahsis etti. Demetrios 1467'ye kadar burada kaldı.

Özetle, Fâtih, yukarı Ege adalarında kolayca yerleştiği kontrolünü, Papa'ya ve Katolik kilisesine karşı patrik II. Gennadios ve Ortodoksluğa bağlı Rum çoğunluğun desteğini sağlamak suretiyle temin etmiştir. Rumları kendisine sadık tebaası sayıyordu. 1447 nüfus sayımında İstanbul'a gelip yerleşen Rumlar, şehirde Müslümanlardan sonra en kalabalık nüfusa sahipti. Fâtih, saraya aldığı asil Rum ailelerinin çocuklarını Osmanlı olarak yetiştirmiş, bunlardan ikisi, Palaeologlardan Has Murad Paşa ve Mesih Paşa sonradan vezirazamlığa yükseltilmiştir. Patrikhane etrafındaki Fener zamanla bir Rum mahallesi ve Rum kültür merkezi olmuştur.

MİDİLLİ'NİN FETHİ (1462)

Midilli adası Fâtih'e meydan okuyan Niccolo Gattilusio'nundu; kardeşi Domenico'yu idam etmiş ve ada savunmasını Fâtih'e karşı iyi hazırlamıştı. 1457'de Papalık donanması Midilli'de üslenen Katalan korsanlarıyla işbirliği yaptı.²² Fâtih, Midilli fethini 1462'ye kadar geciktirmek zorunda kaldı; 1457-1462 döneminde Mora, Trabzon ve Eflak olayları acil sorunlar olarak Fâtih'i uğraştırdı. Niccolo'nun askeri 5000'i buluyordu. Midilli fethi için özellikle donanmayı güçlendirmek gerekiyordu. Ada ancak deniz tarafından abluka ve bir saldırıyla alınabilirdi.²³ Bu nedenle do-

Papalık donanmasının komutanı
Ludovico Trevisan.

nanmanın güçlenmesine önem verildi²⁴, Vezirazam Mahmud Paşa donanma komutanı olarak deniz tarafından çıkarma yaptı ve adayı ablukaya aldı. Midilli askeri harekâtına Fâtih'in kendisi de Ayazmend'e (Hagiasmation) gidip katıldı. Bir gemiyle adaya gidip yüksek bir tepeye çıktı, durumunu gördü, sonra Ayazmend'e dönüp harekâtı izledi. Midilli kalesinin kuşatmasında top ateşiyle açılan gediklerden kaleye girildi. İyi örgütlenmiş askeri harekât sonucu ada 15 gün içinde feth olundu. O harekât son bulunca Fâtih adaya çıktı. Yerli Rum esirleri yeniçeri hizmetine verdi, kiliseler camiye çevrildi. Tekvur Niccolo esir edildi, sancak beyi, kadı, dizdar ve tımarlı sipahiler atanarak ada bir Osmanlı sancağı olarak ülkeye katıldı.²⁵

BOĞAZLAR'IN 800 YILLIK TARİHİ VE İSTANBUL

Boğazlar'ın Türkiye, Avrupa ve Ortadoğu için stratejik önemi açıktır. Buraları tutan devlet, büyük devlet olmak zorundadır. Boğazlar ve İstanbul, Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1000 yıllık candamanı, Konstantinopolis de, 330 tarihinden itibaren bu imparatorluğun merkezi olmuştur.

İstanbul'u korumak için Doğu Roma Balkanlar'dan gelecek istilalara karşı Trakya'da denizden denize büyük bir sur yaptı. O dönemde Anadolu, Ege Denizi ve Karadeniz'deki Kırım'ın güney sahilleri bu imparatorluğun egemenliği altındaydı.

Esas stratejik sorun, imparatorluk merkezi İstanbul'u koruma, bunun için Boğazlar'ı berkitme, Trakya ve Anadolu'dan gelecek saldırılara karşı savunma problemiydi. Gerçi İstanbul'un muazzam surları şehri koruyordu; Ege ve Karadeniz de imparatorluğun kontrolü altında olduğundan o zaman Boğazlar konusu sorun değildi. Ancak 1204'te Batı'dan gelen Haçlılar -Venedik ve Latinler- İstanbul ve Boğazlar üzerinde egemenlik kurdular. Paleologlar (1261-1453) İstanbul'u geri aldıktan sonra da İstanbul Boğazı'nda egemenlik, gerçekte Venedik ve Ceneviz deniz güçlerinin kontrolü altındaydı. Bu deniz devletlerinin Karadeniz'de yaşamsal ticaretleri ve orada kurdukları koloniler vardı. Boğazlar'dan serbest geçiş tamamıyla onların kontrolü altındaydı. Aydınoğlu Umur Bey (öl. 1348) ve Karesi'yi ele geçiren (1340) Osmanlılar, Ege'deki başarılı deniz akınlarıyla burada kolonile-ri olan İtalyanları vurmaya başladı (1308-1350).¹ Bu akınlar, 1320'lerde Batı'nın Haçlı seferlerine hedef oldu. 1344'te İzmir'e yerleştiler (aşağı İzmir'deki Haçlı kalesi ancak 1402'de Timur sayesinde Türklerin eline geçmiştir).

Boğazlar'da ve Boğazlar'ı kontrol altında tutan Tenedos (Bozcaada) sorunu, Venedik-Ceneviz arasında Bosphorus Deniz savaşıyla (1352) noktalandı. Bu savaşta Orhan, Cenevizlilerin müttefiki

olarak Boğaz'da önemli rol oynadı.² Fâtih, İstanbul'u almıyaya kadar bu genel durum değişmedi ve Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Konstantinopolis 1000 yıl imparatorluğun merkezi olarak kaldı. 1204 Haçlı işgali sonucu ülke parçalandı. Konstantinopolis 40-50 bin nüfusuyla küçüldü.

1453'te Fâtih İstanbul kuşatmasına karar verdiğinde, bu tehlikeli girişimde Avrupa'yı karşısında görüyordu. Venedik deniz gücünün ve Macar ordularının İstanbul'un yardımına gelmeleri en büyük kaygısıydı. Edirne'de kuşatma kararı almak için topladığı meşveret meclisindeki nutkunda Boğaz'ın stratejik önemi üzerinde durdu. Osmanlı kuvvetleri ne zaman Boğazlar'dan geçmeye kalksa ya Venedik ya da Bizans savaş gemileri bunu tehlikeye sokmaktaydı. 1444 sonbaharında Haçlı ordusu Varna'ya gelip Edirne'ye 200 km yaklaştığında, II. Murad Anadolu'dan Rumeli'ye geçerken Boğazlar'ın Venedik ve Bizans gemileri tarafından kesildiğini görmüştü.³ Yıldırım Bayezid, Boğaz'da güvence sağlamak için Güzelce Hisarı'nı (Anadolu Hisarı) yaptırmıştı; fakat yine de onun zamanında Venedik donanması Boğazlar'a egemen ve Osmanlı üssü olan Gelibolu'ya saldırmaktaydı. Bayezid, donanmanın sığınacağı olan aşağı limanı, bir duvar ile denizden ayırmıştı. Yanında büyük bir kule limanı kurmaktaydı. Gelibolu limanına sığınan Osmanlı donanması, zaman zaman Ege'de Venedik adalarını vurmaktaydı. Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) Pietro Loredano Venedik donanması ile geldi, duvarı yıktı (29 Mayıs 1416) ve Osmanlı donanmasını yıktı. Özetle Osmanlılar, Fâtih zamanına kadar Boğazlar'dan her geçişte tehlike altındaydı.

Fâtih İstanbul'u aldıktan sonra Boğazlar'ı kalelerle berkiterek*, burada tam egemenlik kuracaktır. Osmanlı İmparatorluğu 500 yıl bu sayede İstanbul'un hâkimi olarak kalabilmiştir.

Boğazlar'ın ve İstanbul'un dünya tarihi bakımından stratejik önemini belirtmek gerek. Öte yandan Boğazlar'ın uluslararası bir önemi vardır: Karadeniz'e geçersiniz, Tuna sizi Orta Avrupa'ya kadar götürür. Karadeniz ülkeleri, Rusya, Bulgaristan, Romanya, Kafkas ülkeleri Boğaz'dan geçen bir donanmanın saldırı tehdidiyle karşı yadır. Boğazlar stratejisi, bütün Doğu Avrupa'yı tehdit eden bir önem taşır. Fransız tarihçisi Michel Lhéritier, dünya tarihinde Boğazlar bölgesiyle Anadolu ve Rumeli'yi içine alan imparatorluk bölgesini, bir tarihi bölge (*région historique*) olarak betimlemiştir.

Osmanlılar, Boğazlar'a ancak 1453'te İstanbul fethiyle egemen olabildiler. O zamana kadar Rumeli ile Anadolu arasındaki gidiş geliş güç koşullar altında yapabilmişlerdi. Bu uzun bir tarihtir. Orhan zamanından başlayarak Boğazlar, Osmanlılar için daima bir problem olmuştur.⁵ İlk dönemde başlıca geçiş koridoru, Lapeki-Gelibolu Boğazı'ydı.

Öte yandan Boğazlar, Venedik ve Ceneviz için de yaşamsal bir önem taşıyordu. Çerkezistan, Tuna-ağız ve Kırım'da Ceneviz kolonileri, Azak'ta bir Venedik kolonisi vardı. Kuzey Karadeniz, Doğu Avrupa stepleri ve Çerkezistan'ın ekonomik kaynaklardan olmasın, Venedik ve Ceneviz yaşayamazdı. Bu iki İtalyan cumhuriyetinin refahı Boğazlar'dan serbestçe bölgeye geçmekle mümkündü. Buradan ihraç olunan buğday, tuz, balık ve esir toplulukları, Venedik ve Cenova şehirlerinin hayatı ihtiyaçlarını karşılıyordu. Ceneviz, Doğu ticaretini Kefe kolonisinden sağlıyordu.

1764 tarihli bir haritada
İstanbul Boğazı.

Öte yandan Osmanlılar Rumeli'yi fethettikten sonra bu bölge imparatorluğun yaşaması için de hayati önem kazandı. İlk beylik (1302-1326) Anadolu'da kuruldu; imparatorluk merkezi "Dârussaltana" 1402'ye kadar Bursa'ydı. Aslında imparatorluk Rumeli'de kurulmuştur. Osmanlı, ilkin Rumeli'de timar sipahileri için geniş topraklara, ateşli silahlara, altın-gümüş madenlerine sahip olduktan sonra Anadolu Türkmen beyliklerini itaat altına alabilmiştir. Anadolu'dan Rumeli'ye geçiş, doğal olarak ya Çanakale Boğazı yahut İstanbul Boğazı'ndan olacaktı. Osmanlılar her geçişte Venedik ve Bizans kontrolü dolayısı ile tehlikelerle karşılaşmıştır. Fâtih, 1451'de babası öldüğü zaman Edirne'de tahta geçmek üzere hareket ederken Boğaz'dan geçişte tehlike altındaydı. Bunu unutmadı.

Fâtih, Edirne'de İstanbul fethinin zorunluluğu üzerinde verdiği nutukta (1452 kışı), Boğazlar'ın stratejik önemini özellikle belirtmiştir: "Ülkemiz Rumeli'de ve Anadolu'dadır, fakat ortasında İstanbul bir fesat yuvasıdır."

Fetret devrinde (1402-1413) Bayezid'in ölümünden sonra şehzadeler arasında taht için mücadelede Rumeli'de şehzade Süleyman Çelebi ve Musa, Anadolu'da Çelebi Mehmed, imparatorluğun iki parçasını birleştirmek için uzun yıllar (1402-1413) çarpıştılar. Boğazlar'ı kontrol eden Venedik ve Bizans bu mücadele yıllarında önemli rol oynadı. Osmanlılar, Boğazlar'dan geçebilmek için daima Bizans'a taviz vermek zorunda kaldı. Venedik'in rakibi Ceneviz ile ittifak sayesinde ordularını Rumeli'ye geçirebildiler. Bunun için Ceneviz'e kapitülasyonlar verdiler (1452). Ordularını Boğazlar'dan büyük Ceneviz gemileri ile karşıya geçirmek için servetler harcadılar.

Fetret Devrinde Bizans, rakiplerin her geçişinde taraflardan toprak tavizleri kopardı. Bizans, özellikle Rumeli'ye hâkim Musa'ya karşı Çelebi Mehmed'i destekledi, karşılığında birtakım önemli tavizler elde etti. Çelebi Mehmed, Bizans imparatoruna "baba" diye hitab ederdi. Fâtih'e kadar Osmanlıların iki geçiş noktası vardı: Birincisi Lapseki-Gelibolu yolu, diğeri İstanbul Boğazı. 1354'ten başlayarak Gelibolu'nun Osmanlılar elinde olması hayati önemdeydi, 1354'te fethedildi. 1366'da bir Haçlı donanması Gelibolu'yu alıp Bizans'a verdi, Osmanlılar bu limanı ancak 1377'de geri alabildiler.

Fâtih, İstanbul kuşatmasına girişmeden önce ilk iş olarak Boğaz'da Boğazkesen'i (Rumeli Hisan) yapacaktı (1452 yazı). İki taraftan topraklarıyla Boğaz'da tam kontrol kurdu. Fâtih'in Rumeli Hisan'na verdiği "Boğazkesen" adı ilginçtir. Fâtih büyük bir stratejistti. Rumeli Hisan yapıldıktan sonra bir Venedik gemisi Karadeniz'den gelmiş, kontrolü dinlemeden geçmek istemiş, iki taraftan top ateşiyle batılmıştır. Fâtih'in emriyle, İstanbul Boğazı'na gelen her gemi Rumeli Hisan'na uğrayacak, izin alacaktı. Boğazkesen hisarının inşası, Türklerin Boğazlar'a egemenliği tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1452 yazına kadar yabancılar İstanbul Boğazı'ndan geçişte hiçbir engelle karşılaşmıyordu.

Fâtih, Venedik'le savaş başlayınca İstanbul'u güvence altına almak için 1463'te Ege'den gelecek donanmalara karşı Çanakale Boğazı'nda karşılıklı iki kale yaptı: Birisi bugün Çanakale dediğimiz kale, o zaman Fâtih'in verdiği adla *Kale-i Sultaniyye* (kale çanağa benzediği için zamanla halk arasında Çanakale adı yerleşti); karşı taraftaki ise *Kilidi'l-Bahr* adıyla bir başka yapıydı. Fâtih'in verdiği isimle "Deniz Kilidi", bugün Eceabat ilçesinin 2 km güneyinde, aynı adla anılan Kilitbahir köyündedir. Böylece deniz gücü Venedik ile savaşa başlamadan, پایtaht İstanbul'u güvenlik altına almış oldu. Fâtih, İstanbul fethinden sonra 1454-1456 döneminde Karadeniz ve Ege'ye aynı anda donanma gönderip iki denizde kontrol sağlamaya çalıştı. Boğaz güvenliği için Bozcaada'yı işgal etti. Osmanlı donanması Ege'de Somatraci, Midilli, Sakız adalarını tehdit etti. Rodos'ta başarısızlığa uğradı. Fâtih biliyordu ki, Ege'ye hâkim olmadan İstanbul'u tam güvenliğe kavuşturamaz.

18. yüzyıl
Seydi
2000

18. yüzyılda Çanakkale Boğazı (kaynak bilinmiyor). Karadeniz ile sıcak denizler arasındaki tek bağlantı İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ydı. Başkent İstanbul'a uzanan yolun güvenliğini Çanakkale Boğazı'ndaki kaleler sağlıyordu.

KARADENİZ: BİR OSMANLI GÖLÜ

Fâtih, imparatorluğun kalbi İstanbul'u ve Boğazlar'ı tam kontrol altına aldıktan sonra harap şehrin inşasına yeniden başladı. Fetih'ten 20 yıl sonra yazılmış bir İstanbul vakfiyesi,⁶ İstanbul'u nasıl yeniden ihya ettiğinin belgesidir. İstanbul ve Boğazlar'a hâkim olduktan sonra, Karadeniz'i bir Osmanlı gölü haline getirdi: Donanma Kırım'a kadar gitti; Kefe Ceneviz kolonisini haraca bağladı. 1475'te koloni tam olarak Osmanlı egemenliği altına alındı. Çerkezistan limanları Kora ve Anapa feth edildi (1479). Böylece 1454-1480 döneminde Karadeniz bir Osmanlı gölü haline geldi. Bu sonuç, Boğazlar'da tam egemenlik sayesinde gerçekleşmiştir. Rodos Adası Ege'nin anahtarıdır. Fâtih'in donanması Rodos önünde başarılı olamadı. Rodos, ancak 1522'de alınacaktır. Böylece, Ege ve Karadeniz Osmanlı İmparatorluğu'nun artık arka bahçesidir. Bu sayede İstanbul tam güvenliğe kavuşmuştur.

BOĞAZLAR'DA TEHDİT (17. YÜZYIL)

1645'te Girit Savaşı başlayınca, güçlü bir Venedik donanması Bozcaada'yı işgal etti (7 Nisan 1646). Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldı (26 Mart 1648). İstanbul tehlike altındaydı. Bozcaada'da üslenen Venedik donanması her an Marmara'ya girip İstanbul'a saldırabilirdi. Girit Savaşı sonuna dek (1669), Boğazlar ve İstanbul 25 sene tehlike altında kaldı. Bu durum, devleti büyük bir bunalıma soktu. Tehlikeyi ancak 1654'te Köprülü Mehmed Paşa bertaraf edebildi.

RUSYA'NIN BOĞAZLAR VE İSTANBUL PLANLARI

Boğazlar ve İstanbul'a ikinci büyük tehdit, Kuzey'den Kazak saldırılarıyla kendini göstermiştir. Rusya'nın öncüsü olarak Kazak saldırıları 1620'lerde başladı. Don Kazakları, tarihte ilk kez Azak kalesini ele geçirip (1637) Çar'ı çağırdılar. Bu tarihte Rusya, Osmanlılar ile bir savaşı göze alama-

dı. Kazaklar kaleyi boşaltıp çekildiler. Karadeniz akınlarında İstanbul'a kadar geldiler. Boğaz'da zengin Rum kaptanlarının oturduğu Yeniköy'ü yaktılar. Sultan Yeniköy'den yükselen yangının dumanlarını saraydan seyrediyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda Karadeniz ve İstanbul için tehdit, Rusya çarlığından gelmiştir. Çarlık 1696'ya kadar Karadeniz kuzey steplerine inmiş değildi. 1686'da Çarlığın Osmanlılara karşı Avrupalı devletlerin (Papa gözetiminde Avusturya, Lehistan ve Venedik) Kutsal İttifak'ına girmesi, Rusya'nın Batılı reformları ile güçlenip Karadeniz'e inmesi (1696'da Azak düşer), tarihte en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde Çarlık Avrupalılaştırken, Osmanlı kendi geleneksel kadrolarında bir çöküş dönemine girmiştir. O sıralar bir Karadeniz devleti olan Büyük Rusya, dünya politikasında rol oynamak için açık denizlere çıkmak, ticarete serbestlik kazanmak için Boğazlar'da kontrolü yaşamsal bir zorunluluk olarak görmüştü. II. Katherina zamanında (1768-1774) Rus orduları Kırım'a girdi (1771). Küçük-Kaynarca Antlaşması'yla (21 Temmuz 1774) Çarlık Karadeniz'de Yenicekele ve Kırç'ı ele geçirdi; antlaşmada Osmanlı suları dâhil, tüm Karadeniz'de ticaret gemilerinin seyrü seferi kabul edildi. 1783'te, Rusya tüm Kırım Hanlığı topraklarını Çarlığa katarak, Karadeniz'de egemenliği olan bir devlet durumuna geldi. 1783'te bütün Karadeniz kuzey step bölgesi, Dobruca'dan Kafkasya'ya kadar Rusya'nın eline geçti. Şimdi Boğaz ve İstanbul doğrudan doğruya tehdit altındaydı. Çarlık, İstanbul'u ele geçirmek için planlar yapmaya başladı.

FÂTİH'E KADAR BOĞAZLAR (1354-1453)

Ağustos 1366'da Savua Dükü VI. Amadeo kumandasındaki Haçlı donanmasının Gelibolu'yu ele geçirip Bizans'a teslimi (14 Haziran 1367), Rumeli'de Osmanlılar için kritik bir durum yaratmış ve İstanbul'da Papa ve Latinlerle işbirliğini zorunlu gören Batı-Katolik yanlısı partiyi kuvvetlendirmişti. Murad, Gelibolu'nun geri verilmesi için baskı yapıyordu. Çirmen-Sirpsındığı (1371) Savaşı'ndan önce Serez Despotu Uğlyeşa'nın elçileri İstanbul'a geldiği sırada, Murad, Gelibolu'nun teslimi koşulu ile Bizans'a barış önerdi.⁷ İmparator, Sultan'a bir elçi heyeti göndererek⁸ uzlaşmayı denedi. Murad, Gelibolu'nun geri verilmesinde ısrar ediyordu. Kydones, "Türkler, Rodop dâhil Trakya'nun önemli bir bölümünü işgalleri altında tutmakta, oralarda güvenle oturmaktadır. İstanbul halkı bir hapiste veya kafesteki hayvanlar gibi şehre kapalı kalmıştır" diyor ve şöyle devam ediyor: "Osmanlı ile hiçbir görüşme, haraç veya kız verme teklifi işe yaramıyor; olası müttelifler Altınordu Tatarları çöküş halinde; Sırp'lar ve Bulgarlar yakındır, ama onlar da çeresiz halklardır, savaş yapmayı istemezler; Osmanlılar Rum'lara karşıdır ve Bizans'ın felaketlerinden kendileri yararlanmak isterler."⁹

Murad, Gelibolu geri verilmedikçe barış yapmayacağını bildiriyor, meydan okuyordu. Kydones itiraf eder ki, Murad tarafından yapılan ağır tehdit karşısında İstanbul'da çoğunluk Gelibolu'nun teslimine razıydı. Kydones ve Latin yanlıları ise uzlaşmaya karşıydılar.

Osmanlı diplomasisinin en ziyade ilgilendiği şey, 1366'da kaybedilen Gelibolu'yu geri almakti. 1376 Ağustos'unda Andronik Paleolog, Ceneviz ve Murad'ın yardımıyla İstanbul'da tekrar imparatorluk tahtını ele geçirdi. Andronik, babası V. Yuannis'i ve oğullarını zindana attı. Tenedos'u Cenevizlilere vaadetti (fakat Venedik, adayı işgal etti ve Cenevizliler ile savaş başladı); Gelibolu'yu Sultan Murad'a teslim etti (1376). Osmanlılar için bu büyük bir başarıydı.

Gelibolu Boğazı'nı kontrol eden Tenedos, iki büyük deniz gücü, Venedik ve Cenova arasında mücadele konusu oldu. 1370'te İmparator V. Yuannis, adayı Venedik'e bırakma vaadinde bulunmuş-

tu. Venedik ile Ceneviz arasında çekişme, çetin bir savaş ile sonuçlandı (1376-1381, Chioggia Savaşı) ve Torino Antlaşması (Ağustos 1381) ile son buldu.

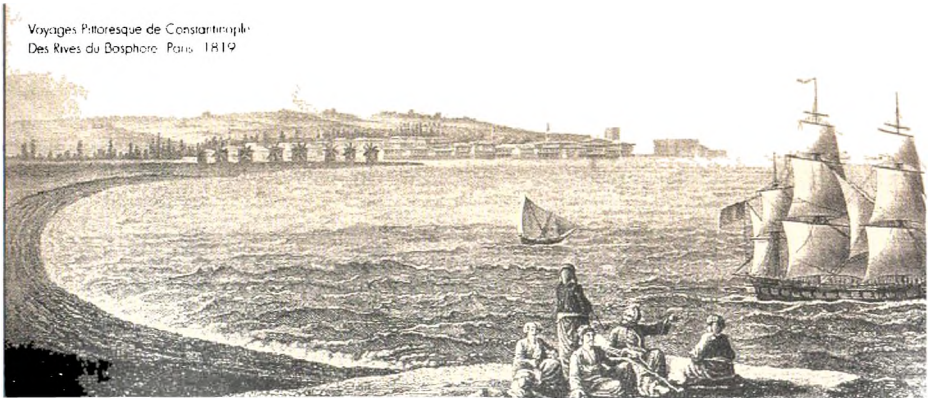
Murad, Venedik-Cenova çekişmesi sırasında, donanmasından yararlandığı ve şap iltizamından hazinesine büyük meblağlar sağladığı Cenova'yı desteklemiş görünüyor. Osmanlılar daha önceki (1352-1355) Venedik-Ceneviz Savaşı'nda Cenevizliler ile işbirliği yapıp kapitülasyonlar verdiklerinden Cenova'yı müttefik olarak görüyorlardı. Ceneviz Pera'sı karşısında İstanbul limanında büyük yatırımları olan Venedik ise daima Bizans yanında yer alıyor, İstanbul'un Osmanlı nüfuzu altına düşmesine karşı çıkıyordu. Torino Antlaşması'yla Tenedos'ta kalelerin yıkılması gündeme geldiğinde Venedik ada üzerindeki Osmanlı tehdidini hatırlattı. Herhalde Murad, Torino Antlaşması'yla adanın tarafsız hale getirilmesinden, Gelibolu Boğazı'na karşı bir üs olarak kullanılmamasından memnun olmuştur.

I. Murad'ın (1362-1389) saltanatı süresince Gelibolu, Osmanlı orduları için bir geçit yeri ve Osmanlı donanması için önemli bir üs oldu. 1389'da I. Murad, düşmana karşı hareketi sırasında orduyu Gelibolu'da donanmanın koruyuculuğu altında Rumeli'ye geçirdi ve Yanicı Bey'i Anadolu ile olan bağlantısını korumak için Gelibolu'da bıraktı. 1388'de Venedik, Osmanlılara gözdağı vermek için Gelibolu açıklarına bir donanma göndermişti. Gerçekte 14. ve 15. yüzyıllar boyunca Boğaz geçişini engellemek ve Gelibolu'daki Osmanlı donanmasını yok etmek, Venedik'in ve Haçlı planlarının temel amacı olmuştur.

Gelibolu'nun hayatı önemini çok iyi kavrayan I. Bayezid (1389-1402), Gelibolu'da harap durumdaki hisarı yeniden inşa etti ve kadirgaların barınabileceği limanı bir sur ile denizden ayırdı. I. Bayezid'in amacı, Boğaz'ı bir deniz üssü olarak kontrol altında tutmaktır. 1403'te Timur'a gönderilen İspanyol elçisi Clavijo, Gelibolu'da bir tersane ve rıhtımlar görmüş; kalenin askeri birliklerle dolu olduğunu, limanda köprünün bir ucunda üç katlı bir kule bulunduğunu, bu kulenin limanı koruduğunu işaret etmiştir. 1422'de Gelibolu'yu ziyaret eden G. de Lannoy, surların dışında "çok büyük bir şehir"den, limanı korumak için bir de dört köşe kuleden bahsediyor. Liman, deniz tarafında yapılmış bir duvarla korunmaktaydı. Bu duvarda kadirgaların limana girişi için küçük bir geçit vardı. 1475 tarihli Gelibolu tahrir defterinde "Birgoz-i Gelibolu" zikredilmiştir.

Gelibolu'nun güçlü bir kale ve deniz üssü olması ve donanmanın kuvvetlendirilmesiyle, I.

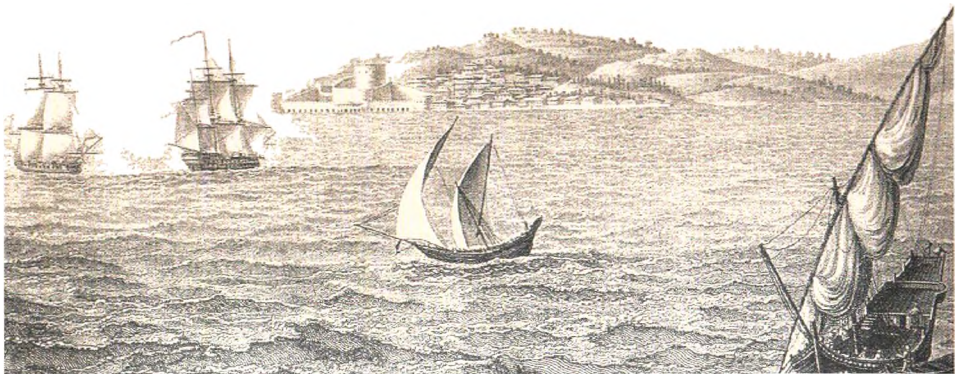
Ressam Mellin'in
gözünden Çanakkale
Boğazı, hareketli deniz
trafiği ve kaleler.

Bayezid Boğaz üzerinde tam bir kontrol kuracağını ve yabancı gemileri burada durdurarak onları denetlemeye ve geçiş için ücret ödemeye zorlayabileceğini düşünüyordu. Fakat Venedik, serbest geçiş hakkı için savaşıma kararındaydı. Müttefiki Macaristan ile birlikte bu deniz üssünü ve Osmanlı donanmasını yok etmeyi planlamaktaydı.¹⁰ Aslında Osmanlı donanması çok güçlü sayılmazdı (17 kadurga). Bu donanma, ancak Venedik donanması denizde olmadığı zaman barındığı Gelibolu üssünden çıkıyor, Ege'deki ticaret gemilerine ve Venedik kolonilerine saldırabiliyordu. Osmanlı donanması, Bayezid'in İstanbul kuşatmasında (1394-1402), Venediklilerin İstanbul'a yardım getirme girişimlerini önlemeye çalışmıştır. Ama Osmanlılar, 1396'da Sigismund'un, 1399'da da Mareşal Boucicaut'un Gelibolu önünden geçişine engel olamadılar. Ankara yenilgisinden (804/1402) sonra Venedik, Gelibolu'yu ele geçirmeyi tasarladı.¹¹

Emir Süleyman (1402-1411) döneminde Osmanlı tehdidi devam ediyordu. Venedik, ticaret gemileri Boğaz'dan geçişlerinde koruma için yanlarında savaş gemileri bulundurmak zorunda kaldı. 1409'da Emir Süleyman, Anadolu yakasında Lapsek'i'de, rakiplerine karşı bir koruma tedbiri olarak düşündüğü Emir Süleyman hisarını inşa ettirdi. Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadele devam ederken, Venedik, Bizans'ın Gelibolu'yu geri alma umudunu destekledi ve Boğaz'dan serbest geçiş hakkı veren Musa Çelebi ile bir anlaşma yaptı. Fakat 1414'te Sultan I. Mehmed ile anlaşmayı yenilemeye muvaffak olamadı. Gelibolu, Venedik-Osmanlı ilişkilerinin temel anlaşmazlık konusu halindeydi.

1415'te Gelibolu'da üslenmiş Osmanlı donanması, Ege'deki Venedik kolonilerine saldırdığında, Amiral Pietro Loredano komutasındaki Venedik donanması Gelibolu önünde göründü ve limandan çıkan Osmanlı donanmasını yok etti (29 Mayıs 1416). Makrizi, Venediklilerin 12 gemi ele geçirdiklerinden (Venedik kaynaklarına göre 14, Dukas'a göre 27) ve 4 bin Müslümanın öldürüldüğünden söz ediyor.¹² Bu başarıya rağmen Venedik, Boğaz'ın kontrolünü tam olarak ele geçirmeyi başaramadı. 1419 barış görüşmeleri süresince Venedik her şeyden çok Gelibolu'da geçiş ücretinden muaf olmak için çaba harcadı. Bizans'ın Venedik'e teslim ettiği Selanik için yapılan Osmanlı-Venedik Savaşı'nda (1423-1430), Venedik'in saldırıları temelde Gelibolu'yu hedef aldı. Silvestro kumandasındaki Venedik donanması, iç limana saldırı yaptı; Mocenigo, köprü üzerindeki engeli yıkıp iç limana girmesine rağmen geri çekilmek zorunda kaldı. Venediklilerin amacı, Osmanlı donanmasını bir

kez daha yok etmekte. Bu dönemde, II. Murad'ın emriyle Lapseki'deki Emir Süleyman hisarı yıkıldı. II. Murad bu kalenin düşman tarafından işgal edilebileceğinden çekiniyordu.

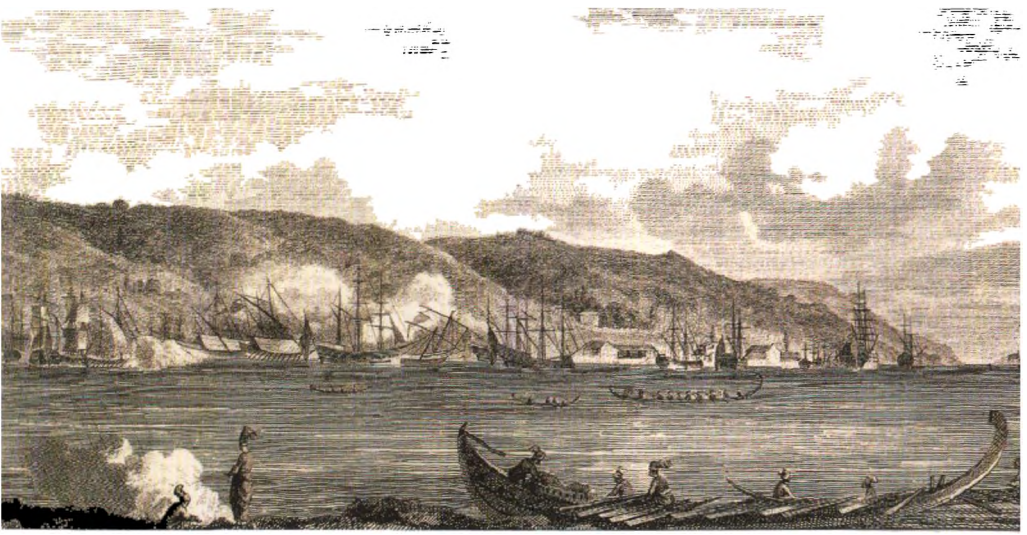
1421'de II. Murad ve amcası Mustafa arasında taht için mücadele sırasında, Bizans müzakere yoluyla Gelibolu'yu geri alma umuduna kapıldı. Fakat ne II. Murad ne de Mustafa, Anadolu-Rumeli trafiğini kontrol eden bu önemli üssü terk etmeye razı olmadılar. II. Mehmed döneminde 1463-64 kışında *Sultaniyye* (sonraları Çanakkale) ve Kilitdülbaahr adıyla iki güçlü kale ve bir tersane inşa edildi. Ayrıca, İstanbul'da Kadırga Limanı'nda bir tersane yapıldı. Bununla beraber 1515'te Haliç'te büyük bir üs-terpane inşa edilinceye kadar Gelibolu, imparatorluğun başlıca limanı ve deniz üssü olmaya devam etti. Girit Savaşı sırasında (1645-1669) Venedik donanması, Çanakkale Boğazı'nı bir kez daha kontrol altına almaya çalıştı. Bunun üzerine Boğaz'da Ege Denizi girişinde karşılıklı *Seddü'l-baahr* ve *Kum Kalesi* (Hakaniyye ve Sultaniyye olarak da bilinir) yapıldı. Evliya Çelebi'ye göre böylece Gelibolu eski stratejik önemini kaybetmiş ve iç-el haline gelmiştir.

I. Bayezid (1389-1402), imparatorluğun iki parçası Anadolu ve Rumeli arasında gidiş-gelişin hayati önemini daima göz önünde tutuyor, kesin çözümün İstanbul'da Osmanlı egemenliğini kurmak olduğunu anlıyordu.

1396'da Macar kralının Venedik'ten başlıca beklentisi, Osmanlıların Boğazlar'da Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya geçişini önlemektir. Bunun için 25 kadırgaya ihtiyaç vardı ve masraf olarak ayda 35-40 bin duka gerekiyordu. Bu isteği ileten Macar sefirine Venedik diplomasisini açıklayan şu beyanat ilginçtir: "Eğer biz Türk ülkesinde gezen ve iyi karşılanan tüccarlarımızı göz önünde tutup Türklerle barış içinde yaşayan ve onlar tarafından hiçbir saldırıya uğramayan Ege kolonilerimizi düşünseydik, bizim için tehlikeli ve zararlı olabilecek bu Haçlı girişiminden uzak kalmamız gerekirdi." Venedik, Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmenin bir sorun olmadığını kabul ediyor, Osmanlı donanmasına karşı 25 kadırga yeterli görülüyordu.

Yıldırım Bayezid, Gelibolu'yu berkitip Boğaz'da tam kontrol kurmaya kararlıydı. Bu deniz üssünde konuşlanan Osmanlı donanması, Çanakkale Boğazı'ndan geçişi kontrol altında tutacak, gerektiğinde Ege'de Venedik kolonilerini vuracaktı. Böylece, egemen deniz gücü Venedik ile Osmanlı Devleti arasında başlıca bir Boğaz sorunu ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu bağlamda, İstanbul ve Pera tehlikeye girince, eski rakip Ceneviz de Venedik'e yaklaştı. Venedik-Ceneviz arasında Tenedos (Bozcaada) ve Boğazlar için yapılmış büyük savaş, *Choggia Savaşı* (1378-1381) "Gelibolu Boğazı'na egemen olmak için"¹³ yapılmış ve sonunda Tenedos'un boşaltılması ve tahkimatın yıkılması üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Görüşmeler sırasında Venedik, savunmasız kalan adanın I. Murad tarafından işgal edilebileceği çekincesini ortaya atmıştı.

Gelibolu Boğazı'nda kontrol şimdi Osmanlılar tarafından Latinlere (Venedik, Ceneviz ve İstanbul'da ticaret kolonileri olan Fransız vb) karşı kullanılabilirdi. Bayezid, Gelibolu'yu kuvvetle berkittikten sonra, gelip geçen gemilerin kontrol için limana yanaşmaları kuralını koydu. Karşı gelen gemilere el koyuyor, tayfa bir tarafa ayrılıp mallar gözden geçiriliyor ve bir vergi (*mangaria*) ödemeden ayrılmalarına izin verilmiyordu. Bu, Hristiyanlar tarafından bir *nispet*, Osmanlılar için egemenlikten doğan bir hakktı. Venedik, sonunda Bayezid'e bir elçi heyeti göndermeye karar verdi. Sultan, Batı Anadolu'yu işgal ettikten (1390) sonra, oralarındaki "deniz gazileri"nin Ege'de akınlara başlamasına izin vermişti. Elçilere verilen talimatta Venedik Senatosu, evvelce Ege'de Aydın ve Menteşe ile yapılan ticaret anlaşmalarına¹⁴ uyulmasını istiyordu.

18. yüzyılda Bozcaada. Venedikliler Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı açısından stratejik önemi olan Bozcaada'yı 14. yüzyılda ele geçirmek istemişti. Bu, Cenevizliler ve Bizans imparatoru ile I. Bayezid'in yakınlaşmasını engelliyordu.

Venedik'in Karadeniz'de kolonisi Tana (Azak) ve Tebriz yoluyla İran mallarının varış noktası Trabzon'la ticareti bakımından, Boğazlar'dan serbest ve güvenli geçiş hayatı önem taşıyordu. Timur'un tahrip etmesinden (Eylül 1395) sonra Venedik'in Karadeniz'deki zengin ticaret merkezi Tana, alınan önlemlerle yeniden canlandı.¹⁴ Tana ile Venedik'in Ege'deki kolonileri arasında ikmal ve ulaşım sorunları önemini koruyordu.

Venedik, Çanakkale'de Osmanlı kontrolünü kırmak için savaş açamazdı; bu imkânsız görülmüyordu.¹⁶ Niğbolu'da Haçlı ordusunun uğradığı bozgunundan (25 Eylül 1396) sonra Venedik, Tenedos'u bertkitmek gereğini her zamandan daha elzem görüyordu. Senato, Gelibolu'da üslenmiş Osmanlı donanmasına karşı Ege'ye hemen sekiz kadirga gönderilmesi için karar aldı ve Tenedos'un bertkitilmesi için Cenevizlilerle temasa geçildi. Fakat anlaşma olmadı.

Venedik, 1396 baharında Haçlı ordusuyla işbirliği amacıyla doğuya bir donanma gönderdi. Venedik için Haçlı seferinin amacı, Bayezid'in İstanbul kuşatmasına son vermek, Karadeniz'de İtalyanların ticaretini korumak için Osmanlı donanmasını yok etmek ve "Boğazlar'dan serbest geçiş güvence altına almak"tı. Sekiz kadirgadan oluşan Venedik donanmasının Haçlı seferindeki başlıca görevi, Osmanlı kuvvetlerinin Anadolu'dan Rumeli'ye geçmesini önlemektir: Donanma komutanı Tommaso Mocenigo'ya verilen talimatta, "Gelibolu'ya karşı güvenliği sağlamak üzere" donanma ile Boğaz'dan geçmesi, İstanbul'da doğru yoluna devam etmesi belirtiliyordu. Osmanlı donanmasının Gelibolu'dan çıkıp Ege adalarına saldırısını önlemek Venedik'in devamlı amacıydı.¹⁷ Anlaşma sağlamak üzere Bayezid'e elçiler gönderilecek ve onunla imparator arasında barış sağlanacak, iki gemi Karadeniz'den gönderilecek, kalan altı kadirga Gelibolu Boğazı'nda devriye gezecekti.

1396 Mart'ında 10 gemilik donanma Venedik'ten Bizans elçisi ile birlikte hareket etti. Donanmanın stratejisi şimdi tamamen değişmiş bulunuyordu. Yeni talimata göre kaptan Mocenigo, ilkin Bayezid ile görüşme yerine imparatorla buluşacak ve onun planına uyacağını bildirecek, donanmanın Bayezid'e korku vermek için gönderildiğini belirtecekti. Yeni talimatta Mocenigo'nun Gelibolu Boğazı'ndan geçip hububatı İstanbul halkına eriştirilmesi öncelikle emrediliyor, Bayezid ile görüşmeden söz edilmiyordu. Donanma, sultanın koyduğu kurala göre Gelibolu'da durmayacak, bir an önce İstanbul'a varacaktı. Böylece Sultan, Venedik'in Bizans'ı destekleme kararında olduğunu gör-

meliydi. Her şey, Venedik'in Haçlı ittifakına faal biçimde katılma kararını göstermekteydi. Venedik, Dalmaçya'da Skutari'yi (İşkodra) işgal ederek (Nisan 1396), Haçlı ittifakına katılmanın bedelini almış bulunuyordu.

Mocenigo, evvela Ege'de Türk korsanlarının kolonilere akınlarını önleyecek; sonra tüm donanma ile İstanbul'a hareket edecekti. Fakat Venedik heshalde açıkça Haçlıların müttefiki görünümünden kaçınıyordu. Bu da Bayezid'e bir gösteriydi. Sigismund'un Haziran'da İstanbul'da olacağı düşünülmüyordu; fakat Fransız ve İngiliz birliklerinin gecikmesi planda değişiklik gerektirdi. Plana göre Bizans'ın donattığı üç kadirga ile Venedik'in sekiz kadirgası Çanakkale Boğazı'nda devriye gezip Bayezid'in Anadolu'dan Rumeli'ye asker geçirmesine karşı koyacaklardı. Gerekirse, Mocenigo karaya asker çıkarabilecekti. Karada Macar kuvvetleriyle işbirliği halinde, Gelibolu ve Selanik'in zaptı planlanmıştı. Venedik donanmasıyla işbirliği sayesinde, Bizans ve Macaristan Haçlı seferinden büyük kazançlar umuyorlardı. Bayezid'in imparatorluğuna bir ölüm darbesi vurulacaktı. Sonunda Venedik senatosu, bu kerte bir hareket planını uygun bulmadı. Donanmanın hareket hedefi Boğazlar ve Marmara Denizi olmalıydı.

Mocenigo, Karadeniz'den gelecek Venedik ticaret gemilerini himaye için İstanbul'da beklemek zorunda kaldı. Kendisine Karadeniz'e çıkmaması emredilmişti. Bayezid, geçiş noktası Gelibolu'da kuvvetlerini takviye ile meşguldü; bu kuvvette aynı zamanda Hristiyan kadirgalarının serbestçe geçişini önleyebilirdi.¹⁸ "Bayezid, her tarafa son derece duyarlı ve hedefinin ne olduğunu iyi anlayan bir stratejist gibi hareket ediyordu."¹⁹ İstanbul'u teslim zorlamak için tüm zahire sevkياتını durdurmuştu. Bu ambargo yüzünden Ege'deki Venedik kolonileri (Girit, Mora'da Koron ve Modon) açlık tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Bayezid'in İstanbul'a ve kolonilere zahire yardımına karşı önlemleri Venedik'i endişelendiriyordu.²⁰ Haçlı ordusunun Niğbolu'da bozguna uğraması bütün planları suya düşürdü.²¹

Amiral'in Ege'de deniz üssü Tenedos idi; zaman zaman Çanakkale'de görünüyordu, fakat Osmanlı kuvvetlerince bir taciz hareketi ile karşılaşmıyordu. Kontrol alanı, Tenedos'tan Selanik'e kadar genişletilmişti. Gelibolu'yu berkitmek ve orada devamlı bir donanma bulundurmada beraber, Bayezid'in tam kontrolü sağlayamadığı anlaşıyor.

NIĞBOLU SAVAŞI (25 EYLÜL 1396)

Niğbolu önünde Haçlı bozgunu (25 Eylül 1396) akabinde Tuna yoluyla Karadeniz'e kaçabilen İmparator Sigismund, orada bekleyen bir Rodos gemisine sığınmış.²² İstanbul'da bir Venedik gemisine binmiş, Rodos-Modon üzerinden Zara'da karaya çıkmış ve yurduna kavuşmuştu. Boğaz'ı esir edilmeden geçmesi Bayezid'in Boğaz'ı tam kontrolü altına alamadığını gösteriyor. Gelibolu önünden geçenken Bayezid kuyuya Hristiyan esirleri dızmış ve "esirler, krala kendilerini gelip kurtarmasını" haykırmuşlar.²³

Posen's of 'Oveneri' Sebastien Mamerot, 1396

Sébastien Mamerot'un fırçasından Niğbolu Savaşı'ndan önce gerçekleşen deniz harbinde Venedik kalyonları ve Türk kadirgaları.

Amiral Mocenigo, 2 Eylül'de sekiz kadirga ile İstanbul önüne gelmiş, böylece İstanbul ve Pera'nın denizden erzak alıp dayanması mümkün olmuştur. Venedik donanmasının varlığının, İstanbul ve Pera için gerçekten bir destek olduğu, bir Pera belgesinde ifade edilmiştir.²⁴

Venedik stratejisi, Tenedos'u ele geçirip tam kontrol altına almak, tahkim etmek, imparatorun ve Ceneviz'in Bayezid'le bir anlaşma yapmasını engellemek, Osmanlı donanmasının Gelibolu üssünden çıkıp Ege Denizi'nde Venedik kolonilerine karşı akınlarını önlemek ve Mora'daki yeni kazançları (Argos ve Nauplion) korumaktır.²⁵ Niğbolu zaferi akabinde Sultan Bayezid, Manuel'den İstanbul'un teslimini istedi. Az sonra Boğaz'da büyük bir hisarın (Güzelce-Hisar, Anadolu Hisarı) inşasını gördüler.²⁶ Hisar, hem Boğaz'dan geçişi güvence altına alacak hem de İstanbul kuşatmasında bir üs görevi yapacaktı.

Osmanlı kuvvetleri Bizans ile Pera'yı o kadar sıkı abluka altına almıştı ki, şehrin kara ile bağlantısı kesilmiş, karadan iagesi imkânı kalmamıştı. Bu ablukada Türk gemileri de rol almışlardı; Silberschmidt²⁷ Türk ablukasının denizden Haliç'e kadar ilerlemiş olabileceğini düşünüyor. Eylül 1396'da Türklerin Pera'yı kuşatmada olduklarına dair bir kayıt vardır; bu kuvvetler Bayezid tarafından Niğbolu seferi için geri çekilmişti.²⁸ Senato, bozgun haberi üzerine imparator Manuel'in umutsuzluğa kapılmaması ve talihsiz bir karar almaması için Macenigo'ya yeni talimat gönderdi. 1397 başında Mocenigo, hâlâ Levant'taydı. Nihayet, Pera'nın savunmasız kalmaması için, Mocenigo'ya iki kadirgayı doğuda bırakma emri gönderildi.²⁹

Güzelce-Hisar kısa zamanda yapılmıştır. Hemen sonrasındaki durum Âşıkpaşazâde tarihinde şöyle nakledilir: "İstanbul Tekvuruna (II. Manuel) adam salıp eyitti: İstanbul bize gerek oldu, boşalt ver; yoksa vaktüne hazır ol, uş vardım, dedi, Tekvur bu haberi işidüp fi'l-hâl elçi gönderip haraca itâ'at edüp hünkâra tazarru'at edüp çok yalvancak, Sultan Bayezid dahi şol vecihle râzı oldu kim, İstanbul'un içinde Hünkâr'ın kadısı oturup bir müslüman mahallesi ve bir mescid ola ve her yılda on bin flori dahi harâc vereler ve bu tarik üzere sulh olundu. Andan Hünkâr buyurdu: Taraklı Yenicesi'nin (Taraklı) hisarı (ve Göynük) halkını köyüyle sürüp İstanbul'a getirdiler. Bir yerinde müslüman mahallesi kılıp ve ortasında bir mescid yapıdırup ve bir kadı nasb olundu. Emr-i şer' icrâ olurdu. Sonra Bayezid Han'a Timur vâkısı olıcak Tekvur ol mahalleyi bozup mescidi yıkdı, şimdiki demde dahi ol halkdan Tekfur Dağı'nda bir köy vardır, onların nesline Göynüklü derler. Bu vâkı'a hicretin yediyüz doksan sekisinde (16 Ekim-5 Eylül 1396) vâkı' oldu" (Aşp 61. Bâb).

Bayezid'in Niğbolu zaferinden sonra Haçlılara kabilan Bizans ve Venedik üzerine yüklenmesi beklenirdi: "Boğazlar meselesi günün meselesiydi. Gemilerin Boğazlar'da serbest geçişini sağlamak için Venedik'in gerekli önlemleri almasını herkes hakkı görmeliydi."³⁰ 1396-1397 kışında Cenova'ya bir elçilik heyeti gönderildi ve Tenedos'un Venedik tarafından işgali ve istihkamlarla berkitilmesi için anlayış bekledi. Niğbolu bozgunundan sonra yeni koşullar dolayısıyla Cenova'nın bu isteği kabul edeceği umuluyordu. Bu, Bizans için de yararlı olacaktı. Elçiye verilen talimatta, "denizlerde Türk etkinliğinin artması" ve Gelibolu'nun kuvvetle berkitilmiş olması Tenedos'ta önlem alınmasını gerekli kılmaktadır" denmektedir. Öte yandan, Bizans ve Pera Cenevizlileri, Bayezid'e karşı düşmanca bir tavır almayı olanaksız gördüler ve sultanla barış görüşmelerine başladılar.

Özetlemek gerekirse, Türklerce Gelibolu Boğazı'nın berkitilmesi, geçişin kontrolü iddiasına karşı Boğazlar'm serbestliği sorunu 1390-1396 döneminde uluslararası bir çıkmazdı. Boğaz'ın iki tarafında egemen olması ve Anadolu-Rumeli arasında gidiş-geliş güvence altına alma gereği duy-

ması dolayısıyla Osmanlılar kendilerini haklı görüyor, Gelibolu'yu bertkitiyor ve yabancı gemilere Gelibolu'ya uğrayıp izin alma mecburiyeti koyuyordu. Buna karşı Bizans ile Karadeniz'de kolonileri ve hayatı ilişkileri bulunan Ceneviz ve Venedik, geçişlerin serbest olması noktasında ısrar ediyordu. 1390'larda buna ek olarak Bizans devletinin varlığı ve bağımsızlığı Hristiyan Avrupa tarafından benimsenmişti; Osmanlı sultanı ise imparatorluğun Anadolu-Rumeli arasında güvenli geçişi hayatı bir sorun olarak 1394'te Karaferye toplantısında açıkca ortaya atmış, red cevabı üzerine gelip İstanbul'u kuşatmıştı. Bu durum karşısında Bizans, konuyu Avrupa'da uluslararası platforma taşımış, Avrupa ayaklanmış, 1396 Haçlı Seferi'nde iki görüş çarpışmış, savaşı kazanan sultan Bayezid, Bizans'a yeni koşulları kabul ettirmişti (Kadı ve Türk mahallesi). Böylece, Boğazlar ve İstanbul sorunu bir bütün olarak Osmanlı sultanı tarafından çözüme götürülmek istendi. Fakat Timur istilâsı, *Fetret* ve Avrupa'dan yeni Haçlı seferleri dolayısıyla bu çözüm şekli Fâtih'e kadar (1453) ertelendi.

Bizans'a gerçek yardım Fransa'dan geldi. Niğbolu'da esir düşmüş biri, Mareşal Boucicaud iki kalyon ve 1200 kişilik bir kuvvetle İstanbul'a hareket etti (26 Haziran 1399). Yolda kendisine Venedik, Genova, Rodos ve Midilli'den başka kuvvetler katıldı. Tenedos'ta toplanan Haçlı donanması Boğaz'ı geçip İstanbul'a varmak için hareket etti. İstanbul'da sevinçle karşılandılar. Haçlı kuvveti İstanbul etrafındaki Türk kuvvetlerini bertaraf edip İzmit üzerine yürüdü, sahilde Türkler'in elindeki kasabalara saldırdı. Manuel'in tarihçisi Barker'e göre bu hareket "yüzyesnel değerde geçici bir akın" olmaktan ileri gitmedi.³² Boucicaud daha büyük bir Haçlı ordusu için Manuel'i yanına alıp Avrupa'ya hareket etti.³³ Manuel, Venedik ile Milano'dan sonra Paris'i ve Londra'yı ziyaret etti. Her gittiği yerde merasimle karşılandı. Fakat Manuel, vaadlerden bir şey çıkmayacağını anladı.³⁴ 'Timur Bizans'a ve Fransa kralına elçiler göndermişti. 29 Ocak 1402'de Timur tehlikesi belirince Venedik Manuel'e acele İstanbul'a dönmesi tavsiyesinde bulundu.

VII. Yuannis İstanbul'u teslim etmeye hazırladığı sırada Bayezid'in Timur'un eline esir düştüğü haberi geldi.³⁵ Venedik Senatosu Girit'teki kaptan Mocenigo'ya Gelibolu'yu zapt etme imkânını ciddi biçimde araştırması talimatını gönderdi (30 Ekim 1402). Timur'un Boğaz'dan geçmesini önleyecek öneriler ele alındı.³⁶

FETRET DÖNEMİ (1402-1413) VE BİZANS DİPLOMASİSİ

Venedik, bunalım boyunca yaptığı yardımların bedeli olarak Bizans'a ait Tenedos'u ele geçirmek için diplomatik girişimleri yeniledi. İmparator bir süre direndikten sonra adanın tahkim edilmesi koşuluyla razı oldu. Tahkimat giderleri Bizans, Venedik ve Ceneviz tarafından ortaklaşa karşılanacaktı. 1405'te Rodos, adada masraflı karşılayarak bir kale inşa etme önerisinde bulundu. Venedik adada tam egemenlik iddiasındaydı. 1406'da imparator, Pera Cenevizlileriyle beraber adanın bertkitilmesi tasarısını ortaya attığında Venedik buna sert biçimde karşı çıktı.³⁷ Tenedos Boğaz ve Karadeniz demekti.

İmparator iki kadırgasıyla Boğaz'da kontrolü sağlamaya çalışıyordu. Boğaz'da devriye işinin çok masraflı olması sebebiyle, Balkan devletlerini ve Venedik'i masrafa ortak etmek için eskiden beri çağa harcıyordu. Venedik gemilerinin Gelibolu ve Boğaz'dan gidiş-gelişte Türklerle yardım ettiğini hatırlattı. Gerçek olansa, Venedik'in Levant'ta ticaretini tehlikeye sokmaktan çekinmesi ve Türklerle başıaç ilişkilerini bozmak istememesiydi. Senato 1409'da Edirne'ye Çelebi Süleyman'a bir elçi gönderdi, Boğaz'da trafikte engel olmadıklarını bildirdi. Süleyman ile Çelebi Mehmed arasında

Nigbolu Savaşı'ndan önceki deniz harbinde esir edilen Hristiyanların Sultan I. Bayezid ve Osmanlı yetkilileri huzurunda fidye karşılığında bırakılmaları.

Rumeli'ye kuvvet geçmesini engellemek amacıyla Boğazlar'ı tutmuştu. Haçlı seferi başarıyla sonuçlandıysa Venedik, Gelibolu ve Selanik'i alacaktı. Osmanlı Devleti, Ankara Savaşı'ndan beri bu kadar büyük bir tehlike ile karşılaşmamıştı. Sultan II. Murad, düşmanları Karamanoğlu ve Macaristan ile barış antlaşmaları imzaladıktan (1444 Haziran) sonra taht oğlu Mehmed'e bırakarak Bursa'ya çekildi.

1444 Haçlı taarruzu karşısında Çandarlı, Murad'ı tekrar iş başına getirmekten başka çare olmadığını düşündü. Bursa'ya gönderilen Kassabzade Mehmed Bey'in ısrarı üzerine nihayet Murad inzivasını bıraktı. Edirne'ye bir an önce yetişmek gerekiyordu. Murad, Yıldırım Bayezid'in İstanbul Boğazı'nda yaptırdığı *Güzelce Hisar*'a geldi. Karşıda, emrindeki kuvvetlerle Boğaz'ı vezirzaman Çandarlı gözetiyordu. Murad, Boğaz'ı geçtikten sonra orada ikinci bir hisar yapılması gerektiğini söyledi; böylece karşılıklı iki hisar Anadolu-Rumeli arasında geçişi güvence altına alacaktı. Rumeli Hisarı'nı yapmak İstanbul fâtihine kalacaktı.

Varna zaferinden sonra da dış tehlike ortadan kalkmamıştı. 1445 yazında bir Hristiyan donanması Karadeniz'de faaliyette bulunurken Macar Hunyadi (Yanko), Tuna üzerinde harekete geçerek Rumeli'yi tehdit etti.

Venedik Boğazlar'a hâkim olduğundan Anadolu ile Rumeli arasında gidiş-geliş daima tehdit edebiliyor, Osmanlı ülkesinin iki parçası ayrı kalıyordu. II. Murad devrinde Osmanlı donanması Venedik donanmasına karşı hiçbir zaman meydan okumadı. Bununla beraber, Batı Anadolu deniz gazilerinin 1425-1430, 1446-1449 yıllarında Venedik kolonilerine saldıran ciddi kaygı yaratmış ve 1429 Şubat'ında Venedik senatosu, kuvvetli Türk filosuna karşı 250'er kişilik yeni büyük gemiler inşasına karar vermiştir.⁹⁸ Gelibolu'daki asıl Osmanlı donanması ise 1442'de 60 gemi ile Limni adasına ve 1450 Mart'ında Midilli'ye saldırmış, 1445-1446'da Karadeniz'de harekatta bulunmuştur. Osmanlıların Tuna nehrinde 80-100 hafif gemiden oluşan bir donanmaları daha vardı.⁹⁹ 1434'ten sonra Avlonya'da kurulan yeni donanma Venedik'i endişelendirmişti.¹⁰⁰

sultanlık mücadelesi şiddetlenince 1409'da imparator, Venedik'ten sekiz kadirlik bir takviye istedi. Türklerle karşı Boğaz'ı kapalı tutma çabalarını Venedik genel bir politika olarak onaylasa da kadurga gönderemeyeceğini, ilgili öteki hükümetlerin de girişime katılması gerektiğini bildirdi. Geçmişte Batı Anadolu beyliklerine karşı Bizans, Venedik, Ceneviz, Rodos arasında ittifaklar yapılmıştı. İşler karışınca, Tenedos ile İstanbul Boğazı arasında sefer yapan ticaret gemilerindeki askeri arttırdılar. Süleyman'ın ölümü (1411) üzerine Rumeli'de yerine geçen Musa'ya hemen iyi dileklerini ilettiler.¹⁰¹ Manuel ve Venedik ise Gelibolu'yu işgal etmeyi düşündü.

1444'te Varna Savaşı ile sonuçlanan Haçlı Seferi sırasında Boğazlar bir kez daha Hristiyan donanmalarının Karadeniz'e geçişine tanık oldu. Haçlı ordusu 18-22 Eylül'de Tuna'yı aşınca, Haçlı donanması Anadolu'dan

SULTAN II. OSMAN'IN KATLI

II. Osman'ın (1618-1622) katli üzerinde göz tanığı bir kaynak, yeniçeri solaklarından Hüseyin Tuğ'i'nin *İbretnâme* adlı eseridir.¹ 18 Mayıs 1622'de kapıkulu sipahi bölükleri ve Yeniçeriler hep birlikte Atmeydanı'nda toplandılar, "Padişahımızı Kâbeye gitmek nâmiyle Anadolu'ya götürmek isteyenleri isteriz ve padişahı Anadolu'ya gitmekten vazgeçirmek isteriz" diye ayaklandılar. Haremde Dârussaâde Ağası Süleyman Ağa, "yeniçeri ve sipahiler ayaklandılar; kulluktan çıkmışlardır" diye padişahı Anadolu yakasına, Üsküdar'a geçirmek için tertibat aldı. O devirde halk arasında Mısır ve Şam cündilerinin süvarilikte kapıkulu sipahilerini, Anadolu'da sekbanların da yeniçerileri tüfek atmakta geçtikleri ileri sürülüyor; kulların Hotin Seferi'nde (1621) başarısız oldukları² hatırlatılıyor; kapıkulları maaşlı "derinti, madrabaz" diye kötüleniyordu (gerçekten de bu tarihte Yeniçeri Ocağı'na dışarıdan birçok "şehir oğlu" alınıyordu).

Vezirzâde Dilâver Paşa ve hünkâr hocası Hoca Ömer Efendi ise padişahın Anadolu'ya geçmesini istemekteydi. Özellikle Ömer Efendi, kardeşini Mekke'ye kadı tayin ettirmiş, fakat Mekke şerifi engellemişti. Hoca Ömer işte bu sebeple öç almak için padişahın Mekke'ye kadar gitmesini sağlamaya çalışıyordu. İstanbul'daki kapıkullarına karşı Anadolu sekbanlarını toplayıp Mısır'a ve Mekke'ye gitme, Anadolu'da yeni bir orduyu harekete geçirme planı yapılıyordu. Hoca Ömer, "Hacı ve Gâzi olmalısın" diye o günlerde henüz 19 yaşında olan genç padişahı bu sefere kışkırtmaktaydı.

Öte yandan, padişahın kılık değiştirip çıktığı pazar teftişlerinde, Bostancıbaşı Pîr Mehmed Ağa ve Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa, kendisini sert önlemler almaya teşvik etmiş; meyhane ve "yasaklı odaları"nda buldukları sipahi ve yeniçerileri dövdürüp taş gemilerine koydurmuşlardı.

Bundan dolayı kullar padişaha can düşmanı olmuşlardı. Hotin seferinde yenicilerle dağıtılan biner akça sefer parasım sonradan gelen yenicilerle vermemesi, onları padişah aleyhine çevirmişti. Bu yüzden yeniciler savaşa gevşek davranmışlardı. İşte, II. Osman'ın Anadolu'da yeni bir ordunun başına geçme kararı bu nedenlerden ileri geliyordu. Anadolu'da, tüfekçi sekban toplama haberi etrafa yayıldı. Padişah, tahtı ve tüm hazinelerini Üsküdar'a geçirmeye başladı. Saray iç-halkından bazıları, padişahın bu kararını yenicileri ve sipahilere bildirdiler. Bunu duyan halk (kullar), Fâtih Camii hareminde toplanıp Atmeydanı'na (Sultan Ahmed Meydanı) geldiler, vezirâzâmın gönderdiği çavuşbaşısı taşıdılar. Sonra, her zaman yaptıkları gibi işi şeriatla desteklemek için Şeyhülislâm Esad Efendi'ye gidip fetvâ aldılar. Fetvâda: "İslâm padişahını azdırıp beytülmalın iltâfına sebep olup padişaha hacca gitmek lâzım değil iken, böyle fetret ve fitneye sebep olanlara ne lâzım gelir" sorusuna, müftü "fitne uyduuranlara katl lâzım gelir" cevabını yazıp ellerine verdi. Böylelikle, padişahın kararı İslâm toplumunda "fetret ve fitne" sayılmış oldu. *Fetret* (başsızlık, anarşi) ve *fitne* (kargaşa) demek olduğundan isyancılara şeriatçe hak vermekte, padişahu bu yola götürenler için şer'an katli gereği kabul olunuyordu.

Fetvâ ile Atmeydanı'na dönen elebaşılar, isyanı şeriatla göre meşrulaştırmış oldular; sadrazam ve ocakbaşı tarafından gönderilen adamları taşla tuttular. Bu sırada donanma erleri de isyancılara katıldı. Padişahı bu yola sokan Hoca Ömer'i katletmek için aradılar, bulamadılar. Ertesi gün toplanmak üzere dağıldılar. Bu zamana dek vezirâzam ve şeyhülislâm, padişahu kararından vazgeçirmiş bulunuyorlardı; fakat hocası Ömer Efendi kendisini bularak Kâbe'ye gitme kararında direnmesine neden oldu. (Hoca Sadeddin'den beri hocalar genç padişahları kararlarında, en çok güvendikleri yakınları olarak desteklemekte, bu konuda birinci derecede rol oynamaktaydılar.) Genç padişah "ziyade keyiflenip hacca gitmekte inadında" ısrar etti.

I. Ahmed'den beri padişahların önemli kararlarda başvurdukları, dönemin en çok saygı gören şeyhi Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdai de padişahın Kâbe'ye gitme kararını tâbir ederek, bir "hük-m-i ilâhî" olarak yorumlamıştı. Din adamlarının onayını alan genç padişah, halk arasında görünmek, sadaka dağıtmak, kurban kestirmek üzere Eyüp Sultan'a gitti. Bu arada şeyhülislâmın fetvâsı geldi; "padişahların Kâbe'ye gitmesi farz değildir, adalet üzere ahalinin ahvalini görmek evlâdır" diye padişahu kararından caydırmak istediler. (Padişahların önemli kararlarında müftülere danışmaları Kanûni Sultan Süleyman ile Ebussuûd arasında da görülür. Ondan önce Yavuz Sultan Selim, Şeyhülislâm Zenbilli Cumâli Efendi'nin bir idamda müdahalesini, "bu karar örfî, yani devlet işidir" diye reddetmiştir.) Genç sultan bu müdahaleye hiddetle karşı çıktı; "gazaba gelüp amel eylemedi." Çoğu ulema ve vezirâzam, haberler gönderip padişahu seferden vazgeçirmek istediler, "ammâ padişahu alıkoymak mümkün olmadı." Vezirâzam da "baş ve mansıbu korkusundan" padişaha katıldı.

Nihayet Sultan Osman, ileri gelen ulemayı saraya çağırıp "kulun muradı nedir?" diye sordu. Hepsi, padişahın Kâbe'ye gitmesine karşı çıktılar ve Hoca Ömer ile kuzlaraşasının sürgüne gönderilmesini istediler. Padişah, "Kâbe'ye gitmekten vazgeçtim, ama sürgünü kabul etmem" dedi ve "azledilmelerini dahi kabul etmem" diye direndi. O gece, isyancı kullar arasında padişahın saray halkını ve bostancıları silâhlendirdiği, saraya toplar getirdiği söylentisi çıktı. Deniz tarafından gemiler toplarını saraya çevirmişti. Söylentiler üzerine isyancılar silâhlanıp Etmeydanı'nda (bugünkü Aksaray civarı) toplanıp çatışmaya hazırlandılar. Bir bölük yenicileri

saraya saldırı hazırlığındaydı. Bu kez âsiler, kaymakam Paşa ile maliye işlerine bakan defterdarın adlarını idam edilecekler listesine koydular. Kullar, defterdarın maaşlarda kesinti yaptığını ileri sürmekteydi. Padişah, bu istekleri geri çevirdi ve yeniçerileri kızdıracak yeni bir önlem almak istedi. Yeniçeri ocağından *oturak* (emekli) ve *korucu* adıyla seferlere katılmayanların bulunduğu birliğin kaldırılmasını ve dirliklerinin (maaşları) kesilmesini emretti. Böylece taraflar birbirine karşı cephe almış oldu.

Padişah, İstanbul'daki belli başlı tarikat şeyhlerini, öğüt vermeleri için isyancılara gönderdi. Aralarında seyyidlerin başı Nakibüleşrâf Efendi, Şeyh Sivasî ve Kadizâde gibi tanınmış şeyhler vardı (iki tarafın da meşrûluk kaygısıyla din adamlarını kullanmaları kayda değer). Ulema ve şeyhler isyancılardan isteklerine karşı gelmemesini padişaha tavsiye ettiler. Tecrübesiz ve inatçı padişah başeğmeyi kabul etmiyor, kalabalığın dağılacağını söylüyordu. Kendisine öğüt verenlere karşı hiddete kapılıyor "gazaba geliyordu" (genç sultanın inatçı ve hiddetli karakterini Tuği kaydeder). Sultan "kulların hakkından geldikten sonra sizin de hakkınızdan gelinecektir" dedi. Din adamları hep birlikte dışarı çıktı. Açıkça, padişah ve yeniçeri arasında anlaşma olasılığı kalmamıştı.

Saray dışında sonucu bekleyen asker kalabalığı durumu anladı. Sarayın dış kapısı Bab-ı Hümayûn'a geldiler. Bostancı ve saray halkının direnişe geçeceğini düşünen "tüfenkli" yeniçeri ve kılıçları çekilmiş sipahi, kitle halinde Bab-ı Hümayûn'a yürüdü. Kapıcılar onları durduramadı, beş yüz kadar sipahi ve yeniçeri Bâb-ı Hümayûn'dan sarayın orta kapısına ilerledi. Hükümet merkezi olan Divân-ı Hümayûn ile meydana işgal ettiler; teslimini istedikleri altı kişiyi vermeyen padişaha karşı "şeriat davamız vardır, elimizde fetvâmız vardır" diye bağırıştılar. İçerden cevap gelmedi. O zaman Enderun'a giren kalabalık "şer' ile Sultan Mustafa'yı isteriz" diye bağrdılar.

Şehzade Mustafa, o sırada yıllardan beri sarayın şimşirlik denen bölümündeki "kafes"te, yani özel dairesinde hapisti. Haremde Mustafa'dan' ses yok! Nihayet Mustafa'nın cariyelerinden biri, "Sultan Mustafa buradadır" diye "hazin bir âvâz" ile mahbus olduğu yeri bildirdi. Kapı kilitliydi; kubbeyi deldiler, pencere demirlerini söktüler. Harem hadımından bazıları direnmek isteyince kılıç darbeleriyle paralandılar.

Kullar (asker) Fâtih'ten beri ilk kez Harem'e girmişti. Sultan Osman bunu işitince, "can başına sıçradı". Dilâver Paşa'yı istedi. Üsküdarî Mahmud Efendi Tekkesi'nde bulup getirtiler. Kubbeden içeri iple sarkan üç sipâhi ve üç yeniçeri Mustafa'nın ayaklarına kapanıp "cümlemin reyile şâhim, sözümüz birdir bizim. Çık taht senindir, emrindeyiz" dediler (Tuği kendisi bunu müralara dökmüş). Mustafa "meded su" diye haykırdı. "İki gündür bana su vermezler, açlık ve susuzluk ile ölmek istiyorum" diye sızlandı. Mustafa'yı iple kubbeye çektiler ve asker kalabalığı önüne getirdiler. Yetişen Dilâver Paşa ile Darussaâde Ağası'nı hadımlar dışarı çıkardılar: "İşte dediğiniz adamlar" diye kullara teslim ettiler; isyancıları onları kılıç darbeleriyle paralandı. Kızlar dairesinin kapısını kapadılar. Mustafa'yı Arz odası kapısı önünde bir ara oturttular. Mustafa'nın "za'âftan oturmayla mecâli yok idi." Sultan Osman, şeyhülislâm, kadıaskerler, ileri gelen ulema ve şeyhler arz odası önünde toplanmıştı. Kullar bu topluluk önüne gelince Sultan Osman "size selâm edüp murâdla ne var ise verdim, diğerlerini de bulayım, her ne muradları var ise verelim, Sultan Mustafa'yı bırakın dursun ve biz dahi bu hususta (hayatına) kefil olalım; istedikleriniz ne ise murâdınızı yaptırverelim" dedi. Asi kalabalık "bu söz evvelce gerekti; biz istediğimizi bulduk" dediler.

Nadî'nin minyatüründe II.
Osman Hotin Seferi'nden maiyeti
ile birlikte İstanbul'a dönüyor.

Sultan Mustafa feracesizdi, ulemadan bir ferace istediler. Kalabalık, ulemaya "Sultan Mustafa'ya *bi'at* edin" dediler (*bi'at* İslâm geleneğinde nâmzedin hilafette egemenliğini tanı-maktır. Her nâmzed ancak *bi'at* merasimiyle resmen sultan olur). Ulema karşı geldi ve "henüz Sultan Osman tahtta oturur, *bi'at* câiz değildir" dediler. Tartışma bir saat sürdü. Nihayet Kethü-da Mustafa Efendi *bi'at* edince, ulema ve şeyhler de *bi'at* ettiler. İstanbul'un her yanında dellâllar "Sultan Mustafa padişah oldu" diye ilân ettiler. Sonra Sultan Mustafa'ya "padişahım sen burada oturma, Sultan Osman sana hata eder, seni Eski Saray'a götürelim" dediler. Mecalsiz Mustafa'yı dışarıdaki bir hasta arabasına bindirip iki cariyeye, vâlidesi ve gulamı ile Eski Saray'a (bugün İstanbul Üniversitesi rektörlük binasının bulunduğu yer) götürdüler. Bu arada kullardan bir bölük, İstanbul ve Galata zindanlarına gidip mahkûmları salıverdiler; düşman saydıklarının, Hoca Ömer'in ve İstanbul Kadısı'nın konaklarını yağma ettiler. Sultan Osman yeniçeri ağalığını, yaka adamı Kapıcıbaşı Kara Ali'ye tevcih etmişti. (Aslında şimdi iki sultan vardı, birini ortadan kaldırmak zorunlu görünüyordu. Yeniçeri Ocağı, bu ikilemi çözmek zorundaydı.) Kara Ali'ye 30 kese akça (bir kese 100 bin akça) ve 200 hilat verildi. Fakat isyancılar onun evini de yağma ettiler. Kara Ali kaçtı. Sultan Osman, Topkapı Sarayı'na bostancılarla geldi. Mustafa'yı katledecek söylentisi yayıldı. Sultan Mustafa'yı Ortacami'ye (Yeniçeri camii) götürüp koruma altına alma kararı alındı. Mustafa da camide ellerini kaldırıp "ey padişahlar padişahı, ricam budur ki, bana zulmeden Sultan Osman'ı mescidde göreyim" dedi.

Mustafa, yeniçeri ağalığına eski ağayı getirdi ve camiye çağırdı. Ağa "vezirler orada değil, ben orada neylerim" diye gelmedi ve "padişahlık kimde karar iderse, sonra ana varalım" dedi (bu söz mevrû iktidar boşluğunu göstermekteydi). Yeniçeriler zorlayınca, ağa Eski Cami'ye gelip el öptü, yani Mustafa'yı sultan tanıdı ve kul önüne çıkıp "padişahımız mübarek olsun" diye Mustafa'nun padişahlığını ilân etti. (Bu olay son derece önemlidir; çünkü padişahlığı açıkça yeniçeri ocağı belirlemektedir. Yeniçeri diktası bu tarihte başlamış sayılabilir. Bu durum haremde Kösem Sultan ile birlikte 1651 tarihine kadar 28 yıl sürecektir.)

Yeniçeri ağası Kapu'ya (saraya) koştu, Sultan Osman'ı orada buldu. Vezirazam Hüseyin Paşa ve Bostancıbaşı Mehmed Ağa, Osman'ın yanındaydılar. Sultan Osman, Hüseyin Paşa'yı sadarete getirmişti. Ona umutsuz bir halde "kendü kendümüze inâdımızla aceb iş işledik, şimdi tedarik nedir, ne dîrsüz" dedi. Paşa ve Pîr Mehmed Ağa "madem ki Sultan Mustafa, Ağa Kapısı'na (Yeniçeri Ağası'nın konağı) sığındı, biz de Ağa Kapısı'na varalım" dediler. Sultan Osman "eğer yalnız yeniçeri olaydı, onlara söz geçerdi. Ulema ve sipahi eşkiya ile bilebilir" diye bunun işe yaramayacağını söyledi ve sultanlığı için mücadele kararı aldı. "Hâlâ 200 *kise* (1 kese 100 bin akça) bağlıdır; hırkaç yüz tevâbiımızle kayıklar müheyyâ edüp Anadolu'ya geçelim, sonra tahtgâh-ı kadîm Bursa'ya varalım, kul yazalım, yığuncak yapalım, görelim ne zühür eder" dedi (böylece Sultan Osman yeniçeriye karşı saltanatını savunma kararı almıştı, vaktiyle Cem Sultan da II. Bayezid'e karşı Bursa'yı alıp sultanlığını ilân etmişti). Vezirazam Hüseyin Paşa ve Osman'ın Yeniçeri Ağası Pîr Mehmed "padişahım bu makul değildir, Kapu'ya varmamız yeğdir" dediler, Hazineden 15 bin altın flori alıp saraya geldiler. Yeniçeri ağası da Ortacami'den Kapu'ya gelip Sultan Osman'la buluştu.

Sabahleyin yeniçeri ağası ocakta yeniçeri odabaşılarını toplayıp 50'şer altın "in'âm ve mor yünlü kumaş" dağıtıp, sipahilerin ulûfelerini onar akça arttırıp, Sultan Mustafa'yı yeniden Eski

Mœurs et usages des Turcs, en relief c
avec un dialogue de l'histoire Ottomane.

Tahttan indirilen II. Osman, ününde idam edilenlerin muzrağa geçirilmiş başları, çevresinde isyancı yeniçeriler, Yedikule'ye götürülüyor.

Saray'a götürmeye karar verdi. Ağa, kararlaştığı gibi yeniçeri odabaşlarını topladı ve Sultan Osman'ın önerilerini bildirdi. Eski ve yeni bütün odabaşlar çağırıldı, "yeniçeri ve sipahi herkes bu önerileri işitsin" denildi. Ağa, Ortacami'de Sultan Mustafa ile konuştu ve merdiven başına çıkıp yeniçerilere hitap etti: "Ağalar, yoldaşlar, padişahımız (Mustafa) mübarek ola, amma Sultan Osman ocağımıza düştü; Kapu'ya geldi, size sığındı, ellışer flori in'âm ve çukalarınız mor skarlat (değerli Floransa idhal yün kumaş) ve sipah ağalarına in'âm ..." demeye kalmadı, sipahiler eteginden tutup aşağı düşürdüler, "kılıçlarını üşürüp paraladılar, o günahsız şehid ettiler". Ocakağaları dağılıp gitti. Asker, çarşıda yağmaya başladı. Zengin gümrük emininin evi yağmalandı. Bir grup isyancı Ağa Kapısı'nda Sultan Osman'ı ele geçirmeye gitti. Sultan Osman o sırada sarayda hatunlar yanındaymış. Vezirazam Hüseyin Paşa'yı kovalayıp ele geçirdiler, kılıç darbeleriyle paraladılar. Sultan Osman'ı "kadınlar yanında bulup çıkardılar ve bir beygire bindirdiler, başında arakiyesi bile yok, kakülü perişan, o mazlûm merhûmün gözlerinden yaşlar akar. Orada, Panazoglu nâmında bir sipahi acıyıp dülbendini padişaha giydirdi."

Hüseyin Paşa, Hotin Seferi'nde vezirazamdı. Savaşta saldırı emredince asker "yürüyüş yeri değildir, kulu kırdırırsız" diye emre karşı gelmiş, paşa da "padişah kulu mu eksik olur, topal eşeğin yerine sağlamını bağlarsız" diye hakaret etmiş. Sultan Osman şehirde teftiş için *devre* çıktığında, meyhaneleri basarak sipahi ve yeniçerileri yakalar, dövdürüp sonra katledilmeleri için bostancıbaşıya teslim edermiş. O zaman Pîr Mehmed Ağa, "onları katlettim" der, ama serbest bırakılmış. Böylece yüzlerce kişiyi ölümden kurtarmış. Kulun düşmanlığının bir nedeni de şuy-muş: Peygamberin sancağı yanında Kur'an okunurken birkaç dinlemeyip Hüseyin Paşa'ya övgülerde bulunuyorlarmış. Hafızlardan biri onları uyarmak isteyince "askerlik halidir, bazı yerde

tilâvet (Kur'an okunur) ve bazı yerde şakâvet olur" yanıtını vermişler.

Sultan Osman'ı yakalayan kullar, onu bir beygire bindirip türlü küfürlerle teşhir ederek götürürler, "canım Osman Çelebi, meyhaneleri basıp sipahi ve yeniçiyi taş gemisine koymak olur mu" derlermiş. Altuncuoğlu denen "bir deni ve mübtezel ve mülevves-i bi-i' tibâr, padişahın mübarek ayakların sıkıp bazı şütüm (küfürler) eyledikçe, merhûmu mazlûm ağlayıp 'behey edebisiz, padişah değilimiyim, tazelik (gençlik) başınızdan geçmedi mi' der idi" (Osman yaptığı aşırı işleri, gençlik dencyimsizliği olarak mâzur göstermek ister, kuşkusuz pişmandır). Başka kullar da "ecdâdın sekbân ile mi vilâyetler feth eyledi. Anadolu vilâyetinde sekbân eşkiyasının tuğyanında vilâyeti elden gidüp baban Sultan Ahmed'i sekiz sene uğraştıran Kalenderoğlu, Canbulat ve bunlara benzer eşkiya sekbân eşkiyası değil mi idi" derlerdi. Anadolu'da Celâlîler tüfekli *sekbân ve sarıcalar*, yeniçerilerin ayrıcalıklarına sahip olmak isterlerdi. Sefer dönüşü yevmiyeleri kesilirdi, o zaman *Celâlî* eşkiyası olurlardı. Celâlî ayaklanmalarını devlet, yeniçerilerle bastırmaya çalışmıştır.¹ Sultan Osman, kendini şöyle savunuyordu: "Hey adamlar! Neyleyeyim, bana Hoca (Ömer) ile darussaâdc ağasından (Süleyman) oldu. Hüseyin Paşa'nın günahı yok idi".

Sultan Osman'ı yeniçeri ocağında "Ortacami'ye getirdiler, bir köşeye koydular. Sonra Sultan Mustafa bir yakın adamıyla saraya gönderildi. Osman'ın başında içoglanının arakiye takkesi vardı. Orada vezirazamlık Davud Paşa'ya verildi". Bu tarafta cümle ahali, "padişahımız çıksın, görelim" dediler. Sultan Mustafa camiden çıkıp merdiven başına geldi, halka selam verdi, *Gülbaş-i Muhammedi* getirdiler. Sultan Osman gülbangı işitince, yanında yeniçeri kethüdâlığına getirilmiş olan kula sordu: "Seni kethüdâlığa kim getirdi?" Sultan Mustafa yanıtını alınca, "ya anın hükmü nâfiz midir, aç şu pencereyi ben dahi kullarıma söyleyin" deyince pencereyi açtılar. Sultan Osman başını dışarı çıkarıp "benim ağalarım, benim yeniçeri babalarım ve sipahi babalarım... münâfık sözüyle, tazelik (gençlik) belasıyla bir küstahlık eyledim ve beni böyle eylemekten nolaydı. Şimdi gelirken tüfenk ile uradınız, ya beni istemez misiniz" diye yalvardı.

Kullar bir uğurdan dediler ki: "Seni istemeziz, öldürdüklerine de rızamız yoktur". Sultan Osman bu cevaptan me'yûs oldu, pencereyi kapattı. Bu sözler, bir Osmanlı padişahının kullar karşısında ne duruma düştüğünü gösterir. Eski dönemlerde de padişahlık yeniçeri desteğine muhtaçtı, Yavuz Sultan Selim yeniçeri desteğiyle saltanatı elde etmiş, fakat sonra onları hükmü altına almıştı. Kanuni Süleyman yeniçeri başkaldırınca, İstanbul'da 5000 kişilik debbâğ işçilerle yeniçiyi tehdit etmişti. Genç Osman'ın bu yalvarışı padişahlığın artık tamamıyla kulların diktası altına düştüğünü göstermektedir. Bu durumu haremde Kösem Sultan'ın yeniçeri ağalarıyla işbirliği döneminde de göreceğiz. Padişahlık için tüm umudunu kaybeden Osman, o zaman hayatı için yalvardı: "Bâri beni Sultan Mustafa'nın olduğu yere habsedin, öldürmeyin." O zaman cebecibaşı boynuna kemend atıp boğmak istedi. Ocakâgaları yetişip cebecibaşını yumruklarıyla yere düşürdüler, dışarı attılar. Sultan Mustafa'yı arabaya bindirip Validesi ve yanından ayrılmayan iki cariyesi ile kulların himayesinde saraya ilettiler. Bu ayrıntılar gösteriyor ki, Osman 20 Mayıs'a kadar kullara karşı padişahlıkta direnmıştır.

Mustafa'yı 9 Receb 1031/20 Mayıs 1622 tarihinde kullar Ortacami'de tahta çıkardılar. Vezirâzam Davud Paşa, vezirler, yeniçeri ağası Derviş Ağa ve öteki ağalar Ortacami'ye geldi. İslâm geleneğince Mustafa adına camilerde hutbe okundu. O gün Osman resmen sultanlığını

kaybetmişti. Bir çarşı arabasına bindirdiler, ikindiden sonra "Yedikule'ye iletüp habseylediler". Tuği, *İbretünmâ* adlı eserinde daha sonraki gelişmeleri şöyle nakleder:

"Sultan Osman'a olan zulümden ağlamayan taş yürekiye ne dersin? Saltanat-i Osmaniyyandan bir pâdişah bu vechile tahttan hal' olmamıştır. Sultan Selim Kul ile yekdil olup babası Sultan Bayezid'i tahttan indirdi, amma bu cefâlar olmadı. O gece yatı vaktinde sadr-i âzam ve kethüdâsı ve cebecibaşı varup sultan Osman'ı, katle başlayup kemend attıklarında, Sultan Osman gürbüz yigît olmakla, aslanca hareket etmekle Kilindir-Uğrusu nâmindaki bir sipahi şakîsi merhumun hayalarını sıkup o mahalde teslim-i rûh eyledi (...). Bu şâh-i azîmuşşânı o kulları istemeyüp yüz dönderdi ve nihayet katlettiler (...). Uzun müddet hapisde yatan bir bi-günâh mazlum Sultan Mustafa, hatırda değil iken ve fikirde yok iken tahta geçüp Osmanlı mülküne pâdişah oldu. Bu Allah'ın emri, bu husûsda ehl-i zâhir deseler ki işler kul tarafından olmamak gerekti; cevâb virilür ki, sipâh ve yeniçeri vesâir kulun kalbleri kırık idi. Zira kul taifesinin hatâsı vâkı oldukça, meselâ meyhanede bulunup tutulduklarında, dört-beş yüz değnek urulup ve azab için taş gemisine konulup dirliklerini (maaşlarını) keserler idi. Fakat kanûn-i kadîm, kul tâifesinden bir kusur ve hatâ zuhûr edicek terbiyesi ağaları kapusına gönderilmek idi. Sultan Osman zamanında kanûn-i kadime riâyet olunmadı, kul tâifesinin te'dibini bizzat pâdişah icrâ ettiriyordu.

Pâdişaha ulemâ zümresinin rencide olmalarına gelince: Hoca Ömer efendi bir vâiz âdem iken şeyhülislâmın üzerine geçirilüp ulemânın bilcümle umûru Hoca Ömer'e sipâris olunmuş idi. Bir sebeb de Hekimbaşı Musa Efendi'yi Anadolu kadıaskeri eylediklerinde ulemânın kalbleri kırılmış idi. Bunları bırakalım, takdir-i kelâm; vaktâ ki Sultan Osman Hotin seferine azimet eyledikte kendüsünden üç ay küçük kardeşi Şehzade Mehmed Hânı boğmakdan murâdı, seferde iken belki kardeşinin dimağında saltanat sevdâsı vardır diye günahsız mazlûmu boğarken anın sözü bu oldu ki 'ben ömrümde nice nâmurâd gitdimse, Hak ta'âlâ hazretinden istid'âm budur ki, sen de tahttan ve ömürden nâmurâd ve mahrûm olasın' demiş idi."

Sultan Osman için yazılmış şu beyit dillerde kalmıştır:

Bir şâh-i âlîşân iken şâh-i cihâna kıydılar

Gayretliü genç arslan iken şâh-i cihâna kıydılar

TUĞİ'NİN ANLATTIKLARI VE YAKLAŞIMI

Tuği, Osmanlı tarihinde görülmemiş bu trajik olayın nedenlerini Osmanlı Devleti'nde yerleşmiş ana kanunların, *kanûn-i kadîmin* Sultan Osman tarafından çiğnenmiş olmasına yorar. Pâdişah müşâhibi lâyiha sunan tüm bürokratlar, aynı nokta üzerinde durur. Bozulukları, yolsuzluğu, kanûn-i kadîmin çiğnendiğine yorarlar. Sultan Osman, yeniçerilerin hataları yüzünden cezalandırma kanununu ve ulemânın statü kanununu çiğnemiştir. Nihayet, öz kardeşi Mehmed'i boğdurmakla yeni saltanat veraset kanununa karşı hareket etmiştir. Bu tarihte kardeş katli kanunu yerine kardeşleri haremde mahbus tutma, *kafes* kuralı yerleşmişti. Osman buna karşı hareket etmiştir. Tarihçiye göre Tanrı, bu zulmü cezasız bırakmamıştır.

Yeniçeri ve sipahiler, kendilerini haklı göstermek için Sultan Osman'a karşı "âlem ayağa kalkdı, guluuv-i'âm (genel ayaklanma) oldu, yalnız biz değiliz, nice edelim" diyorlarmış. Tuği'nin buna karşı cevabı şudur: "Bezesten ve Saraçhane'den siyaseten geçmek memnû'dur,

eğer nâgâh geçse o çarşu ahâlisi âzar etdirirlermiş". Bezesten (Bedestan) ve Saraçhâne, esnafın oturduğu yerlerdir. Esnaf, halkı temsil eder, onların yerinden silahla geçmek yasaktır. Ansızın biri geçse dükkân sahipleri onu cezalandırmış.

Tuğ'i'nin demek istediği şudur: Padişah kulu askerin, devlete, halka ait işlere karışması doğru değildir. Daha sonra Sultan Osman'ı savunarak der ki: "Bu mazlûm pâdişah günâhını itiraf ettikten sonra yeniçeri tâifesi kadîmi nimetini yemişken ve tâ ebed kulları iken katline rızâ göstereler kabul olunamaz". Kaldı ki, Osman da Mustafa'nın sultanlığını tanıyıp "oçağınıza geldim, beni sarayda habsedin" diye yalvarmıştır. Buna karşı kulun onu Yedikule'ye göndermesi, katlini kararlaştırdıklarını gösterir. Gönderdiği 10 kese altının dokuz kesesi içerde ağalar kendi aralarında paylaşmışlardır.

1617'de Sultan Ahmed öldüğünde kardeşi Mustafa tahta geçmiş, üç ay dört gün padişahlık etmişti. Sonra "kul seni istemezler" diye tahttan indirilmiş. O zaman Mustafa demiş ki, "bir gün aynı kimseler beni pâdişah yapacaktır." Tuğ'i'ye göre o zaman kulların "istememiz dedikleri yalan idi." O zaman Mustafa'yı saray halkı *tavâsî* (hadim ağaları) vesâir ulemâ ile işbirliği edip tahttan indirmişlerdi. Sonra kullar, suçtan kurtulmak için Mustafa'yı tekrar tahta çıkardılar.

Tuğ'i, "Merhum Sultan Osman hakkında zikrettiğimiz ihânet ve yeni saltanatın bâisi ulemâdan idi, kula bûhtân (iftira) idi" der ve olayın sorumluluğunu sonunda ulemeda bulur.

Asker daima ulemanın fetvasını alarak isyan hareketlerini meşru, haklı göstermeye çalışır. Sonraları I. İbrahim'in katlinde de ulema başı çekmiştir.

Tuğ'i, birtakım uğursuz olayları anarak, sultanlara karşı bu alışılmamış hareketleri Tanrı'nın takdiri olarak açıklamaya çalışır: 1027/1618 yılında bedestanı su basmasını, kışın büyük veba salgını, üç yıl sonra 1030'da (1620 kışında) Boğaz'ın donmasını, aynı yıl yaşanan kıtlık ve açlığı "Tanrı'nın takdiri"ne bağlar.

Sultan Osman'ın kişiliği vekâyinâmeye⁶ şöyle geçmiştir (günümüz Türkçesiyle): "Rahmetli güneş görünüşlü, büyük olaylar padişahı Hazreti Osman gibi karakter sahibi, Hazreti Ömer gibi iradeli, himmeti yüksek, Haydar gibi haşmetli bir genç hakan idi, iyi ata biner, silah ve alet kullanmada usta, yiğit, akrası arasında seçkin, güzel yüzlü, tavırları güzel, zaman zaman şiir söyler, mahlası *Farisî* (süvari) idi. Genç yaşta tahta çıkıp (sultanlığı 26 Şubat 1618-19 Mayıs 1622) yanında deneyimli, akıllı ve sadık bir yakın adamı olmayıp yakınları nabza göre şerbet veren, ahmak kişilerdi.

Üstelik, İstanköylü Kapudan Ali Paşa gibi biri ona bol bol hediyeler verip yakınlık peydâ etmiş, vezirazamlığı ele geçirip, zulüm ve mudarayla mal toplamış ve Sultan Osman'ın iyiliğini isteyen emekdar yakınlarını kendisinden uzaklaştırmıştı. Öte yandan Sultan Osman, gerekli sadakat ve iyi muameleden uzak, hiddet ve kahredici muamele ile askeri kendisinden soğuttu.

Askerden bir-iki sınıfı kendisine bağlı yapmaya önem vermeyip ayrılık ve karşıtlıkta bulunanların yardımlarıyla hakından gelebilirdi. Bunu yapmadı, padişahlığına mağrur olup birkaç zavıf akullının sözüne kanarak herkesi kendisinden uzaklaştırdı, sonu kötü oldu. Ölümünde 19 yaşında idi, dört yıl dört ay saltanat etti."

II. Osman, Necdet Sakaoglu'nun tespitine göre,⁷ Şeyhülislâm Mehmed Esedullah'ın kı-

zını nikâhla aldı (19 Mart 1622). Nikâhlı iki hatunu, iki hasekisi, iki şehzadesi ve bir kızı olmuştı. Ömer adındaki şehzadesi (doğumu 1621) iki yaşında öldü.

Kızı Zeyneb de çocuk yaşta ölmüştü. II. Osman'ın kayınpederi Eseddullah Efendi, isyancıların isteklerini bildirmek ve öğüt vermek için onun huzuruna çıkmıştı. Sultanın katlinden sonra çekildi, cenazeye gitmedi.

SULTAN OSMAN'IN KATLİNİN YANKILARI

Sultan Osman'ın katli eyaletlerde, halk arasında, idarede ve orduda derin yankılar yaptı. Kullar, "Sultan Osman'ın vücuduna zarar gelmesin, mahbus dursun" dediklerini ileri sürerek suçu üzerlerinden atmaya çalışıyordu. Sultan Mustafa döneminde şeyhülislam, kadıaskerler, kapıkulu sipahileri ağalarının çoğu değişti, sipahiler eskisi gibi cizye toplama imtiyazını korudular. Sipahi bölükleri sadrazam Davud Paşa'yı Sultan Osman'ın katlinden sorumlu tuttular. Sultanın katlinden sorumlu olanların idamını istediler. Yeniçeriler olaydan sorumlu olmadıklarını ilân etti. Şehzadelerin hayatından sorumlu tuttukları darussaade ağasını paraladılar, cesedini Atımcıyan'ında Ejder süretine (Yılanlı Sütun) astılar ama o sırada haremde tutulan şehzadelere sahip çıktılar. Sultan Osman'ın katlinden sorumlu tutulan Davud Paşa sipahilere ve yeniçeriye her istediklerini veriyor, "yok demiyordu". Zulme dönüşecek birçok malî kaynağı askere vermekte tereddüt etmiyor, bu hizmetleri alan sipahiler halkı soyuyordu. Davud Paşa'nın bütün gayretleri boşa çıktı. Divana gelemiyordu. "Kâtil-i Pâdişah" diye dile düştü, herkes ondan cüzamlı gibi kaçıyor. Devlet işlerine bakamaz oldu. Nihayet vezirâzamlık, sipahilerin adamı Merre Hüseyin'e verildi. Bu değişikliklerde "aklı zayıf" Sultan Mustafa'nın bir müdahalesi söz konusu olmuyordu.

Şimdi haremde şehzadeleri koruyan Kösem Sultan öne çıkmıştı. Kendisine tezkere gönderilip onayı alınıyordu. Mustafa'nın yeniçeri ağalığı verdiği Derviş Ağa, valilikle uzaklaştırılmak istendi. Fakat Derviş Ağa gitmedi. Yeniçeri ve sipahi baskısıyla yeniçeri ağalığına devam etti (Derviş Ağa'nın sonraları Kösem Sultan'la beraber devletin idaresinde "ocak"ı temsilen diktatör görevi yaptığı görülüyor). Sultan Osman'ın katli üzerine İstanbul'da kapıkulları, sipahi bölükleri ve yeniçeri, suçu üzerlerinden atmaya çalışıp devlet içinde gerçek iktidar sahibi oldular. Fakat asıl tepki Anadolu'da kendini gösterdi. Anadolu'da sekban ve sarıcılar,

Taşköprülüzade'nin yazdığı Şakaik-il Numanîye, Mehmed Belgradi tarafından II. Osman'a takdim ediliyor.

İstanbul'da iktidarı zapteden kapıkullarına karşı ayaklandı. Abaza Mehmed Paşa emrinde isyan bayrağını kaldırdılar. Bu isyanı basturmak devleti yıllarca uğraştırdı.* Abaza Mehmed Paşa Anadolu sekbanlarıyla Erzurum Kalesi'nde İstanbul'un gönderdiği ordulara yıllarca karşı koydu. Bu mücadeleyi bazı tarihçiler (İ. H. Danişmend ve Mustafa Akdağ) Anadolu Türklüğünün, İstanbul'a hâkim devşirme kapıkullarıyla mücadelesi şeklinde yorumlarlar.

KÖSEM SULTAN İÇ-SAVAŞ DÖNEMİ 1623-1632

II Osman'ın katliyle ikinci kez tahta geçen I. Mustafa, vezirazam Kemankuş Ali Paşa'nın ulema ile anlaşması sonucu tahttan indirildi. Bu dönemde asker kullar olsun, devlet başındakiler olsun, hareketlerine meşruluk kazandırmak için daima ulema ile ittifak etmekteydi. Ulema da, kendi ayrıcalık ve geçim kaynaklarını arttırmak için bundan yararlanmaktaydı. Birbirine rakip ulema, şeyhülislamlık için kullara dayanır, onları kışkırtıp rakibi azlettirirdi. Haremde *Kafeste* saklanan Şehzade Murad, "ekber-i şehzâdegân" olduğundan tahta getirildi. Murad o zaman 12 yaşındaydı. Annesi *Kösem* lakabıyla bilinen Mahpeyker Valide Sultan, Saray'da ve devlet işlerinde en nüfuzlu makam sahibi olarak devlet işlerinde doğrudan doğruya söz sahibi oldu. IV. Murad dokuz yıl sonra 1632'de doğrudan doğruya devlet işlerinin başına geçinceye kadar Kösem bir çeşit saltanat "naibi" gibi devleti idare etti.

Bu bölümde ilkin, Kösem'in 1623-1632 döneminde oğlu adına vezirazamların "arz veya *telhis* leri üzerinde kendi el yazısıyla verdiği emirlere ait bazı belgeleri yayınlamaktayız. Belgeler, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Emirler, üzeri açık bırakılmış arz üzerine Kösem'in el yazısıyla yazılmıştır. Emirler, Valide Sultan tarafından "Sa'âdetlü Arslanun" diye andığı çocuk padişah adına verilmekte, Valide Sultan bir çeşit *nâib-i saltanat* gibi hareket etmektedir. Aslında, Osmanlılarda böyle bir makam yoktur. Çocuk sultan, daima gerçek otoriteyi temsil etmektedir. Valide, tüm emirleri onun adına vermektedir. Vezirazam doğrudan arzı sultana yapar. "Sultan hazretlerinin hâkîpây-i şeritlerine ma'ruz olunan şudur ki" Vezir Köseme "benim devletlü efendim" diye hitap eder. Arz "Baki İrman devletlü efendimizindir" formülüyle biter. Valide nin padişah adına *emri* genelde şöyledir: "Ne 'arz olundu, ma lûmumuz oldu... emr-i şerif yazıldı." Kimi zaman Valide doğrudan doğruya emir gönderir (bkz Belge I).

KÜSEM: SALTANAT "NÂİBİ" (1623-1632)

I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi için çağdaş tarihçilerin¹ gözlemleri, dönemin genel koşullarını iyi yansıtır. Sultan Mustafa derviş gibi bir *meccûb*, akden devlet işlerini göremeyecek halde, özellikle asker gruplarını otoritesi altında tutmaktan âciz, bu yüzden anarşi çıkaranların hakkından gelemez. Vezirler ve ulema ittifakıyla Sultan Mustafa tahttan indirildi ve Sultan Kösem vesâyetinde Sultan Murad tahta çıkarıldı (1623). Kapıkulu her fırsatta başkaldırıp idarecilere hükmederdi.² Gerçekte IV. Murad'ın Kösem'in vesâyetindeki ilk zamanlarında *kullar*, yeniçeri ve sipahi askerinin "şer ve fitneleri" gittikçe artmakta, özellikle culûs bahşışı ve başka yollarla devlet hazinesini boşaltmaktaydılar. Vakaniüvis, çocuk sultan Murad'ın tahta getirildiği dönemdeki anarşiyi "her tarafta fitne ve fesâd başkaldırdı" diye kusaca ifade etmiştir.

I. Ahmed'in ölümünden (1617) IV. Murad'ın culûsuna (1623) kadar geçen altı yıl içinde devlet anarşi içinde kalmış, üç kez culûs bahşışı verildiğinden iç ve dış hazinede para tükenmişti. 1623'te *kullar*, bu kez *tenakki* (terfiler) ve *bahşış* almayı kabul etmişlerdi. Fakat sözlerinde durmadılar, onlara para yetiştirmek için saraydaki altın gümüş kaplar darphanede akçaya çevrildi. IV. Murad-Kösem iktidara geldiğinde, vezirazam Kemankuş Ali Paşa ilkin kendi yanısı Esâd Efendi'yi şeyhülislâmlığa getirdi. Kul-lara bahşişlerini verdi, keza Murad'ın tahta gelmesinde oynadığı rol dolayısıyla bir diktatör gibi hareket etmeye başladı, rakip vezirleri azl ve haps ettirdi. Kösem'in idare başında olduğu 1623-1632 döneminde başlıca büyük gaileler, Abbas'ın Bağdad'ı zaptı ve Abaza Mehmed Paşa isyanıdır.

BELGE I

YEMEN İSYANI VE IV. MURAD'IN SAĞLIĞI ÜZERİNE

"Paşa hazretlerine selâm, duâlar olunduktan sonra, nedir hâliniz ve.... (bir kelimede) eyüler, hoşarsız, hemân sıhhat âfiyette olasız. Eğer ahvâllerden su'âl olunursa bi-hamdillâhi ta'âlâ şimdiki halde cânımız tende olub gice ve gündüz ümmet-i Muhammed'in âsûde olmasına iştigâldeyüz ve ba'dehu i'lâm olunur ki:

Ne hâl ise Mısır'dan mektûblar geldi; zâhir size dahi gelib ahvâli bildirmişlerdir. İmdi ma'lûmunuzdur, Mekke kapılandır. Yemen cânibinin (?), lâbüd takayyüd lâzımdır; her ne vehile ma'kul ise takayyüd ideriz. Arslanum ile dahi söyleşiriz; hele fakir bu bâbda 'akıl perîşandır, bu hal-leriyle bulakî (olakî) Yemen dahi halâs ola ve zû (Allah?) bilür şimdiye (dek) zahmetiniz çokdur, Ümmet-i Muhammed'in hizmeti rahmettir, tevzi ile nicesiz; dahi çokmudur. Lütf-i hakla bu hizmeti edâ idüb Yemen ahvâlini söyleşesiz.

Arslanum sabah gider, akşama gelür, ben dahi görmem, sovukdan perhîz itmez, mizacı girü bo-zulur, hele oğul olmaya beni helâk ideyor; Allâh emâneti, buldukça kendüye nasihat idesiz, cansız eşer gider, neyleyüm söz tutmaz, hastelikden kalkmışdır, sovukda gezer, bunlar bende 'akıl koma-dılar; hemân vücudlan sağ olsun; Hele Yemen'e bir himmetcik görün. Allâh ahvâlimize mu'in ola; Arslanum'a andum, ben Paşa ile söyleşirim didi, iki göz, bilürsüz, hemân sağlkda olsun."

YORUM

I. Kösem, vezirazama yazdığı bu yazıda sağlığını sorar, yakınlık gösterir, kendisinin iyi olduğunu ve halkın işleriyle gece gündüz uğraştığını belirtir.

II. Mısır'dan kendisine ve vezire mektuplar geldiğini, Mekke ve Yemen hakkında haberlerin kaygıya neden olduğunu söyleyerek yakından ilgilenmesini tavsiye eder.¹ Arslanım dediği oğlu Sultan Murad ile Yemen olaylarını konuştuğunu, kendisinin "aklı perişan" olduğunu yazar, "Yemen dahi halâs ola" dediğine göre oradaki isyanı düşünmektedir. Vezirazamın Yemen hakkında hizmetlerini rahmetle anar, Yemen olayının Divân'da konuşulmasını ister.

III. Kösem, oğlu Murad'ın soğuklarda sağlığına dikkat etmediğini, sabah gider, akşam gelir, soğuktan hasta olur, bu yüzden kendisinin anı olarak "helâk" olduğunu söyler, oğlunun sağlığı başlıca düşüncesidir. Vezirinden ona nasihatla bulunmasını ister; akıllı fikri oğludur, oğlu Murad o yaşta devlet işleriyle de ilgilidir, Yemen olayları hakkında bilgi almak için "ben paşa ile söyleşirim" demiş; Kösem "iki göz (üm) bilürsüz, hemân sağlıkd olsun" der.

Bu 'arzda Yemen kargaşası İstanbul'da başlıca kaygı konusu olarak anılmıştır. 1033 (25 Ekim 1623-14 Eylül 1624) yılında Yemen'de Zeydilerden Araplar, peygamber soyundan geldiğini iddia eden İmam Mehmed'i başlarına geçirip isyan bayrağını kaldırmışlardı.⁴ Mehmed emirülmü'minin ünvanını takınmış egemenlik iddiasındaydı. Yemen paşasının tedbirsizliği ve Mısır Valisi Bayram Paşa'nın hataları yüzünden imanı Yemen'in önemli bir kısmını ele geçirip adına para bastırıyordu. Sahradaki Araplara buğday, pirinç dağıtarak kendi tarafına döndürüp, yüzünü aşan kuvvetleriyle Yemen Valisi Haydar Paşa'yı kuşatmıştı. Kalede açlık çeken Paşa İstanbul'dan yardım istemekteydi. Yemen'e Gürcü Ahmed Paşa'yı gönderdiler. Mekke'ye varan Ahmed Paşa'yı Mekke şerifi ziyarette zehirlemişti. Yemen'e yardım gönderilmesi âcil bir hal almıştı. Kösem Sultan, Mısır'dan gelen mektuplarda bu âcil duruma işaret eder.

Bunun üzerine Kansu Bek, Yemen beylerbeyi atandı. İleride, sipahi ve silahdar bölüklerine katılacakları vaadiyle İstanbul'un "erazil ve eclâfından" 10 bin kişilik bir kuvvet meydana getirildi. O tarafın koşullarını bilen İdris Ağa kumandasında asker gönderildi. Bu, İstanbul'un güvenliği için de faydalı görülüyordu. Gemilere bindirilip Mısır'a gönderildi (Kösem'in yazısında Mısır, Yemen'in kapısı sayılmıştır). Yemen'de Moha'ya çıkan bu kuvvet ilerleyip kuşatma altındaki Sani'a ya varamadı. Yemen beylerbeyi atanan Kansu Paşa, Mekke şerifini azl ettiğinden, boğdurup yerine Şerif Mes'ud'u getirdi. Kösem'in yazısında "Mekke kapılandır Yemen canibinin" ifadesi Mekke'deki olaylarla ilişkili olabilir. Olaylarla Kösem'in ifadesi karşılaştırıldığında bu belgenin 1038 hicri yılının sonlarında, 1629 Ağustos ayında yazıldığı anlaşılır. IV. Murad o tarihte 18 yaşındaydı. Bundan üç yıl sonra 1632'de tüm saltanat iktidarını icra etmeye başlayacaktır. 1632'den 1640'da ölümüne kadar geçen zamanda da Kösem'in devlet işlerine müdahale ettiği biliniyor.

Kösem Sultan'ın oğlunun sağlığını ve Yemen isyanıyla ilgili gelişmeleri sardığı mektup.

BELGE II

KÖSEM SULTAN'DAN KAYMAKAM PAŞAYA İ'LÂM

"Kaymakam Paşa'ya selâmdan sonra i'lâm olunur ki, maktûl yeniçeri ağasının çiftliği 'akarâtı bağ bahçesi evi yok mudur; arayış su'âl etdiniz mi? Biz iştiddik, çiftliği, bağ var imiş; bir hoşca her ne var ise tefahhus idüb bize i'lâm edesiz; işte defter gönderdik; defter mücebince mükemmel tahsil itdirüb gönderesiz, hesâb üzere 40 kise ile 95 gurus tahsil olunacaktır, mukayyed olup ihmâl etmeyesiz.

YORUM

Belgeyi tarihlemek için yeniçeri ağasının katli olayından hareket etmeli. 1632 baharında yeniçeri zorbalan padişahın yakın adamı Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi Atmeydanı'nda kılıç darbeyle katlettiler (12 Mart 1632). 18 Mayıs 1632'de vezirazamlığa getirilen Tabanıyassı Mehmed Paşa'dan önce Topal Receb Paşa bu mevkiyeydi, idamı 18 Mayıs 1632'dedir. Kösem'in hitab ettiği Paşa, Topal Receb Paşa olmalıdır.⁵

BELGE III

VEZİRAZAMA, ARZ ODAKASINDA PADİŞAHIN YANINDA BULUNMA İSTEĞİ

"Saâdetlü ve devletlü Sultanum hazretlerinin hâkîpây-i şerîflerine ma'rûz-i bendeği budur ki:

Yann inşallâhu ta'âlâ devletlü efendim padişâh-i 'âlempenâh hazretleri av ve şikâra niyyet buyurmağla, kadimden olugeldiği üzere etrâfa tenbîh olunup lâzım olduğu üzere görülmüştür ve devletlü padişahuma telhîs etmişimdir, 'izzetlü efendim dahi bile gidüb oralarda olan bağçelerin birinde oturulması münâsibdir; padişahuma böylece i'lâm olunmuşdur; benim devletlü efendim, ihsân buyurup ma'an teşrîf buyrula. İnşallâhu ta'âlâ hazz idersiz. Bâki fermân devletlü efendimindir."

Kösem'in vezirazama sultan adına emri:

"İnşallâhu ta'âlâ yann sa'âdetlü Arslanum hareket etmek üzere olur ve biz dahi beraber oluruz, şöyle ma'lûm oluna"

Derkenar:

"Benim devletlü efendim, kanûn değildir; yogise, 'arzda bile olmanız ricâ iderdim; ben kulun hâlis ve muhlis kulunum, istemem ki bir an birbirinizden ayrılasız. İhsân buyurub ma'an hareket buyrula, elhamdülillâhu ta'âlâ havalâr güzeldir."

YORUM

Bu belge padişahın ava çıkma isteğine dairdir. Osmanlı padişahları Orta-Asya geleniğini devam ettirmiş, sık sık ava çıkmışlardır. Av, padişah veya şehzâde için çeşitli yönlerden öğretici talimdir: Atâ binip silah kullanma, emrindeki kalabalık maiyetini emirle örgütlenme, belli durumlarda belli taktik kullanılması öğrenilmelidir. IV. Murad, kaynaklarda sağlıklı, güçlü, iri yapılı, okçu, güçleşçi bir padişah olarak anlatılır. Sık sık ava çıkmış.

چشمه ایامه سلامه کاهدم اودنونه خنولیکه چای افا سید
چنگلی امارات باغچه سیاقی قیپ روبر ارایب سوز اوتوب
ن شتون چنگلی باغچه لایحه بر صحنه نون جی لایحه تحقیق
ایچم بن اعلا ایچم ن اشده نوز کورده نوز جی لایحه
نعل ایتدیک کورده ن حساب اوزن نوز کبسه اید منسان
بش اوزن خنول اولا با قور مقبول اویپ اچما اچمه سز

Kösem Sultan'in
Topal Receb Paşa'ya
mektubu.

Kösem Sultan'in
vezirazama hitaben yazdığı
ve arz odasında oğlu IV.
Murad ile birlikte olmak
istediğini söylediği mektup.

اعلا قیقا بدین سید سلطانم
چنگلی امارات باغچه سیاقی قیپ روبر ارایب سوز اوتوب
ن شتون چنگلی باغچه لایحه بر صحنه نون جی لایحه تحقیق
ایچم بن اعلا ایچم ن اشده نوز کورده نوز جی لایحه
نعل ایتدیک کورده ن حساب اوزن نوز کبسه اید منسان
بش اوزن خنول اولا با قور مقبول اویپ اچما اچمه سز

اعلا قیقا بدین سید سلطانم
چنگلی امارات باغچه سیاقی قیپ روبر ارایب سوز اوتوب
ن شتون چنگلی باغچه لایحه بر صحنه نون جی لایحه تحقیق
ایچم بن اعلا ایچم ن اشده نوز کورده نوز جی لایحه
نعل ایتدیک کورده ن حساب اوزن نوز کبسه اید منسان
بش اوزن خنول اولا با قور مقبول اویپ اچما اچمه سز

Vezirazamın Kösem'e "benim devletlü efendim" hitâbı ilginçtir. Kösem *devlet*, egemenlik sahibi sayılmaktadır. Vezir, ava Kösem'in katılmasını tavsiye ile bundan zevk almasını umut etmekte. Bu belgede önemli nokta şudur: Kösem, Arz Odası'nda oğlu padişahla beraber olmak, vezirlerin ve öteki devlet görevlilerinin arzlarını dinlemek istegindedir. Kösem'in, oğlu çocuk padişahu yanından ayırmamaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Fakat, vezirazam bunun kanuna aykırı olduğunu belirtir. Vezirazamın Kösem'e bağlılığını ifade eden notu ilginçtir: "Ben kulun hâlis ve muhlis kulunum, istemem ki bir an birbirinnizden ayrılasız."

Kösem'de ise av ve arz bahanesiyle padişahın kullanılması kuşkusu vardır. Vezirazam, bu konuda Kösem'e güvence verme gereğini duymuştur, Kösem'e "kulluğunu" sözleriyle tekrarlar. Bu belgeyi tarihlemek için açık bir kanıt ileri süremiyoruz.

KEMANKEŞ ALİ PAŞA SADÂRETİNDE SİPAHİ AYAKLANMASI

Paşalar, vezirlik için asker kullara gizlice para gönderip kendileri için saraya baskı yaptırıldılar. İlginç bir örnek, Mısır paşalığından İstanbul'a gelen Bosna devşirmelerinden Pîr Mehmed Paşa'dır. Kendisi II. Osman zamanında sarayda çok nüfuzlu bir makam olan bostancıbaşılığındaydı, emri altında saray bahçelerinde binlerce bostancı hizmet görmektedir. Oradan Mısır Beylerbeyi oldu. II. Osman katledilince onun yanısı olarak azlolundu, İstanbul'a geldi, vezirazamlık için gizli temaslara başladı. Sipahilere 10 bin altın gönderdi. Parayı tam alamayan sipahiler vezirazam Kemankeş'e gidip açıldılar. Kemankeş, sarayda Kösem'e Pîr Mehmed'in oyununu bildirdi, "eğer Mehmed Paşa idam olunmazsa sipahiler bir kargaşa çıkarır" diye Kösem'i kaygıya düşürdü. Pîr Mehmed'in katli için ferman elde etti.

Kemankeş "TV. Murad'ı ben tahta getirdim" diye böbürleniyor, sipahilere dayanıyor ve Kösem'i rahatsız ediyordu. Bağdad ve Irak'ın Şah tarafından işgal edildiği felâket haberi gelince, Kemankeş'in bertaraf edilmesi Kösem için kolaylaştı. Kemankeş "bu haberler yalandır" diyerek Kösem'i kandırıyordu. Kösem, Kemankeş yerine getirilen Çerkes Mehmed Paşa'yı Erzurum'da isyan halindeki Abaza Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmak ve Bağdad'ı geri almak üzere orduya serdar atadı.

ABAZA MEHMED PAŞA İSYANI (1623-1628)⁶: YENİÇERİLERE KARŞI ANADOLU SEKBANLARI

II. Osman'ın katli üzerine Anadolu'da onun öcünü almayı ilân eden Abaza Mehmed Paşa, kullara karşı isyan bayrağını kaldırdı (1623). Anadolu'da Celâli sayılan yeniçeri düşmanı sekbânları başına toplayıp Erzurum kalesine sığındı. Irak'ın kaybından sonra Kösem için 1628 yılına kadar en büyük sorun Abaza Mehmed Paşa isyanıydı. Abaza Mehmed ünlü Celâli Canbulad-oglu'nun yanında yetişmiş, sekbânlarla yeniçerilere karşı savaşmış, sonra devlet hizmetinde Hotin seferinde II. Osman'ın Rumeli Beylerbeyi olarak savaşa katılmıştı. II. Osman'ın katlinde Erzurum Beylerbeyliğinde bulunuyordu. Sultan Osman'ın yeniçeriler tarafından katli üzerine yeniçeriden onun öcünü almak için isyan etti. O sırada Sivas eyaleti de onun idaresindeydi. Anadolu'da her taraftan sekbân toplanmaya başladı. Yanına 40 bin sekbân topladığı öğrenildi. Erzurum eyaletinde koruyucu nöbetçi olarak hizmette bulunan "nahvet sahibi" (gururlu) yeniçerileri toptan idam etti. Haber, o zaman yeniçerinin kontrolünde olan İstanbul'da yıldırım etkisi yaptı. Abaza'nın Sivas'a gönderdiği sekbânlar oradaki yeniçerileri ortadan kaldırmaya çalıştılar. Her tarafta yeniçeri avı başladı.

Sivas şehrinin Celâli sekbânlarla karşı korunması için gönderilmiş bulunan yeniçeri, topçu, ce-

beci ve acemi-oğlanı, kul-oğlu kim varsa aman vermeden katledildi. Anadolu'da Celâlıler döneminden beri yeniçeri-sekban mücadelesi yeni bir aşamaya giriyordu, yeniçerilerin evleri basılıp malları yağmalanmaya başladı. *Sekbanlar*, başboş *levendler*, ırgadlar Sivas'ta çok zulüm yaptılar. İstanbul'da, yeniçerilerin rakibi kapıkulu sipahileri de Sultan Osman'ın intikamını ileri sürerek ayaklanmadıydı. Ancak Sivas'ta sekbanlar *kethüda*-yeri kumandası altında bulunan sipahilere dokunmadılar.

Abaza, Erzurum'dan başka Sivas, Kayseri ve Niğde'yi idaresi altına aldı. Etrafa sekban bölüklerini gönderip vergi toplamaya başladı. Güçlü kimseler dahi, ırzını ve malını korumak için ona karşı gelemiyordu.⁴

Abaza'nın bu kerte güçlendiği haberi İstanbul'a gelince panik etkisi yaptı. Yayılan haberler tüm ülkede korku saldı. Kösem'in emriyle, Maraş Beylerbeyi Kılavun Yusuf Paşa topladığı 10 bin kişiyle Abaza üzerine yürüdü. Doğu Karahisar'da Murtaza Paşa *serasker* atanmış, Abaza'dan kaçanlar gelip onun emri altına girmeye başlamıştı. Sarp bir yerdeki Karahisar şiddetli çarpışmalara sahne oldu. Karahisar halkı korkularından kaleden inip Abaza'ya katıldılar. Murtaza Paşa da çok beklemedi, o da Abaza'nın yanına gitti. Kapıkulu sipahileri kalede direnmeye devam ettiler. İstanbul'a bağlı Sivas paşası Tayyâr Mehmed Paşa etrafında toplanmaya başladılar. Yeniçeriye karşı Abaza, yanında toplanan sipahilerden sadık kalacaklarına dair yemin almayı ihmal etmedi.

Kösem, çocuk sultan adına karar vermek, olağanüstü önlemler almak gerektiğini anladı. Anadolu'da yakın eyaletlerdeki beylerbeylerine emirler gönderildi. Abaza da yeniçeri kethüdasına mektup gönderdi. Yeniçeri ocağında doğrudan katl işinde suçlu olanların idamını istedi ve sipahileri rakipleri yeniçerilerden ayırmaya çalıştı. Kösem ve yeniçeri, Abaza'yı ortadan kaldırmanın ilk iş olduğunu anladılar ve hep birlikte hareket etmeye karar verdiler (aslında yeniçeri ordusu bütünüyle yalnız padişah seferlerine katılırdı). Abaza, sadece birtakım yeniçerinin Sultan Osman'ın sarayda *Kafeste* gözetiminde tutmak yerine Yedikule zindanında katlettiğini mektubunda belirtiyor, birkaç zorba'yı bu işten sorumlu tutuyordu. Kâtib Çelebi'ye (*Fezleke*) göre, Abaza yiğit bir savaşçı olmakla beraber işleri tam anlamakta akıl sahibi değildi. Yanındaki bir şeyhin kerâmetlerine inanırdı. Onda, Osman'ın intikamını alma düşüncesi, Anadolu Celâli ayaklanmalarını yeniden gündeme getirmekteydi. Abaza, mektupta sipahileri de suçlayıp onların devlet gelirlerine, vakıflara el koyduğunu ileri sürüyordu. Yeniçerinin, Sultan Mustafa'dan *irâm* (bahış) almak için Sultan Osman'ı öldürdüklerini ileri sürmekteydi. "Sipahiden size yardım olmaz, onlar sizi kandırdı, siz 'kâtil-i sultan' oldunuz" diyor. "Yeniçeri Ocağı'nda sözü geçen kethüdadır, aranızda Sultan Osman'ı katleden katilleri idam edin (adları veriyor)" diyor, "yoksa 70 bin" yeniçeriye katledeceğim" tehdidinde bulunuyordu.

Abaza üzerine sefer kararı verilince kökten önlemler alındı. Bu sefere, tüm kapıkulu askeri üzerine geniş yetkilerle vezirazam Çerkes Mehmed Paşa serdar atandı. Anadolu beylerbeyleri serdarın emri altına verildi. Kapıkulu sipahilerini yatıştırmak için cizye tahsil hizmeti tekrar kendilerine bağlandı (1624 Nisan). Öte yandan Abaza, Anadolu'da "Türk, Kürd ve Türkmen" halktan asker topluyordu; İstanbul'dan gelen orduyu karşılamak üzere Sivas'tan ayrıldı.

Anadolu'da şehirlerde, kapıkulları ile sekbanlar birbirine karşı savaş halindeydiler. Karaman'da sekbanlar, levendler, Vali Sefer Paşa'yı katledip mallarını yağmaladılar. Serdar Mehmed Paşa ordu ile Konya ovasına vardı, Abaza'yı itaate davet etti. Abaza meydan okudu, Kayseri'ye geldi. Orduda yeniçeriler, öteki askerden ve serdardan emin değildiler. Serdarın kendilerini kındırmasından korkuyorlardı, ona karşı ayaklandılar, araçları banıştı sağladı. Abaza'ya karşı hareket edildi.

Abaza Mehmed Paşa
1623'te yeniçerilerle
sürekli çatışan sekbanları
etrafında toplayıp isyan
ettikten sonra Erzurum
Kalesine sığınmıştı.
18 yüzyılda Erzurum
şehrini gösteren gravürde
Mehmed Paşa'nın
sekbanlarla savunduğu
Erzurum Kalesi görünüyor.

Karşı tarafa Abaza, Kayseri-Sivas bölgesindeki Yorük Türkmen aşiretlerinden yardım istedi (sonraları Sultan Murad onlardan üç alacaktır). Kayseri ovasında iki ordu karşılaştı. Abaza ordusu başlıca sekbanlar, atlı levendler ve aşiretlerden oluşuyordu. Yeniçeri sultanı ve devleti, Abaza ise halkı temsil ettiği iddiasındaydılar. Sonradan Türkmen aşiretleri "bizim ol yükte bacımız yokdur, somun yedirdiği adamlarıyla (sekbanlar) iş görsün" deyip çekip gittiler. Abaza'nın Sivas eyalet askeri de (ti-marlılar vs) ihanet edip savaş meydanında serdarın ordusuna katıldı. Abaza kendi sekbanlarıyla kaldı. Sekbanlar, Abaza'nın savaşta düştüğünü sanıp kaçmaya başladılar, durumu ümitsiz gören Abaza atına atlayıp kaçtı.

Öte yandan, serdarın ordusu sekbanlara karşı toplanıya üstün geldi. Savaşta Abaza ordusu tam bir bozguna uğradı. Abaza'nın ailesi, çadırları ve hazineleri Niğde kalesinde saklanıyordu, onları Sivas'a kaçırmaya çalıştıysa da takipte ele geçirildi. Sefer, Osmanlı merkez güçlerinin, ama asıl yeniçerinin zaferiyle sonuçlandı. Abaza ile işbirliği yapan Sivas valisi Tayyâr Mehmed Paşa serdara geldi, affolundu. Abaza kaçıp güçlü Erzurum kalesine sığındı. Serdar yürüyüp kaleyi kuşattı. Abaza, araya adam koyup serdardan aman diledi. Kendisine yine Erzurum pašalığı verildi. Kaleye Şah'ın saldırı ihtimaline karşı nöbetçi yeniçeri (2000 kişi) konuldu. Serdar, kışlamak üzere Tokat ovasına geldi; Abaza galibi vezirazam Çerkes Mehmed Paşa çok yaşamadı; onun ölümü üzerine (29 Aralık 1624) Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa vezirazamlığa getirildi. Ahmed Paşa, Şah'ın tehditlerine karşı koymuştu. Bu arada Yeniçeri ağası Hüseyin Ağa'ya paşalık verildi. İranlılar saldırılarına Hisnukeyfa'ya (Hasankeyf) kadar ilerletmişlerdi.

Bu gelişmeler, Kösem'in "näipliği" sırasında (1623-1624) geçiyordu. Sefer, yeniçerinin zaferiyle bitmiş ve İstanbul'da Saray'da yeniçeri ağası Hüseyin her zamandan daha güçlü bir durum kazanmıştı. Kösem, yeniçerilerle uyum içinde kalmak zorundaydı. Kösem-Yeniçeri işbirliği bu tarihte yerleşmiş görünmektedir. 1624 yılında Abaza gâilesinden sonra Kösem başka taraflarda yeni isyanlar ve Kazak saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Devlet otoritesi hayli zayıflamıştı. Kırım Hanlığı'nda Mehmed Giray – Şahin Giray isyanı (Kefe ovasında Osmanlı kuvvetlerinin bozgunu), Kazakların Boğaz'da Yeniköy'ü yakmaları (20 Temmuz 1624) bu sırada oldu. Kazaklara karşı donanma, ancak Kasım 1625 tarihinde kesin bir galebe kazanacaktır (deniz seferi, 300 kadar Kazak şaykasına karşı; 43

Osmanlı kadırgası). Doğu Anadolu'da ve Gürcistan'da devlet Şah'ın saldırılarını karşılamak zorunda kaldı. Erzurum'da Abaza sorunu şimdilik yatışmış görünüyordu. Ancak Bağdad'ın Şah Abbas eline düştüğü (Ocak 1624) haberi İstanbul'da yıldırmı etkisi yaptı.

SERDAR HAFİZ AHMED PAŞA'NIN BAĞDAD SEFERİ (1625 EKİM-1626 TEMMUZ)

Şah'ın ele geçirdiği Bağdad'ı yedi-sekiz bin İran askeri koruyordu. Kuşatma için Osmanlı ordusunda gerekli büyük toplar yoktu. Kuşatma uzun sürdü. Şah Abbas, Bağdad savunucularına yardım için Diyalâ nehrine geldi. Hafız Ahmed Paşa ordusuyla karşıladı (1626 Nisan), sonuç vermedi. Kuşatma sürüp gidiyor (Mayıs-Temmuz) ve Şah Abbas ile görüşmeler sonuç vermiyordu. Açlık ve sıcak yüzünden orduda ayaklanmalar başladı. Serdar, barışı kabul etti. Musul'a, oradan Haleb'e çekildi.

Bağdad'ı korumaya gelen İran ordusuyla dört kez savaş yapılmıştır. Osmanlı ordusunda asker arasında "serkeş zorbalar," askeri tahrik ediyor, yararlılık gösterenlere timar ve zeâmet verilmesi gerekirken, paşanın bunları kendi adamlarına verdiğini ileri sürüyorlardı. Timar ve zeâmetler sorunu bu dönemde asker arasında başka sorunlardan biriydi.⁹ Vezirazamın seferde iken saraya gönderdiği telhisler, kuşkusuz, Kösem Sultan'ın kontrolünden geçiyordu.

Şah'ın olası saldırılarına karşı serdar Hafız Ahmed Paşa Halep'teydi. Orada yeniçeriler yeniden ayaklanıp yeniçeri kâtibini katlettiler. Başarısızlıkla sonuçlanan Bağdad seferi dönüşünde Hafız Ahmed Paşa şikâyetlerini padişaha şu beyitlerle anlatmaya çalıştı:

Cenkte hempâımız olup baş verir baş almağa
Arsa-i 'âlemde bir merd-i hünerver yok mudur?
Sultan Murad şu cevabı yazmış:
Hâfız-i Bağdad'a ümdâd itmeğe er yok mudur?
Bizden istimdâd idersin sende asker yok mudur?
Rüşvet ile cünd-i İslâmı perişan eyledin
İşidilmez mi sanırsun bu haberler yok mudur?

Başarısızlık nedenleri olarak Paşa'nın rüşveti, askerın serkeşliği, otorite zayıflığı göze çarpan sorunlardır.

YENİÇERİ ZORBALARI

Abaza Mehmed yenilince Erzurum'a bir yeniçeri garnizonu yerleştirilmişti (1626 yazı). İstanbul'a dönen yeniçeriler arasında tahrikçi zorbalar yazın yine kargaşa çıkarmaya çalıştı. Yeniçeri ağası Hafız Ahmed'le Bağdad kuşatmasına gittiğinde, İstanbul muhafazasında yerine bırakılan ocağın sekban-başı Sarı Mehmed bu fesatçıların başıydı; Sarı Mehmed, padişah (tabii Kösem'in) onayıyla idam olundu, işbirlikçi zorbalar birer birer ortadan kaldırıldı. Bundan sonra bir süre, "ehl-i fesâd namına âşikârede işidilmez oldu."¹⁰

BAĞDAD SEFERİ AKABİNDE (1626 TEMMUZ) REFORM ÖNLEMLERİ

Kendisini padişah neslinden ilân eden Cennet-Kanoğlu, Kaz-Dağ Etrak yörelerini başına toplayıp reâyâyı koruma iddiasıyla kapıkulu sipahilerine karşı harekete geçmişti. İlginç olan nokta, Cennet-oğlu'nun bu taraflarda sipahilerin, haraç defterlerini alıp gelir toplamalarına karşı Hristiyan reâyâyı koruma iddiasıyla ortaya çıkmasıdır.

Cennet-oğlu'na karşı gönderilen kuvvetler arasında kapıkulu sipahi bölükleri vardı. Cennet-oğlu, Manisa ovasındaki savaşta yakalandı (Aralık 1624); ayaklanma bastırıldı. İstanbul'da ise vergi iltizamında titiz davranan defterdar vezir Abdülkerim Paşa'ya karşı sipahiler ayaklandılar. Kösem, defterdarı feda etmek zorunda kaldı.

1626 yazında Bağdad kuşatması akabinde saray birtakım islâhata girişti. Kapıkullarının zorbalığına karşı bu önlemler kuşkusuz Kösem Sultan'ın onayıyla yapılıyordu. Yeniçeri zorbaları idamla ortadan kaldırıldığı gibi, birçok önemli gelir kaynağının tekeline eline geçirmiş olan kapıkulu sipahileri de yola getirilmeye çalışıldı.

Sipahiler, eskiden beri bazı mukataaları, vakuf tevliyetleri gelirlerini toplama yetkisini *mülâzim* adıyla ellerine geçirmiş olup devlet önemli gelir kaynaklarını kontrol edemez duruma düşmüştü. Devlet hazinesi "kiilli noksan"la karşılaşmış bulunuyordu; evkaf tevliyetlerini ele geçiren sipahiler vakuf gelirlerini iç ettiklerinden cami ve mescidler gelirlerini alıyordu. Evvelce, vakuf gelirlerinin tahsili, mütezimlere üç yıllığına iltizama verilmekte, onlar da taksitleri hazineye ödemekteydiler. Özetle, vakuf ve devlet gelirlerinin sipahilerce yağmasına son vermek yaşamsal bir sorundu. Bağdad seferinden sonra bu konuda da esasi önlemler alındı. "Der-i devletten" (yani Kösem'den) vezirazam Hafız Ahmed Paşa'ya gönderilen emirle, sipahilere *mülâzimlik* yasağı getiriliyordu. Fakat, sonradan ayaklanan sipahilere yeniden *mülâzimlik* verilmiştir (Temmuz 1628).

1627'de başka bir reform şudur: Seferde ölmüş sipahi, yeniçeri ve başka *dirlik* (maaş) alanlar yerine tayin yapılmaması emrolundu. Kapıkullan, bu gibi tayinleri rüşvetle istediklerine satıyorlardı. Yeniçeri ağalığı o zamana kadar uygulanan kurala karşı gelerek saraydan çavuşbaşı Ali Ağa'ya verildi. Bu girişim Ocak üzerinde sarayın daha yakından kontrolü için bir önlem sayılabilir. Ali Ağa ölünce yerleşmiş âdete aykırı olarak (hilâf-i kanun) bölük ağası Halil Ağa, yeniçeri ağası atandı. O zamana kadar ağalık, saray ağalarından *miralem* veya *kapıbaşı*lara veriliirdi. II. Osman katli olayından beri eski kanunlar değişiyor, bu gibi önemli mevkiiler, rüşvet ve kayırmayla veriliyordu.¹¹

1628 yılında Abaza yeniden isyan edip Erzurum'da yeniçerileri kılıçtan geçirdiği sırada padişah (herhalde Kösem) Ocak'taki belli başlı bazı kötülükleri ortadan kaldırma cesaretini gösterdi: Yeniçerilerin kadrosunu belirleyen *esâmi defterinde* kontrol yapıldı; ölen yeniçeriler yerine reâyadan ve şehirde işçi sınıfından birçok kimse bu deftere yazılıyor ve maaşları yağma ediliyordu. Sultan Murad (herhalde Kösem) kendi bilgisi olmadan "deftere hiç kimsenin kaydı yapılmaya yoksa başını keserim" diye yeni atanan yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi'ye kesin emir vermiş; yeni kâtip orduya katılıp işleri dikkatle yürütmüştü. O zaman "sahte esâmilerin çoğu karaya çıkmış"tır. 1628'de Abaza isyanını bastıran kudretli vezirazam Hüsrev Paşa da İstanbul'a döndüğünde birtakım islâhata girişti. Bu arada, Abaza'ya karşı yararlık gösteren sipahilere yine "mülâzemet hizmetleri" verilirse de "selâtin evkafına dahl olunmaya" diye padişah tarafından "hatt-i serif" (padişahın el yazısıyla emri) gönderildi. Bu gerçek bir reformdu. *Selâtin Evkafı*, zengin vakıflara ait dükkân, han gibi gelir getiren yerlerden kiralının toplanması, vakıfların harcamalarından sonra kalan paranın (*ziyade-i vakf*) işletilmesi gibi mali işler, vakf mütevellisinin yetkisi dâhilüne veriliyordu. Bu yetkiye *tevlîyet* deniliyordu. İşte sipahiler *tevlîyet* yetkisini *hizmet* adıyla üzerlerine alıyorlar, vakuf gelirlerine el koyuyorlardı.

ABAZA MEHMED'İN YENİDEN AYAKLANMASI

Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdad seferi sırasında Erzurum'da Abaza Mehmed'in elleri serbest kalmış,

etrafta kontrolünü yeniden kurma fırsatı ortaya çıkmış, yeniçerileri katle ve başıboş Anadolu sekban ve levendlerini hizmetine alıp halktan para toplamaya başlamıştı. İstanbul'da, kuşkusuz Kösem'in bilgisi dâhilinde, büyük bir toplantıda Abaza'nın ortadan kaldırılmasına karar verildi, bunun için de Abaza'nın eski efendisi Halil Paşa veziriazamlığa getirildi. Şiddetli kış koşullarına bakılmaksızın, yeni veziriazam tüm kapıkulu, yeniçeri, sipahi ve Anadolu Rumeli timarlı kuvvetleriyle hareket etti. Serdarın yanına, yiğitlikle tanınan eski yeniçeri ağası Hüsrev, vezirlik ünvanıyla yardımcı verildi.

İSYAN BASTIRILIYOR

Abaza'nın ortadan kaldırılması en önemli meseleydi. Sefer için büyük hazırlıklar yapıldı. Vezirlik paşesi verilen eski Anadolu Beylerbeyi Dişlenk Hüseyin'e, Haleb'e kadar tüm Anadolu sancaklarında asker toplama ve Haleb'de bulunan serdara erişme emri gönderildi. Bu sırada İranlıların sınırda Ahıska kalesini kuşattıktan haberi geldi. Veziriazam Halil Paşa, Abaza'ya Ahıska'ya yardıma gitmesini, bu takdirde affedileceğini bildirdi. O arada kendisinin idamı emri Abaza eline geçti. Abaza bunu bilmez görünüp serdarın Erzurum'a gönderdiği sekiz yüz yeniçeriyi bir gece baskınında tümüyle kılıçtan geçirdi. Serdar Halil Paşa'nın Erzurum'a gönderdiği Dişlenk Hüseyin Paşa ordusuna da gece baskını yaptı. Hüseyin Paşa'yı, Trabzon ve Diyarbakır beylerbeylerini ve nice beyleri, tutulan yeniçerilerin hepsini kılıçtan geçirdi. Etraf kasaba ve köylerde bulunan yeniçerileri ve adamlarını buldurup katletti.

Haber, serdar Halil Paşa'ya erişince, ordusuyla Erzurum üzerine yürüdü. Asker korku içindeydi. Bu ara Ahıska İranlılara teslim oldu. Serdar Halil Paşa ilkin Abaza'yı ortadan kaldırmaya karar verdi, Erzurum'u gelip kuşattı (Eylül 1627). Kasımda kış soğukları başladı. Kar, çadırları ve metrisleri kapladı. 70 günlük bir kuşatmadan sonra yolda çığla boğuşan ordu perişan bir halde Tokat'a çekildi (20 Aralık 1627). Veziriazam ve yeniçeri, Abaza korkusu içindeydi. Beklenmedik bir gelişme serdar paşayı kurtardı. Abaza'nın ileri gelen bazı ağaları gelip itaat ettiler. Felâket haberleri İstanbul'a eriştiğinde, âyan ve ulemeden büyük bir meşveret meclisi toplandı. Özellikle, şeyhülislam Yahya Efendi'nin desteğiyle veziriazamlık ve serdarlık Hüsrev Paşa'ya verildi.

Yeni serdar Hüsrev Paşa ertesi yıl (1628 Haziran başı) Tokat'a vardı. Hüsrev zulüm yaptıklarını haber aldığı idarecileri merhametsizce idam ettiriyor, disiplini koruyordu. Kaleyi dögecek büyük toplar denizden Samsun'a, oradan yirmişer camus tarafından çekilen arabalarla Erzurum'a gönderildi. Enerjik bir kumandan olan Hüsrev Paşa idaresinde bu kez iyi hazırlık yapılmıştı. Ayrıca Hüsrev Paşa'ya tâlihi de yardım etti, birçokları Abaza'yı buralık Hüsrev Paşa'ya katıldılar; Paşa hepsini iyi karşıladı.

Abaza durumun ciddiliğini gördü, son çare olarak İran şahına yakın adamı kethüdasını gönderip undat istedi. Şah, birkaç bin kişi gönderdi. Hüsrev Paşa, Abaza'yı habersiz bastırmak için küçük bir kuvvetle süratle Erzurum üzerine hareket etti. Abaza'yı, hazırlığını tamamlamadan Erzurum kalesinde kuşattı. Ordunun kalan kısmı topları ve cephaneyi erİştirdi. Top ateşi ve lağımlar kuşatmanın fazla sürmeyeceğini gösterdi. Hüsrev'in Abaza askerine vadeleri etkisini gösterdi, çıkıp serdarın yanına geldiler. Abaza ümitsizlikle aman diledi, teslim oldu. Anlaşma yapıldı. Serdar kaleyi teslim alıp bir İran saldırısı olasılığına karşı 3000 yeniçeriyi takviye etti (18 Eylül 1628). Hüsrev Paşa yanında Abaza Mehmed ile İstanbul'a vardığında "azım alaylar" ile karşılandı. Padişahın huzuruna çıktığında "iki toplu mücevher sorguç" ve murassa' bir kılıçla kutlandı.

Bütün bu olağanüstü olaylar geçerken genç padişah IV. Murad (o zaman 17 yaşında) Valide Sultan Kösem'in vesâyeti altında bulunuyordu. Topkapı Sarayı arşivindeki vezir arzları bunu göster-

mektedir. Af dileyip Hüsrev'le İstanbul'a gelen Abaza Mehmed'e Avusturya sınırında Bosna Valiliği verildi; Anadolu'dan uzaklaştırıldı. İstanbul'da Abaza adamlarıyla Hüsrev Paşa adamları arasında Atmeydanı'nda yapılan cirit karşılaşmalarını Sultan Murad da seyretti.

Abaza gâlibi Veziriazam Hüsrev, şimdi tam bir otorite ile en acil sıra islahatı gerçekleştirmek için harekete geçti. Her şeyden önce isyancı yeniçeriler sorunu vardı. Abaza'nın bertaraf edilmesi sonrasında Kösem Sultan yeniçeri diktasına son vermek işinde veziriazamla birlikte hareket ediyordu. Çağdaş kaynaklarda olaylar daima padişah IV. Murad adına yapılıyor gösteriliyordu; çünkü Osmanlı geleneğinde *niyâbet* kurumu yoktu; bu bölümde yayınladığımız belgelerde görüldüğü gibi Kösem daima *Arslanım* diye andığı oğlu Murad adına emirler vermekteydi.

Kösem'in yaşı üzerine kaynaklarda verilen 1589 doğum tarihi kesin değildir. Ölümü 3 Eylül 1651 olduğuna göre olaylar sırasında olgun bir yaşta olmalı. Arzlar üzerinde kendi elyazısıyla verdiği emirlerde (bkz Belge I-II-III) Osmanlıca'yı iyi öğrendiği anlaşılsa da Harem telifuza aşıkardı (*elbet-te* kelimesini *helbette* diye yazar).

Kösem, I. Ahmed'in *hasekisi*, yani yatağını paylaşan câriyesi olup IV. Murad ve I. İbrahim'in annesi *vâlide sultanı*dır. Ünvanı kudret ve nüfuzunu yansıtır: "Sâhibü'l-makâm ümmü'l-müminin (Müslümanların annesi) Valide Sultan Hazretleri."

IV. Mehmed'in saltanatında onun annesi Turhan, Valide Sultan ünvanı alınca (1648), Kösem *Büyük Valide Sultan* ünvanıyla anılmamıştır. Kösem'in I. Ahmed'den dört oğlu olmuştur: Murad (1611), Süleyman (1612), Kasım (1613) ve İbrahim (1615). Bu şehzâdelerden Murad (1623) ve İbrahim (1640) tahta çıkmışlardır. I. Ahmed'in Hadice Mahirüze'den oğlu Osman (doğumu 1603) 1618-1622 döneminde sultandır. IV. Murad'ın ölümünden sonra Osmanlı sultanları Kösem'in oğlu İbrahim soyundan gelmişlerdir. Kızlarından Ayşe Sultan veziriazam Nasuh Paşa'yla; Fatma Sultan Yemişçi Hasan Paşa ile evlendirilmiştir. Kösem'in doğrudan doğruya oğlu adına devlet işleri üzerinde karar verme yetkisi IV. Murad'ın tahta getirildiği 10 Eylül 1623 tarihinden başlayıp 8 Şubat 1640 tarihine kadar sürecektir.

Oğlu Murad adına devlet işlerini yürüttüğü 1623-1632 dönemi bir çeşit saltanat niyâbeti olarak algılanmaktadır.¹² Kösem'in bu dönemde oğlu Sultan Murad'ın yaşamını yakından kontrol altında tuttuğunu¹³ yayınladığımız belgeler yinelemektedir.

Osmanlılar için talih eseri, İranlıların gelmiş geçmiş en büyük hükümdarı Şah Abbas bu sırada vefat etti (1628).

HÜSREV PAŞA, BAĞDAD SEFERİNDE

Hüsrev Paşa bu seferde askeri yıldırın acımasız bir disiplin uyguladı; mesela yeniçerilerden silah ve teçhizatın sorumlu cebeci-başının boynunu vurdurmakta tereddüt etmedi. Mührüban kalesi kuşatması ve İranlı Zeynel Han ordusunun bozguna uğratılmasının ardından Hüsrev Luristan'da Çamhal'dan İranlı ordusunu bozdu, Şehrîzor üzerinden gelip Bağdad'ı kuşatma altına aldı (1630).

Kuşatmada Hüsrev, yeniçeri çadırlarının metrislerin yakınına getirilmesini emretti, top menziline girdiği için çok zayıf verildi. Serdarın bu önlemleri tarafından eleştiri konusu oldu. Topların açtığı gediklere doğru genel saldırıda (3 Rebi II, 1040/9 Eylül 1630) yeniçeri, sipahi ve kumandanlardan çok zayıf verildi, meşverette kuşatmaya son verilmesine karar verildi (14 Eylül 1630).

Dönüşte İran saldırısına karşı Musul yeni duvarlarla berkitildi. Hüsrev'in planı Diyarbekir'de

oturup tekrar Bağdad üzerine gitmekti. Hüseyin, Kırım hanından asker istedi. Samsun üzerinden gelen 20 bin Tatar askeri Hüseyin'in ordusuna Diyarbekir'de katıldı. Kâtib Çelebi *Fezleke* adlı tarihinde Hüseyin Paşa'yı sorumlu tutar. Paşa'nın deneyimsizliğini, boş işlerle uğraşarak vakit kaybettiğini, birçok paşanın ölümüne neden olduğunu, gereksiz kan döktüğünü belirtir. Hüseyin daha sonra Mardin'e çekildi (10 Mart 1631). Askerin hoşnutsuzluğunu hesaba katan saray (Kösem), Hüseyin'in planını benimsemi ve kendisini azl ile veziriazamlığa tekrar Hafız Ahmed Paşa'yı getirdi.

Hüseyin'in Bağdad önünden sonuçsuz dönüşü akabinde İran kuvvetleri karşı saldırıya geçip Şehrızor ve Dertenk'i aldılar.

Abaza'nın tesliminden (1628) beri devletin en önemli işi İranlıların Bağdad-İrak'ta Şiilere dayanarak egemenliklerini güçlendirmeleri ve Doğu-Anadolu'yu tehdit etmeleridir. Kuşkusuz, Kösem Sultan bu dönemde, kendisine sunulan arz ve telhisler ile son karar mevkiinde bulunuyordu. Hüseyin'in diktatörcü önlemlerinden rahatsızdı. Divan'da IV. vezir Hafız Ahmed Paşa'ya güveni vardı. Vezir Hafız Ahmed Paşa'nın akıl sahibi, deneyimli, dindar, tarih ve siyaset bilgisine sahip bir şöreti vardı.¹⁴ Saray halkıyla yakınlık kurmuş, padişah kızı Ayşe sultanla evlenmiş bulunuyordu. Yine Kösem'in desteğiyle, padişahın musahibi, yakın adamı Hasan Halife yeniçeri ağalığına getirildi. Bu değişiklikler Kösem'in yüksek iktidarı elinde tuttuğunu gösterir.

Veziriazam Hüseyin padişahın mutlak vekili sıfatıyla kontrolü elinde tutmaya çalışmakla, Harem'in ve Kösem'in onayım eslemeyen bir tutum içinde hareket etmişti (1628-1631). Hafız Ahmed sarayla ahenk içinde hareket eden bir paşa olarak Kösem'in tercihiydi. Özetle, 1623-1632 döneminde küçük padişah adına yüksek otorite Kösem Sultan'ın tekelinde sayılabilir.

IV. Murad, 1632'de 20 yaşında devlet işleriyle yakından ilgilenen gerçek bir padişah durumuna erişmiş bulunuyor, toplantılara katılıyor, emirler veriyordu.

İstanbul'da Amavut Boşnak sipahi zorbalan, Kösem'in gözdesi veziriazam Hafız Ahmed Paşa'yı hedef aldılar. Her zorbarın yanında birkaç yüz yeniçeri bulunuyordu. Hüseyin yanlılarıyla Receb Paşa yanlıları mücadeleye girdiler. Böylece 1632'de ciddi bir iktidar sorunu çıktı. Aslında çekişme saray ile yeniçeri desteğini alan ve bağımsız hareket eden Hüseyin arasındaydı. 1632'de ya Kösem, oğlu Murad'ın gerçek padişah olarak kendisinin yerini almasını doğru buldu ya da artık devlet işlerinde faal rol oynamaya başlayan genç padişah, annesi yerine geçmeye karar verdi. 1632'deki değişiklik bu iktidar bunalımından kaynaklanmıştır.

Zorbarlar, veziriazamın azline neden olanları kılıçtan geçireceklerini ilân ediyordu. Hedefte Hafız Ahmed Paşa, defterdar Mustafa Paşa (maaslardan ve parandan sorumlu), sarayın akıl hocası eski musahib yeniçeri Hasan Halife ve saraya yakın musahib Musa Çelebi vardı. Zorbarlar toplam 17 kişinin başını istiyordu. Atmeydanı yine isyancıların toplantı merkezi oldu. İstanbul'da dükkânlar kapandı, "ehl-i urz olanlar" korkudan evlerine çekildi, bazıları şehirden kaçtı. Yeniçeriler saraya hücum etti. İçeride Kösem ve oğlu padişah âsileri "bugün sabredin" diye yatıştırmak istediler, fakat zorbarlar üç gün boyunca saray önüne geldi ve adları geçenlerin teslimini istediler. Üçüncü gün ulemayı yanlarına alıp sarayda Orta-Kapı'ya kadar girdiler. Sarayda Divan (hükümet) toplantısı iptal olundu. Padişahu dışarı çağırıyorlardı. İçeride Saltanat değişikliğinden korkuyorlardı. Enderun ağaları genç padişahu aralarına alıp Harem'e, Kösem'in yanına götürdüler. Âsiler, Harem'e girmek istedi. Padişahu tehdit ederek 17 kişinin teslim edilmesini istiyorlardı. II. Osman vakası akla geliyordu. Harem ağaları padişahu Harem'e götürüp kapıyı kapadı. Kapıya dayanan zorbarlar hiddet içinde bağırıyordu. Bos-

tancıbaşı Cafer Ağa'yı gönderip zorbalarca başı istenen Hafız Ahmed Paşa'yı feda etmekten başka çare olmadığını gördü. Babussaâde'de tahtı üzerinde oturup zorbalara huzuruna çağırdu. İki sipahi, iki yeniçeri seçip göndermelerini istedi, onlara yaptıklarının din ve devletin namusunu bozduğunu söyleyip öğütlerde bulundu. Askeri isteklerinde ısrar etti ve yoksa isyan bitmez diye de tehdit etti. O sırada Hafız Ahmed abdest almış bekliyordu. Darussaâde'den çıkıp padişahın yanına geldi: "Pâdişahım bin Hafız yoluna fedâ ... beni şehid etsinler" deyip duasını okuyarak zorbalara teslim oldu.

Padişah, elindeki mendili yüzüne kapadı; gözyaşlarını tutamamıştı. Orada hazır olan enderun ağaları ve divan erbabı herkes gözyaşlarına boğuldu. Meydana yürüyen Hafız Ahmed Paşa üzerine gelen bir sipahiye yumruk attı; sipahi ynkıldı, kalktı, hançeriyle "başından vurup kulağına kadar" yaraladı. Ötekiler de Paşa üzerine, kılıç ve hançerle atıldılar; bir yeniçeri göğsü üzerine çıkıp bıçağıyla boğazını kesti. Paşa şehid olarak can verdi. Bu korkunç sahne padişahın gözleri önünde cereyan etti. Sultan Murad bu sahneyi görmemek daha fazla üzere içinden "peygamber ve padişaha itaat etmez zalimler, sizlerden bunun nasıl intikamını alırım görürsünüz" diye kalkıp Babussaâde'den içeri çekildi. Katiller Atmeydanı'na girtiler. Padişah, Recceb Paşa'yı veziriazamlığa getirdi.

Sipahiler, Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin de başını istemek azgınlığında bulundu. Padişah onu da azletti. Müftü kaçıp gizlenmişti. Padişah tüm yüksek makamlarda bulunanları zorbalara istegi üzerine azletmek zorunda kaldı. Sipahiler, yeniçeri ağası Hasan Ağa'yı da katletmek istediler, yeniçeriler karşı çıktı, iki asker tâifesi arasında ittifak bozuldu. Recap Paşa siyasi olaylarda kilit rolü oynayan iktidardaki din adamlarını da değiştirmek için zorbalara kullandı. Zorbalara, Süleymaniye Camii vâzisi padişahın yakını Şeyh Kadı-zâde eli ile bir arzıhal sundular ve rüşvetle suçladıkları kadıaskerleri yerlerinden atturdular. Sultan Murad o zamanki koşullarda zorbalara bütün isteklerini yerine getirmek zorunda kalıyordu.

Harem kadınları üzerinde etraflı bir araştırma yayınlayan Necdet Sakaoglu'nun Kösem'in tarihi rolü üzerinde vardığı sonuç kayda değer.¹⁵ Sakaoglu'na göre Kösem, I. Ahmed'e 10 yıldan fazla hasekilik etti, "1617-1648 arasındaki toplam 31 yıllık saltanatında" dört sultan gördü. Bu 31 yılda büyük bunalımlarda "devleti ayakta tutan, hanedanın sönmesini önleyen" Kösem Sultan'dır, Hüseyin Ayyansaray'ın Kösem hakkında söylediği "devletin dayanağı" hükmünü Sakaoglu paylaşıyor.

Sakaoglu, Kösem Sultan'ın oğulları IV. Murad ve (1623-1640) ve I. İbrahim (1640-1648) zamanlarında "iki veya üç kez saltanat nâibliğini üstlendiğini" öne sürer. Osmanlı hanedanında nâiblik kurumu yoktur. Fakat IV. Murad'ın çocukluk döneminde (1623-1632) devlet işlerini oğlu adına doğrudan doğruya yürüttüğünü, kendisine veziriazamın arzlarında "devletli" diye hitâp edildiğini Topkapı Sarayı belgeleri kesinlikle ortaya koymaktadır. Bu kargaşa döneminde onun fiilen devlet işlerinde son kararları veren bir otorite olduğuna kuşku yoktur. Bu nedenle, hukuken olmasa da Kösem'in fiilen saltanat nâibi olduğu hükmü doğrudur. Sakaoglu'nun hükmüne katılıyoruz: "Kösem Mahpeyker'i Valide Sultanlar sıralamasının dışında, Osmanlı tarihinin kritik bir evresini yönlendiren *Büyük Valide* konumunda görmemizi gerektiriyor."

SULTAN I. İBRAHİM'İN HAL'İ VE KATLİ (1648)

I. Ahmed'den (1603-1617) beri kardeş katli kuralı uygulamadan kalkmıştı. Fakat şehzadelerin *kafes* sistemiyle Harem'de tutulması, Valide sultanları taht değişikliklerinde kilit duruma getirmiş, 1617-1623 döneminde üç kez taht değişikliği, II. Osman'ın katli, *ekberiyet* (*senioratus*) kuralının işlemediğini göstermişti. Böylece I. Ahmed'in oğlu IV. Murad 12 yaşında Validesi Kösem Sultan vesayetinde tahta getirildiğinde onun da tahta kalacağı kesin görünmüyordu. Genç sultanın Validesi Kösem, çocuk sultanı tahta korumak için yeniçeri ocağı ve ocakağalarıyla birlikte hareket etme gereğini görmüştü. Bu çok tehlikeli bir dengeydi. 1632'de IV. Murad sipahi ayaklanmalarında zorbalara karşı tahtını korumak için tehlikeli günler geçirmiş, sonunda yeniçeri desteğiyle saltanatını koruyabilmişti. Bu koşullarda Murad'ın daima rakip durumunda olan kardeşleri Sultan Bayezid ve Sultan Süleyman'ı ortadan kaldırmak istemesi doğal görünmektedir. I. Ahmed'in oğulları IV. Murad ve Sultan İbrahim, Valide Sultan Kösem sayesinde 1623-1648 döneminde Osmanlı tahtında saltanatlarını koruyabildiler. Aşağıda görüleceği gibi Kösem-Yeniçeri ittifakı bu döneme damgasını vuracaktır.

Sultan Murad 1635 sonbaharında Revan zaferiyle İstanbul'a girmeden önce Kaymakam Bayram Paşa'ya kendi elyazısıyla gizli bir emir gönderdi. Hatt-i hümayun sarayda, kafeste Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) oğulları şehzade Sultan Bayezid ve Sultan Süleyman'ın katlini emrediyordu. Şehzadeler 25 yaşında, yetmişmiş delikanlılardı.

İranlılara karşı kazanılmış bu ilk büyük zaferin sahibi genç padişah için İstanbul'da yedi gün yedi gece şenlik ilân olundu. "Halk-i âlem 'iş ü 'işrete" kendini vermiş, tüm İstanbul halkı bayram yaparken Kaymakam Paşa uğursuz emri yerine getirmek için padişahın yakın adamı Bostancıbaşı Duçe Ahmed Ağa ile şehzadeleri bir bahane ile kafesten çıkarıp boğdular. Onların yalvarmaları,

celladın kemendine karşı boğuşmaları yürekleri parçaladı, idamı icra edenler dâhil kimse göz-yaşlarını tutamadı. Sultan I. Ahmed'in evladından Hasan da hayatını kaybetti. Ahmed'in oğullarından yalnız bir kişi, şehzade İbrahim kaldı. Harem'de Kösem onu saklayıp tüm şehzadelerin ortadan kalkmasını önledi. Böylece Osmanlı hanedanının devamını sağlamış oldu. "Sultan-i cihan ... kahraman-ı ateş-feşan" Sultan Murad'ın emrine kimse karşı çıkamazdı. Vakanüvis Naimâ ilâve eder: "Bu hal, halk-i âleme bâis-i ihtilâl oldu."

Sultan Murad padişahlık otoritesini göstermekte, ufak bahanelerle ulemâ dâhil birçoklarını celladın palası altına gönderen müstebit-despot, acumasız bir hükümdar görünümündeydi. Karakterinin oluşumunda uzun zaman kendisini koruyan, eğiten Valide Sultan Kösem'in rolü vardır. Kösem, veziriazam 'arzlari üzerinde *Arslanım* diye andığı oğlu Murad'ın gerçek bir Osmanlı padişahı olmasını isterdi. Sultan Murad çabuk hiddete gelen, cezalarında aşırı bir karakterdeydi. Reaya şikâyetlerini ciddiye alır, vali ve kadıları bu yüzden celladın satırı altına gönderirdi. Reayayı koruma geleneksel doğu devlet felsefesinin *adalet prensibinin* gereği olarak benimseniyordu.

BAĞDAD KUŞATMASI¹

Sultan Murad'a 1632 olaylarında başlıca destek olan veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa dört yıl hizmetten sonra azl olundu. Revan seferinde kusuru görülmüş ve yerine Bayram Paşa getirilmişti. Rumeli timar yoklamasında İstanbul surlarının onarılmasında hizmetleri görülen Bayram Paşa, padişahın tam güvenini kazanmış, Sultan Revan seferindeyken İstanbul'da kaim makam olarak bırakılmıştı. Sultan Murad'ın 1432 yazında askere karşı iktidarı ele almasında başlıca desteği olan Mehmed Paşa'nın eşyası musadara edildi. Anadolu'da boş yere hanlar yaptırıp reayanın şikâyetlerine neden olmuştu. Paşa idâm edilmedi, Surca Saray'a (Çinili Köşk) hapsedildi. Orada kendisini ziyarete gelmekteydiler. Sultan nihayet onu affetti. Sarayına döndü ve az sonra vezirlik hasılarıyla Özü'ye serdar atandı. Sultan Murad, İran Şahı'nın eline düşen Bağdad'ı geri almak için hareket ettğinde, İran'a karşı Timur soyundan Hindistan sultanıyla yakın ilişkiler kurduğu dikkat çekmektedir. Hint sultanı, İran ile Kandihar üzerinde rekâbet içindeydi. Osmanlı sultanıyla bu yüzden işbirliği istiyordu. Elçinin getirdiği armağan yüz bin altın aşar değerliydi.

Kayda değer ki İranlılar ateşli silahlarla karşılık verdiler. Veziriazamı Tayyar Mehmed Paşa şehit düştü. Kuşatmanın 40. günü İranlı kaleyi teslimle razı oldu.² Fakat kıyımdan kurtulamadılar. Kıyımda İranlıların aşırı Kızılbaş oldukları ileri sürülmüştü. Padişah iki ay Bağdad'da kaldı, şehrin kalesi onarıldı. Şah'a tehdit dolu bir nâme gönderildi.

Kösem Sultan idaresi altındaki haremın devlet düzenini bozan aşınıkları vakanüvis şöyle anlatır: IV. Murad, I. Ahmed'in şehzadelerini idam edince, yalnız kardeşi İbrahim hayatta kalmıştı. Tah-ta çıkan İbrahim'in (1640), oğlu olmazsa kendisinden sonra Osmanlı hanedanı son bulacaktı. Devlet erkânı, özellikle Valide Kösem Sultan, güzel cariyeleer takdiminde yarış girdiler. *Kafes* hapsinden yeni kurtulmuş deneyimsiz Sultan İbrahim'e vakanüvisin ifadesiyle, "zümr-i nisvân" "şiverkârlık" ile "dost-luk fenninin" acayip hünerlerini "ta'lim" ettiler. Her ne kadar bu yolla birkaç şehzade dünyaya geldiyse de padişahın yatağını paylaşan paylaşan haseki kadınların müdahaleleri ve masrafları aşırı bir haldeydi. Beş-altı hasekinin *hâs* lardan yıllık gelirleri yüz bin gurusâ (yaklaşık 67 bin altın) varıyordu. İsrâflar kul taifesine maaş yetiştirmekte darlık içinde bulunan devlet hazinesine ağır bir yük getirdi. Öte yandan, harem kadınlarının artan nüfuzu, idarede bir yolsuzluk zinciri başlattı. Birçok devlet memuriyetleri hasekilerin

tavsiye ve müdahalesiyle verilir oldu. Sonunda, bütün devlet makamları açıkça, kim fazla rüşvet verirse ona verilmeye başlandı. Vakanüvis'e göre rüşvetle memuriyet alan kimse parayı çıkarmak için memuriyetine gitmeden makamını satışa çıkarır oldu. Devlet makamları bir arttırma pazarı haline geldi. Geliri yüksek sancaklar ve eyaletler, müşahib-nedim olanlara, haseki kadınlara veya adamlarına verilmeye ve bölüşülmeye başladı. Emektar idareciler, vıran saraylarda veya han köşelerinde muhtaç ve zebun bekler hale düştü. Rüşvetle bir valilik elde eden bey veya paşa, rüşvet parasını çıkarmak için vergi veren reayayı soymaya başladı. Vakanüvis durumu şöyle özetler: "Vergi veren reaya, ayaklar altında, devlet hazinesi yağmacılar elinde, kadınlar saltanatı altında "âlemin ihtilâli göründü."³

Sultan İbrahim döneminde haremde padişahla yakınlık kuran müşahibeler, Valide Sultan Kösem ile rekâbete cesaret etmekteydi. Bunlardan *musahibe* Şekerpâre, yandaşlarıyla rüşvetler alıp, devlet işlerine kanışmaktaydı. Valide Sultan'la aralarında tartışma çıkmış ve Kösem onu dövmüştü. Kavgâ Sultan İbrahim'in kulağına gitti. Şekerpâre Sakız'a sürüldü, mallarına el konuldu. Saray dışında Şekerpâre'ye hizmet eden ve bu yolla büyük servet elde eden kethüdasında saklı cevâhir, altın ve gümüş dolu 16 sandığa el kondu. Şekerpâre akşamları sultana "ekmek alacak param yok" dermişti. Musadarakada yalnız nakit 250 kese (25 milyon) gümüş akça çıktı.⁴

Bu tarihlerde "ilmiye ve seyfiye" makamları açık arttırma ile satılmaya başladı. Bir kadı, Selanik kadılığı için istenen 10 bin gurus rüşvet parasını aşırı faizle bulup vermişti.⁵

Sultan İbrahim dönemi üzerine eleştirci bir çağdaş kaynak, Mehmed Halife'nin *Tarih-i Gılmanî*'sidir.⁶ Mehmed Halife, İbrahim'in Cinci Hoca ve haseki Şekerpâre'nin nüfuzu altına düşüğünü, paşaları ciddi olmayan işler yüzünden idam ettiğini belirtir. Mehmed Halife'ye göre Sultan İbrahim devlet işlerini tamamıyla veziriazam Hezarpare Ahmed Paşa'ya (veziriazamlığı 21 Eylül 1647- 7 Ağustos 1648) bırakmış, kendini harem eğlencelerine adanmış. 1648 ayaklanmasında isyancılar İbrahim'in kötülüklerinden Ahmed Paşa'yı sorumlu tutmuş ve feci şekilde katline neden olmuşlardır. Mehmed Halife, Hezarpare'nin gerçekten rüşvetle iş gördüğünü söyler. Yeniçeriler ve halk bu yüzden Sultan'dan nefret etmeye başlamış, tahttan indirilmesinde bu durum rol oynamıştır.⁷

Saraydaki köşkerlerin her birinin samur kürk ve kıymetli kumaşlarla döşenmesi padişahın fermanı oldu.⁸ Sultan İbrahim pahalı bir koku olan anberi çok kullanırdı. Keyfine karşı çıkanları azl eder veya hapse gönderirdi. Yatak ve yastıkları kürkle döşenir, samur getirmeyen kimse göreve atanamazdı. Altınla kumaşlarla örtülü her yerin samur kürkle süslenmesi padişahın emriydi. Şehirde kürk fiyatları 10 kat arttı. Çağdaş vakanüvisler, Vecdî alayla şu kıtayı yazar:

Ol kadar ragbeti var samurun
Oldu tahsili onun emr-i asir
Böyle kalursa olurdu zi-kıymet
Nâfe-i kelb ve kâfâ-i hunzar

Sultan İbrahim, dışı samur kürk, düğmeleri değerli taşlardan bir elbise icat etti, değeri 8000 gurus (yaklaşık 6 bin altın) idi. Devlet büyüklerinin padişaha samurdan elbise sunmaları fermanı olundu. Durum ülemâ arasında eleştiri ve alay konusu olmaktan gecikmedi, dedikodu aldı yürüdü.

SULTAN İBRAHİM'E KARŞI AYAKLANMA

Ocağağalan Bektaş, Muslihiddin ve Kara Murad ağalardan da kürk ve para talep olundu; ağalar aralarında görüşüp padişah ve vezire karşı ayaklanma hazırlığına giriştiler. Girid savaş meydanından yeni gelen

Üçüzler'den Kara Murad ocakağalarının başı olup "bir korkunç adam idi", 500 adamı her an yanında, tüm ocak efradı onun emrindeydi. Bir gün kendisine sultanın bir emri getirildi, iki samur kaparıcı, şu kadar anber ve para acele isteniyordu, Kara Murad emri getiren kulu, hiddetle şu sözlerle geri gönderdi: "Ben Girid'den geldim, yalnız perdaht barut ile yağlı kurşundan gayn bir nesnem yokdur."

Valide Kösem Sultan, Sultan İbrahim'e zaman zaman öğüt veriyor, "müşfikâne" sözler söylüyor, oğlu (sultan) dinlemediği için Topkapı'daki bağçesine gidip uzun zaman orada kalıyordu. Sultan İbrahim bir gün Validenin bazı sözlerinden gazaba gelip onu İskender Çelebi Bağçesine (günümüzde Florya) sürgün etti. Herkes bu hareketi ayıpladı.

Sultan İbrahim'in taşkınlıkları bir kargaşanın geldiğini gösteriyordu. Devlet büyükleri iktidarda kalmak için Sultan İbrahim'in delice isteklerine baş eğip zengin kimselerin mirasına el koymaya devam ediyorlardı. Sultanın son delice arzusu "mücevher kayık" yaptırmak oldu. Bir nikâh düğünü vesilesiyle gündüz ziyafetler, gece raks, karagöz, her türlü oyunlar, sabaha kadar eğlence ile vakit geçirildi.

Öte yandan, Kara Murad'ın Sultan'a karşı gelmesiyle ağalar gizlice isyan hazırlığına başlamışlardı. Veziriazam, kendilerini düğüne davet etti. Ağalar anlayıp gitmediler.

Ayaklanmanın başı Kara Murad Ağa idi; ağalar onun konağında buluşup yemin edip harekete karar verdiler. Orta Cami'ye gelip yaşlı yeniçerileri ve odabaşları davet ettiler. Plan şuydu: İlk deli padişaha hizmet eden veziriazamı ortadan kaldırmak, Şeyhülislâm'a adam gönderip ulema ile sözbirliği sağlamak. 8 Ağustos 1648 günü ağalar ve yeniçeriler silahlı olarak Orta Cami'de toplandı, Şeyhülislâm Abdürrahim'e mektup gönderip kendilerine katılmasını istediler, sultana karşı harekete meşruluk vermek için bu şarttı. Şeyhülislâm heyecan içinde mal ve canımız tehlikede, bu iş kolayca sonuçlansın dilerim, yanıtını verdi. Kara Murad, "Efendi, bu işler cümle sizin sükkütunuz ve 'adem-i ittifakınız ile bu mertebelere gelmiştir" dedi. Kendisinin ulemayı toplayıp Fâtih Camii'ne gitmelerini, Sultan bertaraf edilinceye kadar dağılmamalarını istedi. İstanbul'daki tüm ulema ve yeniçeriler pürsilah Fâtih Camii'nde toplandılar. Murad Ağa ulemaya hitapla bu harekette sipahilere muhtaç değiliz, dediye de, onlar da isyana davet olundu. Sipahiler geldi, veziriazam Hezarpare Ahmed Paşa'ya haber gönderip çağırıldılar, paşa geceleyin kaçıp gizlenmişti.

Ayaklanmayı duyan Sultan İbrahim, müftüye haber gönderip dağılsınlar, dedi. Veziriazam teslim edilmedikçe dağılmayız, şartatca sözüümüz vardır, yanıtını aldı.

Âsiler, Ahmed Paşa yerine veziriazamlığa eski defterdarlardan Sofu Mehmed Paşa'yı davet ettiler. Padişah, adam gönderip Mehmed Paşa ile müftü huzura gelsinler, emrini verdi, karşı hazırlığa girişmek istedi. Toplanan kalabalık, emre karşı çıktı, sadece Mehmed Paşa'yı gönderdiler, sadaret möhri kendisine verildi; padişah Hezarpare Ahmed damad-i padişahıdır diyerek onun canını bağışlamalarını istedi. Kalabalık, Ahmed Paşa'nın tesliminde ısrar etti, yeni veziriazam tekrar padişah huzuruna gitti.

İsteği yerine getirilmeyen padişah hiddetinden kendini kaybedip paşayı dövmeye başladı. Sarayına kaçan Paşa durumu bildirdi, vezirlik möhriyle hilatı kendisine gönderdi. Ocakağaları Bektaş ve Muslihiddin, Paşa'nın yanına gittiler, "neden korkuyorsun, bizim gibi kocalar din uğruna ölmekten gayn neye yarar, kalk bu işi başa çıkaralım" diye zavallı paşayı camiye getirdiler. İstanbul'un sur kapılarını kontrol altına aldılar, şehzadelerin hayatını güvence almak için Valide Kösem Sultan'a tezkire gönderip kararlarını açıkladılar, aynı zamanda sarayın hâkimi bâbussaade ağası ile bostancıbaşıya (o

binlerce bostancının başıydı) haber gönderdiler: Hezârpâre katledilecek, padişah tahttan indirilecek ve yeni padişah tahta çıkarılacaktır. İbrahim şu karşılıkta bulundu: Bu toplantının aslı nedir, niçin dağılmazlar, benim yanımda bine yakın kul vardır, dağılmazlar ise hepsini kırım, vezir Hezârpâre nerededir bilmem, kendileri bulsun, dedi. Koca Arnavut Kara Murad, biz Hezârpâre'yi isteriz, eğer padişah ise Ayak Divanı'nda karşımıza çıksın, isteklerimizi arz edelim, böyle "gaflet ile" (durumu görmekten gelmekle) sultanlık olmaz diyerek olağanüstü *Ayak Divanı* toplanmasını istedi.

Koca Muslihiddin, ayaklanmanın nedenlerini padişahın yakını *Mirahur*'a şöyle özetledi: "Padişah, Hezârpâre gibi zalim ve rüşvetçiyi başımıza belâ etti, "avretleri" (harem kadınlarını) devlet işlerine musallat etti (Kösem Sultan ve yakınları demek istiyor); para yapma hırsı, rüşvetçilik ve şeriata aykırı hareketler aldı yürüdü, vergi veren köylü perişan, öbür yandan Venedik donanması Boğaz'ı kontrol altına almış, alduran yok; İstanbul kuşatma halinde, sen (Mirahur) durumu görmek için Çanakale Boğazı'na gitmedin mi" dediler. Mirahur yanıtlayarak, evet bu durumu bilip bildirmediğim için suçum vardır. Ama veziriazama karşı gelmek istemedim, "başumdan korkup söylemedim"; şimdi isteğiniz nedir, padişaha iletileyim, dedi. Muslihiddin Ağa, ilkin rüşvet âlemden kalsın, Harem'den hasakeli kadınlar uzaklaştırılsın, Hezârpâre Ahmed Paşa bize teslim edilsin, "filân itsün" (tahtı bırakın?) diye isyancıların isteklerini dört maddede özetledi. Mirahur içeri padişahın yanına gitti; bu sırada sultan İbrahim, Saray surları üzerine toplar çıkarmakta, bostancıları kılıç ve tüfekle silahlandırmakta, savaş hazırlanmaktaydı. Akşam yaklaşıyordu; topluluk dağılsa bir daha bir araya gelemez kaygısı isyancı elebaşılarını düşündürüyordu. Aralarında, İbrahim hepimizi karar korkusu kendini gösterdi; bir an önce harekete geçmeye karar verdiler. Hedefe varıncaya kadar dağılmayalım diyerek geceyi camide geçirmeye karar verdiler.

İSYANIN ŞEHİRDEKİ AKİSLERİ

Şehirde bütün dükkânlar kepenk indirmişti. Hezârpâre, İstanbul'da dostları yanında bir yere saklanmak için haneden haneye şaşkın şaşkın dolaşüyor, saklanmaya çalışıyordu.

Bu kargaşada Sultan İbrahim anası Valide Kösem Sultan ne yapıyordu? Vakanüvisler'e göre⁹ Kösem "kendi oğlundan bızır (bıkılmış, usanmış)" olup veziriazam Hezârpâre'ye bu durum "seni ve beni sağ komaz, devlet elden gidüb 'âlem harâba vardı, hemân (Mehmed'i) culûs itdir" demiş. Hezârpâre, buna cesaret edememişti: "Beni öldürürse öldürsün ben ana (sultan İbrahim'e) suikasta cür'et idemem" diyordu. Sonunda yakalanıp celladın kemendinde can verdi. Hezârpâre, rüşvet vesaire ile topu 7000 flori altına varan bir servet yapmıştı. Canını kurtarmak için hepsini rakibine teslim etti. Cesedi, Atmeydanı'nda Çınar altında halkın seyrine bırakıldı, parçalandı (Hezârpâre adı buradan gelir). Ulema ve silahlı yeniçeriler ocağalarıyla Atmeydanı'na geldiler.

Sultan İbrahim'e gönderdikleri adamı padişah, işte Hezârpâre'yi katlettiniz, daha ne istiyorsunuz, diye geri gönderdi. Asilerin gönderdikleri ulemadan Hasan Efendi: "Padişahım, şikâyetleri şudur: Siz devlet hâzinesini israfıla tükettiniz, Bosna serhaddine düşman girdi, Venedik gemileri Boğaz'dan donanmamızı çıkartmaz, İstanbul mahsûr (kuşatma) altında kaldı." Padişah, yalan söylüyorsunuz, diye karşı çıktı. Hasan Efendi Hezârpâre'nin bu gerçekleri kendisinden sakladığını söyledi; kullar padişahı Ayak Divanı'nda görmek isterler, diye ekledi.

Ocağaları ve ulema, İbrahim'in tahttan indirilmesine karar vermişlerdi. Karar, Kösem Sultan'a bildirildi. "Cumhûra muhâlefet câiz değildir" dedi.¹⁰ Büyük şehzade Mehmed'in (o zaman yedi ya-

şındaydı) Orta Cami'ye gönderilmesi için Kösem'e haber iletildi. Camide asker arasında cülûs şim-diye dek görülmemiştir, ağalar saraya gelsinler, dendi. Yeniçeriler razı olmadılar, çünkü sarayda si-lahlanmış bostancılar hazırdı. Bostancıbaşıya ulemeden saygın biriyle şu haber gönderildi: Cümle ulemâ ve vüzerâ ... pâdişâhu hal'e hep birlikte karar vermişlerdir ve fetvâ yazılmıştır, şehzâdeyi tahta oturtmadan dağılmayız ... itaat etmezseniz hepinizin idamına karar verilmiştir, Müslümanlar arasun-da savaştan kaçınmak gerekir, diye bostancıbaşıyı tehdit ettiler.

Bostancıbaşıyı yanlarına alıp yeniçeri karagâhına, Orta Cami'ye götürdüler. Ulema ve ağalar bostancıbaşıya hitapla, "eğer bostancılar direnmeye kalkarlarsa bir tek nefer kalmaz" diye uyardı-lar. Saraya dönen bostancıbaşı, bostancılar ve saray içiçöğlanlarını toplayıp, emrimden çıkmayın dedi, hepsi "baş aşağı idüp emir pâdişahımızdır" deyip bostancıbaşıya uydular. İsyanın başlamasından bir gün önce ayaklanan ocakağalan ve yeniçeri ağası defterdarın sadakatini sağlamış bulunuyordu. O zaman Valide Sultan Kösem'den saraya gelsinler haberi erişmiş, bostancıbaşı kendilerine zarar gelmeyeceğine söz vermişti. İsyancılar topluca saraya geldi, bostancıbaşı kapıyı açtı, hep birden Harem'in dehliz kapısına vardılar. Başta şeyhülislâm ile kadıaskerler, ocakağalan Muslihiddin Ağa, Bektaş Ağa ve Murad Ağa'yı Dehliz kapısında Kösem, başına siyah ibrişim mendil örtmüş halde, bir zenci hadım ağa ile karşıladı: "Sâhibetülmakâm, ümmü'l mü'minin" (devlet makamında müslüman-lar anası) "Valide Sultan Hazretleri"ni karşılarında buldular. Ulema ve ağalar hepsi ellerini önlere kavuşturmuş ayağa kalkarak saygı gösterdi. Kösem ocakağalanına hitapla: Böyle kargaşaya (tehyic-i fitneye) sebep olmak insaf mıdır, hepiniz bu yüce hanedanın bağışlarıyla beslenmiş kişiler değil mi-siniz, devince ihtiyar Koca Muslihiddin gözyaşlarıyla şöyle yanıt verdi: Benim devletli sultanım, gerek siz benzeniz ve cümlemiz bu devlet-i 'aliyyenin nimetlerine lâyık görülünüz, özellikle ben, kızılaba ile (devşirme) gelüp yaşam seksene yakındır ... o sonsuz nimetlerin karşılığını vermek bizim ödevimizdir, bu hanedanın kargaşa içine düşmesine tahammül edemiyoruz. Bu durumda ben öna-yak olmayı şahsen istemezdim, ben neyi bekler, kime ihtiyaç duyanım, bir makam peşinde değilim, emekliyim; bu devlete hayır duâ hizmetindeyim, amma devletli sultanım, çok şükür Müslümanız, padişahınızın hareketleri şeriat ve akıldan dışarı olup dünyaya kargaşa geldi (âleme ihtilâl), yara-mazların yakınlığı sonucu eyileşme imkânı kalmadı. Düşman başkaldırdı, serhadleri düşman istilâ etti, Boğaz'da 70-80 Venedik kadırgası kale gibi kalyonlarıyla yatıp Akdeniz yolunu kapamış, gece-gündüz savaşır. Padişah bunlardan habersiz oyun ve eğlenceye, para toplayıp "isrâf ve irtisâya" dalmış, "Şeriat unutulmuş", "rüşvetle âlem yıkıldı". Ulema fetvalarıyla şeriat hükümleri ne ise yerine getirmek için gelmişiz, çok şükür şehzâde (Sultan İbrahim ve Hadice Turhan Sultan'ın oğlu yedi yaşındaki Mehmed) tahta layıktır, o babası yerine tahta oturuncaya kadar (ulema ve asker) toplan-tımıza son vermeyiz; kan dökülür, lütfen karşı çıkmaktan çekinin, "emir Şer'i şerifindir," dedi. Her ne kadar Valide Sultan'ın kalbi oğlu pâdişaha karşı kırık olsa da analık merhameti dolayısıyla uzlaştırtıcı yanıtlarda bulundu. Sultan İbrahim, Validesinin uyarılan ve öğütleri yüzünden ona incinmişti. Ya-nındaki genç haseki kadınlarının kışkırtmalarıyla Kösem'i Rodos'a sürgün göndermek istemiş, sonra İstanbul dışında saraylarda oturmasına razı olmuştu. Kösem, oğlu sultan padişahın korkmaktaydı. İbrahim, kız kardeşleri Ayşe Sultan, Fatma Sultan, Hanzâde Sultan ile Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultan'a karşı da kötü muamele ediyordu. Onlara ait emlak ve cevâhiri alıp nikahlısı Hümmâşah Sul-tan dedikleri Telli Hasekiye vermiş ve ötekilere câriye muâmelesi ile hasekisine hizmetkâr yapmıştı. Valide Sultan ve Harem'de herkes üzüntülüydü.

Kösem, Muslihiddin Ağa'nın sözlerine tepki gösterdi. Bu kadar zamandır oğlum ne yaptıysa sizinizi çıkarmadınız. Fesad, yolsuzluk saydığınız işlere kendiniz yardımcı oldunuz. Hiçbiriniz kendisine öğüt verip eyi niyet göstermediniz. Eğer siz hep birlikte onu uyarsaydınız, bu duruma gelmezdik. Şimdi durumu düzeltmek için toplantı yapmak kötü bir önlem değil midir? Bundan sonra yapılması gereken, kendisine kötü işleri anlatmak, kötülükleri gidermektir. Kendisi tahtında otursun, hazineden harcamalar ulema ve devlet büyüklerinin birlikte meşveretiyle yürütülsün. Muslihiddin Ağa buna karşı eski yanıtı tekrarlayınca ulema, Şeyhülislâm Abdurrahim ve Kara Çelebizâde Abdülaziz uzun uzadıya konuşular. Olay tanığı Kara Çelebizâde Abdülaziz tarihine göre, Muslihiddin Ağa Valide ile konuşmadan sonuç alamamış, ağlayarak çıkmış gitmişti. Karaçelebizâde'ye göre: "Gördüm ki meclis uzuyor ve umutsuzluk başlıyor, Temmuz sıcakında iki üç saat görüşüldü."¹¹ Dışarıda yeniçiler sabırsız, az kaldı saraya hücum edecekler. Çaresiz ben, diyor Abdülaziz, Validenin yanına gittim, vezir ve müftüye hitabla bir an önce İbrahim yerine Sultan Mehmed'i tahta geçirmek için karar alın, diye ısrar ettim, bu kargaşa ancak bu yolla önlenir, dedim.¹² O zaman Kösem Sultan "Behey Efendi, ne'aceb düristüğü âdemsin, ya biz ne deriz" diye söze başladı: "Şimdi devletin iyiliğini isteyenler yola geldi; hep birlikte asker önüne varıp bunu açıklayarak toplantıların dağıtmaya çalışmamız gerekmez mi?" Onun bu sözleri kabul edilmedi, bunun üzerine hiddetle içeri gitti. Mufti ve Veziriazam: "Allah sizden râzı olsun, rûzgâr (zaman) meğer sizi bugün için saklar imiş" diye kendisini desteklediler. Bâbussaâde önüne altın taht çıkarıldı. Valide, şehzâde Mehmed'i padişahlık âlâmetleriyle getirip, "kahr u kin ile" muradınız bu mudur, işte şehzâde işte siz diye görüşmeler son verdi. Bu andan itibaren İbrahim'in tahttan indirilmesi ve şehzâde Mehmed'in tahta çıkarılması kaçınılmaz oldu.¹³ İçeriden Sultan İbrahim'in kükremesi işitiliyor, haremdekiler ve bostancılar ona destek oluyor, kısaca bunalım devam ediyordu. Bu durumdan herkes kaygılı,¹⁴ çocuk şehzâde Mehmed şaşkın, gözleri cırafta, işte bu şaşkınlık anında müftü Abdülaziz, şehzâdenin sağ koluna girip "mum gölgesi gibi" yanına gider.

Abdülaziz Efendi, kuşkusuz, İbrahim'in tahttan uzaklaştırılması (sonra da katli) konusunda en önde rol oynamış kişidir. Küçük şehzâde tereddüt içinde titriyordu; o halde meydana yürüdü, orada bekleyen saraylı kullar sadakatlerini gösterip şehzâdeyi "âleyke 'avnullah" (Allah yardımcın olsun) sadalarıyla selamladılar. Abdülaziz, saltanat değişikliğinde kesin rol oynadığını tarihinde belirtmeye çalışır. Cülûs tarihini 18 Receb 1058 / 9 Ağustos 1648¹⁵ olarak verir. Sultan Mehmed'in sultanlığının ilânı sırasında kendisi sağ kolundaymış; sol kolunda ise kimse yokmuş, bu "küstahlığınızla" oğul ve torunlarını övünsünler, diyor. Abdülaziz, Sultan İbrahim'in hemen hapse götürülmesi gerekirken, topluluğun dağılıp gitmesinden de şikâyet ediyor. Çocuk sultan Harem'de Hâs-Oda'ya nakledildi, oradaki iç oğlanların onun hizmetine girmekte, padişahlığını tanımakta tereddüt etmediler. Ertesi gün haber yayılınca, tüm devlet büyükleri "gafletten" uyanıp Sultan Mehmed'in emriyle saraya geldiler. Tahttan indirilen Sultan İbrahim güzel döşenmiş bir dairede iki cariyeye ile kapatıldı, üstüne kilit vuruldu. Valide Sultan'a ve Harem'e verilmiş tahsisler ve bazı *paşmaklık* denilen hâs ve *zeâmet* gelirleri devlet hazinesine alındı.¹⁶ Böylece, Kösem dönemine ait büyük gelirler (yılda kırkar elliser bin gurus) Harem'den alınmış oldu. Bu devir teslim Büyük Valide Kösem'in Abdülaziz'e karşı düşmanlığını daha da çoğalttı.¹⁷ Yalnız Kösem'in hasılan üç yüz bin gurusu varıyordu. İbrahim'in tahttan indirilmesiyle muazzam gelir kaynaklarını kaybeden Kösem Sultan, bu tarihte eski güç ve nüfuzunu kaybetmiş ve ölünceye kadar Abdülaziz'e düşman olmuştu. Bu arada Şeyhülislâm Abdurrahim'in azlolanması gündeme geldi. Bu makamda gözü olan Karaçelebizâde Abdülaziz'e karşı İstanbul kadısı Behâyi Efendi bu makama getirildi.

Yeni padişah IV. Mehmed için âdet üzere tüm cülûs merasimi yapılarak (Eyüp ziyareti ve sarayda bi'at) padişah oldu; Büyük Valide yetkilerini kaybetti, IV. Mehmed'in annesi Hadice Turhan Valide Sultan ünvanıyla sarayda onun yerini aldı.

Bununla beraber torunu padişah olan Kösem Sultan, devlet işlerinde deneyimi dolayısıyla *Büyük Valide* ünvanıyla bir süre daha nüfuzunu koruyacaktır. Yedi yaşında bir çocuğun padişah olarak devletin başı ve sahibi olabileceğini, ulema Hanefî mezhebi fıkıh kitaplarından açıklamalar yaparak desteklediler: Akli zayf (muhteli'l- 'akl) olanın saltanatı câiz değildir, akli olmayan hükümdara bir şeyi anlatmak mümkün olmaz. Şeriat hükümlerine aykırı hareket eder, zulüm yapar, halkın mallarını musadara eder, kan döker, ülkeye düşman ayağı basmasını önleyemez,¹⁸ bu nedenlerle sultanlık makamında oturamaz; "sabi âkil" *ma'sûm* (yani 12 yaşından küçük olan) padişah olabilir, bu takdirde vekil-i saltanat olan veziri devlet işlerini görür. Validesi (ve veziriazam) devlet işlerini onun adına yürütürler. "Ma'sûm" çocuk IV. Mehmed'in tahta getirilmesine karar verildiğinde Abdülaziz, Naimâ'ya göre "o kadar küstahâne sözler söyledi ki" burada yazmak utanç verir.¹⁹ Naimâ'ya göre Kösem Sultan, ona karşı erkeğe tartışmaya girmiş (merdâne mübâhese), Abdülaziz de susturucu sözler söyleyince, "varayım, sarıcağın sardurup (Şehzâde Mehmed'i) çıkarayım deyüp" içeri gitmiş.²⁰ Naimâ IV. Mehmed'in cülûsu hakkında yazdıklarında²¹ Abdülaziz'i yineler. Çocuk padişah Babussaâde'de taht üzerine oturtulmuş, başta Şeyhülislâm, veziriazam, ulema ve devlet büyükleri islâmî "bi'at" merasimini yerine getirmişler, "ma'sûm korkmasın diye" başkalarının yaklaşmasına izin verilmemiş, cülûs merasiminden sonra Sultan Mehmed, Valide Turhan Sultan ve bostancıbaşı muhafazasında içeri Harem'e götürülmüştü. Merasim sonrası devlet büyükleri Sultan İbrahim'in yanına gittiler, "içeriye" (yani hapsedileceği odaya) buyrun, dediler.

Tahtından indirilen İbrahim "feryada başlayub bre hâinler filânlar, bu nasıl işdir, ben her birinize ihsanlar itmedim mi? Şimdi havânuza tâbi olmadığım için beni kaldırmakta tedarik itdiniz, ben pâdişah değil miyim, bu ne dimektir" diye bağırarak karşı geldi. Karâçelebizâde Abdülaziz "cür'et idüb" Sultan İbrahim'e yakışsız "çok ağır söz" söyledi: "Hayır pâdişah değilsin, umûr-ı şer'iyye ve dinliyyeye" kayıtsızlık ettin, "cihânı harâba virdin," vaktinizi eğlence ve gaflet içinde geçirdiniz, rüşveti saklayıp zâlimleri aleme musallat ettiniz" diye o kadar ileri gitti ki herkes şaşırıldı.

SULTAN İBRAHİM'İN KATLI

Haremden bir daireye hapsedilen İbrahim'in gece-gündüz ağlayış ve feryatları kesilmiyordu. Enderrin'dakiler matem tutup, aralarında nasıl olur, bir padişah tahttan indirilip diri diri mezarla konur; çıkarıp yeniden tahta oturtalım, diye dedikoduya başladılar. Dışarıda sipahiler arasında da bu gibi sözler dolayıyordu. İbrahim'i tahttan indirenler, özellikle ulema korkuya kapıldılar. Ulema, yeniçeri ağaları ile konuşup İbrahim'in ortadan kaldırılmasına karar verdi. Şeyhülislâm (müfti) Abdürrahim²² fetvâ verdi; müfti ve devlet erkânı veziriazam Sofu Mehmed Paşa, kadîaskerler ve yeniçeri ağaları bir araya gelip saraya çıktılar. Saray içoglanları taraf taraf ağlaşıp kaçıştılar, İbrahim içeriden feryad ve figâna başladı, "siz ki benim ekmeğimi yiyenlersiz, aranızda bana merhamet eden kimse yok mu?" diye bağınıyordu.

Ünlü cellad Kara Ali bile kaçtı, durum çok nazikti, idamı bir an önce gerçekleştirmek gerekiyordu. Veziriazam ve müfti Abdürrahim, cellad Ali'yi zorla odaya soktular, padişahı kırmızılar giymiş, sol elinde Kur'an-ı Kerim ile buldular, İbrahim elinde Kur'an müftiye hitapla: "Seni, Paşa 'bir din-

sizdir, depele' demişti, ben seni öldürmedim ... İşte kitâbullâh, beni neyle öldürsünüz, zâlim" diye feryad etti. Arkasından cellad Ali ve yardımcısı Hammal Ali kemendi boynuna atıp yaşamuna son verdiler. "Pâdişâh-î şehidin" nâşi, gusl namazından sonra Sultan Mustafa'nın merkadi yanında defn olundu. Enderun halkına biner akçe dağıtıldı.²³ Naimâ'ya göre²⁴ IV. Murad, I. Ahmed'in oğullarını idam ile yalnız kardeşi İbrahim'i hayatta bırakmış; ölüm korkusuyla yaşayan İbrahim ruhu hastası olmuş; Harem'de yakınındaki *musâhib* kadınlar onu doğru yoldan saptırmışlar; onların etkisiyle yaksız işlere kalkışmıştı; aceleci, hızlı konuşan biriydi, son derece eli açık, müsrif bir padişahı.

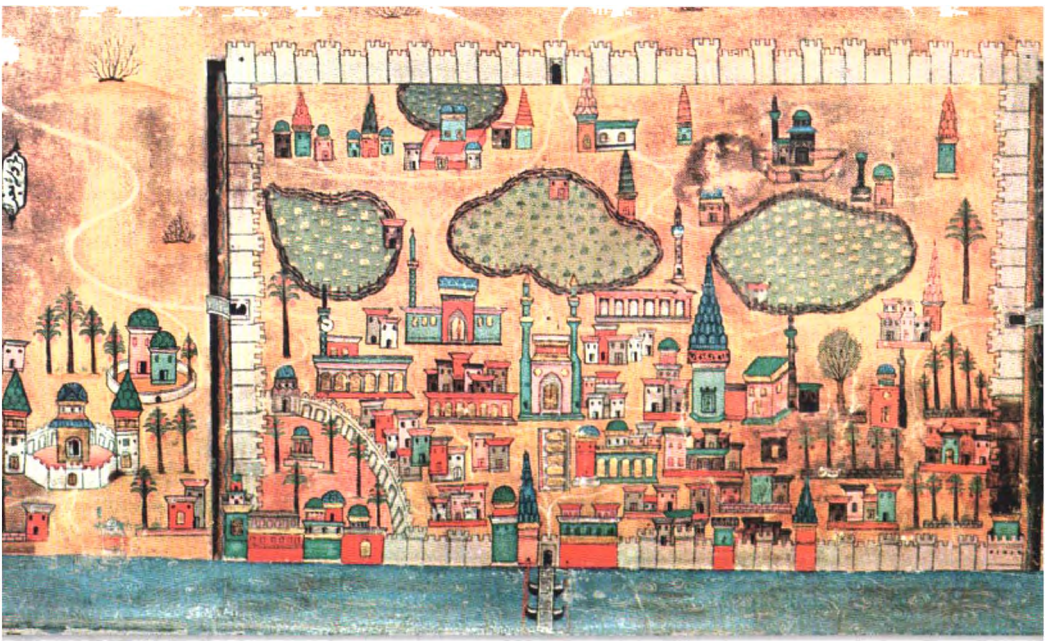
Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve katli olaylarını, iki göz tanığı, Abdülaziz Efendi ve divan kâtiplerinden Vecihi, tarihlerinde anlatırlar. Abdülaziz'in anlatımı²⁵ olaylara doğrudan doğruya karışmış biri olarak önemlidir. Abdülaziz, İbrahim'in tahttan indirilmesi ve katlinde, IV. Mehmed'in cülûsunda İstanbul kadılığından Rumeli kadıaskerliğine getirildi. Bu atama dedikodu konusu oldu: Abdülaziz, aşâğılık, inatçı, bencil, çekişerek öne çıkmaya çalışan, şöhret düşkünlü biriydi.²⁶ IV. Mehmed'in tahta çıkması üzerine sipahi ve yeniçeri cülûs bahşişi için kargaşa çıkardılar. Yalnız asker değil, ulema da bahşiş aldı. Sofu Mehmed Paşa, özellikle devlet bütçesini kontrol altına almaya çalışıyor, gereksiz harcamaları kaldırıyor. Bu arada saraylıların israrlarını ve saraydışı masrafları da kaldırmaya çalıştı. Gümrük ve başka gelir kaynaklarından maaş alanların atama kayıtlarını gözden geçirdi. Özellikle, Altı Bölük sipahilerin aldıkları *veled* maaşlarını tanuklarla kontrol etti ve dîrliğ kesilen bin kadar sipahiyi, Girid'e gitmek koşuluyla yeniden hizmete aldı.

YENİÇERİ AĞALARI DEVLETE EL KOYUYOR

IV. Mehmed'in cülûsuyla Sofu Mehmed Paşa'nın maliyede, özellikle sipahilerin maaşları üzerinden yaptığı kesintiler yüzünden sipahi isyanı çıkmış, ayaklanma başlıca yeniçerilerin desteğiyle bastırılmıştı.

Eski yeniçeri ocaklarının *tagallübü* (zorla egemenliği ele geçirmeleri), olaylarla ortaya çıkan en önemli gerçektir. İlk olay, Celâli Haydar Oğlu'nun katlinde görüldü. Veziriazam, Türkmen ağalığına sipahilerden Abaza Hasan Ağa'yı atadı. Ocaklıları buna karşı çıktılar. Veziriazam bu müdahale karşısında istifa etti.²⁷ Sofu Mehmed Paşa veziriazam sıfatına güveniyor, sipahi isyanını bastırmak, maliyede ıslahat yapmış olmakla övünüyor, yeniçeri ağalarını hafife alıyor, "arz günleri bile divâna" gitmiyordu; birtakım kimselerin haksız edinilmiş mallarını hazineye almış bulunuyordu. Kendisinden çok ziyan gören sipahiler dedikodu yapmaya başladılar, onun yerine musâhib-i padişah damadı Fazlı Paşa'nın adı dolaymaya başladı.

Sofu Mehmed'in cezalandırdığı bazı yüksek memurlara, veziriazama karşı ocaklıları sahip çıktılar.²⁸ Vezirin 'arz günlerine gitmemesi dedikodu konusu oldu. Zirâ önemli kararların mutlaka 'arz odasında padişaha 'arz olunup onun karar vermesi gerekirdi. Padişah yedi yaşındaydı. Onun yerine 'arzlara doğrudan Büyük Valide Sultan'a yapılması gerekiyordu. Valide Sultan Turhan ise devlet işleriyle uğraşacak deneyime sahip değildi. Zaten Validelerin 'arz odasında padişah yerine devlet büyüklerini kabul etmesi "kanuna" karşı sayılıyordu.²⁹ Bu noktada, Büyük Valide sıfatıyla Kösem'in, eskiden olduğu gibi, veziriazam 'arzlarını alıp torunu küçük padişah adına emirler verdiğini görmekteyiz (TKS Belgeleri). Veziriazamın *Divana* ve 'arz odasına gelmemesini başta Kösem Sultan yadırgamış olmalı. Bu koşullarda Kösem'in, Yeniçeri ocaklıları ile birlikte hareket etmesi tabiidir.³⁰ Bu tarihte, Sultan İbrahim'i yok eden Yeniçeri ocaklıları ile Büyük Valide arasındaki işbirliği normaldir.

16. yüzyılda surlarla
çevrili Bağdad şehni

Ocağağalarının tuttuğu suçlara veziriazam ceza veremiyordu.¹¹ Başta Bektaş Ağa, yoldaş yeniçeriler şımarmış, taşkunluk göstermekteydiler. Yeniçerilerden bazılarının "ziyâde destdrâzlık ve tecavüz idüb avretlere taarruz ve fesâdlan" görüldü. Murad Ağa bu işleri görmemezliğe geliyordu. Divân'da görülen davalara bile karışıyorlardı.¹² Kendisini Sultan İbrahim'in katlinden sonra "velâhd-i saltanat" gören¹³ veziriazam ile ocağağaları arasında çekişme ortaya çıkmakta gecikmedi. Sarayda bostancıbaşı, siyasi katillerde padişah emriyle en önemli mevkideydi. Sultan İbrahim'in katlinde önde olan Bostancıbaşı Zülfikâr Ağa veziriazamın adamı sayılıyordu. Ocağağaları Muslihiddin Ağa, Bektaş Ağa ve Kethüda Bey veziriazamı destekliyor, fakat Kara Murad Ağa onlara karşı Kösem Sultan'ın tarafını tutuyordu. Kösem, "hatt-i hümayûn" gönderip Bostancıbaşı Zülfikâr'ı azl etti, yerine kendi adamı bostancılar kethüdası Ali Ağa'yı atadı. Veziriazamın onu tehdit etmesi üzerine Kara Murad Ağa karşı çıktı. Ali Ağa'ya, arkanda ben varım, diye destek verdi. Böylece, veziriazam ile yeniçerilerin zorbabası Kara Murad ile karşı karşıya geldiler. Veziriazam, "padişahımız henüz çocuktur, devrim devlet büyüklerinin meşveretiyle birlikte başarılmıştır" diyerek Kösem ve Murad Ağa karşısında cephe aldı. Şeyhülislâmın desteğini aradı, fakat o eski nüfuzunu kaybetmişti, davaya karışmak istemedi.

Veziriazam Sofu Mehmed Paşa, Kösem ile açıkça iktidar mücadelesine girmişti. İktidara "istibdâd-ı tām ile yapışub" saraydan, Kösem'den gelen her isteği reddediyordu.¹⁴ Ocağağalarıyla da bazı işlerde ilişkileri iyi değildi, aralarında İbrahim'in katliyle biten devrim sırasındaki işbirliği sallantıdaydı. İktidar, bu üç merkez arasında paylaşılmıyordu. Girid'e gönderilen donanma Foça Bozgunu¹⁵ veziriazamın rakiplerine fırsat verdi. Veziriazamın zayıf yanı, devlet bütçesinde dengeyi başarmak için aldığı sıkı maliye önlemlerinin, birçoklarını, özellikle "Harem-i Hümayunu" rahatsız etmesiydi.

SULTAN İBRAHİM'İN KANI İÇİN ANADOLU'DA SİPÂHİ İSYANI: GÜRCÜ ABDÜNNEBİ

Sultan Ahmed Camii isyanında bozguna uğrayan sipahiler, Anadolu'da "sipahi zorbalarnın büyüklerinden olan" Gürcü Abdünnebi ile mücadeleyi o tarafa götürdüler.¹⁶ Gürcü, zorbalardan iken IV. Murad kendisini affetmişti. Anadolu'da büyüklerin has gelirlerini toplama vazifesıyla *voyvodalık* yapmaktaydı. Bu yolla servet yapmış, İstanbul'a gönderdiği rüşvetlerle birçok gelir kaynağını ele geçirmişti. Sultan İbrahim tahta çıktığında, kendisinden istenen parayı hazineye ödemedi. Abdünnebi İstanbul'da Yeni Cami sipahi isyanında katledilen sipahilerin intikamını alacağını söyleyerek isyan bayrağını kaldırdı. Böylece, Kösem'i aleyhine çevirdi. Öte yandan veziriazam, Kandide'ye zahire ve asker göndermek için hazinede para toplamaya çalışıyordu. Bu da devlet gelirlerini içi-edenleri aleyhine çevirmişti. Veziriazam, devletin birinci kertede acil işlerini yürütme çabasındaydı: 1649 baharında Garp Ocaklarının (Cezayir, Tunus ve Trablusgarp) donanmalarının padişah donanmasına katılmaları için 120 bin gurus (80 bin altın) göndermek zorunda kalmıştı. Yardıma gelen 10 kalyon 10 *çekdiri*, Mısır'dan İskenderiye'den 18 gemi Foça'da Donanma-yı Hümayun'a katıldılar. Anadolu'da evvelce şehirlerde Celâlılere karşı koruma olarak yerleştirilen birçok sipahi kethüdâ-yerleri vardı. Sonuçta İstanbul'da bastırılan sipahi isyanı, Anadolu'da Gürcü Abdünnebi önderliğinde yeni bir isyan hareketine yol açtı. Gürcü Abdünnebi sancaklarda Tımarlı sipahilerin kumandanları alay-beylerini yanına çağırırdı. Niğde, onun hareket merkeziydi. Etraftan sipahiler, takım takım onun bayrağı altında toplandılar, Konya'ya ele geçirdi, eşkiyadan Katırcıoğlu 400 levendiyle ona katıldı. Gürcü'nün kuvvetleri 15 bini bulunca Sultan İbrahim'in katlinden sorumlu tuttuğu veziriazam Sofu Mehmed'den ve müftiden davacı oldular. Gürcü topladığı kuvvetlerle İstanbul üzerine yürüdü, Kütahya'ya vardı (1649 Haziran).

Anadolu sipahi isyanı üzerine Sofu Mehmed Paşa iktidarı bıraktı. Yerine gelen veziriazam ocağalarından Kara Murad Paşa ve yeniçeri cuntası Gürcü'ye karşı bir araya geldiler. Askerin ve devlet büyüklerinin meşveretinde ittifakla karşı koyma kararı verildi. Gürcü, Yeni Cami sipahi konumuna fetvâ veren müftî Abdürrahim'in azlünde direniyordu. Meşveret meclisine katılan İstanbul sipahi bölükleri ağaları, isyancılarla işbirliği yaptıkları suçlamasına karşı çıktılar ve yeni padişaha (Büyük Valide ve Turhan Sultan'a) bağlılıklarını yinelediler. Fakat uzlaşma olmadı. Sipahiler, yeniçerilerin emri altına girmek istemedi. Ocağalarından Bektaş Ağa sipahilerle anlaşmanın imkânsız olduğunu söylüyordu. Padişah (gerçekte Büyük Valide Kösem) İstanbul'da yeniçeri ve sipahilerin birlikte hareket etmelerini istiyordu. *Meşveret* sonunda sipahiler padişah emrine karşı gelmeyiz diye Gürcü'ye karşı hareket etmeyi kabul ettiler. Birleşme ulema imzasıyla pekiştirildi. Kösem önemli bir iş başarmıştı.

KÜÇÜK PADİŞAH IV. MEHMED DÖNEMİNDE KÖSEM-OCAKAĞALARI CUNTA İTTİFAKI

Önceleri sultanın mutlak vekili sıfatıyla hareket eden Sofu Mehmed Paşa'nın Kösem Sultan ile arası açılmıştı. Paşa, devlet bütçesini korumak için Harem'in israfına izin vermiyordu. O zaman veziriazamın tasarruf önlemleri yüzünden soyguna devam edemeyenler Kösem ile işbirliğine girdiler. Vezirin küçük padişah yerine veliahtlık (*velâyet-i 'ahd*) iddiasında olduğunu Kösem'e bildirdiler. Küçük padişah adına kimin saltanat erkini temsil ettiği sorusu ortaya çıktı; vezirliğin bağımsızlığını ileri süren Sofu Mehmed'i ortadan kaldırması için Kösem kışkırtıldı. Kösem yeniçeri ocağalarıyla

birlikte hareket ediyordu. Veziriazam ise müftüyle beraberdi; saraya, divana gitmiyor, işleri Kösem'e arz etmiyor, "kendi sarayında" iş görüyordu. Devlet işlerinin sarayda değil, Paşa-Kapısı'nda (Bâb-ı Âlî'de) görülmesi geleneği ilk kez Kösem-Sofu Mehmed arasındaki bu gelişmeyle ortaya çıkmıştır. Saray, daha doğrusu Kösem, veziriazamın azl ve idamına karar verdi. Ocakağaları Kösem'le beraberdi. Sofu Mehmed bir yol bulup onları uzaklaştırmamın çarelerini araştırmaya başladı. Müftü onunla beraberdi. Kara Murad Ağa'ya ıyancı Gürcü Abdünnabi üzerine Anadolu'ya göndermeye çalıştı. Öte yandan veziriazamın ortadan kaldırılması için Kösem kin ve düşmanlık (kemâl-i gayz) içindeydi. Veziriazamın gönderdiği 'arz'ları onaylamıyor,³⁷ devlet işlerini yandaş yeniçeri ocakağalarıyla birlikte görmeye çalışıyordu. Veziriazam, yeniçeri komutanlarından *kethüda-beyi* (yeniçerilerin en yakın temsilcisi) yanına çekmeye çalıştı. Dört kez saltanat dönüşümünde rol oynamış, kurnaz deneyimli bir ihtiyar olan Bektaş Ağa veziriazamı desteklemekten el çekti. Kethüda beyi de ona uydu. Entrikaları iyi beceren ihtiyar Muslihiddin Ağa ise her işi Kara Murad ile söyleşmeye önem verdi. Böylece, Üçüzlü Ocakağalar Cuntası (*triumvira*) yeniden canlandı. Kara Murad veziriazam, Muslihiddin yeniçeri ağası olacaktı. Böylece anlaşıldı. Tabii, birlikte hareket ettiklerine kuşku olmayan Kösem Sultan da saltanat vekâletinde bulunacaktı. Sofu Mehmed Paşa bunlardan habersiz, her şeyin eli altında olduğunu sanıyor, servetini artırma yolunda çalışıyor, büyük konaklar yaparak düşmanlarına fırsat hazırlıyordu. Bu sırada Kapudan Paşa'nın donanmasına Foça önünde baskın yapan güçlü Venedik donanması (24 kalyon ve İngiliz *burtonları*)³⁸ Kapudan Paşa'ya büyük kayıp verdirdi.³⁹ Başarısızlık, İstanbul'da *Foça Vak'ası* diye üzüntüyle karşılandı ve Sofu Mehmed Paşa'nın düşmanları tarafından aleyhine kullanıldı. Kara Murad Ağa, Büyük Valide Sultan'a haber gönderip Foça Vak'ası'ndan veziriazamı suçladı (Kapudan Paşa'ya gönderilecek yüz kiseyi göndermemiş, cebine atmıştı). Veziriazam, aleyhine kurulan komplotun habersiz Foça Vak'ası için sarayda *meşveret* meclisi topladı. Kösem Sultan komplotun arkasındaydı. Çocuk sultanın huzurunda Valide Sultan'ın önünde Sofu Mehmed azlolu; kuşkusuz Kösem'in onayıyla, vezirlik mührü Kara Murad Ağa'ya verildi. O zaman Kösem Sultan konuşup "bunca mallar alındı... ve beni öldürmek sevdasına düştüldü, bihamdillahi ta'âlâ ben dört devlet (sultan) görmüşem, bunca zamandır devlet sürmüşem, ben ölmekle ne 'âlem ta'mir olur ve ne yıkılır; bunda gâh beni katle kasd ideler, gâh pâdişahımı ba'zı nesne ferman ettikçe (aslında *arslanım* diye andığı çocuk pâdişah adına kendisi) kim öğretti, sana canım derler; pâdişahlar ile böyle mu'âmele-i istihzâ olur mu? Ya ta'lûm olsa ne lâzım gelir" dedi.

Kösem, Sofu Mehmed'i azl ve katlettikten ve yeniçeri cuntasından Kara Murad'ı veziriazamı yaptktan sonra Şeyhülislâm Abdürrahim'den de kurtulmanın yollarını araştırmaya başladı. Yeni veziriazamla müftü (şeyhülislâm) arasında doğal olarak anlaşmazlık vardı. Abdürrahim daima Kösem'e karşı hareketlerde bulunmuştu. Kösem karşıtı eski idarenin başlıca dayanaklarında Kadasker Karaçelebizâde Abdülaziz de iktidardan uzaklaştırılacakların başındaydı. Kösem ve yeniçeri iktidarına uygun kişi olarak ulemeden İstanbul kadısı Behâyi Efendi vardı. Abdülaziz'in anlatımıyla, Behâyi kanuna aykırı⁴⁰ olarak "boş kafalı" (vezir-i hâlyüzihn) veziriazamı kandırıp şeyhülislâmlığı elde etti.⁴¹ Kadasker olan Abdülaziz bunu Kösem Sultan'ın entrikası, kanun ve şerhata aykırı olarak yorumlar.⁴²

YENİÇERİ DİKTA İDARESİ

Kösem, veziriazamlığa getirdiği Kara Murad'ın işbirliğiyle devlet işlerini yürütmekteydi. Bu döneme ait 'arzlar ve Kösem'in emirleri TKS Arşivi'ndeki belgelerde ortaya çıkmıştır. Büyük Valide

Kösem Sultan, Harem'den devleti idareye çalışıyorsa da Veziriazam Ocakağası Kara Murad, yeniçeri ağası ve Kethüdâ Bey, ocağın bu üç kumandanı, devleti kontrolleri altında tutmaktaydı. Bu deneyimsiz yeniçeri idaresi yanında bürokrasi kenarda kalmıştır. Yeniçeri cunta idaresinde belli başlı sorun, Çanakkale Boğazı'nı kontrolü altında tutan Venedik donanmasını yarıp İstanbul'dan Girid'e asker, mühimmat ve *mevâcib* (asker maaşı) gönderilmesi sorunudur. Kösem'in veziriazamı Kara Murad, eski deneyimli devlet adamlarıyla bir araya gelip görüşmüyor, eskiden beri kendisiyle ilişki kurmuş işten anlamaz kimselerle idareyi yürütmeye çalışıyordu. Yakın dostlarından bi yeniçeri odaları cıvanında bir mahalle müezziniydi. Çok geçmeden onun bu halleri, özellikle işret meclisleri üzerine dedikodu arttı. Düşmanları onun ayyaş biri olduğu dedikodusunu yaydı. Dedikodu Harem'de Kösem'e erişti. Kösem, küçük padişah ağzıyla bir *hatt-ı hümayûn* gönderip "aış u 'işrette olmak için mü seni vezir eyledim, umûr-ı memleket ile bir hoşça takayyüd eyle, ayyaşlığın işitmemen, senin başını keserim" diye tehdit etti.⁴³

Yeniçeri cuntası ağaları arasında zaman zaman çatışma çıkmaktaydı. Veziriazam Kara Murad ile Kethüdâ Bey arasında, *deFTERdar* (maliye bakanı) atamasında bir anlaşmazlık çıktı. Kara Murad onu ortadan kaldırmak için tertibat aldı.⁴⁴ Açıkça Kara Murad'a karşı eleştiriler onu veziriazam yapan Kösem'i ilgilendirirdi. Kösem'in uyarı ve tehdidi karşısında Kara Murad küplere bindi, bunun düşmanlarının kıskırtması olduğunu söyledi. Küçük padişaha el yazısıyla bu *hatt-ı hümayûn*u nasıl ve kim yazdırdı diye sorarak sorunu çözmeye çalıştı. Harem'den bir hadım, çocuk padişahın yazı hocası atanmıştı.

Eski yeniçeri ağası Kara Murad, Kösem desteğiyle veziriazam olunca, yeniçeri ağaları ve yeniçeriler şımarıldılar. Yeniçeri Ocak erlerinin sayısı 50 bine varmıştı, ayrıca yüksek ulûfe (günelik) ile 10 bin yeniçeri *oturak* (tekaüd) yazılmış, bunlara verilen maaş yüzünden hazine boşalmıştı. Keza Kapıkulu sipahi bölüklerine maaş yetiştirilemiyordu.

BELGE I: KÖSEM SULTAN'A RÜŞVET

VEZİRİAZAMIN (?) 'ARZI

"Saâdetlü ve devletlü Sultanum hazretlerinin hâkîpây-i şeriflerine ma'rûz-i benedeği budur ki:

Benim devletlü efendim, saâdetlü ve azametlü pâdişahumun ve saâdetlü efendimin vücûd-i şeriflerin hatâ ve hazarlardan masun olub her kande seyr ü sülûk iderler ise safâ ve sürûrda olmaları duâsında olub me'mûr olduğumuz hidemât-i din ü devlet ve mesâlih-i ümmet-i Muhammed edasında bezl-i maktûr üzereyüz, küstâhâne hediye-i fakîrâne irsâl olunmuşdur, ricâ ederiz ki kabûle karîn olub kusur ve kûsürümüz 'af buyrula.

Baki emr ü ferman devletlü efendimindir."

KÖSEM SULTAN'IN EMRİ

"Ne gönderildi vusûl bulub ma(n)zûr olunub hemân etrâfa göz-kulak tutub hidmetine mukayyed olasız."

YORUM

'Arz iki kişiye, "Padişaha" ve "sa'âdetlü Efendi"ye hitab eder. İkincisi Kösem Sultan'dır. Kösem Osmanlıca'yı iyi bilmez. "Manzurumuz" kelimesini kendi söyleşine göre "Ma'sumuz" şeklinde yazmıştır. Belgenin önemi, "hediye" sunulduğunu gösteren bir belge olmasıdır. Çağdaş kaynaklar padişaha "rüşvet" verildiğini yazar. Belgenin tarihini tespiti yarayacak bir gösterge yoktur.

BELGE II: MISIR HAZİNESİ, KULLARA ULÔFE

VEZİRİAZAMIN 'ARZI

"Sa'âdetlü ve devletlü sultanım hazretlerinin hâkipây-i şeriflerine mârûz-i benдегі budur ki:

I. Devletlü ve 'azametlü pâdişahuma kara (?) enarı gâyetile eyü olmağla mukaddema ısmarlanmışdı hâliyâ dokuz yük gelmekle rikâb-i hümayuna gönderilmiştir.

II. Benim devletlü efendim, Mısır'dan hazine getüren Hazine-başı beg kulları yarın el öpüb Mısır'a teveccüh etmeğe izn-i âlilerin ricâ eder ve gidehil'at içêrûden ihşan buyrulur mu taşradan virelüm mü; fermân-i şeriflerine muntazırız.

III. Ve mevâcib ahvâline takayyüd ve ihtimâm üzereyüz İnşallâhu tâ'âlâ hemân Girid'e gidecek kulları yollandığı gibi 'ulûfeyi dahi virürüz.

IV. Avn-i Hak'la her husûsda kusur olunmak ihtimâli olmayub devletleri olduğı eelden her bâr şadika cür'et olunmayub kulluğumuzda makdûrumuz sarf üzereyüz. Bâki ferman sultanımdır.

V. Ve benim devletlü efendim, Mısır'dan ma'zûl Seyyid Mehmed Paşa'dan fermân-i şerifleriyle akça istediğümüzde getürdüğü defteri 'aynu ile gönderilüb rikâb-i hümayunlarına 'arz olunmuşdur, her ne ferman-i şerifleri olur ise emr efendilerimindir."

KÖSEM SULTAN'IN EMRİ

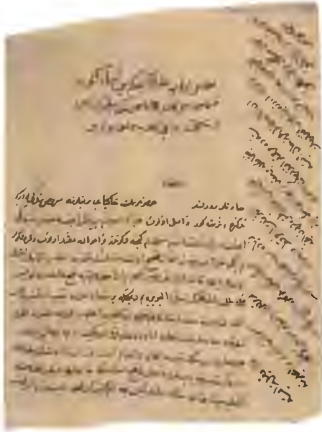
"Ne 'arz olundu, ma'lûmumuz olmuşdur; Mısır Paşasına hil'at dimişsiz, kanûn üzere nerden virülürse gine oradan vireziz, hazine begi için el öpmek i'lâm olunmuş, eğer sa'âdetlü Arslanıma el öpmeye izn istersiniz, âdet ve kanûn degüldür, hemân gitsün."

YORUM:

I. Kösem'in veya padişahın bir hastalığı için bitkisel nar veziriazam tarafından ısmarlanmış, Kösem'e gönderiliyor.

II. Venedik'le Girid Savaşı sırasında Mısır her zamankinden çok önem kazanmıştı. Mısır'dan her yıl gönderilen 500 bin altın hazine, mâlî darlık içinde yuvarlanan idare için yaşamsal önemdeydi. Girid'e Mısır'dan donanma için gemi geliyordu; devletin İskenderiyye'de bir deniz üssü vardı. Mısır'dan askere zahire, güherçile-barut gönderiliyordu. Kuzey Afrika Garp Ocakları gibi Mısır'da da pâyitahttaki anarşi yüzünden yerel kuvvetler idareye el koymuşlar, Osmanlı askerî ortalanın başbuğları, İstanbul'dan gönderilen paşalar, Osmanlı öncesinden kalan Memlûkler kar-

şısında hükümlerini yürütemiyorlardı.⁴⁵ İstanbul, Girid Savaşı dolayısıyla Mısır'da otoritesini tazelemek bakımından çok duyarlıydı. Kullara maaş dağıtılması devletin bu dönemde belki en önemli sorusudur. Veziriazam bu noktada Kösem'e güven vermeyi zorunlu bulmaktadır.

III. Veziriazam Kösem'e "kulluğunu tekrarlamak gereğini duymaktadır."

BELGE III: KÖSEM'DEN VEZİRİAZAMA TEZKİRE, SİPAHİLERİN ULÜFE SORUNU, HAZİNE SORUNU

VEZİRİAZAMIN 'ARZI

"Sa'âdetlü ve devletlü sultanım hazretlerinin hâkipây-i şeriflerine ma'rûz-i bendegî budur ki: Tezkire-i şerifenüz vâsıl olub her ne ki i'lâm buyrulmuş ise ma'lûm-i bendegî olmuştur.

I. Benim devletlü efendim sultanım, gice ve gündüz bu ahvâl'e mukayyed olub zıkr ve fikrimiz bu iken su'âl efendime i'lâm itmek ihtimâli olur mu idi?

II. Nihâyet ol sürülen Mehmed Paşa bazı mertebe tam-i hâma dü-şüb cümle taleb eyledükleriniz size alivreyim demekle bir mikdâr söze sebep olmuşdu, anın müşâveresinden kalkınlar doğru bize gelüb i'lâm itmeleriyle def'ine ihtimâm eyledik. Sa'âdetlü Padişâhımın eyyâm-i devletlerinde şimdilik öyle bir hâl yokdur,

III. Ulûfelerin vermeğe takayyüd ve ihtimâm ve ikdâm üzereyüz, inşallâhu ta'âlâ 'ulufeleri virdi-gimiz takdirce birisinin *Veledêş* istemeğe çareleri yokdur, Lûtf-i Hakla ekseri sipâh tayifesinin bu kullarının nice eyiliğin görmekte mâbeynlerinde olan kâl ü kıl ne ise işrâb iderler ve içlerine bu kulları başka adamların komuşumdur ve bugüne değin bölüklerde üçbinden ziyâde âderne 'ulûfe virülüb ekserinün üçer kıst verilmişdir; mahal tenk bir mikdâr muzayaka çekeyürüz; yine de merhametlü efendilerimin nazar-ı şeriflerin ricâ ıderim ve

IV. Taşrada olan çiftliğin berâtı ve hücceti hâk-i 'izzetlerine irsâl olunmuşdur, fermân sultanımıdır."

KÖSEM SULTAN'IN EMRİ

"Ma'lûmumuz olub Allâhu ta'âlâ işinizi âsân getüre, du'âmız sizinledir, hemân hizmetine mukay-yed olasın, berât hüccet dahi gelüb vusûl buldu."

YORUM:

Kösem bir sorun üzerine veziriazama tezkire göndermiş, Paşa Kösem'i rahatsız eden bir soru olmadığı hakkında güvence veriyor ve *ahvâl* doğru olsa kendisini mutlak haberdar edeceğini yini-liyor. Sorun, sürülen Mehmed Paşa ile ilgili olmalı. Kösem'e önem vermeyen Veziriazam Sofu Mehmed Paşa azl edilip Malkara'ya sürgün edilmişti (1649 Haziran).⁴⁶ Kösem ocakağalarından Kara Murad'ı veziriazam atadı. Durum nâzikti, gönderdiği tezkirede kaygıları yazılmış olmalı.

KÖSEM SULTAN'IN ÖLÜMÜ

Kanuni'den beri, özellikle müfti Ebussuûd etkisiyle, devlet işlerinde ve atamalarda şeriatın, dolayısıyla şeyhülislâmların rolü kesinleşmiş bulunuyor; isyancı yeniçeriler ve devlet adamları hareketlerine meşrûluk kazandırmak için daima şeyhülislâmın fetvasına ve desteğine bağımlı oluyordu. Kösem ile Karaçelebizâde Abdülaziz ilişkileri, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi (1648) ve katli vakasından beri düşmanlığa dönüşmüştü.

Abdülaziz, Kösem'in devlet işlerinde son söz sahibi olmasını istemeyen veziriazam Sofu Mehmed'in başdanışmanıydı. Abdülaziz, İstanbul kadılığından Anadolu kadiaskeri olarak Divan'a girdi ve doğrudan doğruya devlet işlerinde söz sahibi oldu. Sultan İbrahim'in katli ve sipahi isyanı sırasında ulemanın başı şeyhülislâm Abdürrahim Efendi de, Sofu Mehmed Paşa ile daima işbirliği halindeydi ve Kösem Sultan'a karşı veziriazam ve Abdülaziz ile beraber hareket etmekteydi. Kösem, Sofu Mehmed'i azl ve katlettikten sonra Abdürrahim'i de ulemanın başından atmak isteyecekti.

Kösem, yeniçeri cuntasından Kara Murad'ı veziriazam yaptıktan sonra şeyhülislâm Abdürrahim'den de kurtulmanın yollarını araştırmaya başladı. Yeni veziriazam Kara Murad'la müfti (şeyhülislâm) arasında doğal olarak anlaşmazlık vardı. Eski idarenin başlıca dayanaklarından kadiasker Karaçelebizâde Abdülaziz de uzaklaştırılacakların başındaydı. Kösem-Yeniçeri iktidarına uygun olarak İstanbul kadısı Behâyi Efendi vardı. Behâyi, Abdülaziz'in anlatımıyla, herkese uyar, ikiyüzlü biri olup "boş kafalı" veziriazamı kandırıp şeyhülislâmlığı elde etmişti.¹ Kadiasker olan Abdülaziz doğal olarak Behâyi'nin seçilmesini Kösem Sultan'ın entrikası sonucu, kanun ve şeriata aykırı bir hareket olarak yorumlar.² Abdülaziz, Rumeli kadiaskeri olarak kaldı; Behâyi ile kadıların atanmasında karşı karşıya geldi.

Kösem'in veziriazamlığa getirdiği Kara Murad, deneyimsiz biriydi. Banış yenilemeye gelen Avusturya elçisine yukarıdan bakarak barışın yenilenmeyeceği yanıtını verdi. Dış işlerinden sorumlu *Reisülküttab* bu yanlış hareketi Abdülaziz'e bildirdi. Söz sahibi yeni müfti ve Divan (hükümet) üyeleri, bu çok önemli işte tümüyle veziriazama uydular. Bu yüzden Avusturya ile savaş tehlikesi ortaya çıktı. Veziriazamın savaşıllığı yüzünden, Avusturya'nun banış için her yıl ödediği 40 bin altın kaybedilmesi muhakkaktı. Abdülaziz, felâketli bir karan önlemeyi ödev bilerek tebrik bahanesiyle Veziriazam Kara Murad'ın yanına gidip durumu açıkladı.⁴ Kara Murad Paşa, ulema atamalarında kendi başına karar vermeye başlayınca yeni şeyhülislâm Behâyi ile arası açılmıştı. Veziriazam, Müneccimbaşı Hüseyin'in nüfuzu altında idi.⁴

Kösem Sultan, devlet işlerine müdahalelerini Darussaâde Ağası (Kızlar Ağası) Hüseyin ile yürütüyordu. Kadın olarak erkeklerle bir araya gelmesi iyi görülmezdi. Tayinlerde emirlerini darussaâde ağasıyla veziriazama bildirirdi. Kösem, kızlar ağası vasıtasıyla tüm atamalara hükmetmekteydi.⁵ Behâyi Efendi'yle veziriazam arasında ulema atamaları konusunda gerginlik başgösterdi. Bundan yararlanan Rumeli kadıaskeri Abdülaziz'in kanun gereği şeyhülislâmlığa getirilmesi gerçeği ortaya çıktı. Veziriazam, Kösem Sultan'ın onu sevmediğini biliyordu. Bu nedenle müftilik için Kösem'den "hatt-i humâyûn" alması gerektiğini biliyordu. Kösem, küçük padişah adına hatt-i humâyûnları çıkarma yetkisini kullanıyordu (TKSA belgeleri bunu açıkça göstermektedir). Abdülaziz'i düşman saymakla beraber Kösem bu atamayı onaylamak zorunda kaldı; zira Veziriazam Kara Murad Paşa ağız-haberi gönderip Kösem'in bu atamayı yapmasını istemişti. Abdülaziz, bu makamda bir yıl kalacaktı.

Veziriazam, tüm devlet büyükleri ve ulema ile kendisini tebriğe geldi. Abdülaziz, iki tarafa "hizmet için" bu atamayı kabul ettiğini söyledi. Abdülaziz daima olayların önünde olmak iddiasındaydı. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde ve katlinde en büyük rolü oynamıştı, iddialı durumu kendisini Kösem Sultan ile karşı karşıya getirmişti. Abdürrahim Efendi yerine şeyhülislâmlığa gelince de, önde olma hırsını yenemedi;⁶ kutsal Ramazan ayında veziriazam Murad Paşa padişah huzuruna 'arz odasına girdiği zaman âdeti çiğneyerek veziriazamın hemen arkasından, vezirlerin önüne geçmek istedi. Vezir Kenan Paşa onu omuzuyla itip buna izin vermedi, "burda işin nedir" diye sıradan çıkardı, öteki vezirler de kısa boylu Abdülaziz'i teker teker omuzlayıp geriye atıldılar. Şeyhülislâm, Divan (hükümet) üyesi değildi, Abdülaziz, padişaha 'arz günü vezirler ve kadaskerlerle beraber Divan'a gelmekle Osmanlı bürokrasisinde esaslı bir kuralı çiğnemişti. Divanda, eyaletlerdeki kadıların tayin ve işlerini görme ödevi yalnız Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerine ait bir görevdi. Abdülaziz, kadasker iken divan toplantılarına katılmaktaydı, fakat şeyhülislâm olunca onun makamı ayrıydı. I. Ahmed (1603-1617) döneminde, bir *Kanunnâme* çıkarılarak geleneksel devlet makamları tüm ayrıntılarıyla yeniden tespit olunmuştu.⁷ 'Arz giren Divan üyeleri; veziriazam, vezirler, nişancı, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri ve iki defterdardır. Kösem Sultan, Harem'den bir kadın olarak doğrudan doğruya devlet adamlarıyla bir araya gelmiyor, Divan toplantılarından sonra *Arz Odası*'nda veziriazamla Divan üyelerini kabul edemiyor, görüşmeleri ancak darussaâde ağası aracılığıyla yürütüyordu. Kösem, kendisi *Arz Odası*'nda hazır bulunmak istediği zaman veziriazam bunun kanun olduğunu söyleyerek nazikâne reddetmişti.

KÖSEM-KARA MURAD İDARESİ

Çocuk sultan IV. Mehmed'in cülüsü üzerine Büyük Valide Kösem ile Valide Sultan Turhan arasındaki rekabet, Harem halkı arasında ikiye yol açmıştı; hadım ağalar arasındaki kavga eksik olmuyordu. Murad Paşa, Sinan Paşa Köşkü'nde hadımlardan kargaşa çıkaran birkaçını sürgüne gönderdi, kavga yatıştırdı.

İktidar, Harem ile yeniçeri ocakağaları arasında paylaşılmaktaydı, Haremde Büyük Valide ile çocuk padişahın annesi Valide Sultan ve yandaşları arasında rekabet ve kavga sürüp gidiyor; veziriazam Kara Murad Paşa, devlet işlerine yabancı olup yerini dolduramıyor, dışlanıyor, birkaç yareniyle Boğaziçi'nde yalılarda iştret meclislerinde dünyadan kâim almakla vakitini geçiriyordu. Osmanlı Devleti, Girid Savaşı dolayısıyla askerî ve malî büyük imkânsızlıklar karşısındaydı. Devlet bu haldeyken Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nı güçlü bir donanma (32 kalyon) ile tutmuş kuş uçurtmuyor, Girid'deki orduya asker, zahire, askerın maaşı gönderilemiyordu. Boğaz'a Kapudan Paşa ile gönderilen donanma Boğaz'dan dışarı çıkamıyor, Girid için gönderilen takviye yeniçeriler kayna çıkıp dağılıyorlardı.

İstanbul'a denizden Venedik saldırısı ciddi bir sorun olarak düşünölmeye başlandı. Çanakkale Boğazı'nın Ege'ye açılan ağzında "Boğaz nihâyetinde kaleler binâ olunması" düşünöldü (bu projeyi Köprölü gerçekleştirecektir). Venedik ablukası tüm ciddiyetiyle devam ediyor, Kösem Sultan, Boğaz'ın girişinde kaleler inşası projesinde ısrar ediyordu.⁸ Boğaz'a gönderilen 25 kadirganın Boğaz'dan dışarı çıkması imkânsızdı.⁹ Anadolu ve Rumeli eyalet askerini Boğaz'a sürmek fayda etmiyordu; tek kelime ile İstanbul abluka altındaydı. Devletin acil problemi Girid Savaşı'ydı; sürekli bir kuşatma ihtimali dolayısıyla Kandiyeli karşısında bir kale yapılması gündeme geldi. Düşmanın kalyon ve İngiliz burtonlarından kurulu güçlü donanması karşısında İstanbul'da tersanede kalyon ve burton inşası için faaliyete geçildi.¹⁰

İdare başındakiler, asker ulufesi, Girid Savaşı ve donanma giderlerini karşılamak için her çareye başvurmaktaydılar: Devlet makamları rüşvetle satılıyor, hazine için padişah kendisi rüşvet kabul ediyor, sipahi bölükleri eline düşen birçok gelir kaynağı alınıp serbest mültelizmlere veriliyordu. Devlet giderleri, hazineye giren gelirin iki misline çıkmıştı.¹¹ Deniz gücünü artırma zorunluydu; bütçeye ek gelir sağlamak için Anadolu ve Rumeli'de timarlıların timarlarına karşı binde beş yüz akça *bedel* ödemeleri kararlaştırıldı.¹²

İstanbul'dan Girid'e yardım gönderilmesi imkânsız hale gelince, özellikle Akdeniz eyaletlerinden yardım gönderilmesi zorunlu hale geldi. Garp Ocakları ve Mısır'dan Girid'e az da olsa gemi ve erzak gönderiliyordu. Anadolu askeri Çeşme üzerinden gönderilmekteydi. Anadolu eyaletlerindeki kadırlara, tüfekli levend-sarıca askeri yazılıp gönderilmesi (atlı timarlı işe yaramıyordu) emri gönderildi.¹³

KÖSEM VE OCAKAĞALARI CUNTASI VEZİRİAZAMI DEĞİŞTİRİYOR

Yeniçeri cuntası devleti vesâyeti altına almış bulunuyordu. Vak'ânüvis, bunu "ocakağalarının tasallutu (haksız egemenliği)" diye belirtir ve devam eder: "Ocağağaları umûr-ı devlete bilküllüyye (tamamıyla) müstevli olup ntk u fık-ı mesâlih (her türlü iş gücü) cümle anların yed-i istiklâlinde idi."¹⁴ Ağalar, ocak yeniçerilerini de humayreden geri kalmıyorlardı: "Yeniçeri Ocğı'ndan 10 bin nâ-mustahaka ekseri kırkar elliler akça" tekaütölük verildi.¹⁵ Cunta, devletin zengin gelir kaynaklarına elkoyma yolundaydı.

Çok geçmeden yeniçeri cuntası içinde ayrılık başgösterdi. Yeniçeri erleri doğrudan doğruya

Kethüda Bey emrinde olduğundan ona bağlıydılar, ulema ve vüzerâ kethüda yanında yer aldılar, her türlü atamada Kethüda Bey'in fikri soruluyordu; onun "rızası olmadığı surette (bir mevki) verilme mümkün" değildi. Padişahın annesi *Küçük Valide* Turhan Sultan, Kethüda Bey'i himaye ediyor, onun eliyle Kösem'in adamı Veziriazam Kara Murad'a karşı bir denge kurmuş bulunuyordu. Kethüda Bey ve veziriazam karşı karşıya geldiler. Kethüda Bey Topkapı Bahçesi'nde cuntayı, Bektaş Ağa, Muslihiddin Ağa ve Yeniçeri Kâtibi'ni bir ziyafette bir araya getirdi; cuntanın yaşlı ve nüfuzlu başı Bektaş Ağa iki tarafı uzlaştırmaya çalıştı. Veziriazamın Kethüda Bey yerine getirmeyi düşündüğü Mustafa Ağa uzaklaştırıldı; Kethüda Bey'in yerinde kalması kararlaştırıldı. Aslında Kethüda Bey, Turhan Sultan'ın desteğiyle Veziriazam Kara Murad'ın yerine geçmeyi planlıyordu; toplantıda Kösem'in adamı Kara Murad'ın katli için karar alındı. Bektaş Ağa araya girdi, "Kara Murad hepinizin desteğiyle veziriazam oldu, şimdi ondan bu desteği çekiyoruz, ama canına kastetmek neden?" diye karşı çıktı. Durum gösterdi ki, devleti idare eden gerçek iktidar Ağalar Cuntası idi. Büyük Valide Kösem'e karşı Küçük Valide Turhan cuntanın desteğini sağlamaya çalışıyordu. Cuntanın yaşlı, nüfuzlu üyesi Bektaş Ağa'nın tavsiyesi üzerine Kara Murad'ın veziriazamlıktan uzaklaştırılmasına, fakat hayatının bağışlanmasına karar verildi.

Bektaş Ağa, Veziriazam Kara Murad'a kararı bildirdi, Murad onun sözünü dinledi. Kösem'in adamı Kara Murad "sâde-dil ümmî" bir adamdı; kendisine, 40 yıl iktidarda kalacağını söyleyenlere inanırdı. Sebepsiz rakip gördüğü Bağdad Valisi Musa Paşa'yı idam etmek istemişti. Cuntanın kurnaz, söz söylemesini bilen başı Muslihiddin Ağa¹⁶ ölümüne kadar öncü rolü oynadı. O, gerektiği zaman yeniçerileri kışkırtan, maksadına erişince kafadarlarını zapteden, aşırıktan kaçınan maslahatçı bir politikacıydı. O sırada Yeniçeri Ocağı'nın eski düzeni bozulmaya başlamıştı. Kaba, cahil bir zorba olan Veziriazam Kara Murad, Kösem'in desteğiyle veziriazam olmuştu, fakat etrafında düşmesini hazırlayan kurnaz fırsatçıların kurbanı olacaktı. Padişahın huzuruna çıkıp: "Şevketli hünkârum, bir memlekette dört veziriazam olmaz, işte möhrün... ama zinhâr möhrü Yeniçeri Ocağı'ndan kimesneye verme, zevâl-i devletineze sebep olur" dedi ve istifa etti.

Bu iktidar mücadelesi açıkça gösterdi ki, çocuk padişah (o zaman dokuz yaşında) arkasında gerçek iktidar yeniçeri cuntası elindeydi. Kara Murad'dan sonra da Kösem, Turhan Sultan'a karşı cuntanın desteğini sağlamıştı; Kara Murad yerine yeni veziriazamı tayininde IV. Murad'ın kızı Esmâhan Sultan'ın müdahalesi rol oynadı. Kara Murad'ın rakibi Melek Ahmed Paşa veziriazamlığa getirildi.¹⁷ Bu atama, cuntanın müdahalesi dışında, büyük olasılıkla Kethüda Bey'in hâmisî Turhan Sultan'ın desteğiyle gerçekleşmiş görünüyor. Ahmed Paşa'ya veziriazamlık, küçük padişah huzurunda toplanan şeyhülislâm, kadiaskerler, öteki vezirler ve cunta ağalarının huzurunda önerildi. Ahmed Paşa, cuntanın kontrolü altında iktidara sahip olamayacağını bildiğinden, başlangıçta kabul etmedi.¹⁸ Sonunda cuntadan kimse müdahale etmesin şartı koşarak atamayı kabul etti. Şeyhülislâm ile dostluğunu takviye gereğini duydu. Melek Ahmed Paşa açıkça, yeniçeri cuntası ve Kösem Sultan kontrolünden kurtulmuş bir iktidan gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Yüksek makamlardaki bazı kişiler, özellikle devlet kararlarını ferman halinde padişah emirleri halinde formüle eden reisülküttâb ve maliyede baş-muhasebeci değiştirildi, fazladan aldıkları gelirleri hazineye alındı. Yeni veziriazam karşısında iki acil sorun vardı: Girid'e yardım göndermek, askere *mevâcib* vermek için para bulmak. Girid'de Venedik'ten gelen üç bin kişilik bir kuvvetle düşmanın bir huruc saldığını püskürtülmüş, fakat Todora kalesi düşman eline düşmüştü.

YENİ CİNCİ HOCA: MÜNECCİMBAŞI HÜSEYİN EFENDİ

Büyük Valide Kösem'i, geleceğe dair astrolojik keşifleriyle kendine inandırmış Müneccimbaşı Hüseyin Efendi'nin macerası dönemin tarihinde ilginç bir sayfa oluşturur.¹⁹

Kadim Mezopotamya döneminden İran ve İslâm imparatorluklarına geçmiş bir âdet, yıldızlara bakarak gelecek hakkında haber vermek, yani astroloji, Osmanlı sarayında da devam etmiştir. Müneccimbaşı her yıl *takvim* veya *ahkâm-i sâl* adıyla geçmiş olaylara ve yıldızlara bakarak gelecek üzerinde bilgi içeren bir risâle hazırlardı. Padişahlar bu kehânetlere inanır, önem verirdi. Gelecek hakkında başmüneccimin haberlerine saray, devlet erkânı, daima büyük ilgi duymuştur. XVII. yüzyılda Cinci Hoca gibi Müneccimbaşı Hüseyin Efendi de, geleceğe dair kehânetleriyle şöhret yaptı; 20 yıl (1630-1650) sarayda müneccimbaşılikta kalarak küçük, büyük tüm devlet adamlarını kendine bağladı. Hüseyin bu yolla inanılmaz servetler yığdı. "Vekil-i kâinat" sıfatıyla "esrâr-i ilâhiye"yi keşfediyor, sarayın, padişah ve Harem'in kararlarını etkiliyordu.

Hüseyin, Sofu Mehmed Paşa'dan yüz bulamayınca, ocakağalarına yanaştı. Saraydaki dostları vasıtasıyla Kara Murad'ı Kösem Sultan'a tanıttı; ilkin Murad'ın yeniçeri ağası, sonra da veziriazam olmasında başlıca rol oynadı. Yeniçeri Ocağı'nı ömrü boyunca kullandı. Veziriazamlığında Kara Murad Paşa'nın "her umûrda müsteşârı" durumunda, yanından ayrılmıyordu. Behâyi Efendi'nin şeyhülislâm olmasında da Kara Murad onu dinledi. Cinci gibi makam arayanlar onun başına üşüştü, o da rüşvetle kendi dünyalığını düzdü, kendine bir saray yaptırdı. Bu kadar nüfuz ve servet onu şımarttı ve düşüşünü hazırladı. Kara Murad veziriazamlıktan ayrılınca onun da yıldızı söndü, hapse atıldı. İstinye'de Sarhoş İsmail'in yalısında gizlendi. Kösem Sultan ile eski yakınlığına güvenerek ona Turhan Sultan'ın adamı Kethüda Bey aleyhinde tezkireler göndermek tedbirsizliğinde bulundu. Tezkireler düşmanlarının eline geçti ve Şeyhülislâm Behâyi Efendi Müneccimbaşı Hüseyin'in idamına fetvâ verdi. İdam sonrası mallarına el konulduğunda 150 kise (15 milyon) akçası hazineye alındı. Kalan 200 kiseden çok altın parası yağma edildi. Bu büyük servet, müneccimbaşının yıldız falıyla nasıl bir servet yığdığının göstergesidir.²⁰

YENİÇERİ CUNTASININ ÇÖZÜLÜŞÜ

İlk darbe, eski yeniçeri ağası, cuntanın kabadayısı, Kösem'in yakın işbirlikçisi Kara Murad'ın veziriazamlığı becerememesi ve istifası olmuştur. Melek Ahmed Paşa'nun cuntaya karşı Turhan Sultan'ın çabalarıyla veziriazamlığa gelmesi akabinde, Kösem Sultan vezâret için gizli tezkireler almaya başladı. Melek Ahmed Paşa, maliyenin başı başdefterdan azledip Zurnâzen (Surnâzen) Mustafa Paşa'yı bu göreve atadı. Bu yanlış bir atamaydı. Mustafa, Turhan Sultan'ın taraftarı Kethüda Bey'in adamıydı. Yeniçeri cuntası bundan alındı. Kethüda Bey bu sıralarda nüfuz ve otoritesinin en yüksek nokta sıındaydı. Müneccimbaşı Hüseyin'in katli ile cunta sarayda önemli bir hâmiyi kaybetmiş oluyordu. Başdefterdâr Zurnâzen maliye işlerinin başında idarede kilit noktasındaydı. Yeni veziriazam Melek Ahmed'in defterdardan sonra yeniçeri ağasını azledeceğinden korkmaktaydılar.

Cunta ağaları bu değişiklikler karşısında gece gündüz toplanıp sonunda yeniçerileri ayaklandırmaya karar verdiler. Melek Ahmed bunu duyunca Divan'ı toplamaktan vazgeçti. Devlet büyükləri arasında anlaşmazlık kendini gösterdi. Cunta ağaları, yeniçeri ağasının sarayında, Ağa-Kapısı'nda bir araya geldiler (1650 Ekim başı). Melek Ahmed Paşa karşısında ocakağaları kendilerini güçlü hissetmekte, veziriazamı hiçe saymaktaydılar; onlar "her gün 'ays ü 'işret ile meşguldüler". Melek Ahmed

onları rahat bırakıyor, doğrudan karşı çıkmak istemiyordu. Kösem, ağalarla beraberdi. Nihâyet, Melek Ahmed'in seçtiği defterdar Mustafa azledilip sürgüne gönderildi.

AĞALAR CUNTASI VE VEZİRİAZAM MELEK AHMED

Veziriazam, ocakağalarına *müddârî* (yaranma) ile yerini koruyordu. İdarede tam bir kargaşa baş gösterdi.²¹ Vakanüvis, bu tarihte (1650-1651) devletin düştüğü acıklı hali şu satırlarla anlatıyor: (sadeleştirilmiş metin) "Devletin ve toplumun ihtiyarlık (*hirem*) izleri ortaya çıkmış olup gençlikteki atılganlık düşmekte, seferlerden kaçınma, oturup rahat etme, devlet ileri gelenlerine galip gelmiştir. Vergi veren halka (*reaya*) gelince, onların hali harap, eyâletlerde durum kötüye gitmiş bulunduğundan devlet gelirleri çoğu kez Mısır, Bağdad'dan gelecek²² hazinelere bağlı hale gelmiştir. Önemli paşalıklar çoğunlukla *câize* denilen rüşvetlerle veriliyor ve vergi geliri pazar esnafından alınan kanundışı resimlerden (*tekâlif*) ibaret kalıyordu." Veziriazam Melek Ahmed Paşa bu makamda yeniçeri cuntasıyla uzlaşma yoluyla bir süre kalabildi. Sonunda bu makamı Siyavuş Paşa'ya bırakmak, Rumeli Beylerbeyliği'ne ayrılmak zorunda kaldı.

Melek Ahmed Paşa'nın veziriazamlıktan ayrılması, cunta ile bir anlaşmazlık sonucu olmadı. Veziriazam, Siyavuş Paşa'yı rakip gördüğünden Gird'e Kapudan-i Derya göreviyle uzaklaştırmak istedi. Siyavuş direndi, görevi kabul etmedi. Veziriazam, yeniçeri ağasını kullanmak istedi, Kara Çavuş'u gönderip kapudanlığı kabul etmesi için baskı yaptı. Siyavuş'un yanıtı ilginçtir. "Gerçek şudur ki, bir kimse vezirlik isteğinde bulunsun ya *Harem Hâs'a* (Kösem'e) yahut devlet büyükleri olan ağalara (cuntaya) başvurmalıdır."²³ Siyavuş'un bu ifadesi, o zamanda gerçek iktidarın cunta ve Kösem'e ait olduğunu göstermektedir. Siyavuş, "içerüye (Kösem'e)" başvurdu. Siyavuş'un durumu hakkında haberler Büyük Valide'ye bildirilince Kösem, Melek Ahmed ve eşi IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'a haber gönderip "Siyavuş Paşa'yı incitmiyesiz" ihtarnında bulundu. Gird'e takviye gerekiyordu, bunun için iç hazinede para yoktu, "tekâlif-i şakka"ya (kanunsuz vergiler) başvuruldu, esnaftan aşırı miktarda yardım parası alındı, halkın "feryadı asumâna çıktı." Esnaf kepenkleri kapayarak protestoya başladı.

OCAKAĞALARI DİKTASINA KARŞI ESNAF İSYANI

Dükkan kepenklerini kapama esnafın protestosu demektir. Ocakağaları tüccardan para tahsili için yeniçeri subaylarını kullanıyordu. Yeniçeri ağası, esnafa zorla dükkanlarını açtırıyor, yeniçeri takımı başka tarafa yönelince esnaf yeniden kepenkleri kapatıyordu. Şehir ahalisi yeniçerilerin baskı rejiminden bıkmış usanmıştı; yardım için nihayet Kösem Sultan'a başvurdular. Bu sırada bir rivâyet dolışıyordu: Kösem, IV. Mehmed ile annesi Turhan'ı katlettirip "şehzâde-i sâni"yi tahta çıkarma hazırlığındaymış. Bu maksatla, bostancıları ve sipahileri gizlice sarayda toplayıp vezirleri ve ulemayı saraya çağırıp cephe kurmuş.

Veziriazam esnafa karşı zulmü önleme cesaretini gösteremiyordu. Ağalar, bununla da kalmayıp eşya fiyatları üzerine zam koyarak pazara sürüyorlardı. Rumeli'de koyun toplayıp getiren tüccara, celebkeşler yerine kendi adamlarını göndertip koyun toplatarak onların ekmeğine de el uzatırlar. Etin okkası narha göre sekiz akça iken, on üç akçaya pazara sürmekteydiler. Bursa, Sakız, Bağdad ve Şam'dan gelen değerli kumaşları tutup gerçek fiyatlarının üç katına pazara sürüyorlardı. Halk eşya fiyatlarının artışıyla şikâyetle başladı. Ağalar, şikâyetleri dinlemiyor; "bir alay Etrâk (Türk köylüsü)

çiftlerini bozup (tanımı bırakıp) bu pahalı şehre geliyor, istemeyen köyüne gitsin" diyorlardı (taşradan İstanbul'a sürekli göç vardı). İleride, 1092/1681'de ihtisab vergisi için İstanbul dükkânları tahrir olduğunda, birçok dükkânın yeniçeriler elinde olduğu ortaya çıkmıştır. Asker tâifesinin ticaret hayatına el uzatması, 14-15. yüzyıllarda Memlûk Mısır'ında ekonominin çöküşünde başlıca neden sayılmıştır. Osmanlı ülkesinde yeniçerin in ekonomi sektörüne el atması, 17. yüzyılda gerçekleşti. 16. yüzyıl sonlarına kadar devlet, askerin ticaret hayatına el uzatmama kuralını titizlikle uygulamaktaydı. Ocakağalarından Bektâş Ağa uluslararası sof ticareti ile zenginleşmiş, Ankara şehrine kendi adamlarını yerleştirmişti. Bu sırada, taşradan iş, geçim için İstanbul'a gelenleri, özellikle Arnavahtuk ve Doğu Anadolu'dan göç edenleri tahrir edip şehir dışına sürmek için bir yazma (tahrir) karar verildi (böyle bir önleme Kanuni döneminde şehir nüfusunu kontrol için başvurulduğunu biliyoruz). *Tahrir* sırasında halk arasında dedikodu ve direnme görüldü. Özette, ocakağalarının bu sömürü ve baskı rejimi, büyük esnaf-halk ayaklanmasını hazırlayan gelişmelerdir. Venedikliler, 14. yüzyıldan beri şehirlerinin buğday ve yiyeceklerini Batı Anadolu'dan almaktaydı; padişahlar buna kapitülasyonlarla izin veriyordu. Bu ticaret, Batı Anadolu halkının en önemli gelir kaynaklarından biriydi. Girid savaşları sırasında 1650 yılında Melek Ahmed Paşa, Venedik'i banşa zorlamak için bu ihracatı yasaklamak üzere bölgeye askerle bir paşa gönderdi. İhrac limanı İzmir'de paşa ambarları möhürleyip kilitledi. Halk toplanıp kadiya başvurdu, sonra kadiyla paşa konağına yürüdüler. Paşa *levendleri* toplanan halk üzerine saldırttı, çatışma çıktı, yaralananlar oldu. Paşa ve kadi ayrı ayrı durumu veziriazama ilettiler. Melek Ahmed, kadıyı azletmek istediye de şeyhülislâm Behâyi Efendi engel oldu.²⁴

KÖSEM, ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜLAZİZ VE OCAKAĞALARI

Bugünleri, göz tanığı Karaçelebizâde Abdülaziz'den izleyelim. Bu dönemde yüksek makamlarda bulunan Karaçelebizâde Abdülaziz *Ravzatü'l Ebrar'a Zeyl*'inde ocakağaları cuntasını kötüler: "Ocağağaları câdde-i insâf'dan inhirâf edüb kendilerince nef'-i hâssı zarar-ı 'âmma takdim" etmekteydiler. (Ocağağaları insaf caddesinden ayrılıp kendilerine ait özel çıkarlarını ülke zararına önceye almışlardı.)²⁵ Abdülaziz'e göre onların Venedik'e Anadolu'dan zahire ihracını yasaklamaları da yanlış bir önlemdi; Venedik zahireyi Raguza yoluyla sağladı. Abdülaziz, ağaların şeyhülislâmı Behâyi'nin rakibiydi. Behâyi ile Ağalar arasında anlaşmazlık çıkması onu memnun etti. Behâyi'nin azli için ağalar, Kösem ve vezire baskı yaptılar. Abdülaziz, ağalarının bu hareketini "tahakküm" diye kötüler. Abdülaziz, ağaların Kösem ile "adâvet" (düşmanlık) içinde bulunduğunu eserinde belirtir.²⁶

Ağalar ve Kösem, sonunda Rumeli Kadaskeri Abdülaziz'i şeyhülislâmlığa getirmeye mecbur oldu (22 Mayıs 1651). Rumeli Kadaskerliği bu makama bir basamaktı. Bir hatt-i hümayûn şöyle başlar: "İmdi din ü devletimize ve ümanet-i Muhammed'e layık olan işleri Şer'-i şerif muktezası üzere görmeniz lâzımdır." Bu ifadeye yalnız dini işler değil, devlete ait işler de şeyhülislâmın sorumluluğu altında gösterilmektedir. Aslında I. Ahmed (1603-1617) döneminden beri şeyhülislâmlar günlük siyasette meşrûlaştırıcı yetkileriyle, gittikçe daha ağır basan bir rol oynamaya başlamışlardır. Büyük Valide resmî bir törende hazır bulunup Abdülaziz'e bir avuç altın bağış yaptı. Abdülaziz "Sultanım ihsanı Halife (Sultan) kisesinden mi idersiz" diye şaka yaptı, Kösem'in hoşuna gitti, gülümsedi. Abdülaziz, bu duacıya "iltifât-i sâhâneleri" oldu, der.²⁷ Kayda değer ki, Abdülaziz müfti olunca "haram malı" yememek için Mihaliç ve Kimastî arpalıklarını kabul etmedi.²⁸ Abdülaziz, ocakağalarından

Bektaş Ağa'yı devlet işlerinde baş olarak kabul eder, fakat onun kendisine karşı olduğunu belirtir.²⁹ Bu sırada işler karıştı: Venedik'in yeni bir donanması (40 kadar *burton*, alt mavna, 70 kadar kadırga) denize açıldı. Yeni şeyhülislâm Abdülaziz, ağalar ile haftada iki kez toplanıp işlere bakıyorlardı. Bu toplantılardan birinde Abdülaziz değer vermediği, Celâli (eşkiya) saydığı Hasan Ağa'nın katle mustahak olduğunu ileri sürdü, fakat bu sözleri bir boş kaygı diye reddolundu.³⁰ Anadolu'da Hasan Ağa sonradan Celâllilerle devlet için bir bunalıma neden olacaktır. O zaman veziriazam Melek Ahmed Paşa idi. Ocak ağalarının devlet işlerinde *tahakkümü* c.n yüksek noktaya erişmiş olup aralarındaki çekişmelerden yakında düşecekleri tahmin (Kethüda Bey olayı) ediliyordu.³¹ Sonunda Veziriazam Melek Ahmed Paşa ile Müfti Abdülaziz azlolundu. Ağalar, Kösem'le işlerle ilgili ters düşüyordu.

Girid'e giden yeni donanma Nakşa (Naksos) adası yakınında Venedik donanmasıyla karşılaşmış bozguna uğradı. Yelkenli *Burton*'lar terk olunmuş, düşman eline düşmüştü (22 Temmuz 1651). Abdülaziz'e göre Singin donanma bozgunundan (1572) beri böyle bir bozgun olmamıştı.³² Ege Adaları'nın Venedik tarafından işgalinden korkuluyordu. Düşmana karşı çıkabilecek yeni bir donanma yapma imkânı da yoktu. Abdülaziz, ocak ağalarınca Kapudan Paşa'nın bu bozgunundan sorumlu tutulmadığını garip bulur. Bu eleştiri padişahı değil, tabii Kösem'i hedef almaktadır. Abdülaziz'in rakibi ocak ağalarının meylettikleri Abdürrahim idi. Ağaların sebepsiz katilleri³³ Abdülaziz'i rahatsız ediyordu. Ağaların iktidarna son veren Esnaf İsyanı'ndan önce Abdülaziz uyandı bulunmuştu. Veziriazamın mali bunalıma çare olarak esnaf üzerine vergiler koyması, Abdülaziz'in şeyhülislâm olarak uyarılarına kulak vermemesi³⁴ isyanla sonuçlandı. 10 bin kadar esnaf ayaklanıp Abdülaziz'in hanesine gelmiş, onu başlarına geçirmişlerdi. Abdülaziz aslında bir hatırat eseri olan *Zeyl*'de, "biz halkın dertlerini önemseriz (biz Amru Zeyd kaydındayız)" diyor. İsyan için padişaha (yani Kösem'e), "bir iki def'a haber gönderdim, sözümün tesiri olmadı" diyor.³⁵ Ayaklanan halkın başında saraya yürümesini affettirmek çabasıdır.

AYAKLANAN HALK SARAYDA

Ayaklanan halk Abdülaziz'i önüne alarak saraya geldi. Kösem'in mekânına, Dârussaâde'ye yürüdüler. Kösem, Harem'den bazı ağalar ile Şehzadeler Camii'nde padişah huzurunda toplanan meclise geldi³⁶ ve Şeyhülislâm Abdülaziz'e hiddetle hitab ederek "bu eşhası niçün def'itmeyüb saraya getirdiniz" diye payladı. Veziriazam Melek Ahmed'in halk temsilcilerine inatla karşı koymasına rağmen Şeyhülislâm Abdülaziz esnafa daha anlayışla muâmele edilmesini tavsiye etmek istemişti. Bu isyan Osmanlı tarihinde işitilmemiş bir şeydi. Halk, padişah vekili veziriazamı azle zorluyor, şeyhülislâm destekliyordu. Abdülaziz, Kösem'e "şikâyetler bizden değil, veziriazamdandır... Halk ile karşılaşmak olmaz nedâmet çekersiz" cevabında bulundu. Kösem Abdülaziz'e "vezire itidal tavsiyeniz geçmediyse, niye bana bildirmediniz" diye payladı. Şeyhülislâm ile vezir arasında anlaşmazlık olduğunu Kösem biliyordu. Abdülaziz, "veziriazam sizin damadınız, onu çekıştirerek sizinle düşman mı olalım?" cevabını verdi.

Aslında Şeyhülislâm Abdülaziz halkın ayaklanması ve isteklerini desteklemektedir. Esnafın istekleri padişaha arz olundu, halkın karşı çıktığı "tekâlif (fazladan kanunsuz alınan vergi ve resimler)" affolundu. Hatt-i hümayûnu (kuşkusuz Kösem'in bilgisi dâhilinde) Abdülaziz halka okudu. Abdülaziz, Veziriazam Melek Ahmed'i sevmiyordu, aralarında fikir ayrılığı bulunuyordu. Esnaf, veziriazamın azlinden ısrar etti. Halktan gelen böyle bir şey kabul olunamazdı. O zaman Büyük

Valide, Abdülaziz'i dinlemeden Kapıcılar Kethüdasını veziriazama gönderdi ve sadaret möhrünü istedi. Esnaf temsilcileri, "Ocağağaları cunta, veziriazam ve şeyhülislâm gitmelidir" dediler. Bu tepki karşısında Abdülaziz "aklım perişan oldu" diyor.³⁷ Abdülaziz, ben fetvâ verip padişahın veziri azil fermanına yol açtım diyerek kendini savunmak istiyor. Azil haberi üzerine Kösem "bu sözlerin sonu kime varıyor, vüzerâ ve ülema cem olup bir tedbir etsünler" diye söze karışıyor. Abdülaziz, buna karşı çıkınca kabul ediliyor. Sıkılan Kösem o zaman "bu mahal tengdir (dardır) taşra çıkalım, deyü kalkıp Büyük Havuz yanına geçti." Abdülaziz'e göre padişah möhrünün tesliminde "fesâd-i azim" ortaya çıkması kaçınılmazdı, "Padişahın möhr-i vekâleti Siyavuş Paşa'ya teslim olundu."³⁸

Olayları cunta ağaları yakından izliyordu, onlardan sadaret möhrünün "bu bendlerine (ocağağalarına) ihsanları olsun" haberi geldi. Abdülaziz'e göre veziriazamlığın ağalara tesliminde "fesâd-i azim" ortaya çıkması kaçınılmaz olurdu. Olaylar Abdülaziz tarafından bu biçimde anlatılır. Diğer çağdaş kaynaklar ise farklıdır.³⁹ Ayaklanan esnafın Şeyhülislâm Abdülaziz'i önlerine katıp saraya vardığını, bunru duyan ocağağalarının hemen yeniçerileriyle At Meydanı'nda toplanmış olduğundan bahsedilir. Bu, isyan başlangıcıydı. Halk, Vezir Melek Ahmed'in azlını ve ocağağalarının katlini istemekteydi. İsteklerini padişaha (Köseme) bildirdiler. Haber, padişahın (Kösem'in) kulağına erişti. Kösem cunta ağalarına haber gönderdi. Ağalar "veziriazamlık kendilerinden Yeniçeri Kara Çavuş'a verilirse iş biter" dediler. Cunta bu kez de halk isyanını devlet idaresine doğrudan el koymak için kullanmak istiyordu. Kösem, vaktiyle ocağağalarından Kara Murad'ı veziriazam yaptığı gibi, aynı şeyi şimdi tekrar yapmayı ummaktaydı.

KÖSEM'İN KATLİ, CUNTA'NIN SONU

Sultan İbrahim'in katlinden sonra Kösem ocağağalarıyla ittifak halinde egemenliğinin en yüksek noktasına erişmişti. Esnaf isyanı ile beraber ocağağaları cuntası ve onların iktidarda müttelik olan Kösem Sultan'ın katliyle biten facia bu dönem olaylarını ayrıntılı biçimde aktaran Şârihülmennârzâde tarafından kaleme alınır.⁴⁰ Esnaf isyanı sırasında Harem-i Hümayûn'daki⁴¹ Enderun halkı, ocağağa-

Batılı bir ressamın hayaline göre Kösem Sultan gerçeğin aksine haremdeki hususi dairelerinde uyurken boğdurulmuştu.

—İrfan Sınoğlu, Çelekiye

larıyla Kösem Sultan'ın beraber olduğunu biliyordu. Büyük Valide Kösem Sultan "elli yıl devlet ve saltanat sürüp cemi" umûrda (tüm devlet işlerinde) tasarruf sahibesi idi."⁴² IV. Mehmed'in cülûsuyla (1648) beraber Valide Sultanlık makamı Hadice Turhan Sultan'a geçti. Ocakağaları desteğiyle Kösem Sultan'ın Eski Saray'a gönderilmeyip Topkapı Sarayı'nda kalması kararlaştırınca Kösem *Büyük Valide Sultan* sıfatıyla iktidarını sürdürdü. Böylece, Muverrihî (Şârihülmennârzâde) göre ister istemez "devlette iştirâk gâilesi" devam etmiştir.

Turhan Sultan'ın etrafında hadım ağalarından yeni bir yandaş grubu ortaya çıkmıştı. Bunların başında hadımlardan Baş-lala Süleyman Ağa, *Musâhib* İsmail Ağa bulunmaktaydı. Bu grup, Kösem'in adamlarını yok saymaktaydı. İki taraf arasında zaman zaman çatışma çıkıyor, Kösem sabredip kendini ibadete veriyor, fakat ocakağaların ittifakıyla devlet işlerinden el çekmiyordu (TKSA belgeleri bunda şüphe bırakmıyor. Bkz Belgeler, I-III). İlk Valide arasında zaman zaman atışmalar eksik değildi. Büyük Valide rakibine karşı güçlüydü. Kösem, Turhan yanlılarının gösterilerine karşı ocakağalarına güveniyordu. Bir rivâyete göre ocakağaların şöyle bir kompo düşünmüşler: Ocakağaları IV. Mehmed'i tahttan indirecek, Turhan Sultan *Eski Saray'a* sürülecek ve Harem'deki yandaşları ortadan kaldırlarak Sultan Mehmed'in (o zaman dokuz yaşında) yerine kardeşi Süleyman tahta çıkarılacak. Süleyman'ın annesi "saf-dil Dilâsûb meczûb" bir hatun olup Kösem'e rakip olamaz diye düşünülümüş. Haremde hadımların ileri gelenlerinden başkapioglanı ve gizli işleri, idamları yerine getiren Bostancıbaşı Ali Ağa komploya dâhil olmuşlar. "Karşıt dört hadımı katledin" diye ocakağalarına tezkire yazılmış. Şehzâde Süleyman'ı tahta çıkarmak için geceleyin sarayın bazı kapıları açık bırakılacak, ocakağalarıyla yeniçeriler saraya girecek ve plânı yerine getireceklermiş. Kompo ayrıntılarıyla tespit olunmuş. Küçük Sultan IV. Mehmed'i zehirlemekte işe başlayacaklar, bunun için Helvacıbaşı padişaha zehirli şerbet verecekmiş. Fakat durumu öğrenen *Meleki* cârîye Turhan'a haber vermiş. Turhan, Başlala Süleyman ile Hoca'yı çağırıp durumu bildirmiş. Bu sırada ocakağalarından sara'ya tezkire gelmiş, Turhan'ın dört hadım ağasının teslimi isteniyormuş.

Turhan'ın mahrem adamı saray dışına gidip ocakağalarının komposunu öğrenerek kendisine bildirir. Kösem ile ocakağalarının komposunu öğrenen Kızlar Ağası Süleyman da Turhan'a bilgi vermiştir. Lala ile ağa 14 hadım karşı tertip alırlar ve Kösem'in katledilmesi için aralarında yemin ederler. Akşam Saray avlusuna çıkıp Kösem'e yakın ağaların nöbetçileri silahlı olmakla meşgul olduklarını görürler. Kompo hakkında kuşku kalmaz. Lala Süleyman Ağa, güvenilir adamlarını toplayıp küçük padişahu boğdurmak için kompo kurulduğunu açıklar ve onların sadakatini yeminle temin eder. Enderunda zülfürlü içoğlanlarından 120 tanesi ve ağalar hizmetinde emektar eski *teberdâr*lar, hepsi komploya karşı hazırlanırlar. Padişahın yatıp kalktığı Has Oda ağalarına haber gönderip birlikte hareket etmek için anlaşılır. Has Oda ağaları, ocakağalarına karşıdır, çünkü onların *çıkma*da yeniçeri ağalığı gibi mevkilere gelmelerini önlerler; hepsi komploculara karşı. Turhan'ın yanında yer almaya karar verir. Böylece iki taraf da karşılaşma için tertiplerini alır. O gece iftardan sonra herkes odalarına çekilip rahattayken, Turhan Sultan adamları yalın kılıç Lala Süleyman Ağa'nın yanına gelip toplanırlar, "sel gibi" gelip dövmek üzere saf bağlarlar. Kösem'in 300 kadar adamı da ellerinde kılıç gece-gündüz Kösem'in dairesi etrafında nöbet tutup odalara gizlenip bekliyordu. İçoğlanlarının başı Babussaâde Ağası (Kapu Ağası) gürültüyü işitip komplocuların karşısına çıktı, nedir bu gürültü dediğinde "padişahımızdan Büyük Valide'yi isteriz" deme cesaretini gösterdiler. Kapu Ağası hemen çocuk padişahın huzuruna çıkıp durumu anlattı, padişah "her biri odalarına dağılsın" diye emretti. Gelenler "elbette Valide'yi (Kösem'i) isteriz yoksa

hepimiz ölmeye hazırız" diye ayak dirediler. Padişahın özel odası Has Oda'nın başı Kösem'in adamıydı. Küçük padişah komplocuların saldırıda bulunmalarından korkup Has Oda'ya sığınmıştı, fakat Kösem'in adamı Has Odabaşı'nın komplocularla beraber olduğu biliniyordu; durumdaki habersiz gibi karşı çıkıp "Ağalar ayıptır hiç adam velinümeti (Padişah) üzerine huruç (isyan) eder mi, dağlın" diye öğütte bulunmak ister elindeki değnek ile işaret yapınca Has Oda oğlanları hep birlikte üzerine yürüyüp ortalarına alır, kılıç darbeleriyle paralarlar. Katiller bu sefer önlerinde Turhan'ın adamı Lala Süleyman Ağa olduğu halde Büyük Valide Kösem'in dairesi üzerine yürürler. Kösem'in dairesi önünde kapı oğlanı, başlarında mücevveze külahları bir grup hadımla durmaktadır, gelenlere karşı koymak isterler, Süleyman Ağa "vurun şunları" diye emredince başkapı oğlanını kılıç darbeleriyle paralar, kalanları kaçıtır ve "Valide-i muazzamanın odası önüne gelirler."

Dışındaki gürtültüyü işitince kendisini korumak üzere yeniçerilerin geldiğini sanan Valide yüksek sesle nöbetçilere "geldiler mi?" diye bağırır. O sırada Lala Süleyman Ağa kapı delizlerine girmiştir Kösem'e "beli (evet) geldiler, taşraya buyrun" diye yanıt verir. Gelenlerin kim olduğunu anlayan Valide, can korkusuyla odalar tarafına kaçıp gizlenmek ister. Gizli odalardan birine girip dolap üzerinde bir *gurfede* (gizli üst hücre) gizlenir. Ama "kaderden kaçılmaz", gelen kalabalık Süleyman Ağa'nın arkasından odaya dolup aramada sultanlık işareti bir alâmete (*melike-i kidafe şîarı*) rastlarlar, Kösem'i eteğinden ve yanlarından tutup aşağı indirirler.

Küçük Mehmed derlerdi, dev gibi bir adam, kılıcıyla birbiri arkasından darbeler vurdu, aslı perdelerden birinin ipini kesip Kösem'in boğazına geçirerek "boğup şehid eyledi". Boğulma sırasında ağzı ve burundan kan fışkırıp katilin eline ve elbisesine bulaştı. Kösem son nefesini verince odasının eşyası yağmaya uğradı. Kösem'in yıllar boyu topladığı sayısız değerli eşya ve cevâhir padişah hazinesine alındı. Mercan Çarşısı'nda yaptırdığı Valide Hanı'nda bulunan 20 sandık altın flori de hazineye gönderildi. Kösem hayattayken kendisine Anadolu ve Rumelî'de beş hâsar arazisi verilmiş, voyvodalara iltizamlı verilip her birinden gelen 50'şer bin gurus -ki hepsi 250 bin riyal gurus olur, hazineye aktarıldı. Eyâletlerdeki bu gelirleri Validenin kethüdaları kendileri için reyayadan her türlü zorbalıkla çekermiş; çaresiz reaya korkudan Valideye bildiremezmiş.⁴³ Nâimâ'nun şu notu ilginçtir: "Valide-i muazzama; hayrata harcamalardan vazgeçmiş olsa bile devlet gelirlerini kontrolleri altında tutan 'müttegallibe' ağalarının yağmasına ne demeli?"

"Valide-i muhtereme gibi bir sâhibetü'l-hayrâl devletlü ol bi-insâf mutasallıkların (ocakağaların?) uğruna şehid oldu."

"Ağaların kahr u istilâsı ve müttegallibin cem'iyetlerinin inhilâli" bu esnaf isyanıyla mümkün olmuştur.⁴⁴

Sarayda Kösem'in katliyle son bulan vakalar olup biterken yeniçeri ağası sarayında toplantı halindeki ocakağaların cuntasından Veziriazam Siyavuş Paşa'ya bir defter geldi. Enderun'dan olaya karışanların, Kösem'i katleden hadımların adları isteniyordu. Paşa geceleyin isteği bir *telhis* ile padişaha arz etti. Harem'de ağaların adamlarını çekilmiş kılıçlarıyla karşıladılar. Ocakağalarının yanına dönen adamları sarayda olup bitenleri anlattı, "iş işten geçti... Valide'nin işi bitti" diye haber verdi. Ağalar dehşet içinde ne yapacaklarını görmek üzere toplantı yaptılar. Kösem'i katleden Lala Süleyman Ağa veziriazamı bulup olup biteni anlattı. Siyavuş Paşa memnun "kötüler cezalarını bulur" dedi. Büyük Valide'ye yardımcı olanlar derhal idam olundu. Herkes ocak ağalarıyla devlete sahip çıkan Kösem'in bu şekilde ortadan kalkmasından memnundu.⁴⁵

Şimdi duruma Veziriazam Siyavuş ile Turhan ve Lala Süleyman hakimdi. Saray ve padişah ağaların bir saldırısına karşı koruma altına alındı. Peygamberin bayrağı dikildi. Veziriazam yeni bir müfidi atadı; ağaların isyanı ilân olundu. Ocağaları padişaha isyan etmiş olunarak yakalanmaları için tertibat alındı.⁴⁶ Şehirde minadiler dolaşıp halkı sancak-ı şerî altına çağırıyordu. "Ağaların tahakkümü altına düşen ahali-i şehir ve silah kullanabilenler silahlanıp sarayı ocağalarına karşı korumak üzere dalga dalga geliyordu. Asker ocakları, yeniçeri ve sipahi padişahı, sarayı korumaya geldiler. Yeniçeri ağası ve öteki ocağaları değiştirildi. Yeni ağalara şehirde kol gezmek hizmeti verildi. Yeniçeri ocağının saray tarafına geçmesi cuntanın çaresiz kalmasına neden oldu. Ulema ve asker, ocağalarına karşı saraya yöneldi. Çaresiz kalan cunta ağaları umutsuzluk içinde korkunç kararlar almaktan çekinmediler, "şehri birkaç yerden ateşe verelim, yağmaya izin verelim" dediler. Ama kimse onların yanına gelmedi, yalnız kaldılar. Âsi ocağalarının hepsi bir tarafa kaçtı. Bektaş Ağa, Kara Çavuş, Çelebi Kethüda Bey yakalanıp idam olundu. Bu arada onların seçtiği Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi de sürgüne gönderildi.⁴⁷ Özetle, esnaf isyanıyla başlayan İstanbul halkının ayaklanması Kösem ile beraber ocağaları cuntasına son verdi; "Ağaların devleti muhamil oldu".

VALİDE TURHAN SULTAN

Valide Hadice Turhan Sultan, Sultan İbrahim'in başhasekisiydi. IV. Mehmed (1648-1687) döneminde Valide Sultan sıfatıyla Harem'in başına geldi.⁴⁸ Kösem, Turhan'a bağlı zenci hadımlar tarafından katledilince (2 Eylül 1651) Turhan, Valide Sultanların gerçek erkine erişmiş ve ölümüne (1683) kadar Valide Sultan olarak Harem'in başı mevkiinde bulunmuştur. Turhan Sultan, yedi yaşında tahta çıkan oğlu padişah adına, Kösem gibi devlet işleriyle doğrudan doğruya karar mevkiinde bulunuyordu (TKSA belgeleri). Belgelerde, Kösem gibi veziriazamın arzları üzerine padişah adına emirlerini görmektediriz (Möhründe "Valide-i Sultan Mehmed").

Kösem döneminde olduğu gibi "vekil-i saltanat" sıfatını taşıyan veziriazamlarla çatışma durumları eksik olmamıştır. Kösem'den beri Valide Sultanların küçük padişahlar adına devlet işlerinin başında olmaları bürokratlar tarafından iyi görülüyordu (bu yüzden çoğu bürokrasiden gelen kâtiplerin yazdıkları tarihlerde Validelerin bu üstün rolü açıkça zikredilmez). Halk da, Validelerin çocuk sultan adına saltanatını iyi görmüyordu. Turhan Sultan, Kösem Sultan'ın mutlak iktidarını sürdürecektir bilgi, deneyim ve otoriteye sahip değildi. Devletin yaşamsal tehlikelerle karşılaştığı bir zamanda (Venedikliler sonunda Bozcaada'yı ele geçirecektir) devlet iktidarını diktatörce yetkilerle Köprülü Mehmed Paşa'ya teslim ettiği tarihe kadar (15 Eylül 1656) Valide Sultan Turhan, Darüssaâde ağası, yakınları kadınlar ve hadımların yönetimiyle hareket ediyor, çocuk padişah adına "hatt-i hümayunlar" gönderiyordu. Turhan'ın Kösem'den sonra altı yıllık iktidar dönemi (1651-1656) "Çınar Vak'ası" denen ayaklanma (4 Mart 1656)⁴⁹ sonunda nihayet buldu. Turhan Sultan'ın hayatı tehlikeye düştü. Harem'deki akıl hocaları bertaraf edildi.

Turhan Sultan çocuk yaşta tahta geçen oğlu IV. Mehmed'e "arslanım" derdi.

KÖSEM SULTAN ÇOCUK PADIŞAHLARA “RESMÎ NÂİB” OLDU MU?

Veziriazam Sofu Mehmed ile Kösem arasında küçük padişah yerine, yüksek devlet erkine sahip olma davasında ciddi bir karşıtlık ortaya çıktı. Bazı ulema Sofu Mehmed'i, *vekâlet-i saltanat* sahibi olduğuna dair fıkıh kitaplarında kanıt bulduğuna inandırdılar. Şeyh Bedreddin'in *Câmi'ül-Fusûleyn* adlı fıkıh eserinde şöyle deniyormuş: Sultan çocuk yaşta ise tebaa ona değil, onun vekâletiyle bir *veli*'ye (velâyet sahibine) *bi'at* eder. O kimse *vekâlet* ile hükümet eder. Sadedil bir ihtiyar olan Sofu Mehmed Paşa buna göre kendisinin “*veli-âhd-i müeyyed*” bağımsızlıkla devlet idaresine sahip olduğunu sandı, devlet işlerinin konuşulduğu Divân-i Hümayûn'u terk etti.⁵⁰ Dolayısıyla, Kösem Sultan'a 'arzda bulunma zahmetine katlanmıyordu. Paşa'nın “istiklâl-i tâm” ile hareket etmesi birçoklarını aleyhine çevirdi. Halbuki, Osmanlı geleneğinde, özellikle askerler gözünde saltanat otoritesini yalnız ve yalnız Osman soyundan gelenler icrâ edebilir.

Öte yandan, Kösem Sultan, çocuk sultanın annesi olup onu koruyan en yakını olarak *filen* onun adına hüküm verme yetkisine sahip olduğu iddiasındaydı. Bu *filî* vekâlet de *nazariyede* makbul sayılmıyordu. Bu nedenle Kösem 'arzlar üzerine yazdığı emri *Arslanım* diye andığı oğlu adına vermektedir (TKSA belgeleri). Kösem ve Turhan, çocuk padişahla beraber devlet ricalinin bulunduğu *meşveret* meclislerinde çocuk padişaha ezberlettikleri şeyi söyletirler. Ancak gerektiği zaman “*verâ-yi perdeden* (perde arkasından)” konuşmaya katılırlar. Sonuçta, IV. Murad ve IV. Mehmed'in çocuk yaşta tahta çıkmaları Osmanlı geleneğinde bunalımlı durumlara yol açmıştır. Bu koşullarda Kösem Sultan'ın padişah adına hüküm verme yetkisi “resmi niyâbet” değildir. Kadın sultanlar üzerinde kapsamlı bir eserin sahibi değerli tarihçi Necdet Sakaoğlu'nun “Kösem Sultan'a lade-i itibar Gerek” adlı makalesine göre⁵¹ Kösem, 1623-1630 döneminde “resmen saltanat nâipliği yaptı.” Doğrudur, Kösem “Osmanlı tarihinin kritik bir evresini yönetip yönlendiren 'Büyük Valide' konumunda” olmuştur. Sakaoğlu haklı olarak Kösem'in IV. Murad'a karşı şehzadeleri koruyarak Osmanlı hanedanının devamını sağladığını belirtir.⁵² Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve katlinde iradesi dışında gelişen olayları önleyemediği, karara katılmak zorunda kaldığı doğrudur. Sultan İbrahim câriyelere uyarak Validesi Kösem'e ağır hakaretlerde bulunmuş, onu sürgüne göndermek istemişti. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki belgeler, Kösem'in özellikle IV. Murad saltanatı (1623-1632) döneminde ve I. İbrahim'in katlinden sonra 1648-1651 döneminde devletin son karar mercü olarak veziriazamların 'arz'ları üzerine *Arslanım* diye andığı çocuk padişahlar adına *filen* yüksek devlet otoritesini icrâ ettiği açıktır. Bunun *vekâlet* veya *niyâbet* gibi bir sığata dayanmadığını çağdaş tarihçiler açıkça belirtir. TKSA belgeleri çocuk padişahın sözleri ve hareketlerinde *filen* Validenin vesâyet ve kontrolü altında bulunduğunu göstermektedir.

BELGE I

Bu önemli belgenin üst kısmı kopuktur. Belgenin kalan kısmı aynen:

“... Muradları nedir, helbet (elbette) bunlara bir tahrik eden vardır, zira bir iki kişiden biz işkilleşürüz. Cümleten bir fesad başı ma'zûl olan tefterdar onda bunda gezüp nâm edermiş ki ben Valide Sultan'a sekiz yüz kise verüb möhrü bana verseniz gerekdir, deyü; Allah saklasun ne bana akça gerek ne ben möhrü satarım, bu ne asıl sözdür möhr akça ile verilmez; din ü devlet kayınb güzel kim hizmet doğru ederse ana verilir, Hudâ'ya ma'lûmdur ki bu cevâbları işitdim, ziyâde elem çeküb gazaba gelmişimdir, bu cevablardan senin haberin var mıdır, bilmüş olanın.”

VALİDE SULTAN

“Tefterdârı arayub bulub ele getirdürdiniz mi, helbet mukayyed olub ele getirüb muhâsebesin görüb şer’-i şerife havâle idüb bu yana [haber] edesiz, böyle fesâd başları bunda durmanın hakkı yokdur. Zirâ el-altında [n] tahrik idüb olmazlar, dahi bir iki niçün (yırtık).”

YORUM

Kösem Sultan IV. Murad dönemi belgelerinde de *elbette* sözcüğünü *helbet* diye yazar: Bu belgede de aynen *helbet* şeklinde buluyoruz. Belge altında *Valide Sultan* imzası kuşkusuz Kösem’e aittir. Bu belge 1649 olaylarına ait son derece önemli bir belgedir. Yazık ki, başı ve sonu, belki kâsen, koparılmıştır. Olay çağdaş kaynaklardan Şârihülmennârzade’de açıklanmıştır. Bir fesaddan söz ediliyor. Kösem bunu tahrik edenin azledilmiş olan defterdar olduğunu sanıyor. Kendisi etrafı dolaşıp “ben Valide Sultana sekiz yüz kise (80 milyon) akça (rüşvet) verdim, bana padişahın möhürünü verip veziriazam yap-sın” demiş. Kösem bu iddiayı şiddetle reddeder, bundan anlaşıyor ki küçük padişahın saltanat möhürünü Valide Sultan alıp istediğini iktidara getirebilmektedir. Valide bunu şiddetle reddeder: “Ne bana akça gerek, ne ben möhrü satarım, bu nasıl sözdür, möhr akça ile verilmez, din ve devleti kaynıp güzel kım hizmet doğru ederse ona verilir” diyor. Bu devirde bütçe açığını kapatmak için atamalarda para alınmış, bunun için bir barem de tespit edilmiştir. Ama veziriazamlık bundan ayrı tutulmakta. Kösem dedikodulara çok kızıyor “elem çeküb gazaba gelmişimdir” diyor.

“Tüm bu dedikodular senin haberin var mıdır,” diye veziriazama soruyor. Sonra derkenarda defterdarın yakalanmasını, bu işi önemle araştırmalarını özellikle hesaplarının incelenmesini istiyor (bu yana haber edesiz) “el altında” gizli “fesad tahrik” etmek cezasız kalmamalı (belgenin sonu yırtılıp alınmış). Bu defterdar kimdir? O zamanki vekâinüvislerden ararsak şu sonuca varmak mümkündür: Kösem Sultan’ın bu mektubunda söz konusu kimse 1649 tarihinde Yedikule’de hapis ve idam olunan Musa Paşa’dır. Musa vaktiyle yeniçeri ağası, sonra defterdar olmuştu. Naimâ’nın kaynağına göre⁴³ Vekâyinâme yazar ki, Musa Paşa, ocakağalarından Kösem’in adamı veziriazam Kara Murad Paşa’nın yerine geçmek için şeyhülislâm ve “bazı yerlere varub” faaliyet gösteriyordu. Ulemanın Kösem’le arası açıldı. Belgemizde Kösem bunu belirtir: “Onda bunda gezüb nâm idermiş ki.” Fakat Kösem’i kötülemek için Valide Sultan Kösem’e büyük rüşvet verdiğini de ilâve ediyormuş. Vekâyinâme “Enderûn câmbine emvâl ve hedâyâ arz” ettiğini iddia edermiş. Bu yalan ve iftiraymış. Özetle, Musa Paşa bu faaliyetiyle ulemanın desteği yeniçeri cuntası ile Kösem’in iktidarını devirmek istiyordu. Musa Paşa’nın yakalanıp Yedikule zindanına hapsi ve katli tarihi 1059 Receb (Temmuz 1649) başlarındadır. Kösem’e ait TKSA belgesinin tarihi, bundan biraz önce olmalı. Veziriazam Kara Murad Paşa, Musa’nın katli için padişaha (yani Kösem Sultan’a) bir *telhîs* gönderip hatt-i hümayûn alıp Musa Paşa’yı idam etti. Öte yandan Sadrazam Murad Paşa “mehd-i ulyâ Valide Sultan hazretle-riyle şöylesür.” Şehyülislâm Abdürrahim Efendi’nin azline karar verdi, yerine veziriazamın dostu Abdülaziz Efendi getirildi (18 Temmuz 1649). Abdürrahim’in azli ocakağalarının kararıyla olmadığından toplanıp bunu bir “cür’et (haklı olmayan bir karar)” diye kötülediler. Abdürrahim ve azledilen oğlu kadı Mekke’ye sürgün edildi.⁴⁴ Özetle, bu önemli belge Kösem’in 1649’da iktidarının en yüksek noktasına eriştiği bir zamanda şeyhülislâm ile bir paşanın komplosunu yansıtmaktadır. Kösem, çocuk padişahın saltanat möhrünü alıp istediğine verme imkânına sahiptir.

BELGE II

Huwa

"Paşa'ya selâmdan sonra i'lâm olunur ki donanma-yi hümayûn için saâdetlü Arslanıma bu hafta pençsenbe gün çıkarız demişsin, imdi yöyle çalışasunki sözünüz sahih çıksun zirâ Padişah huzurunda hilâf söylemek hatâdır. Ziyâdesiyle dikkat edüb sözünüz doğru çıkub pençsenbe gün çıkarmasına ikdâm edesiz, nice düşmanların gözü kör olsun. Ve hem buyurtmuşsun ki zâhiren (?) bizim düşmanımız var, efendimize bizi yanlış anlatırlar, gerçi düşmansız kimse olmaz, Lâkin siz doğrulukla hizmet edüb dîn ü devleti kayırdıktan sonra hâşâ ki Hakk ta'âlâ zulm ede; hemân siz can u gönülden çalışasun, doğru göreyim sizi, olmasın ki Padişah huzurunda sözümüz hilâf çıka. Pençsenbe günde çıkarmasına ziyâdesiyle ikdâm edesiz, bize doğru netice i'lâm edesiz. Valide Sultan."

Not: Belge Kösem'in el yazısıdır. Belge IV. Murad'ın çocukluğuna (1623-1632) ait olabilir. Doğrudan doğruya veziriazama hitâben yazdığı bu tezkirede Kösem, çocuk padişaha yalancı vaatler yapılmaması konusunda uyarı yapmaktadır. Arslanım dediği çocuk padişaktır. Belgede tarih belirlemeye dair bir kanıt bulamıyoruz.

BELGE III

"Paşa'ya selâmdan sonra i'lâm olunur ki: ne 'arz ettiniz ise mefhûmu ma'lûmumuz olmuşdur. Ol neferleri gidermişsin sormuşsun, eyi etdiniz, hemân her etrâfdan göz kulak tutub yöyle bir fesâd ehlini iştîdükde amân vermeyüb elleri irmeyen yere süresiz, gönderesiz, yaramaz olan cezâsını bulur. Buyurduğunuz içerüden âdemi-tükeli şimdi nicesine çıkaralum, bizim de hód ma'lûmumuzdur, cem'i miizâcundan bizâdır; Lâkin telhis etmiyesin çıkmasına, zirâ nice kişi hâlden bilür, nicesi bilmez derler ki, işte gine taşrasının sözüyle âdem çıkarmağa başladılar deyü bir söz etmesünler, ortalık men'olmuş, iken Hakk Ta'âlâ insâfını versün, Hakk Ta'âlâ kalbine kosa ki, Arslanuma 'arz-i hâl dutunsa (sunsa?) ol zaman kolay idi, kendi istedi derler, bu husûsda Arslanuma bir telhis etmiyesiz, helbet (elbette) yaramaz olan bulur; hemân siz her vechile gözünüz açub hizmetine mukayyed olasız, göz kulak tutmaktan hâli olmayasız, her vechile hayr du'âımız sizinledir, göreyim seni. Valide Sultan."

YORUM

Bu belge *helbet* (elbet) sözcüğünü içerir, Kösem'e ait olduğuna kuşku yoktur. Veziriazam tarafından muhalif bazı kimselerin ortadan kaldırılmasını "eyü ettiniz" diye tebrik ediyor, "fesâd"çıların amansızca ortadan kaldırılmasını, uzak yerlere sürgün edilmesini emrediyor.

"İçerüden adam" ifadesini saray-i Hümayûn'daki bazı içişleri olarak anlıyoruz. Onları çıkma yoluyla dış hizmetlere atamak suretiyle uzaklaştırmak mümkün. Fakat bunu veziriazamın Kösem'e resmi bir yazısıyla yapmayı tavsiye etmiyor, dedikodudan çekiniyor. Ortalık sakinleşmiş. Padişaha 'arzda bulunulmasını da onaylamıyor. Sadece veziriazamın uyanık bulunmasını istiyor. Bu belgedeki söz konusu fesâdcılar kimlerdir, nasıl bertaraf edilmişlerdir? Vekâyânâmelere göre: Kösem, Kara Murad'ı veziriazam yaptıktan sonra bazı "fesâd" karakteri kendini gösterdi.⁵⁴ Veziriazam Kara Murad azledilen Sofu Mehmed Paşa yandaşlarının hareketlerinden rahatsızdı.⁵⁵ Harem'deki telaşın bir nedeni bu olabilir. Öbür taraftan Musa Paşa'nın veziriazamlık için faaliyetleri dolayısıyla Kösem bir "fesad" hareketinden rahatsızdı. Arkasından Şeyhülislâm Abdürrahim'in azli kupırdamalara yol açtı.

OSMANLILAR VE AVRUPA'DA PROTESTANLIĞIN YAYILIŞI

Topkapı Sarayı arşivinde Kanuni Süleyman'a arz edilen bir Osmanlı casus raporu (no. E. 7671)¹ Martin Luther ve onun imparatora karşı mücadelesi hakkında sultana bilgi vermektedir. Rapora göre "Fra Martin Lutero nam bir bey kendüden bir din peyda edüp İspanya mel'unun âyin-i bâtilinda muhalefet edüp otuzbin mikdarı asker cem' edüp Bazilya'ya yakın San Borgo'da İspanyollarla savaşımış."

Raporda verilen öbür bilgiler arasında, Andrea Doria'nın Ceneviz limanından hareketle Fas tarafında Hayreddin Reis donanması üzerine gittiği, Fransa'nın Marçilya (Marsilya) limanından 12 kadirgayla denize açıldığı, Malta'dan "Megali Mastura"nın (Şövalyelerin Büyük Üstadı) yedi kadirga ve bir kayığının denize açıldığı, İspanya Kralı'nın (İmparator Şarlken) bir ordusunun (iki bin atlı ve 10 bin yaya askeri) Milano dukasına ait Lombardia'da bulunduğu haberi vardır. Rapora göre bu kuvvet Osmanlı tarafından Pulya ya (Güney İtalya'da Apulia) bir hareket vaki olursa oraya yardıma gitmek üzere bekliyormuş; İspanya Kralı, yanında sekiz bin askeri ile Beç'de (Viyana) durumu gözetliyormuş. İmparatorun bundan başka askeri yokmuş. İspanya Kralı, Milano beyinden bir milyon flori alıp memleketini geri vermiş. Kral, Venedik ile de barış yapmış. Venedik 200 bin altın İspanya ya ve 100 bin altın Beç Beyi Ferandoş'a (Ferdinand) ödemiş, Tacir, ilâve olarak, İmparator "Franca ile sûretâ barışmıştır, amma beyinlerinde adâvet zâil olmamıştır" haberini de ekliyor. Özetle rapor, Şarlken'in Milano, Venedik ve Fransa ile yaptığı barış (Fransa ile 1529 Cambrai Barışı) hakkında Osmanlı hükümetini aydınlatmakta, Şarlken'in Apulia'ya bir Osmanlı çıkarması veya Viyana üzerine bir saldırıya karşı Kuzey İtalya'da askerini toplu halde tuttuğunu bildirmektedir.

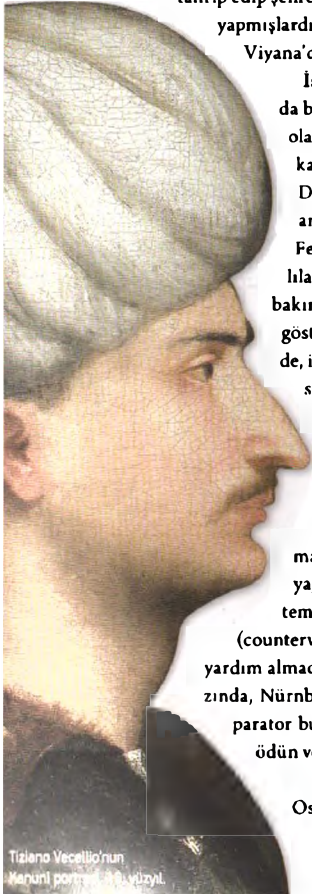
1529'da Viyana Kuşatması'ndan İstanbul'a dönen Sultan Süleyman için bu bilgiler önemlidir. Raporu yazan Dhuka'nın, bilgileri bir İtalyan aracından aktardığı, İtalya'ya ait oldukça doğru bilgi aldığı anlaşılıyor; fakat Almanya'ya ve Luther'e ait bilgiler yanlıştır. Luther'in imparator kuvvetleriyle "Bazilya" yakınında San Borgo denilen bir yerde çarpıştığı haberi veriliyor. Isom-Verhaaren'e göre bu haber, Almanya'da 1524-1526 köylü isyanlarıyla ilgili olabilir. Gerçekte, 1529'da Alman Protestan prensleri Süleyman'a karşı Ferdinand'a yardımı önce reddetmiş, sonra Osmanlıların Viyana kuşatması üzerine 1530 yazında Augsburg Dieti'nde Şariken'e askeri yardım vaadinde bulunmak zorunda kalmışlardır.

Ertesi yıl 1531'de, Protestanlar, Schmalkalde Ligi ile imparatora karşı düşmanca bir cephe kurmuşlar, fakat o zaman bir savaş olmamıştır. Raporda sözü geçen çarpışma, İsviçre Basel'deki (belgede Bazilya) olaylarla ilişkilidir. Orada dini reform yanlıları imajları tahrip edip şehre egemen olmuş, Alman Protestan prensleri ve Fransa ile ittifak yapmışlardır (1529 Şubat). Buna karşı 1530'da İsviçre Katolik kantonları Viyana'da Ferdinand'la ittifak aramışlardır.

İsviçre'de reformcular, 1531'de Ulrich Zwingli kumandasında bir ordu kurup Katoliklere karşı savaş vermiştir. İşte bütün bu olaylar raporda Luther'e atfedilmiştir. Dhuka, üç yıl Avrupa'da kaldığına göre rapora giren bilgiler 1529-1531 yıllarına ait olup, Draç'taki Osmanlı devlet ajanının raporunda karışık biçimde anlatılmış olmalı.² Tabii Osmanlılar, İsviçre'de ve Almanya'da Ferdinand'a karşı bu hareketleri yakın ilgiyle karşılamış olmalılar. Osmanlı sarayının daha bu tarihlerde Osmanlı stratejisi bakımından, Protestan hareketlerinin önemini kavramış ve ilgi göstermiş olmaları kayda değer. Almanya'da Protestan prensler de, imparatora ve Ferdinand'a karşı dirençlerinde, Osmanlı baskısının kendilerine yararını daha 1529'da fark ettiler.³ Bu dönem tarihçileri, Avrupa'da Protestan hareketinin Osmanlıların ilerlemelerine yardım ettiğini, Habsburglar üzerindeki Osmanlı baskısının da Protestanlığın yayılıp yerleşmesinde kesin bir rol oynadığı olgusu üzerinde birleşir.⁴

1540'a doğru Habsburgların üstün gücü karşısında, Osmanlı himayesindeki Macaristan ve Transylvania'da Jan Zapolya, Fransa Kralı, Almanya'da Protestan prensler, birbirleriyle temas halindeydi. Bu hükümdarlar, Osmanlılara bir denge-güç (counterweight) gözüyle bakıyorlardı.⁵ İmparator, Almanya'dan askeri yardım almadan Osmanlılarla başedemezdi. O, bunun için ilk kez 1532 yılında, Nürnberg'de Luthercilerle bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. İmparator bundan sonra Osmanlı baskısı altında Protestanlara sekiz kez ödün vermiştir.

Almanya'da "Türk korkusu" (Türkenfurcht) bir gerçektir; bir Osmanlı istilası, yakın bir tehlike olarak hissediliyordu. Öyle ki,

Titian Vecellio'nun
Mehmedî portresi, 16. yüzyıl.

Library of Congress

"Protestanlığın babası" sayılan Martin Luther (1483-1546), Papa'nın mektubunu yakıyor, 1520 (solda).

tehlikeye karşı Türk Çanı (Türkenglocken) ve Türk Vergisi ihdas olundu. İlk gazetede (*Neue Zeitung*) 1502'de Türklere ait haberler için çıktı. Anonim "Türcken pluckein" risalesinde yazar şöyle diyor: "Hristiyan dünyası için kudretli sultana boyun eğmek ve haraç ödemek en iyi yoldur, adaletle ve alicenaplıkla bizi idare etmesine güvenebiliriz."

Batı'da İslamiyet'in Luthercilik üzerinde etkisi olduğu bile ileri sürülmüştür. Paul Anderbach bu inancı ibadet hürriyeti, imanın ferdi niteliği vb. yakınlıklar dolayısıyla bir çeşit İslamiyet saymıştır.⁷ Macaristan'da yayılan "Unitarianist" inancında teslise karşı tek Tanrı düşüncesi egemendir. Luther, 1530'da yazdığı *Libellus de ritu et moribus Turcorum* adlı risalesinde Türkleri Hristiyanlarla karşılaştırıp onların alçakgönüllülükleri, basit yaşamları ve onurlu olmaları gibi faziletlere sahip olduklarını kabul eder (Luther, *Kur'an*'ı çevirisinden okumuş ve İslamiyetin doğru bir din olmadığını ispata çalışmıştır). Luther, bugün tarihçilerin kabul ettikleri bir noktayı da belirterek, "Doğu Avrupa'da köylünün yaşam koşulları o kadar kötüdür ki, onlar bazen Türkleri kurtarıcı gibi karşılamışlardır" demiştir. Transilvanya köylüsünün efendilerine karşı 1437-1438'de isyanları sırasında, II. Murad'ın kuvvetleri bu memleketi istilâ etmiş, bir dirençle karşılaşmamıştı. Salzburg ve Würzburg'dan birçok köylünün Türk tarafına kaçtığı, birçok Alman askeri in Osmanlı ordusuna katıldığı biliniyor.⁸

Sultan Süleyman, bir elçiden Luther hakkında bilgi istemiş ve kendisinin ona lütûfkar bir efendi olabileceğini söylemişti. Bu konuşma Luther'e aktarıldığında Luther haç çıkarıp "Allah beni böyle lütûfkar bir efendiden korusun" demiştir (*Tischreden*, II, 508). Çağın ne kadar değiştiğine işaret eden bir nokta şudur: Luther Türklere karşı Papa'nın kutsal savaşı-

nı (*bellum sanctum*) onaylamıyor ve Türk saldırılarını Hristiyanlara Tanrı'nın cezası doğal afetlere benzetiyordu. Önceleri, "Türk'e karşı direnme Tanrı'nın iradesine karşı gelmektir" diyordu. Almanya'da birçokları Türklere karşı savaşın bir din savaşı olmasını onaylamıyor, Papa'nın İtalya'da kendi siyasi çıkarlarını yürütmek için Şarlken'i Türklere karşı Haçlı seferine kışkırttığı söyleniyordu.⁹ Luther'in sağ kolu Melanchton, 1559'da İstanbul Patriki ile temasa geçmiş, sultana tâbi bu din adamıyla diğeri anlaşma aramıştır.¹⁰

Osmanlılar, Luther'in ve Luthercilerin mücadelelerini ilgiyle izlemekteydi. Kayda değer ki, Avrupa'da Protestanlığın yayılışı ile köylü isyanlarının yayılışı aynı dönemdedir. Luther'in yansıttığı gibi Osmanlıların köylülere iyi davrandığı propagandası Batı'da hayli uzaklara gitmiş olmalı. Luther, Avrupa'da Osmanlı baskısını Papa'ya karşı kendi mücadelesi çerçevesinde ele alıyor; fakat aslında bir Alman ve Hristiyan olarak Türklere karşı mücadeleyi ve Hristiyanlar arasında birliği bir ölüm kalım sorunu olarak algılıyordu. Luther, Türklere karşı direnme üzerine üç risale yazmıştır. Türk ona göre "Şeytanın Hizmetkârı"dır. Alman keşişinin eskatolojisinde Türk deccal olarak tasvir olunmaktadır. 1529 Viyana Kuşatması, Luther üzerinde derin bir kaygı yaratmıştır. Erasmus'a yazdığı mektuplarda Avrupa devletlerinin aralarındaki savaşlara son verip Türklere karşı birlik olmalarını öğütler; Almanlar da imparatorun yardımına koşmalıdır.

Öte yandan Protestanlık, Osmanlıların egemen olduğu bölgelerde himaye görüyor ve hızla yayılıyordu. Luther daha sağ iken Lutherci

Hollandalı Protestanların
1570 tarihli madalyonu.
Ön yüzünde sloganları:
"Papacılarsa Türkler
yeğdir"; arkasında "Katolik
Kilisesi'ne karşı" yazıyor.

Kanuni Süleyman'ın
Avrupa'da yaşananları
bildiren casus raporu.

vaizler, akın akın Osmanlı Macaristanı'na gidiyor ve yeni mezhep köylüler arasında hızla yayılıyordu. Katoliklerin Protestanlara karşı kını o kadar derindi ki, onların Hristiyanlık için Türklerden daha kötü oldukları söyleniyordu. Zamanla Transilvanya, en radikal Unitarianist Protestanlığının merkezi durumuna geldi ve Erdel Prensları Bethlen Gábor (1613-1629) ve I. Rákóczi (1630-1648) Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-1648) Katoliklere karşı Protestan cephesinde önemli rol oynadılar. Habsburg egemenliğine karşı Protestanların ayaklanması niteliğindeki bu mücadele Osmanlı gücünün düşüş dönemine (1617-1656) rastladığından Osmanlı devleti için bir nimet olmuştur.¹¹

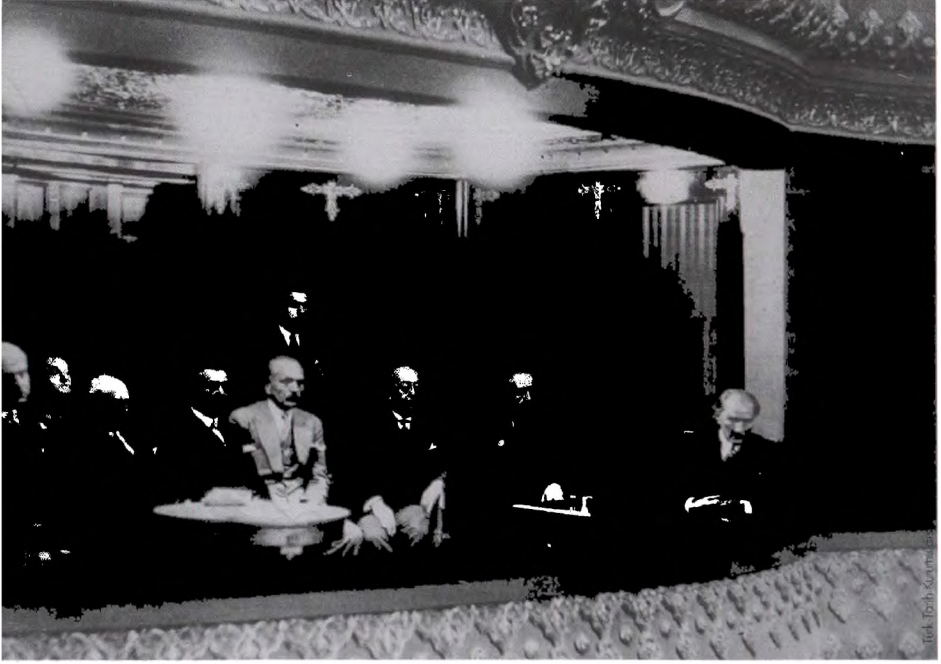
TÜRK TARİH TEZİ

Dört yılda bir düzenlenen Türk Tarih Kongreleri'nin ilki, 1932 Temmuz unda Atatürk'ün başkanlığında toplandı. Ben ancak ikincisinden itibaren -yurt dışında olduğum zamanlar hariç- bu kongrelere katıldım. Bu kongrelerde sunulan bildiriler, yürütülen tartışmalar, belli bir tarih görüşüyle belli bir çerçevede ifadesini bulduğu için, bugünden baktığımızda kendimizi tarih yorumunda farklı görüşler karşısında buluruz.

Türk Tarih Kurumu'nun 78 yıllık tarihinde ele alınan belli başlı konular üzerinde dururken, buna paralel olarak Osmanlı tarihi üzerinde son 40-50 sene içinde değişen araştırma koşullarından ve tarih yorumlarında ne gibi değişiklikler olduğundan söz etmek istiyorum.

1932'deki ilk kongreye katılmadım; fakat çok tartışmalı bir kongre olduğunu sonradan işittik. Dil ve tarih kurumlarını kuran Atatürk, bu kongreleri belli bir amaçla topluyordu. Dünyanın her tarafından bu kongrelere bilim insanları katılıyordu. Atatürk'ün temel hedefi, "bir dini cemaat olarak aldığı ve çok çeşitli etnik grupların yerleştiği Anadolu toprağı üzerinde, asırların bir millet olarak yoğurduğu bu halk nasıl ortaya çıkmıştır" sorusunu aydınlatmaktı. Ata cemaatlerden oluşmuş bir halkı, bir millet haline getirmede dil ve tarihin önemini hakkıyla kavramıştı. Dil ve tarih gibi tamamen akademik konulara bu açıdan çok zamanını verdi; hem TDK ve TTK'yı oluşturdu, hem de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurdu.

Anadolu halkı ve devleti binlerce yıllık birlikte yaşama ve karşılıklı etkiler neticesinde ortaya çıkmıştır. Anadolu'da 7000-8000 sene öncesinden beri bir kültür birikimi vardır. Çeşitli menşeden halklar Anadolu'ya gelip yerleşmiştir. Indo-europeen kökten halklar, Kuzey ve Orta Anadolu'da, Samiler güneyde yerleşmişler, sonunda bundan bin yıl önce Türkler, Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar büyük bir imparatorluğu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu nu kurmuşlar, tarihin ön safına geçmişler-

Atatürk, I
Türk Tarih
Kongresi'nde,
2-11 Temmuz
1932

dir. Hititler, Urartular, Lidyalılar ve Friglerden sonra Oğuz Türkleri Anadolu'yu fethetmiştir.

Atatürk'ün uzak görüşlülüğü burada ortaya çıkıyor. O, bütün bu Anadolu göçlerini ve devletlerini araştırma konusu yapmıştı. Ben, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ilk öğrencilerindenim. Atatürk, bu fakültede arkeoloji ve tarih konularının esaslı bir şekilde ilim adamları tarafından araştırılmasını sağlamış bulunuyordu. Türk tarih tezlerinin ancak bu fakültede bilimsel bir temele oturabileceğini idrak etmişti. Atatürk uzağı gören ve hedeflerini iyi tespit eden bir liderdi. Yedisekiz bin yıl zarfında bu topraklarda oluşmuş toplumu yeni hedeflere götürmek için bilimin kuluçkuna başvuruyordu. Anadolu halkını modern bir millet haline getirmenin yollarını arıyordu. Ulusal bir bilinç yaratma gereğini iyi anlamıştı.

Anadolu tarihinin bininci yılından itibaren bu topraklar üzerine Orta Asya'dan savaşçı ve aynı zamanda devlet kurucu bir halk, Türkler geldi. Türkler bu topraklardaki halkları devlet bünyesinde birleştirdi, kaynaştırdı. Daha önceki hanedanlar idaresinde yüksek bir kültür varlığı meydana gelmişti. Selçuklulardan daha önce Bizanslılar vardı. Bu temel kültürün izlerini Mezopotamya ve Babil medeniyetlerine kadar takip ediyoruz. Türkiye yarımadasının ortasında Hititler, Mezopotamya kültüründen esinlenirken, kıyılarında Grek kolonileri ve medeniyeti filizleniyordu. Arkeologlar, Anadolu Grek medeniyetinin temellerini de Mezopotamya medeniyetine kadar götürebiliyor. DTC Fakültesi

bu Anadolu medeniyet geleneğini bütün kollarıyla temsil etmekteydi. Fakülte, aym zamanda tezlerin derinliğine ilmi tetkikini yapmak için düzenlenmişti. O dönem Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan tanınmış otoriteleri Ata Ankara'ya, DTC Fakültesi'ne davet etti.

TTK'nin ilk kongresinde tartışılan tarih tezinde; "medeniyet Orta Asya'da ortaya çıkmıştır. İlk tanım ve ona dayanan medeniyet, Orta Asya'da gerçekleşmiştir. Orta Asya'da o zaman bir içde-niz vardı, etrafında tarım toprakları ortaya çıktı; Türkler orada, ilk yerleşik medeniyetin temellerini attılar. Sonra bu içdeniz kurudu ve Türkler dünyanın her tarafına yayılarak medeniyet temellerini oralara götürdüler. Bütün dünya medeniyetlerinin menşei işte Türklerin bu yayılışına bağlıdır" deniyordu. Bununla Atatürk siyaset adamı olarak şunu anlatmak istiyordu: Bu topraklarda binlerce yıl hâkim olmuş, fakat sonradan sömürgeci emperyal devletlerin baskısı altında kendine güvenini kaybetmiş bir halk vardır.

1919'u düşünüyorum. Kuva-yi Milliye direnişini ve Ata'nın millî devletin temellerini attığı yılları. Bu direniş, millî uyanışı ve birliği getirdi. Ata bu halka millet şuurunu vermek için bu tezi ortaya attı ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı bir seri eser yazdırdı; bunlar, mektepler için dört cilt tarih kitabının kaynağı oldu. Okullarda bu kitaplar dışında tarih okunamazdı. Çünkü bu kitaplarda çok eski çağlardan Cumhuriyet devrine kadar dönemleri içine alan belli bir tarih görüşü hâkimdi. Biz çocuklar ortaokullarda bu dört cilt kitabı ezberledik.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî romantik bir atmosfer hâkimdi. Bunun bir ifadesi olarak *Akın* adıyla bir sahne eseri bile yazıldı. Kongrede Prof Zeki Velidi Togan kalkıp "Orta Asya'da bir deniz varlığı prehistorik devirlere çıkar, o sebeple böyle bir faraziyenin hükmü yoktur" deme cesaretini gösterdi. Hararetili bir tartışma oldu. Yandaşlar Togan'a hücum ettiler. Togan ondan sonra hiçbir zaman "makbul" bir ilim adamı statüsünü kazanamadı. İkinci kongrede hazır bulundum; henüz mektepteydim. İlk kongrede romantik ve belli bir siyasi görüşle ortaya atılan tezlere karşı, gittikçe ilmi temellere dayanan görüşlere yer verildiğine tanık oldum.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne 1935'te girmiştım. Osmanlı tarihi bölümünü seçtim. Düşündüm ki bu topraklardaki en büyük siyasi kuruluş Osmanlı İmparatorluğu'dur. Onun tarihini bilimsel bir şekilde araştırmak için muazzam bir arşiv vardır. Genç yaşında bunu anladım ve kendimi Osmanlı tarihini incelemeye verdim. Osmanlı tarihi Avrupa'da, Batı'da, çok iyi bildiğiniz gibi çarpıtılmış bir tarihtir. Osmanlı rejimi kılıç kuvvetine dayanan zorba, tahripkâr bir devlet sistemi olarak tasvir edilir. Bunun doğru olmadığı duygusuyla, hazırlığımı yeni bir tarih görüşüyle yapmam gereğini anladım. Gereken siyasi tarih değil, devlet tarihi değil; medeniyet, kültür, ekonomi ve toplum tarihi olmalıydı.

İlk doktora tezimde Rumeli'de bir isyanı ele aldım. Bulgaristan'ın bir köşesinde Vidin'deki köylü isyanlarını araştırmaya karar verdim. 1849-50'de Vidin'de büyük bir kaynaşma olmuş, isyanlar çıkmıştı. Bu gayet nazik bölgede bir taraftan Avusturyalılar bir taraftan Ruslar isyanları tahrik etmişlerdi. Ama doktora tezimde başlıca şu gerçekler üzerinde durdum: Tımar sisteminin bu bölgede dağılması üzerine, tımarlılara ait devlet arazisi, mirî topraklar sahihsiz kalmış. Bu sahihsiz topraklara bir taraftan Bulgar köylüsü yani fiilen toprağı işleyen köylü sahip çıkmak istiyor, diğer taraftan oradaki Müslüman ağa sınıfı bu toprakları elde tutmak istiyor. Eskiden tımar rejiminden gelen birtakım vergiler var, köylüler onları ağalara ödemek istemiyor. Haksız bir durum var. İsyanın gerçek nedeni, Bulgar köylüsü ile ağalar arasındaki tamamen sosyal bir konu. Dönemin mü-

fetis raporlarına göre konuyu doktora tezimde işledim. Bunu yazarken isyan hakkında kaleme alınan ve Abdülhamid'in toplattığı beş büyük cilt bana yardım etti. Ciltler bugün Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi'ndedir. Sultan'ın emriyle Bulgar isyanlarına ait bu ciltlerde belgeler bir araya getirilmiş. Bu raporlara göre sosyal tarih yaklaşımı ile derinlemesine bir tarih yazmak mümkündür inancına vardım. Basılan *Bulgar Meselesi* tezim Bulgarlar tarafından kabul gördü. O zaman dekan olan Prof Enver Ziya Karal'ın anlattığına göre Bulgar elçiliği bir heyet gönderip bu çalışmayı objektif gördüklerini belirtmiş, tebrik etmişler. 'Tarihimizi doğru şekilde, medeni yüzüyle tanıtmanın kültür ve sosyal araştırmalarla mümkün olduğunu bu deneyimle anladım ve bundan sonraki tüm çalışmalarımı bu konulara yönlendirdim.

Zaten II. Dünya Harbi'nden sonra devlet ve hanedanları tarihi ikinci plana düşmüştür. Tarih devletlerin tarihi değil, halkların tarihi olmalı, halkların yaşam koşulları araştırılmalıdır. Tüm medeni dünyada tarih artık böyle araştırılıyor. Burada Fransızların *Annales* ekolünün büyük hizmeti oldu, önemli bir gelişme de Osmanlı arşivlerinin araştırmalara açılmasıdır. Arşivlere 1930'larda girmek bir meseleydi. Tasnif yetersiz ve geriydi. O arşivlerden özellikle divan kayıtlarını içeren "Mühimmeler"i ilk kullananlar rahmetli Saffet Bey ile Ahmet Refik'tir. Bu arşivlere benim çalıştığım zamanlarda yabancılar pek giremiyordu. Sözde Türk tarihinin mahrem konuları vardı. Gereksiz bir kaygı dolayısı ile Türk arşivlerine girilmesi yabancılar için kolay olmuyordu. Girenlere ise tetkik için arşiv malzemesi verilmiyordu.

Gerçek bir tarih için arşivlerimizin tasnifi ve tam açıklığı tezini savunuyordum. Değerli bir tarihçi olan İsmail Soysal ile birlikte Türk arşivlerinin herkese açılması yönünde bir kampanya başlattık. Yakın tarihimizde yeniliklerin, belki bugünkü gelişmelerin ilk mimarı Turgut Özal ve onun

III. Türk Tarih Kongresi,
15-20 Kasım 1943
(üstte). Atatürk, II. Türk
Tarih Kongresi sırasında
Celal Bayar ve Kazım
Özalp ile,
23 Eylül 1937

müşterisi Hasan Celal Güzel bize destek verdiler. Hasan Celal benim SB Fakültesi'nde öğrencim olmuştur; onun müşteriliği zamanında Özal'ın takdiri sayesinde İstanbul'da, 1985'te bir sempozyum örgütledik. İlk iş 150 milyon belgenin tasnifiydi, ama arşivin o zamanki kadrosuyla bu iş 100 yıl sürebilirdi. Sempozyumda arşivlerimizin herkesin her türlü vesikaya engelsiz erişebileceği bir duruma getirilmesinin, Türkiye'nin ve tarihimizin doğru biçimde araştırılması için gerekli olduğu vurgulandı. Başbakan Turgut Özal bu sempozyumda hazır bulundu, bunun önemini çok iyi kavradı ve arşivlerimizin bilimsel modern bir arşiv olması için hızla gerekli önlemleri gündemine aldı. Özal her sahada olduğu gibi burada da radikal bir önleme baş vurdu: Arşivin süratle tasnifi için bir fon ayrılarak imtihanla 500 uzman alınmasını sağladı. Böylece arşivimiz süratle tasnif edilmeye başladı. Eski harfleri öğrenen uzmanlar, Osmanlı yazı çeşitlerini de öğrenip divanda çeşitli seriler üzerinde ihtisas kazanarak arşivimizdeki belgeleri tasnif ettiler.

Bugün bu tasnif katalogları sayesinde aradığımız bir belgeyi derhal tespit edebilmekteyiz. Artık Japonya'dan, Almanya'dan, Fransa'dan, Yunanistan'dan araştırmacılar geliyor. Araştırmacı eskiden dilekçe verip beş-altı ay beklerlerdi. O dönemlerde bir öğrencime Gaziantep'te sosyal-ekonomik durum üzerine bir tez vermiştim. Bu öğrenciye arşivde çalışma izni verilmedi. Neden verilmediğini sonra araştırdım. Konu "sosyal-komünist" bir konuymuş, onun için araştırma izni verilmemiş!

Bugün 90 ülkeden arşivlerimizde çalışmaya gelen uzmanlar var. Bunlar izin için dilekçe verme külfetine katlanmadan doğrudan arşive giriyor, vesikayı tespit ile çalışıyor, istedikleri belgenin fotokopisini veya CD kopyasını alıyorlar. Arşivlerimiz bugün modern teknoloji imkânlarıyla dünyanın en modern arşivleri seviyesindedir. Osmanlı arşivleri bir dünya imparatorluğunun arşividir. Dünyanın en büyük ve en önemli arşivlerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı arşiv vesikalarının 150 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor.

Osmanlı Devleti 600 yıllık varlığını kendi bürokratik sistemine borçludur. Osmanlı Devleti, dünyanın en ileri bürokratik vasıtalarına, zengin arşivlere sahipti. Mesela Kıbrıs fethedildi; ertesi sene oraya bir tahrir komisyonu gönderildi. Toprak, halk, vergi sistemi *Mufassal Defter*'e kaydedildi; defter Kıbrıs'ın merkezden idaresi için güvenli bir başvuru aracı oldu. Macaristan'ın bir köyünün ne kadar buğday yetiştirdiğini, geliri kimlerin paylaştığını bu defterlerden tespit edebilirsiniz. İkinci bir defter, *İcmâl Defteri* ile gelirler, askeri sınıf arasında tumar olarak taksim edildi.

Osmanlı Devleti'nde kanunlar hâkimdir. Defter ve örfi kanunlar olmasaydı bu imparatorluk 600 yıl devam edemezdi. İmparatorluğu yürüten etkin bürokrasidir. O zaman Avrupa'da böyle bir defter sisteminin örneği yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nu 600 yıl boyunca bu kadar geniş bir alanda, çeşitli kavimler üzerinde idareci durumuna getiren bu bürokratik sistemdir.

Böylece 70 yılını bu arşivlerde çalışmaya verdim. Bugün dünyada artık Türk tarihçilerin görüşleri izleniyor.¹

TÜRKMENLER VE RUMLAR

- 1 J. Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive*, harita, s.156.
- 2 Yalnız Denizli bölgesinde 100 bin çadın söz edilir (Ebu'l-Fidâ).
- 3 S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkley, 1971, 130.
- 4 Yazcızâde'de (Revan 1390, Yazma, 563): "Bu hanedan-i mübarek hakkında işittim kim eydülürlerdi ki, Siroz üstünde dağda Margarid adlı manastırın kalyonları takvimde gördüler ki Anadolu'da merhum Osman Bey adlı beyün nıslı Anadolu ve Rumeli'nde padişah olislerlerdi, mal götürüp Anadolu'yu geçtiler ve Söğüd'e vardılar ve mal verüp hükm aldılar ki, kiliselerinin vakfı köylerine ta'addi etmeyeler ve almayalar, şimdi dahi ol hükm" yürür. H. Lowry bu akıncıları "çşkiya" diye yorumlamakta yanılıyor, Haçlı gibi gâzî her şeyden evvel mücahid yani din savaşçısıdır, ganîmet Tanrı'nın tanıdığı kutsal mükâfattır. Sorun inanç sorunudur.
- 5 Bkz Halil. İnalık, "Ottoman Methods of Conquest". *Studia Islamica*, 11 (1959).
- 6 Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, 289-402.
- 7 MVA, II, Ankara, 1994, 798.
- 8 Vryonis, 301.

9 Vryonis, 212-213.

10 Halil İnalık, "Ottoman Methods of Conquest", not 5'te.

11 Vryonis, 170-182.

12 Vryonis, 369.

13 Vryonis, 228 ve not 210.

14 Vryonis, 182.

İZMİR'İ FETHEDEN BİZANS'I TİTRETEN TÜRK: ÇAKA BEY

- 1 Ana kaynak *The Alexiad of Anna Comnena*, çeviri R. A. Seuster, Penguin Classic, 1960, 38; Grekçe metninden Türkçe çeviri, A. N. Kurat, *Çaka Bey*, 1081-1096, 3. Baskı, Ankara 1966; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.
- 2 Alexiad, 129.
- 3 A. N. Kurat, *Çaka Bey*, 1081-1096, 3. Baskı, Ankara 1966. Çaka'yı tanıtan ilk eser.
- 4 Aşıkpaşazâde, *Atsız yayını*, 108: Kara Tigin adı demek iki yüzyıl hatırası bu Üç'da unutulmamış.
- 5 Çavuldar, *Oğuzların sol kol boylarındandır*, S. G. Agasanov, *Oğuzlar*, İstanbul 2003, 258.
- 6 Korsan gemileri inşasında bir İzmirli Rumla anlaşması Alexiad, 233.
- 7 Çaka Bey, 38.
- 8 A. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Genel

Dizi: 578.

9 A. Sevim ve E. Merçil, 427-430.

10 A. N. Kurat, *Ibid.*, 39.

11 Kuzey Karadeniz steplerinde doğudan birbiri arkasından gelen Türk boyları göç etmekte idi, Peçenekleri, Kıpçak (Kuman) Türkleri izledi. Kıpçaklar, Altın Ordu devleti kuruluncaya (1240) kadar Aral Gölü'nden Dobruca'ya kadar hakim oldular. Bizans ile ittifak ettiler.

12 Anna Komnena, 210, Kılıç Arslan ve Çaka üzerine A. Sevim ve E. Merçil, 428-429.

13 A. A. Vasiliev, *L'Empire Byzantin*, Paris: A. Picard, 1932, Çaka'ya karşı mücadele s. 11.

14 A. A. Vasiliev'in s. 14.

15 Bkz A. Sevim ve E. Merçil, 432-494, Çaka ve Tanrıvermiş hakkında, 428-430.

SON ARAŞTIRMALARLA ERTUĞRUL GÂZİ'NİN GERÇEK HİKAYESİ

1 John S. Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor*, New Rocelle, New York 1992; J. S. Langdon, "Byzantium's Encounter with the Chinggisids", *VIATOR*, 29 (1998), 95-139 ve J.S. Langdon, "The Image of Thirteenth Century Anatolian Byzantine Basileus as Warriors", *Text and Tradition*, eds. R. Mellor ve L.

2 Onun savaşları üzerinde son kez J.S. Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Mi* New Rochelle, 1992.

3 *Ibid.*

4 Bkz A. Sevim ve E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK, 1995, 459-497.

5 C. Cahen, "Question d'histoire de la province de Kastamonu", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III (1971), 146-151.

6 *Byzantine Last Imperial Offensive in Asia Minor*, The Documentary Evidence for and Hagiographical Lore about John III Ducas Vatatzes Crusade against the Turks, 1222, 1225 to 1231, New Rochelle: A.D. Caratzas, 1992.

7 Bkz O. Turan, "Keykubâd I", ME IA.

8 Cahen, a.g.y.

9 A.g.m. 151.

10 Langdon, "Byzantium's Last Imperial Offensive"; 31-33. I. Alâeddin'in Laskaridilere karşı seferine Ertuğrul'un katıldığı hakkında yazımız ilk kez şurada yayımlandı: "Anadolu Tarihine Dair bir Söyleşi", *Türk Yurdu*, no. 176, 70-71.

11 Bkz O. Turan'ın ME IA'deki etrafı "Keykubad I" makalesi (646-661).

12 A. Sevim ve E. Merçil'in yayınladığı değerli *Selçuklu Devletleri Tarihi*'ne Alâeddin'in Laskaridlerle savaş fış eklenmemiştir. Bizans ve Osmanlı kaynakları I. Alâeddin'in Laskaridlere karşı savaşlarından bahsetmekte olup bu savaşlar ve Ertuğrul'un Ul'ta yerleşmesi, Osmanlı beyliğinin ortaya çıkışı

aydınlatan tarihi önemde bir gelişmedin

13 O. Turan, "Keykubâd I" ME IA, Alâeddin Keykubad üzerinde en önemli makaledir.

14 Cahen, "Kastamonu" 150.

15 Langdon, *The Last*, 11.

16 Ibn Bibi, ve M. Krusans, "l'empire de Trebizonde et les Turcs au 13e siècle", *Revue des Etudes Byzantines*, 46 (1988), 109-124.

17 Langdon, 12

18 Y. Yücel, *Araştırmalar*, 33-36.

19 C. Cahen, "Le commerce anatolien an début du XIII s". *Mélanges L. Halphen*, Paris 1951, s. 150 ve O. Turan, "Keykubâd I".

20 *Ibid.*, 150, kıy. Turan, "Keykubâd I".

21 1222 baharında Mogol istilası üzerinde J.J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, Londra 1971, 57, 59.

22 Langdon ve Imperial 149.

23 Imperial 17-18, Alexios Comnenus.

24 O. Turan, "Keykubad", 652.

25 Siret-i Celâleddin Mingkeberti, yay. M. Minovi Tahrân 1344, bizim kullandığımız metin M. Cevad Maşkur, *Ahbd-i Selâckia-i Râm*, Tahrân H. 1350; kitabthane-i Milli, 377-378.

26 Ruhi, 376.

27 Histoire des Selcjuquides d'Asie Mineure d'après de Seldjouknamek d'Ibn Bibi, Leiden 1902, 336.

28 Y. Yücel'in notu, 36, not. 41; "Ibn-i Bibi", IA, cüz 47 (1950), 712-718.

29 Bir Mogol kuvvetiyle Herazmşah'ın ilk vuruşması 1218'dedir: İ. Kafesoğlu, *Herazmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara: TTK 1956, 238-239.

30 Ibn Bibi'den O. Turan "I. Alâeddin Keykubad", IA, 653-654.

31 Sürer, *Oğuzlar*.

32 Ibn Bibi, 418-420, Mogollar bu kez Azerbaycan'da Mogan ovasına çekildiler.

33 Ibn Bibi, 454-455; Yazıcızâde'nin (346-347) verdiği metinde bazı yanlışlar vardır.

34 Ibn Bibi, metin 459.

35 Ibn Bibi, 462.

36 Langdon, 65 not 103.; S. Vryonis, *The Decline*, 132, no. 266, 219.

MİTOLOJİDEN GERÇEĞE OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

1 Aynı şekilde bir iddiaya göre Ertuğrul'un oğlu Savcı'nın Söğüt'te mezarı bulunmuş ve 1305/1889 tarihinde kitabe konmuştur: Ö. F. Dinçel, *Hayme Ana*, Ankara: 2009, belge, s. 22; yazımızda bu araştırma esas tutulmuştur (belge baskısında yanlışlar: badir<cadir, idare<irade gibi).

2 İ. Kartal, "Osmanlı Arşiv belgelerine göre, *Hayme Ana ve Domanîç*, Kütahya, 2006, s. 10. Belge fotoğrafı, Dinçel, *ibid*, 29.

- 3 *Karakeçili Aşreti*, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, H. 1321, ağır bir Osmanlıca ile yazılmış olan giriş bölümünü özetledik, bu kitap hakkında bkz. Muğğan Cumbur, "Gözen kaçan bir Risale", *Türk Kültüründe Karakeçililer*, Uluslararası Bilgi Şoleni Bildirileri, 3 Haziran 1999, Şanlıurfa, Ankara, 1999.
- 4 Ayrıca bkz G.Ö. Eker, "Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnanclarından İzler", *bilig.*, XII (2000), 17-25, yazara göre "Karakeçili aşireti Kayı boyuna mensup bir topluluktur. Ertuğrul Bey ile birlikte Anadolu'ya gelmiş" (s.18).
- 5 Oğuz boylan ve Karakeçililer üzerinde bkz B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I-II, İstanbul 1971; Y. Kalafat, *Türk Kültüründe Karakeçililer*, Ankara 1999, 34-42.
- 6 İ. Özçelik, *Karakeçililer*, Ankara 1999, 50-55.
- 7 Bkz H. İnalıcık, "Yörüks": The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire, Bloomington 1993, 97-136; F. Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1980; C. Turkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979.
- 8 M. Şakir Ülkütaşır, "Söğüt".
- 9 Ö.F. Dinçel, *Hayme Ana*, Ankara 2009, Kütahya Valiliği tarafından Anıt Matbaası'nda basılmıştır, eser Abdülhamid dönemine ait ilgili belgeleri içermektedir. XIX. yüzyıla ait bu belgelerde Aşp. ve Neşri'den alınan bilgiler, inceleme ve tartışma yapılmadan gerçek tarih kayıtları olarak kabul edilmiştir.
- 10 İbid., 211.
- 11 Dinçel, 17.
- 12 İbid., 18.
- 13 İbid., 20.
- 14 İbid., 18.
- 15 Dinçel.
- 16 Aşp. 3. Bâb; Neşri, Unat-Köymen yayını, I. Osman hakkındaki bu rivayet tarihi bir gerçeği yansıtmaktadır. Topografik kanıt bunu gösterir. Bkz H. İnalıcık, "Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey", *Belleten* no, 261 (2007), 499.
- 17 Dinçel, 29-56.
- 18 Dinçel, 40, Belge 5.
- 19 Dinçel, 58.
- 20 Âşık Paşazâde (Aşp.) hakkında bkz H. İnalıcık, "How to Read Âşık Paşazâde's History", *Studies in Ottoman History*, in honour of Professor V. L. Ménage, Haz. Heywood ve C.İmber, İstanbul: ISIS, 1994, 139-145.
- 21 Son Selçuk sultanı hakkında bkz A. Sevim, E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK, 1995, 493, 558; Konya'da Selçuklu tahtına oturan son sultan III. Alaeddin Keyikubâd değil, II. Gıyâseddin Mes'ûd'tur (öl. 1308) sonra da oğlu Kılıç Arslan (öl. 1318) gösterilmiştir.
- 22 Osmanlıların Anadolu'da Selçuk egemenliğine vâris olduğu iddiası Anadolu Selçuklu sultanlığını kuran Kutalmış oğlu Süleymanşah'ı Osmanlı soykütü-

ğüne koymakla başlar (bkz "Osman I", DVTA). Yıldırım Bayezid (1389-1403) Mısır'daki Abbâsi Halifesi'nden *Sultanu'r-Rûm* (Anadolu Sultanı) (bilâd'il-Rûm Arap dünyasında Anadolu'dur) ünvanını tevcih eden bir menşur almıştır (bkz "Bayezid, Encyc. of Islâm, 2. edition). Arap dünyasında, oradan Hindistan'da Osmanlı Türklerine *Rûml* denir, bu "Bilâd'u'r-Rûm'dan, yani Anadolu'dan gelen Türk anlamındadır. Son zamanlarda Prof. Salih Özbaran'ın yazılarında bunları Hristiyan Rum sayması bir zuhul eseridir.

- 23 Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ*, Unat ve Köymen yayını, I, 1987, 60.
- 24 Aşp. *Abdalan*, Anadolu'ya güç edip yerleşmiş dört taifeden bir olarak zikredilir. *Abdalan*, 13-14. yüzyıllarda Anadolu'da heterodoks Kalenderlerden başkası değildir.
- 25 Bkz Halil İnalıcık *Dârü'l-âhd* Encyc. of Islâm, 2. baskı. Osmanlı döneminde Eflak Boğdan, Erdel, *dârü'l-âhd* sayılırdı, yalnız harac öderler, Osmanlı müdahalelerinden âzade yaşıyorlardı. Tekvurların durumu da aynıydı.

OSMAN GAZİ'NİN İZİNDE: İZNİK KUŞATMASI, BÜLGE VE YOLLAR

- 1 Anonim *Tevdrih*'de "Şeyh Ede-Bah'ı Bilecük *hâsların* (İzzet Koyuncuoğlu nüshası 9, Giese edisyonu: hâsılın) virdi". Resmi kayıtlarda Ede Şeyh'e vakuf ilki köy hasılı verilmiştir. Aşp., Babai halifesi olan Ede Bah'ı çok önemli bir kişi olarak gösterme temayülündedir. Mal hatun da onun kızı değil, Osman'a ait bir belgede Ömer Beg'in kızıdır; Şeyhin kızı Oruc tarihinde (s. 9) Râbia' Hatun'dur.
- 2 Aşp. Orhan'ın imamı İshak Fakih'ten gelen rivayeti çoğu kez özet verir, kendi ifadesiyle "ihtisâr eder".
- 3 Neşri, I, 92.
- 4 I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II-2, 1961, 108.
- 5 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, İstanbul, 2001, 20.
- 6 Bkz Halil İnalıcık, "İznik için Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *İznik*, İstanbul, 2003, 59-85.
- 7 Tam metin bkz *İznik*, Birinci Uluslararası İznik/Nicaea Sempozyumu, haz. I. Akbaygil, O. Aslanapa, Halil İnalıcık, İstanbul 2003-2004, 59-85.

OSMAN BEĞ'İN SAKARYA SEFERLERİ

- 1 Bkz Halil İnalıcık "Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey", *Belleten*, no.261 (2007), 479-503.
- 2 Aktimur, 1303-1326 döneminde Bursa'yı kuşatma altında tutan Aktimur Kulesi'nde (Kara Mustafa Kaplıcası yanında) hizmet gördü. Bursa seferinde (1326) sonra bir mahalle onun adını aldı.
- 3 Harman Kaya Bizans tekvuru Köse Mihal esir edilmiş ve Osman'ın yanından ayrılmayan sadık *nökre* olmuştur: "Harman-Kaya kâfirlerinin tekvuru Köse Mihal'i tuttular, Osman Beg Köse Mihal'i bahadır olmanın öldürmeğe kuyamayıp günahın arf

- itdi, *dıdd itdi*, Köse Mihal dahi heman cın ü dil-den Osman beğe, *etbdiye noker olup*”, Nökerlik için bkz Halil İnalçık “*Osman Beğ*”, *Belleten*, no. 261, s. 495-496.
- 4 Aşpız Atsız yay. 10. Báb, Atsız’ın okuyuşunu bazı yerde düzeltmeye çalıştık.
- 5 Samsa Çavuş hakkında burada verilen bilgiler (Aşpız 10. Báb) Tekrarlar bölgesine onun nasıl gelip yerleştiğini açıklar. Onun cem’atı hayli çokmuş, Ertuğrul Gâzi ile birlikte gelmişler, yani 1230’lara doğru. İnegöl tekvuru bunları rahat bırakmamış (Domaniç yaylasına sürülürleyle giderken oradan geçtikleri için?); oradan göçüp Mudurnu Vilâyetinde Sorkun’a (bugün haritalarda Sorkun) yerleştiler. “Anun kâfilileriyle *mudârâ* edip otururlardı”. Ertuğrul ile beraber gelen Türkmen boyları Soğud’de “*mudârâ*” ile oturmaktaydı (mudârâ, dost görünme, yaranma).
- 6 Aşpız 10. Báb; Neşri, I, 90-92.
- 7 Mudurnu hisarına bir köylü çocuğunun kalavuzluğuyla çıktım. Ağaç ve çalılar arasında bir duvar kalıntısı var. Defnecilerin açtığı çukurlar tahribatı gösteriyor.
- 8 Mudurnu-Göynük-Yenice Taraklı (İbn Battuta’da sadece Yenice), Gölpazarı, Mudurnu-Çayı üzerindedir. Kaynağımızda sırayla zikrolunur. Bu yol, İran ipek kervanlarının geçtiği tarihi ipek yoludur, kervanlar İznik’e gelir, oradan Gemlik üzerinden (ipek yükleri) İstanbul’a veya Bursa’ya gider.
- 9 Bkz Halil İnalçık, “Osman Beğ”, *Belleten*, 261, 510-519.
- 10 Bkz P. Sehreiner, “Zur Geschichte Philadelphas im 14. Jahrhundert (1293-1390)”, *Orientalia Christiana Periodica*, XXXV (1969).
- 11 Başlıca kaynağımız: Ö. L. Barkan ve E. Meriçli, *Hüdvendigar Livası Tahrir Defterleri*, Ankara, TTK, 1988, Barkan’ın Giriş’i, yazarlar, A 892/1487, B. 928/1521 ve C.981/1573 defterlerini kullanmışlar, böylece zamanla ortaya çıkan gelişimleri saptamışlardır.
- 12 Zâviye vakıfları üzerinde genel bir inceleme Ö. L. Barkan, *ibid*, 134-144.
- 13 Örnekler için bkz Barkan-Meriçli, *ibid*, s. 131,214, 245, no. 408, zamanla kesim terk olunup İslâmi-Osmanlı öşür sistemi gelmiş.
- 14 Barkan-Meriçli, *Hüdvendigar Livası*, s. 313, no. 539; Gâzi Ali Beğ hakkında I. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul, H. 1315, 45 vd.
- 15 “Mihal-oğulları” *ME İslâm Ansiklopedisi*, (T. Gök-bilgin), 291.
- 16 *Hüdvendigar Livası*, s. 296, no. 484, kilise terk edilmiş.
- 17 Ö.L. Barkan ve E. Meriçli, *Hüdvendigar Livası Tahrir Defterleri*, Ankara, TTK, 1988.
- 18 *Ibid*, s. 569.
- 19 *Ibid*, s. 570.
- 20 A.Y. Ocak, *Babailer İlyanı*, İstanbul, 1980.
- 21 Barkan-Meriçli, *Hüdvendigar Livası*, s. 525, no. 789 ve 790.
- 22 Zaviyeler üzerine Ö. L. Barkan’ın etrafı araştırmaları : *Hüdvendigar Livası*, 133-144.
- 23 Barkan-Meriçli, *Hüdvendigar Livası Tahrir Defteri*, 580-587, vakıflar bir çiftlik veya mezraadır.
- 24 Barkan-Meriçli, *ibid*, s. 587.
- 25 “Byzantine Malagina and the Lower Sangarius” *Anatolian Studies*, 40,161-183.
- 26 Foss, 161.
- 27 Halime Doğru, Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı, İstanbul: Fren 1990, 154-164.
- 28 Belgelerde “el alesinde” “mefâhirü”-l-niza” “asitane-i Sefer” gibi garip okuyuş hataları göze çarpar.
- 29 *Hüdvendigar Defteri*, 91.
- 30 Ankara Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi no.27, sh. 86.
- 31 Bak. Foss, “Malagina”, 172.
- 32 M. Ç. Varlık, *Germiyan Oğulları Tarihi*, Ankara 1974, 131 vd.
- 33 Bakan-Meriçli, *Hüdvendigar Livası Tahrir Defterleri*, 578.
- 34 MOG, II, 319-321, Yahşi Fakih üzerinde son kez V. Ménage, B SOAS’de bir makale yazdı.

ORHAN GÂZİ ZAMANINDA MÜSLÜMANLIK-HİRİSTİYANLIK TARTIŞMALARI

- 1 Bkz Halil İnalçık, “Edime Fethi, 1361” Edime’nun 600. Fethi Yıldönümü Armağanı TTK, Ankara 1965. s. 137-159; “Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362); Avrupa’da Yerleşme”, *Belleten*, no. 267 s. 77-107.
- 2 John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York, 2002.
- 3 Bizans’ta hararetlenen İslâm-Hiristiyanlık tartışması için önemli katkı, S. Vryonis, “Religious Polemic”, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley 1971, 421-436.
- 4 Osmanlı fetihleri üzerine bu dönemde canlanan Müslümanlık-Hiristiyanlık tartışmaları üzerinde son zamanlarda oldukça geniş bir literatür ortaya çıktı. Bu konuda özellikle şu araştırmalara bakılabilir: M. Balivet, *Pour une Concorde islamo-chrétienne*, Roma, 1997; M. Balivet, *Turcbyzantiac*, İstanbul: ISIS, 2008; M. Balivet, *Byzantins et ottomans: Relations; Interaction, Succession*, İstanbul: ISIS, 1999; E. A. Zachariadau, “A propos du syncrétisme islamo-chrétien dans les territoires ottomans” *Actes du Collège de France*, Ekim 2001, *Collection Turcica*, vol. IX., 395-403.
- 5 M. Balivet, *Islam Mustique... Vie de Cheih Bedreddin*, İstanbul: ISIS 1995.
- 6 Georgiades Arnakis, “Grigorios Palamas Among the Turks and Documents of his Captivity as Histo-

- rical sources", *Speculum*, XXVI (1951), mektup, Athos manastırlarından birinde yazma olarak bulunmuş ve yayınlanmıştır.
- 7 Bu rapor metni: M. Treu tarafından yayınlanmıştır; "The Historical and Ethnological Society of Greece", III, Uppsala 1889, 240-246.
- 8 Türkler, 1-2 Mart gecesi şiddetli bir depremde Gelibolu surlarının yıkılması üzerine selvi işgal etmişlerdi; bkz Halil İnalıcık "Gelibolu", *ME İslâm Ansiklopedisi ve Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, 61.
- 9 Lapseki Türklerin Rumeli'ye geçiş yolu üzerindeki başlıca limandır, beş yıl sonra 1359'da Papa ve Bizans donanması buraya bir çıkarma yapmış ve gaziler tarafından denize dökülmüşlerdir. Bu, Osmanlılara karşı ilk Haçlı saldırısıdır, bkz Halil İnalıcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, 82.
- 10 Pegae'de Rum tekfuru, Orhan'ın yüksek egemenliği-i tanınış olmalı, I. Murad 1371'de kaleyi karadan ve denizden kuşatarak fethedecektir. Bkz Halil İnalıcık, *Kuruluş*, 87-88.
- 11 Yazın yaylaya çıkmak Türklerde her zaman âdettir, bunu bazı Hristiyan tarihçiler, Orhan zamanında bile Osmanlı Türklerinin dağda çadırla yaşayan göçebeliler olduğu iddiası için kullanmak eğilimindedir.
- 12 İlk Osmanlı sultanları daha çok *beg*, *emir* ünvanıyla anılırdı.
- 13 Belki Kite olabilir.
- 14 Hiönes, Bursa kadısı Koca Efendi lakabıyla tanınan Mahmud olabilir. Onun Orhan dönemine ait 759/1357 tarihli bir vakfiyesi biliniyor: *Şakayık* tercümesi Mecdi, Hadâ'ik, 28. Hiönes'in mühtedi bir Yahudi bilgini olduğu hipotezi üzerine bkz M. Balivet, "Byzantins Judaisants et Juifs Islamisés", *Byzantins et Ottomans*, İstanbul: ISIS 1999, 157-180.
- 15 Bu Balaban, Bursa ablukasında surun üst yanındaki havale kulesi kumandanı Balabancuk olmalı, bkz *Âşıkpaşazâde*, *Atsız Yayını*, 18. Râb.
- 16 "Grigorios Palamas Among the Turks", 113-114.
- 17 "Byzantins Judaisants et Juifs Islamisés: des 'Kühân' (Kâhin) aux 'Khionai' (Khionios), *Byzantion*, III (1982), 24-59.
- 18 Ibid, 39-42, 57.
- I. KOSOVA SAVAŞI ÜZERİNE ÇAĞDAŞ BİR KAYNAK: AHMEDİ**
- 1 "14. asrda yetişen Osmanlı şairlerinin en büyüğü" (F. Köprülü, "Ahmedî", *MEB LA*), Ahmedî üzerinde belli başlı yazılar için bkz Halil İnalıcık, *Has Bağdede Ayy u Tarab*, İKY, 2011, s. 88-108.
- 2 Usameddin Taşköprülüzâde, *Şakâ'iku Nu'maniyye* çevirisi: Mehmed Mecdi *Hadâ'iku l-Şakâ'ik*, İstanbul H. 1260, 70-71: Taşköprülüzâde, *İskendernâme* nin ansiklopedik niteliğini över.
- 3 Gazavâtname Ahmedî'nin 1385-1413 dönemi üzerine yazdığı Vekayiname Neşri tarafından "Rivayet ederler ki" girişiyle aynen kopya edilmiştir. Biz buna bir Gazavâtname başlığını uygun bulmaktayız.
- 4 *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi)*, I, haz. F. R. Unat ve M. A. Köymen, Ankara, 1949: 350, 364.
- 5 Ayrıntılar için hazırladığımız şu eserlere bkz "Bir tarihçi olarak Ahmedî'nin Gazavâtname ve Mendâkibname'si".
- 6 Ahmedî, *İskendername*: "Ol melikler ki anları zikreyledüm" (beyit 7539).
- 7 Bu metin son olarak K. Silay tarafından yayınlandı: "History of the Kings of the Ottoman Lineage and their Royal Holy Raids against the Infidels", *Turkish Sources*, LV, Cambridge, 2004.
- ÇELEBİ MEHMED'İN İKTİDAR YOLU BOLU DAĞLARI'NDAN GEÇMİŞTİ**
- 1 Onun hakkında bkz *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 221-282 (Halil İnalıcık).
- 2 Ahmedî'nin bu eseri, Neşri tarafından *Cihan-nümâ* adlı derleme tarihine aynen aktarılmıştır, ibid. Çelebi Mehmed tarihi üzerine S. Faroqi, Halil İnalıcık yönetiminde yayınlanan *The Ottoman Empire and Its Heritage* serisinde bir eser yayınlamıştır. Fakat yazar, Neşri'deki metinlerin Ahmedî'ye ait olduğunu fark etmemiştir.
- 3 Neşri (Ahmedî), I, 360, 368.
- 4 Neşri (Ahmedî), I, 370-372.
- 5 Neşri, I, 372, "eydür ki Timur Han bu memleketi bana virdi". Devletşâh'ın Türkmen göçerlerden 1000 adamı vardı.
- 6 Bu ulemâ ve a'yân için başlıca kaynak H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, yeni yayını: Amasya, III, 2000.
- 7 Türkmen beyleri in "Re'âyâyı incidip emvâl-i müslimîni garet" etmeleri, Neşri, I, 388.
- 8 Yazdı, *Zafername*, yay. M. Abbasi, Tahran, II, H. 1336, 349.
- 9 Bu ayrıntılar çağdaş tanık Ahmedî'den.
- 10 Neşri (Ahmedî), I, 418.
- 11 "Güftâr der murâcat'at fermûden-i Hazret-i Şahib-Kirânî ez-diyyâr-ı Rûm", Yazdı, 360.
- 12 Bu mücadele, göz tanığı Ahmedî'nin tarihinde (Neşri, II, 422-516) tüm ayrıntılarıyla anlatılmıştır.
- 13 Neşri (Ahmedî), II, 422. Seben-Mudurnu arası 30 km kadardır.
- 14 İsa ile savaşlar: Neşri (Ahmedî), II, 422-450.
- 15 Sikkede önce "Demür Han Gürgân" sonra "Mehmed bin Bayezid, duribe Bursa" ikinci sikkesinde Timur adı anılmaz. I. H. Uzunçarşılı (*Osmanlı Tarihi*, I, 325-375) dâhil tüm tarihçilerimiz bu olayların Neşri'nin aynen aktardığı Ahmedî'ye ait bir metin olduğunun farkına varmamışlardır.
- 16 H. 1332 tarihli *Sahnâme*'de (basılı Bolu 2008) 350 köy içeren Çarşamba Nahiyesi, Mudurnu'ya

- bağlıdır. Seben adı 1946'da İnönü'nün ziyaretinde verilmiştir.
- 17 2009 Ağustos ayındaki ziyaretimde Sayın Belediye Başkanı Süleyman Özbağ'ın gezi boyunca değerli yardım ve katkılarını burada minnetle anmak istiyorum. Dilci ve sair dostum Yılmaz Seben Ağzı adıyla filolojik bir eser yazmışsa da, henüz basılmamıştır.
- 18 Bkz Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, İstanbul: Eren, 2000, 209-215.
- 19 Bkz Halil İnalıcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch", *Turica*, XXI-XXIII (1991), 407-436, reprint: *Essays in Ottoman History*, İstanbul: EREN, 195-224.
- 20 Çobanların koruma mekânlarından biri de Çoban-Kalelerdir. Yalakdere üzerindeki Koyunhisarı (Bapheus Bizans Kalesi) Osman Gazi'nin Yalakova Savaşı'nda karşılaştığı ve sonraları Orhan'ın 1337'de fethettiği kalelerdir. J. Von Hammer'a (Ata çevirisi, I, 99) göre Osman, Muzalon'u "Nikomedie (İznikmiş, şimdiki İzmit) havalisinde ve Koyunhisar (Pachymuros de Baeum) kurbinde mağlub eyledi." Türk tarihçileri dâhil, sonraki tüm tarihçiler Hammer'i tekrarlar.
- 21 Yerel halk eskiden beri Grek ve Roma anıtlarındaki kesme taşları kendi inşaatlarında kullanır. Toprak üstünde kalan bu gibi anıtlar böylece tahribe uğrar. Günümüzde antik anıtlar bir yana, Türk-İslâm mezarlıklarını yağma ve tahrip edenler defincedir. Kaymakamdan bir izin kâğıdı koparan definçer makinelerle define mahalline gelip kazı yapar, yağma ve tahribe devlet izniyle cesaret edilmektedir. Kültür Bakanı'nı ziyaretle bu yağma ve tahribatın önüne geçmesi için ricada bulundum. Definçilere kolayca izin verilmesi akıl almaz bir kayıtsızlık.
- Onlar devşirme kanunu ile devşirildiği için yasak (yasak) ile Müslüman olmuşlardır.
- 5 Hüseyin Fırsı, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, yazma. Bu menâkıbnâme olayları oldukça doğru nakletmektedir.
- 6 *The History of Mehmed the Conqueror, Târikh-i Abul-Fath*, eds. H. İnalıcık ve R. Murphey, Minneapolis ve Chicago, 1978, 42 a-b; Tursun Bey, *Târikh-i Ebû'l-Feth*, haz. A.M. Tulum, İstanbul, 1977, 53-54.
- 7 Köke>çoque, Yelkenli büyük kalyon, Kahane ve Tietze, *Ligua Franca, göğre, gökre* yanlış okuma.
- 8 Bu gediklerin tam ölçüsünü fethitten sonra tamirat yapan İstanbul'un ilk kadısı Hızır Beg'in Fâtih'e sunduğu raporda arşunlarıyla öğreniyoruz, belge şurada yayına hazırlanmıştır: Halil İnalıcık, *The Survey of Istanbul*, 1455, İq Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- 9 Tursun, 42b-45b; göz tanığı Barbaro (40) 21 Nisan'da bombardımanın arttığını belirtir, "çünkü herkes o gün Türklerin umumi taarruza geçeceğini sandı", karşıla: *Accounts*, Melville Jones: L. Chalcondyles, 46; Ducas, 86-88, 91-93.
- 10 *Kostantiniyye Muhâsara Râznamesi*, çeviri Ş. T. Diler, 2. Baskı, İstanbul 1976; 38-40; A. Pertusi, *La Caduta di Constantinopoli*, Verona 1976, I, 15-26; S. Runciman, *The Fall of Constantinople*, 1453, Cambridge: CUP, 1965, 100-105.
- 11 Barbaro, Diler 37.
- 12 Ayrıntılar için bkz V.L. Mırmıroğlu, *Fâtihin Donması Deniz Savaşları*, İstanbul 1946, 26.
- 13 Deniz savaşı üzerinde göztanığı: Barbaro, Diler 35-39.
- 14 Barbaro, Diler 38.
- 15 Kritovoulos, 55. Fr. Babinger (s. 90) bu çarpışmalarda Türk kayıplarını 12 bin gösteren bir kaynağı izlemiştir.
- 16 Barbaro, 39-40.
- 17 Rüzgârla yürüyen yüksekte bortalı kalyonlar alçak bortalı Türk kürekli kâdrgâlarındaki savaşçılara üstün durumda olup zayıf verildiler.
- 18 Barbaro, Diler 39.
- 19 İdris, eserini yazarken olaylara tanık olanlardan bilgi toplamaya çalışmıştır. İdris ve eseri hakkında etrafta bir araştırma: M. Türecan Serdar, *İdris-i Billisi*, İstanbul: 2008.
- 20 Göz tanığı tüm kaynaklar gemilerin Galata'nın yulkanı suru altında derin hendeklerden çekilerek Haliç'e indirildiğinde birleşir. Yalnız Evliya Çelebi (Yapı Kredi Yayını, I, 42 vd.) gemilerin Kâğıdhane'de yapıldığını, Ok-Meydanı'ndan indirildiğini söyler.
- 21 Bu projenin hazırlıkları kuşkusuz günler almıştır. Venedikliler 1439'da Verona civarında Adige nehrinden Garde gölüne karadan yürütüp donanma nakletmişler. Fâtih, hizmetinde Frenk mühendisler kullanıyordu.
- 22 Risâle, *Mahrûse-i İstanbul Fethnâmesi*, Halis tarafın-

İSTANBUL KUŞATMASINDA KRİTİK ÜÇ GÜN 20-21-22 NİSAN 1453

- 1 Bu metni ilk kez şu kitabımda yayınlamış bulunuyorum: *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler Vesikalar*, Ankara: TTK, 1954, Levha VII. Mektup Topkapı Saray Arşivi, no. E. 5584'de bulunmaktadır.
- 2 20 Nisan günü Sakız'dan yiyecek ve silah yüklü dört büyük gemi İstanbul önünde Osmanlı donanmasını yapı zincirle korunan Haliç'e girmeyi başarmıştı. Bu olay üzerine bkz göztanığı Nicolo Barbaro; *Kostantiniyye Muhâsara Râznamesi*, Ş.T. Diler çevirisi, İstanbul 1976, 38-40; öteki tanıklar için bkz J.R.M. Jones, *The Siege of Constantinople*, 1453; *Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam, 1972; son kez A. Pertusi, *La Caduta di Constantinopoli*, *Le testimonianze dei contemporanei*, Verona, 1976.
- 3 Kuşatmaya başından beri karşı gelen ve gevşek davranan vezirâzam Çandarlı Halil Paşa ve avnesini kastettiği kuşkusuz.
- 4 Bu ifade kuşkusuz Hristiyan devşirme oğlanı olup Müslüman yapılan yeniçeriler için kullanılmıştır.

- dan yayınlanmıştır: TOEM, İllüveler.
 23 Kritovoulos, 60; Runciman, 123.
 24 Sakızlı Leonard'un raporu: M. Jones, 31-33; Chalcocondyles İsfendiyar oğlu İsmail'in elçiliğiyle 26 Mayıs elçiliğini kanstırmış görünüyör.
 25 Fâtih'in yanında bir yıldan fazla kalan Ressam Bellini'ye göre Fâtih şeyhlere inanmazdı.
 26 Fâtih için bkz "Mehmed II" ME İslâm Ansiklopedisi (H.İ.).
 27 N. Öztürk yayını: *Oruc Bey Tarihi*, 80.

İSTANBUL'UN FETHİ VE DENİZDE MÜCADELE

- 1 Bkz "İstanbul Kuşatmasında Üç Kritik Gün ve Fethi".
 2 D. M. Nicol *Byzantium and Venice*, 1988; Türkçe çeviri G. Ç. Güven, İstanbul 2000, 118-140, özellikle 152.
 3 Türkmen beylikleriyle anlaşmalar için bkz E. Zachariadou, *Trade and Crusade*, Venedik, 1983.
 4 Bu deniz seferi için çağdaş tanık Doukas önemli kaynağımızdır. H. J. Magulius İngilizce çevirisi, Detroit 1975, s. 246-250.
 5 Yeni Foça Şap müzesini Drapperio'nun Galata tahririnde adı geçer, bkz Halil İnalıcık, *The Survey of Istanbul, 1455*, İş Bankası Kültür Yayınları.
 6 Yunus'un Ege seferi için Doukas, 252-254.
 7 Fâtih'in tarihçisi Kritovoulos, İmroz adasında olup bu olaylarda önemli rol oynadığı bir Rum olarak birinci elden kaynağımızdır, bkz C. T. Riggs yayını, *History of Mehmed the Conqueror*, Princeton, 1954, s. 105-111 ve 119-121.
 8 *The History of Mehmed the Conqueror*, yay. H. İnalıcık ve R. Murphy, Minneapolis-Chicago 1978, 61b-62a; krs. K. M. Setton, *The Papacy and the Levant*, Philadelphia, 1978, cilt II, s. 188.
 9 İstanbul fethi üzerine Papalığın Haçlı seferi için ayrıntılarıyla şu eser: Setton, cilt II: 138-190.
 10 F. Babinger, *Fâtih Sultan Mehmed ve Zamani*, Türkçe çeviri, İstanbul: Oglak Yay. 2003, s. 118.
 11 Vatikan arşivleri başta olmak üzere bu dönemi ayrıntılarıyla inceleyen ABD'deki dostum Kenneth M. Setton'un antikal kitabı *The Papacy and the Levant*, (1204-1471) Philadelphia 1978, cilt II, s. 184-360.
 12 Setton, 187.
 13 Papa III. Calixtus'un imparator Friedrich'e 31 Ağustos 1457 tarihli mektubu, bkz Setton, II: 188 not 111, E. Zachariadou "Contribution to the History of the Southeastern Aegean 1454-1522", zikreden Setton, II: 189 not 113.
 14 Mora seferlerini F. Babinger kısaca anlatmıştır, bkz Babinger, 149-167.
 15 Bkz B. Valentini, "Egeodopo Le caduta di Costantinopoli", *Bulletino dell'Istituto storico italiano per il medio evo e Archivio Muratoriano*, LI (1936), s. 137-168.
 16 Setton, II: 196; Babinger, 203-204; Tursun Bey, 112a-115a ve A. D. Andrews, bkz *The Turkish Thre-*

- at to Venice*, 1453-1463, basılmamış tez, Pennsylvania Üniversitesi, 1962.
 17 Setton, II: 189.
 18 Setton, II: 221.
 19 Setton, II: 218.
 20 Setton, II: 210-211 ve Babinger, 158-162; Almanlar, Fransa, Haçlı seferi için Mantua'ya bazı küçük birlikler gönderdi. Asıl askeri güç Fâtih'in hedefi olan Macaristan krallığından bekleniyordu.
 21 Bu sefer için bkz Setton, II: 219, 221 ve Babinger, 162-166.
 22 Doukas, 256, Doukas Osmanlı yanlısı II. Domenico Gattilusio'nun kâtiydi.
 23 Midilli'nin fethi üzerinde batı kaynakları için bkz Setton ve W. Müller, "The Gattilusio of Lesbos", *Essays on the Latin Orient*, Amsterdam, 1967, s. 340-349.
 24 Bkz Doukas, 261.
 25 Tursun Bey, 101a-103a, "Frenk" askeri bellerinden biçilmek suretiyle idam olundu. Fâtih bu korkunç idam usulünü düşmanlarına dehşet vermek için kullanırdı.

BOĞAZLAR'IN 800 YILLIK TARİHİ VE İSTANBUL

- 1 Ayrıntılı bilgi için bkz Halil İnalıcık, "The rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, LX. (1985), 179-217.
 2 Bkz Halil İnalıcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul: İSAM, 2010, 58-62.
 3 Ibid., 148-150.
 4 Bkz "Mehmed II", E.I.
 5 Bkz Halil İnalıcık, "Fâtih'e kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, 15-44.
 6 1472 tarihli bu vakfiyye Türk Tarih Kurumu'na basılmakta.
 7 O. Halecki, *Un Empereur de Byzance à Rome*, Varşova 1930, 243.
 8 Kydones'un Gelibolu'ya ait non reddenda nutku: Halecki, 241.
 9 P. Loenertz, *Correspondance*; bkz Barker *Manuel II Palaiologos (1391-1425)*, New Brunswick, 1969, 16, not 38.
 10 F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, Paris, 1958, no. 881 ve 896.
 11 Thiriet, no. 1070, 1078.
 12 *Es-Sütlük li-ma'rifeti'd-düveli'l-Mülük*, MS, İst. Fâtih 4830, fol., 66a.
 13 Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung der Türkischen Reiches nach Venezianischen Quellen*, Leipzig, 1923. C. Köprülü çevirisi, 114.

- 14 Bkz E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade*, Venedik, 1983.
- 15 Silberschmidt, 130.
- 16 Silberschmidt, 135.
- 17 Nichol, *The last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge, 1975, 336.
- 18 Silberschmidt, 158.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid. 158.
- 21 Niğbolu Savaşı üzerine; Delaville Le Roulx, ve A. S. Atiya'nın eserleri; keza N. Jorga, "La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire", *Bulletin de la section historique*, no. 2-4; C. Manfroni "La battaglia di Gallipoli e la politica Veneto-Turca, 1381-1420", *Atene Veneto*, XXV-2 (1902).
- 22 Litemürde Tuna ağzında bekleyen bir Venedik gemisinin sığındığı iddiasını Silberschmidt düzeltir (s. 159); "çünkü" der, "senato amirale Karadeniz'e çıkma emri göndermemişti".
- 23 Delaville Le Roulx, *La France, en Orient au XIVe siècle*, cilt I, Paris 1886, 288.
- 24 Pera'dan 28 Ekim 1396 tarihli belge: Silberschmidt, 160.
- 25 Nichol, *Byzantium and Venice*, 336.
- 26 Nichol, 337.
- 27 Silberschmidt, 162.
- 28 Silberschmidt, 163.
- 29 Silberschmidt, 177.
- 30 Silberschmidt, 168.
- 31 Menteşe Aydın ve Saruhan donanmaları 1390'da Osmanlıların hizmetine girmişti. Bkz. "Bayezid I" *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı.
- 32 Barker, 163.
- 33 Manuel'in bu seyahatinde yazdığı mektupların Barker'deki özetleri, 395-439.
- 34 Barker, 185, 193.
- 35 Barker, 212-217.
- 36 Barker, 214-215, 504-509.
- 37 Ibid., 349.
- 38 Nicol, 431.
- 39 Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, Paris, 1899, I, 486-488.
- 40 Brocquiere, *Le voyage d'outremer*, ed. Ch. Schefer, Paris 1892, 207.
- 41 Jorga, *Notes*, cilt II, 240, 265.

SULTAN II. OSMAN'IN KATLI

- 1 Padişahın saray dışı dolaşmalarında atının yanında giden Yeniçeri Tuğlusu Hüseyin, Sultan Osman'ın yakınında bulunmuş bir göz tanığıdır.
- 2 Eserinin bir yazma nüshasını ilk kez bulup yayınlayan Midhat Sertoglu'dur, *Belleten* no. 43 (1947). Eser, Kâtib Çelebi tarafından *Fezleke*'de özetlenmiş, Naimâ bunu aktarmıştı; II, 162-232, *İstanbul, H. 1281. baskısı*; Sertoglu'na göre Tuğlunın katle

kansızları öven ifadeleri varsa da, katli şiddetle korumaktadır. Ş.N. Aykut *Musibetname*, TTK, 2010. Bu özetle biz kendi yorumlarımızı parantez içinde eklemekteyiz.

- 3 Naimâ II, 188-207, özellikle yeniçeriler hakkında, 199-203: "Yeniçeri tekâsül ve taksir etmekle."
- 4 Osman'ın amcası Mustafa 1617'de I. Ahmed'den sonra tahta geçmiş, fakat akul zayıflığı nedeniyle "padişahlık yapamaz" diye ulema fetvasıyla tahttan indirilmiş, (1618) yeğeni II. Osman tahta çıkarılmıştı.
- 5 Anadolu'da Celâli baskınları hakkında bkz Mustafa Akdağ'ın çeşitli araştırmaları. Akdağ'ın görüşlerini düzelten bir yorum için bkz Halil İnalıcık "Social-political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle-east", *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra 1975, yay. V. J. Parry and M. E. Yappı, 195-217.
- 6 Naimâ, II, 231. Naimâ'nın Osman'ın katli olayı üzerine düşünceleri, 232.
- 7 *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 238-239.
- 8 Naimâ, II, 240, 247, 253, 298, 309, 314, 320; III, 196, 205, 224.

KÖSEM SULTAN İÇ-SAVAŞ DÖNEMİ 1623-1632

- 1 Dönemin çağdaş tarihçileri Hasanbeyzâde Ahmed, Vecihi ve Kâtib Çelebi'dir. Naimâ, bu kaynakları aynen aktarır. Dönem tarihçiliği üzerinde bkz Ş. N. Aykut, *Hasanbeyzâde Târîhi*, I-III, Ankara: TTK, 2004; R. Murphey, *Ottoman Historians and Historiography*, İstanbul: Eren, 2009.
- 2 Naimâ II, 263: "tavâif-i 'askeri zabıttan dūr ... her zaman fesâd ve tuğyân ve hükkâm ve vülâta tasallutları 'ayân idi."
- 3 Yemen isyanı hakkında Naimâ, I, 445.
- 4 Naimâ, II, 445-447.
- 5 İ. H. Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 546.
- 6 Abaza Mehmed Paşa üzerine bkz Halil İnalıcık, "Mehmed Paşa, Abaza", El¹ (Leiden) ve H. İ. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire," *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-337.
- 7 Naimâ, 313.
- 8 Mektupta 70 bin yeniçeriden söz edilir. Ocak'takiler yeniçerilerin Hotin seferinde oturak ve korucular dâhil, ancak 25 binden ibaret olduğunu hatırlattılar. Osmanlı toplumunda cemaatleri, esnafı doğrudan doğruya temsil görevi kethüdaya aittir.
- 9 Timar ve zeâmetlerin Harem ve büyüklerde yağması bu dönemde başlıca mücadele konusuydu.
- 10 Fezleke'den naklen, Naimâ II, 395.
- 11 Naimâ, II, 404.
- 12 Sakaoglu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları* (s. 225): "Kösem Nâibliğini Sultan Murad'ın 1632'de mutlak egemenlik alışına değin" koruduğuna işaret

eder. Osmanlılarda *sultanat nâibliği* yoktur.

Yayınladığımız belgelerde arızlar daima çocuk padişaha yapılmış ve emirler onun adına verilmiştir. Bunu bir niyâbet saymak mümkündür.

13 Belgelerden I-III'e bakınız.

14 Fezleke: Naimâ, III, 79.

15 Sakaoğlu, *Bu Müllûk Kadın Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yay. 2008, 24-232; Sakaoğlu, "Erkek Tarihçiler Osmanlı Tarih'i'nin en güçlü kadını'nı nasıl kurban etti."

SULTAN I. İBRAHİM'İN HAL'İ VE KATLİ (1648)

1 Naimâ, III, 364.

2 Naimâ, III, 373-380.

3 Naimâ, IV, 243-244.

4 Naimâ, IV, 283-285.

5 Naimâ, IV, 288-289. 28 Haziran 1648 günü İstanbul'da büyük bir deprem kaydedildi. Deprem felâket haberi olarak yorumlanır. Gerçekten, Sultan İbrahim az sonra katledildi.

6 *Tarih-i Gılmanî*, yay. K. Su, İstanbul, 1976, 24-30.

7 *Ibid.*, 24-25.

8 Naimâ, IV, 292-296.

9 Çağdaş gözetilmiş kaynaklar, Kâtibçealebi, Vecihi, Kara Çelebizâde Abdülaziz ve Mehmed Halife ve metni yalnız Naimâ'da olan Şârihülmennârzâde.

10 Naimâ, IV, 20.

11 Valide Sultan ile isyancılar arasında görüşmede Kösem, Kara Çelebizâde'nin Zeyl'ine göre sonuç alamayınca "mânend-i bive-zenân" ağlayarak ayrıldı, der.

12 Karaçelebizâde, Zeyl, 2-3.

13 Abdülaziz, *Zeyl-i Ravza* 4; Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde Muslihiddin Ağa ile birlikte Abdülaziz'in etkin olduğunu Zeyl-i Ravzadan başka kaynaklar da yineler.

14 *Zeyl-i Ravza*, 6.

15 Danişmend, kronoloji III, 412 bkz Abdülaziz, *Zeyl-i Ravza*, 5.

16 Abdülaziz, *Zeyl-i Ravza*, 8-9.

17 Abdülaziz, *Zeyl-i Ravza*, 9: "Koca Vâlidenin mevâdd-i gayz u 'azabları izdiydına sebeb olub."

18 Naimâ, IV, 324: "Şeyhülislâm ve Aziz Efendi çok söz söyleyüb."

19 Biz Abdülaziz'in sözlerini ve kendini savunmasını *Zeyl-i Ravza*'dan yulkarida özetlemiş bulunuyoruz.

20 Naimâ, Abdülaziz'in *Zeyl-i Ravza*'sını kullanır.

21 IV, 326-330.

22 Sultan İbrahim Abdurrahim'in servetine el koymayı düşünüyormuş, Naimâ, IV, 333.

23 Naimâ, IV, 330-334.

24 IV, 333-334.

25 Onun eseri *Zeyl-i Ravzatü'l-Endr*.

26 Eleştiren kimse onun tarihine bu karakteri yansıtmış.

27 Naimâ, IV, 375.

28 Naimâ, IV, 377.

29 Kösem Sultan'a 'arz edilen konular üzerinde emirle TKS Arşivi belgelerinde görülmektedir.

30 Bu durumu vekaynâme yazarları belirtmezler, zira onlar câriye aslından bir Valide Sultan'ın padişahın resmen vekâlet veya niyâbeti i asla kabul etmezler.

31 Naimâ, IV, 382.

32 Naimâ, IV, 386.

33 Naimâ, IV, 397.

34 Naimâ, IV, 357.

35 Naimâ, IV, 395-397; Ustazâde Yunus, *Girit Tarihi*, I, yay. A. E. Erkal İzmir 2012; "Foça Deniz Muharebesi", 325-328.

36 Naimâ, IV, 394-395.

37 TKS belgelerine bakınız.

38 Venedikliler ateş gücü üstün İngiliz *burton*larını kiralayıp geliyordu. Bir *burton* 30-40 topla donanmıştır. İngiliz deniz egemenliği *burton*larla başlar.

39 Bununla beraber donanma, Mısır (İskenderiye) ve Tunus'tan 38 gemiyle takviye almış ve Girit'e varmayı başarmıştır (Naimâ, IV, 397).

40 Şeyhülislâm, Kadhaskerlerden bu makama gelirdi. Kadhasker Abdülaziz bu makamı kendisi için isterdi.

41 *Zeyl-i Ravza*, 31.

42 *Zeyl-i Ravza*, 31.

43 Naimâ, IV, 462. Naimâ'nın genel kaynağı Şârihülmennârzâde'nin kayıp tarihidir. Naimâ, genelde "müverrih der ki" diye ondan aktarır.

44 Naimâ, V, 14.

45 J. Hathaway (ed.) *The Arab Lands in Ottoman Era*, Introduction, 1-19; J. Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları*, çeviri N. Özsoy, İstanbul, 2002.

46 Naimâ, IV, 397-408.

KÖSEM SULTAN'IN ÖLÜMÜ

1 *Zeyl-i Ravza*, 31.

2 *Zeyl-i Ravza*, 31.

3 *Zeyl-i Ravza*, 31.

4 Naimâ, IV, 450: "Veziriazam müsteşarı."

5 Naimâ, IV, 450: "Valide Ağası tavaşi Hüseyin Ağa cemî'umûra musallat."

6 Abdülaziz, *Ravzatü'l-Fibrâ* zeylini bir vakanüvis olmaktan çok kendi hareketleri i savunma için yazmış görünüyor.

7 *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*, 496-544: "Kanûn-i Divân-i Hümayûn" 506-508, "Kanun-i 'arz" 511-512.

8 Naimâ, V, 10.

9 Boğaz'dan taşıra ihraç için ibrarlar ettiler, müfîd olmayub" (Naimâ, V, 9-10).

10 Naimâ, V, 10-11.

11 Naimâ, V, 8.

- 12 Naimâ, V, 8.
- 13 Naimâ, V, "Tüfenk-endâz levend ki sanca namıyla meşhurdur."
- 14 Naimâ, V, 16. Naimâ'nın bu bölümde ayrıntılı bilgi veren olayların çağdaş Şârihülmennârzâde'yi izlediğini sanıyorum.
- 15 Naimâ, V, 42.
- 16 Naimâ, V, 333.
- 17 Fezleke'den Naimâ, V, 18.
- 18 Melek Ahmed Paşa üzerinde akrabası Evliya Çelebi'nin hatıraları ve dönemin kısa tarihi üzerine bkz R. Dankoff, "Introduction": R. Murphey, *The Intimate Life of An Ottoman Statesman*, New York: State University of New York University, 1991.
- 19 Fezleke'den, Naimâ, V, 27-34.
- 20 Fezleke'den Naimâ, V, 31.
- 21 Naimâ, V, 46.
- 22 Melek Ahmed Paşa, valiliğinde Bağdad'dan yılda yüz kise (10 milyon) akça destek gelmekteydi.
- 23 Naimâ, V, 47.
- 24 Fezleke, Naimâ, V, 38-39.
- 25 *Kavzatü'l Ebrâr Zeyli*, (1647-1658) Tahlil ve Meti N. Kaya Ankara: TTK, 2003, 52-54; bu güç metni yeni harflere çevirmekte hayli güçlük çekmiş görünmekte.
- 26 İbid, 54.
- 27 *Zeyli*, 56.
- 28 Atamadan sonra şeyhülislâmın yerine getirmesi gelen merasimlerin ayrıntıları *Zeyl*'de, 55-60.
- 29 "Medâr-i hall u 'âkıd-i umûr-i dünyâ" (*Zeyl*, 61).
- 30 İsyân eden Hasan Ağa olayı için bkz Naimâ, V, 83-89.
- 31 Naimâ, V, 89.
- 32 *Zeyl*, 63-64.
- 33 Celâli Hasan yanına gitmelerinden şüphelenen 100 kişi katlolunmuştu (*Zeyl*, 67).
- 34 Esnafın ayaklanması, öteki kaynaklarda olduğu gibi Abûdîlâzîz'de de (*Zeyl*, 67-68) kanunsuz vergiler ve esnafın şikâyetlerine vezirin sert tepkisi gösterilmiştir. Abûdîlâzîz şeyhülislâm sıfatıyla vezir uyarıuş.
- 35 *Zeyl*, 68.
- 36 *Zeyl*, 70.
- 37 *Zeyl-i Ravza*, 72.
- 38 *Zeyl-i Ravza*, 72-73.
- 39 Bkz Naimâ, V, 97-106.
- 40 Şârihülmennârzâde Ahmed Efendi ayrıntılı kayıtları Naimâ tarafından müverrih der ki diye nakledilmiştir. Ahmed Efendi metni bir yangında yanmış. Naimâ ona ait metinleri değiştirmeden aktarmaktadır. Kösem'in katline dair parçayı Naimâ (V, 107-115) "bi-âyâhi" aktarmıştır.
- 41 *Harem-i Hümayın* deyişi câriyelerin oturduğu bölüm ile beraber padişahın özel hayatını geçirdiği *Hâs Oda* ve öteki odaları ifade eder. Cariyeler bö-

- lümündeki kara hadımlar ile padişah dairelerindeki içoglanları *İçhalkı* veya *Enderin* diye bilinir.
- 42 Muverrih, Kösem'in I. Ahmed'in hasekisi olduğu tarihten 1642'ye kadar aynı iktidar sahibi olduğunu düşünmektedir. Kösem'in gerçek iktidar dönemleri 1623-1632 ve 1648-1651 dönemleridir.
- 43 Kösem ve yandaşlarının devlet malını yağmalan hakkında bkz Naimâ, V, 113-115.
- 44 Naimâ, V, 115.
- 45 Naimâ, V, 117-119.
- 46 Olayların gelişmesi için Naimâ, V, 120-135. Kuşkusuz sarayda veziriazamlar ile Turhan Valide beraber hareket etmekteydi. Vakavuvîs (Şârihülmennârzâde?) onun adını anmaktan çekiniyor.
- 47 Naimâ, V, 135-148.
- 48 Kösem'in katline IV. Mehmed'in Harem'deki süttanesi Melek Kalfa'nın rolü belirtilir (Eremya Çelebi'den Sakaghtu, 248).
- 49 Naimâ, V, 247.
- 50 Naimâ, IV, 354.
- 51 Bkz "*Kösem Sultan'a İade-i İtibar Gerek*".
- 52 "*İade-i İtibar*", 47.
- 53 Naimâ (IV, 431), kaynağııı kaydetmiş, kuşkusuz olayı çağdaş bir kaynaktan nakletmektedir; bu kaynak Şârihü'l-Mennârzâde olmalı.
- 54 Naimâ, IV, 433-434.
- 55 Naimâ, IV, 31-434.
- 56 Naimâ, IV, 413.

OSMANLILAR VE AVRUPA'DA PROTESTANLIĞIN YAYILIŞI

- 1 Bu rapor öğrencim Dr C. Isom-Verhaaren tarafından yayınlanmıştır: "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V." *Turcica*, 28 (1996), 299-318. Rapor, Draç'taki Osmanlı makamı (subası) tarafından Dhuka adlı Ergiri-Kas'n'dan bir Arnavut tüccarın verdiği bilgileri sultana aktarmaktadır. Tüccarlar bir entelijans kaynağı olarak kullanılırdı. Ankara sofı ticareti yapan Dhuka, 1527-1530 yıllarında Avrupa'daydı.
- 2 Isom-Verhaaren (s. 301-310) raporun tarihini 1530 olarak kabul etmeye eğilim gösterir.
- 3 Fischer-Galati, bkz not 88, 35-37; Isom-Verhaaren, 310.
- 4 S.A. Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism*, Cambridge, Mass., 1959; C.M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation*, 1578-1608, New York, 1972; K.M. Setton "Lutheranism and the Turkish Peril", *Balkan Studies*, III (1962), 133-168; C. Gölner, "Die Türkenfrage in Spannungsfeld der Reformation", *Südost-Forschungen*, 34 (1975), 61-78; K.M. Sitton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, Phila-

- dalphia, IV, 1984; J. Pannier, "Calvin et les Turcs", *Revue Historique*, 62 (1937), 268-286.
- 5 Setton, "Lutheranism", 137.
- 6 A.g.m. 138. Osmanlıların Avrupa için tehlikesi ve 16. yüzyıl ortasında İspanya'da Türk imajı ve anonim orijinal bir eser *Viaje de Turquía* hakkında bkz. J. Perez, "L'affrontement Turcs- Chrétiens vu d'Espagne, Le Voyage en Turquie", *Chrétiens et Musulmans d la Renaissance*, 255-263; bu eser hakkında Paulino Toledo, "Türkiye Seyahati", Ph.D. Tezi, DTC Fakültesi, Ankara, 1992.
- 7 A.g.m. 158; Luther ve Kur'an hakkında Türkiye'yi ziyaret eden Lutherci rahip Solomon Schweigger'in görüşleri üzerine bkz. C. Gauthier, "Un Allemand á Constantinople, 1571- 1581, Critique du Coran par un pasteur Luthéran", *Chrétiens et Musulmans d la Renaissance*, yay. B. Bennassar ve R. Sauzet, Paris 1998, 163-175.
- 8 A.g.m. 161; Osmanlıların köylülere iyi davrandığı propagandası Almanya'ya kadar yayılmış görünüyor. Bir Alman yazar "bir lokma için mücadele eden fakir adam, bu gibi Hristiyanlar altında yaşamaktansa Türkleri yeğlemektedir" demiş (Setton, *Lutheranism* 161). Osmanlıların köylü reayaya karşı politikası için bkz. Halil İnalcık, *An Economic and Social History*, I, 143-154; G. Veinstein, "Retour sur la question de la tolérance ottomane au XVIe siècle", *Chrétiens et Musulmans d la Renaissance*, 415-426.
- 9 A.g.m. 141-146.
- 10 S. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968.
- 11 Ayrıntılar için bkz. *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, yay.: J.M. Bak ve B.K. Király, Brooklyn 1982, 189-508.

TÜRK TARİH TEZİ

- 1 Prof. Dr. Halil İnalcık'ın yazısı, kendisinin 20-24 Eylül 2010 tarihleri arasında Ankara'da toplanan 16. Türk Tarih Kongresi'ndeki açış konuşmasından derlenmiştir.